

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**BELGELERE GÖRE
TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNDE KATLIAM
VE SOYKIRIM İDDİALARI**

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

HAZİRAN 2014

**BELGELERE GÖRE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNDE KATLİAM VE
SOYKIRIM İDDİALARI**

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

**DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2014

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU tarafından hazırlanan “Belgeler Göre Türk-Ermeni İlişkilerinde Katliam ve Soykırım İddiaları ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan : Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Türel Yılmaz ŞAHİN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Haldun EROĞLU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Doç. Dr. Nail ALKAN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 24 Haziran 2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU
24 Haziran 2014

BELGELERE GÖRE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNDE KATLİAM VE SOYKIRIM
İDDİALARI
(Doktora Tezi)

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran 2014

ÖZET

Bu tezin amacı; Ermeni meselesinin ve Türk-Ermeni ilişkilerinde zorunlu göçe neden olan olayların katliam ve soykırım iddiaları kapsamında incelenerek yaşanan gerçeklerin belgeler ışığında ortaya çıkarılmasıdır. Bu kapsamda sadece Osmanlı ve Türk kaynakları değil, ABD, İngiliz, Fransız, Rus ve Ermeni kaynakları da incelenmek suretiyle diğer görüşlerin de gerçekliği araştırılmış ve meydana gelen olayların gerçek nedenleri ve sonuçları ile günümüze olan yansımaları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tez sonucunda Ermenilerin Türk hakimiyetinde kaldıkları süreçte tarihlerinin en rahat ve özgür dönemini yaşadıkları, ancak Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak amacıyla olan Avrupa devletlerinin bağımsızlık vaadiyle kışkırtmaları sonucu kendi devletlerine karşı isyan ederek düşman tarafına geçtikleri ve bunun bedelini zorunlu göçe maruz kalarak ödedikleri, günümüzde ise Doğu Anadolu topraklarını Ermenistan toprağı olarak gördükleri ve bu topraklara dönme hedefinden hiçbir zaman vaz geçmedikleri ve bu hedefe ulaşabilmek için bölücü Kürtlerle işbirliği yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Bilim Kodu : 1141.2145

Anahtar Kelimeler : Türk-Ermeni İlişkileri, Ermeni tehciri, Soykırım, Ermeni
Diasporası, Batı Ermenistan

Sayfa Adedi : 374

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

ACCORDING TO THE DOCUMENTATIONS THE HOLOCAUST AND GENOCIDE
CLAIMS IN THE TURKISH-ARMENIAN RELATIONS

(Ph. D. Thesis)

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

June 2014

ABSTRACT

In this thesis, the Armenian history including the Turkish-Armenian relations and the Armenian relocation were investigated in terms of the international law and of the human rights. Besides, legal and international relations aspects of the Armenian issue were presented and discussed as the main aspects. In this context, not only the Ottoman and Turkish sources, but also the U.S., British, French, Russian and Armenian sources were explored so that the real causes and the consequences of the historical events could be illuminated. The problems that exist in the Turkish-Armenian relations comprising the Armenians' so-called genocide claims and their demands on the Turkish land were also presented and criticized. The documents in the official sources evidenced that Armenians had experienced freedom and prosperity under the Ottoman governance. But the European states, which are intended to dismember the Ottoman Empire, provoked the Armenians with the promise of independence. As a result, Ottoman Armenians took part in the enemy side and carried out massacre against the Turks. In this thesis it is also proved that Armenians will never give up to return to Turkish soil.

Science Code : 1141.2145

Key Words : Turkish-Armenian Relations, Armenian Deportations,
Genocide, Armenian Diaspora, Western Armenia

Page Number : 374

Supervisor : Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN ile manevi desteği için eşime teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ	1
2. TÜRK – ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI, SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİNDE ERMENİLER	5
2.1. Selçuklu Döneminde Ermeniler	5
2.1.1. Ermenilerin Selçuklularla İrtibata Geçişİ.....	5
2.1.2. Selçuklu Devleti'nin Hizmetinde Ermeniler	5
2.1.3. Çukurova Türklerin mi Ermenilerin mi yurdudur	6
2.1.4. Selçuklu Dönemi Ermeni İlişkilerinin Değerlendirmesi	6
2.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler	8
2.2.1. Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Ermeniler	8
2.2.2. Tanzimat Döneminde Ermeniler	15
2.2.3. Islahat Döneminde Ermeniler	20
2.2.4. Islahat Fermanından Sonra Ermeniler	25
2.2.5. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Sonrasında Ermeniler	29
2.2.6. Ermenilerin Osmanlı Devleti İçindeki Nüfus Oranı	42
2.2.7. Ermeni İhtilalci Komitelerinin Kurulması ve Faaliyetleri Komitelerin Kurulma Sebepleri	45
2.2.7.1. Hınçak Komitesi	51
2.2.7.2. Taşnaksutyun(Ermeni İhtilalciler Birliği) Komitesi.....	55
2.2.7.3. Ramgavar Komitesi ve Partisi	60

3. ERMENİ İSYANLARI, ZORUNLU GÖÇ KARARI, UYGULANMASI, SONUÇLARI VE ERMENİSTAN KURMA ÇABALARI	65
3.1. Osmanlı Devletinde Ermeni İsyamları ve Katliamlar.....	65
3.1.1. Erzurum İsyanı	67
3.1.2. Musa Bey Olayı.....	68
3.1.3. Kumkapı Gösterisi.....	69
3.1.4. Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları	71
3.1.5. Birinci Sasun İsyanı.....	74
3.1.6. Bab-ı Ali Gösterisi	82
3.1.7. Zeytun İsyanı.....	88
3.1.8. Birinci Van İsyanı	97
3.1.9. Osmanlı Bankasına Saldırı	101
3.1.10. İkinci Sasun İsyanı	105
3.1.11. Sultan II. Abdülhamit'e Suikast Teşebbüsü.....	108
3.1.12. İkinci Meşrutiyet Döneminde Ermeniler ve Adana Olayları	112
3.1.13. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ermeni İsyamları	123
3.1.13.1. Zeytun Bölgesi	129
3.1.13.2. Kayseri Bölgesi	132
3.1.13.3. Bitlis ve Muş Bölgesi	135
3.1.13.4. Erzurum Bölgesi.....	138
3.1.13.5. Mamurat-ül Aziz Bölgesi	142
3.1.13.6. Diyarbakır Bölgesi.....	143
3.1.13.7. Sivas Bölgesi	146
3.1.13.8. Trabzon Bölgesi	150
3.1.13.9. Ankara Bölgesi.....	151
3.1.13.10. İzmit, Adapazarı Bölgesi	153

Sayfa

3.1.13.11. Bursa Bölgesi.....	154
3.1.13.12. Adana Bölgesi.....	154
3.1.13.13. Halep Bölgesi.....	156
3.1.13.14. İzmir Bölgesi	156
3.1.13.15. Samsun Bölgesi	157
3.1.13.16. Van Bölgesi ve İkinci Van isyanı	158
3.2. Zorunlu Göç Kararının Alınması, Uygulanması, Sonuçları ve Ermenistan Kurma Çabaları	167
3.2.1. Zorunlu Göç Kararının Alınmasına Neden Olan Olaylar	167
3.2.2. Ermenilerin Türklere Uyguladıkları Katliama İlişkin Genelkurmay ve Başbakanlık Arşivlerinden Alınan Bazı Örnekler	171
3.2.2.1. Van Jandarma Alay Komutanının Raporu.....	171
3.2.2.2. Pabuççu esnafından ve Van'ın Halilağa Mahallesi'nden Halil Ağa'nın, Kurul Önünde Verdiği Yeminli İfade	178
3.2.2.3. Berholu Ömer'in Yeminli İfadesi.....	179
3.2.2.4. Trabzonlu Hüseyin Efendinin Kızı Olup, Rusların Van'ı Alışından Sonra Ermeniler Tarafından Yaralanan ve Kaçıp Kurtulabilen Nadiye Hanım'ın Yeminli İfadesi.....	179
3.2.2.5. Erzurum İlinde Yapılan Ermeni Mezalimi Hakkında Esir Rus Topçu Yüzbaşı Twerdo Knebof'un Tuttuğu Harp Ceridesi'nden Notlar	180
3.2.2.6. Dr. Rıza Nur'un Ermeni Terörü Hakkında Anlattıkları	181
3.2.2.7. Erzincan'daki Ermeni Mezalimi Hakkında Rus Başkomutanı Odichelidze'nin Verdiği Rapor	181
3.2.2.8. Rus Yarbayı Grizyanoff'un Ilıca'da Gördüğü Vahşet	182
3.2.2.9. Van'ın Muradiye İlçesinden Göç Eden Kahraman Oğlu Fehim Bey'in Yeminli İfadesi	182
3.2.2.10. Siirt Jandarma Komutanı Basri Beyin Yeminli İfadesi	183
3.2.2.11. Molla Abidin Arvat, Hacı Bey Oğlu Selim Han, Hamid Bey Oğlu Ali Adlı Vatandaşların Reşadiye İlçesindeki Ermeni Mezalimini Anlatan Yeminli İfadeleri	183

Sayfa

3.2.2.12. Molla Kolaç Köyünden Anine Oğlu İbrahim, Mehmet Oğlu Hüseyin, Yusuf Oğlu Hasan ve Bulmuz Oğlu Mehmet'in Yeminli İfadeleri	184
3.2.2.13. Yıkımlar ve Mezalim Üzerine Soruşturma Yapmakla Görevlendirilen Kurulun Raporları	184
3.2.2.14. Hınıs halkından Ali Efendi, Hacı Yusuf ile Yakup Oğlu Tevfik'in Yeminli İfadeleri	189
3.2.2.15. Hınıslı Hacı Cafer Ağa Oğlu Hacı İsa, Dellal Ali ve Kahveci Hayrettin'in Yeminli Olarak Alınan İfadeleri.....	190
3.2.2.16. Ermenilerin Bitlis İlinde Yaptıkları Mezalime İlişkin Komisyon Raporu.....	190
3.2.2.17. Muş Halkından Mehmet Resul'un Yeminli Olarak Alınan İfadesi	194
3.2.2.18. Muş Jandarma Erlerinden Kali Mahalleli Mevlut Oğlu Mehmet'in Yeminli Olarak Alınan İfadesi	196
3.2.2.19. Muş Halkından Hasib Hacı Ali oğlu Abdülbâki, Hacı Ahmet Oğlu Yunus Çavuş ile Arkadaşlarının Yeminli İfadeleri.....	196
3.2.2.20. Valilikçe Yapılan Soruşturmalara Göre Diyarbakır İlinde Ermenilerin Yaptıkları Mezalim	198
3.2.2.21. Ermenilerin Trabzon İlinde Yaptıkları Mezalim ve Vakfıkebir Kaymakamlığınca Saptanan Ermeni mezalimi	199
3.2.2.22. Haraşınko Adlı Bir Rus'un Ahilkelek'teki Ermeni Mezalimi Hakkında Yazdığı Rapor	200
3.2.2.23. Oltu-Acara Bölgesinde Ruslara Öncülük Eden Ermeni Çetelerinin Müslüman Halka Yaptıkları Mezalim ve Utanç Verici Eylemlere İlişkin Oltu Göçmenlerinden Hums Oğlu Hadis ve Kardeşi Ramiz'in Yeminli İfadeleri	201
3.2.3. 24 Nisan Emirnamesi ve Ermeni Komitecilerin Tutuklanması Kararı	202
3.2.4. Zorunlu Göç Öncesinde Meydana Gelen Gelişmeler ve Alınan Tedbirler	205
3.2.5. Zorunlu Göç Kararının Alınması ve Uygulanması	207
3.2.6. Göç Ettirilen Ermenilerin Nakli ve Yabancıların Konuya İlişkin Raporları.....	214

Sayfa

3.2.7. Osmanlı Devletinde Yaşayan Ermeni Nüfusu ve Göç Ettirilen Ermenilerin Sayısı.....	217
3.2.7.1. Zorunlu Göç Öncesi Ermeni Nüfusu	217
3.2.7.2. Göç Ettirilen Ermeni Sayısı	223
3.2.7.3. Göçün Durdurulması ve Geri Dönüş Kararnamesi.....	230
3.2.7.4. Geri Dönen Ermenilerin İşgal Kuvvetleriyle İşbirliği	232
3.3. Mondros Mütarekesi Öncesinde Ermenilerin Bağımsız Devlet Kurma Çabaları ve İngiltere'nin Desteği.....	235
3.4. Malta Sürgünleri ve İngiltere'nin Delil Bulma Çabaları.....	236
3.5. ABD'nin Araştırma Heyetleri ve Ermenistan Kurma Çabaları	239
3.6. Rusya'da Bağımsız Ermenistan Devleti Kurulması ve Türk Askeri Harekâtı	240
4. KATLİAM VE SOYKIRIM İDDİALARININ HUKUKİ VE SİYASİ AÇIDAN İNCELENMESİ.....	245
4.1. Katliam ve Soykırım Kavramlarının Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi	245
4.1.1. Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Suç Kavramı ve Uluslararası Suçların Cezalandırılması.....	245
4.1.1.1. Hukuki Sürecin Gelişimi	245
4.1.1.2. Uluslararası Suç Türleri	248
4.1.1.2.1. Saldırı Suçu (Barışa Karşı Suç).....	248
4.1.1.2.2. İnsanlığa Karşı Suç.....	248
4.1.1.2.3. Dar Anlamda Savaş Suçu.....	251
4.1.1.2.4. Soykırım Suçu	258
4.2. Birinci Dünya Harbi ve Sonrasında Ermeniler Tarafından Katledilen ve Mülteci Durumuna Düşürülen Türkler	276
4.3. Ermeni Soykırımını Tanıyan Kuruluşlar, Devletler, Eyaletler ve Özerk Bölgeler	284
4.3.1. Ermeni Soykırımını Tanıyan Kuruluşlar.....	284
4.3.2. Ermeni Soykırımını Tanıyan Devletler.....	285

Sayfa

4.3.3. Ermeni Soykırımını Tanıyan Özerk Bölge ve Eyaletler	286
4.4. Ermenistan'ın Türkiye ile İlişkileri, Soykırım İddiaları ile Bağlantılı Hedefleri ve Bölücü Kürtlerle İşbirliği	288
4.4.1. Ermenistan'ın Türkiye ile İlişkileri ve Batı Ermenistan Hedefi.....	288
4.4.2. Ermeni - PKK İşbirliği	296
4.4.3. Ermeni-DTP-HDP İşbirliği	303
5. SONUÇ.....	311
KAYNAKLAR.....	331
EKLER.....	348
Ek-1. Ermeni Milleti Nizamnamesi	349
Ek-2. Ermenilere Ait Mal, Mülk Ve Arazi Haklarının ve Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin 10 Haziran 1915 Tarihli Kararname.....	356
Ek-3. General Friedrich Bronsart von Schellendorff'un Deutsche Allgemeine Zeitung Gazetesine Gönderdiği Mektup	363
Ek-4. 26.9.2004 Tarihinde Kabul Edilen 5237 Sayılı Kanun	368
Ek-5. Armenian Diaspora	371
ÖZGEÇMİŞ	374

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AAA	Armenian Assambly of America (Amerika Ermeni Asamblesi)
AB	Avrupa Birliği
ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerikan Misyoner Teşkilatı)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANCA	Armenian National Committee of America (Amerika Ermeni Milli Komitesi)
AP	Avrupa Parlamentosu
ARF	Armenian Reuolutionary Federation (Ermeni Devrimci Federasyonu)
ASALA	Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı
BEO	Bab-ı âli Evrak Odası
BM	Birleşmiş Milletler
BND	Almanya Federal İstihbarat Servisi
BOA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
DBP	Demokratik Bölgeler Partisi
DH	Dahiliye Nezareti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
EUM	Emniyet Umum Müdürlüğü
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HR	Hariciye Nezareti
İHD	İnsan Hakları Derneği
MC	Milletler Cemiyeti

Kısaltmalar	Açıklamalar
MERCOSUR	Arjantin, Uruguay, Paraguay, Brezilya, Bolivya, Venezüella İşbirliği Örgütü
MYK	Merkez Yürütme Kurulu
NARA	National Archives and Research Administration of the USA (ABD Milli Arşiv ve Araştırma İdaresi)
PJAK	Partiya Jiyana Azada Kurdistanê (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
PRO. FO.	Public Record Office, Foreign Office (İngiliz Milli Arşivi, Dışişleri Bölümü)
RGVIA	Rusya Federasyonu Devlet Arşivi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SYS	Siyasi Kısım
TARC	Türk-Ermeni Uzlaştırma(Barıştırm) Komitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclis
THY	Türk Hava Yolları
TTK	Türk Tarih Kurumu
UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UCD	Uluslararası Ceza Divanı
UCM	Uluslararası VAT)Ceza Mahkemesi
UK Archives WO	İngiliz Devlet Arşivi Harp Karargâhı
VAT	Viyana Türk-Ermeni Platformu
YMCA	Hristiyan Genç Erkekler Birliği Avrupa Birliği

1. GİRİŞ

Tezin amacı; başlangıçtan itibaren Türk-Ermeni ilişkilerinin ve Osmanlı Devleti'nde zorunlu göçe neden olan olaylar ile göç kararı uygulamalarının, katliam ve soykırım iddiaları kapsamında ve uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler açısından incelenerek yaşanan gerçeklerin ve günümüzdeki yansımalarının belgeler ışığında ortaya çıkarılmasıdır.

Bu kapsamda sadece Osmanlı ve Türk kaynakları değil, ABD, Alman, İngiliz, Fransız, Rus ve Ermeni kaynakları da incelenmek suretiyle diğer görüşlerin de gerçekliği araştırılmıştır. Ermenilerin sadece Osmanlı coğrafyasında değil, aynı zamanda Kafkaslarda uyguladıkları harekât ve sonuçları ile Taşnak Partisi yetkililerinin raporları da özellikle Rus ve Ermeni kaynaklarından araştırılarak meydana gelen olayların gerçek nedenleri ve sonuçları ile günümüze olan yansımaları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasında hayatını kaybeden Türk ve Ermenilerin sayıları karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin yaklaşık 2,5 katı kadar Türk'ün Ermeni katliamından kurtulabilmek için topraklarını terk etmek zorunda kaldıklarına ve bunların büyük çoğunluğunun hayatını kaybettiklerine dikkat çekilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalanmasını takip eden süreçte o dönemin sömürgeci güçleri tarafından Türkiye'ye dayatılan Sevr haritası incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin varisi olan Türkiye Cumhuriyetini ortadan kaldırmayı hedefleyen iki önemli tehdit dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ni içine alan topraklar üzerinde Kürdistan'ın kurulması, ikincisi ise bu topraklarla büyük ölçüde örtüşen Vilayet-ı Sitte (6 vilayet) diye adlandırılan topraklar üzerinde Ermenistan'ın kurulması tehlikesidir.

Bunlardan ilki olan "Türkiye'nin parçalanarak Kürdistan'ın kurulması" tehdidi Türkiye üzerinde hedefi olan ülkelerce birinci öncelikle uygulamaya konulduğundan

Türkiye Cumhuriyeti, bekası için birinci önceliği bu konuya vermiş ve bunun sonucu olarak bu konuda çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.

Tüm dikkatlerin Kürt Devleti kurulması girişimleri üzerinde yoğunlaşması, bu konuyla paralellik arz eden Ermeni tehdidinin ikinci plana itilmesine ve bu konudaki tehlikeli gelişmelerin Türkiye'nin bekası üzerine yapacağı olumsuz etkilerin gözden kaçırılmasına ve bu tehdide karşı yeterli tedbirlerin alınamamasına neden olmaktadır.

Esasen Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde kurulması tasarlanan Kürdistan ve Ermenistan'ın sınırları büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu konu son dönemde Washington, İstanbul ve Diyarbakır'da yapılan BDP-ANCA-Ermenistan Taşnak Partisi görüşmelerinde de ele alınmış ve toplantılarda *“örtüşen Batı Ermenistan ve Kürdistan toprakları konusunda Ermeni-Kürt işbirliği imkânlarının araştırılmasının yanı sıra iki millet arasında diğer işbirliği konularının ele alındığı”* açıklanmıştır. Ancak konuyla ilgili akademik çalışmalarda Ermenistan ve Kürdistan taleplerinin örtüşmesine ve iki unsurun işbirliğine yeterince yer verilmemektedir.

Diğer yandan BDP'li ve HDP'li milletvekillerinin bir bölümü 30 Mart mahalli seçimlerinde milletvekilliğinden istifa ederek belediye başkanlığı seçimlerine katılmış ve seçimi kazanmalarını takiben ilçe isimlerini Ermenice yazdırmaya ve ilçelerdeki cadde, sokak isimlerini Ermeni, Süryani ve Keldani din adamlarının isimleriyle değiştirmeye başlamıştır.

Eş zamanlı olarak Türkiye'ye gelen Ermeni turistlerin de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şehirlerde Ermenistan bayrağı açıp milli marş söylemeleri bölgemizdeki ayrılıkçı Kürt-Ermeni işbirliğinin tehlikeli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

ABD, Rusya ve AB'nin teşviki ile Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009'da imzalanan protokoller Türkiye ile Azerbaycan'ın arasının açılmasına neden olmuştur. Ermenistan Anayasa Mahkemesi ise 12 Ocak 2010 tarihinde verdiği kararda; protokollerin yürürlüğe girmesini Türkiye'nin soykırım yaptığını kabul etmesi şartına bağlarken, aynı zamanda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu

bölgelerini Batı Ermenistan olarak kabul eden yani Ermenistan toprakları olarak gösteren Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesine de atıfta bulunmuştur.

Ermenistan Hükümeti de 22 Nisan 2010'da yaptığı açıklamada *“Türk tarafının anlaşmayı ön koşulsuz olarak makul bir süre içinde onaylama yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle ulusal parlamentodaki onay süreci anlamsız hale gelmiştir. Bu nedenle süreci askıya almayı gerekli görmekteyiz”* ifadesi ile protokolleri askıya almıştır.

Ermeni zorunlu göçünün 100. yılı olan 1915 yılına yaklaşırken Ermenistan Devleti'nin ve Ermeni Diasporasının Türkiye Cumhuriyeti'ne soykırımı kabul ettirebilmek ve uluslararası ortamda konuyu sıcak tutmak için yoğun çaba harcadıkları, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim kadrolarının ise artan dış baskılar karşısında Ermenileri tatmin edebilecek adımlar atma çabası içine girdikleri görülmektedir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin göç ettirilmelerine neden olan olayların ve göç uygulamalarının belgelere dayalı olarak ele alınarak aydınlatılması ile günümüzdeki ayrılıkçı Kürt-Ermeni işbirliğinin hedeflerinin belirlenmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecek yüzyılda karşı karşıya kalabileceği tehditlerin önlenmesi açısından da özel bir önem taşımaktadır.

Tezin, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni isyanlarının gerçek yüzünün aydınlatılmasının yanı sıra, Türk halkının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecekteki yönetim kadrolarının Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi konusunda artan uluslararası baskılara karşı direnç göstermesinde de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. TÜRK – ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI, SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİNDE ERMENİLER

2.1. Selçuklu Döneminde Ermeniler

2.1.1. Ermenilerin Selçuklularla İrtibata Geçışı

Ermenilerin Selçuklularla irtibatı Selçukluların Anadolu coğrafyasına gelişleri ile birlikte başlamıştır. Daha önce Arap ve Bizans hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Selçukluların Anadolu'ya gelişlerini müteakip Selçuklularla Bizanslılar arasında tercih yapma durumunda kalmış ve zaman zaman Bizanslıların, çoğu kez de Selçukluların safında yer almışlardır. Ermenilerin aynı dine mensup oldukları Bizans yerine Selçukluları tercih etmesinde Selçukluların adalet anlayışının önemli bir etken olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ermenilerin Bizanslılara duydukları tepkinin önemli bir diğer nedeni de Bizans İmparatorlarının Ermenileri yaşadıkları topraklardan kitlesel olarak göç ettirmeleri ve onlara karşı Ortodokslaştırma politikaları uygulamaları¹ olmuştur

Malazgirt Zaferine kadar geçen sürede Ermeniler, Selçuklu akınlarına kayıtsız kalmamış, güçleri oranında Türklere karşı koymaya çalışmışlardır. Esasen, Bizans'ın Ermenileri dağıtma politikası bölgenin dayanma gücünü kırmış, Türklerin ilerlemesini kolaylaştırmıştır². Anadolu'da Bizans çöktükten sonra, bunu önceden tahmin eden Ermeniler Türklere dönmüş, Türklerle dostluk kurmuş ve tabiiyet arz etmişlerdir³.

2.1.2. Selçuklu Devleti'nin Hizmetinde Ermeniler

Büyük Selçuklu Devleti, kuruluşundan itibaren devlet yönetiminin en üst kademesine kadar yükselebilmek için kişilerin Türk olması şartını hiçbir zaman aramamış, bu kapsamda Ermeni ileri gelenlerinden bazıları, Selçuklu devletine

¹ Salim Koca, “ Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”, Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 74

² Mehmet Ersan, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler” Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIX. Dizi, Sayı 21, Ankara, 2007, s.34

³ Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, KÖK Yayınları, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 1, Ankara, 1990, s.104

bağımlı olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin çeşitli şehirlerinin yönetiminde bulunmuşlardır.

Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatıldığı sırada şehrin valisi olan Yağısıyan, kulelerden birinin savunmasını Zerrad Firuz adlı bir Ermeni'ye emanet etmiş, ancak Zerrad Firuz, Bohemund'a bağlı Haçlı askerlerini surlardan içeri alarak şehrin düşmesine neden olmuştur. Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin ordusunda 7.000 Ermeni'nin bulunduğu, Türkiye Selçuklularında da yardımcı kuvvet olarak Ermenilerden yararlanıldığı⁴ bilinmektedir.

2.1.3. Çukurova Türklerin mi Ermenilerin mi yurdudur

Moğolların önünden kaçarak Kuzey Suriye'ye inen, Halep-Antakya taraflarına yerleşen Türkmenler de XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çukurova'ya girmeye başlamışlar ve bu bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Yaklaşık 300 yıl Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Çukurova bölgesinden XV. yüzyılın ilk yarısında geçen Bertrandon de la Broquière, kaleme aldığı seyahatnamesinde *“Antakya'dan çıktıktan sonra, kendilerinin Ermenistan olarak adlandırdıkları bölgenin Türkmen ülkesi olduğunu ve buralarda Türkmenlerin yaşadığını, Misis, Adana, Tarsus ahalisinin ve bu şehirlerin arasındaki bölgelerde yaşayanların da Türkmen olduğunu, ancak bir Ermeni'den, Serfendikar kalesinde Ermenilerin yaşadığını duyduğunu”*⁵ bildirmektedir. Söz konusu tespiti Osmanlı Devleti'ndeki tahrir defterleri de teyit etmektedir. 1536 yılına ait Tahrir Defteri'ne göre Adana'da 8.690 Müslüman, 501 Ermeni yaşamaktadır⁶. Bu verilere göre Ermenilerin en kalabalık oldukları Çukurova bölgesindeki nüfusun ancak % 5,7'sini oluşturdukları ortaya çıkmaktadır.

2.1.4. Selçuklu Dönemi Ermeni İlişkilerinin Değerlendirmesi

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce Ermeniler, Arapların ve Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşamıştır. Araplar, vergilerini

⁴ Ersan, **age**, s.253

⁵ Ersan, **age**, s.261

⁶ Halaçoğlu Yusuf, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı” *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, 2-5 Nisan 1990, Ankara, 1990, s.219

ödedikleri sürece Ermenilerin iç işlerine pek müdahalede bulunmamıştır. Ancak Bizans İmparatorları, Ermenilere yönelik oldukça sert bir siyaset takip etmiş, tehcir ve göçe zorlama çok sık başvurdukları bir uygulama olmuştur⁷.

Henüz Selçuklu akınları başlamadan önce Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin büyük bölümü, bölgeyi Bizans hakimiyet sahası içinde tutmak isteyen İmparator II. Basileios ve halefleri tarafından göçe zorlanmışlardır. Bizans'ın takip ettiği bu ilhak siyaseti neticesinde Ermeniler, başta Sivas ve Kayseri⁸ olmak üzere Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarında yerleşmişlerdir.

Asırlarca Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında yaşamış ve devlete hizmet etmiş olan Ermeniler, mezhep farklılığından dolayı sürekli baskı altında tutulmuşlar, Ortodoks olmaya zorlanmışlardır. Bu durum, Ermenilerin devlete olan güvenlerinin sarsılmasına, taraflar arasında sürekli bir mücadelenin başlamasına, hatta Ortodoks Rum ahali ile Ermeniler arasında zaman zaman çatışmalara neden olmuştur⁹.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Anadolu'daki nüfuzunu kaybetmeye başlayan Bizans'ın, İmparatorluğa bağlı olarak hakimiyetlerini belli şehirlerde bir süre daha devam ettiren Ermeni prensleriyle ciddî bir bağlantısı kalmamıştır. Bizans'ın hakim olduğu Kilikya'da ortaya çıkan Ermeni Baronluğu da, zamanla Bizans'ın Kilikya'daki hakimiyetine son veren güçlerden biri olmuştur¹⁰.

Türkler Malazgirt savaşından sonra Toroslardaki Hristiyan Prensleri ve özellikle Ermenileri himaye etmişlerdir. Bu kapsamda Malazgirt'ten sonra Ermeniler boş kalan Bizans kalelerine yerleştirilmiştir¹¹.

Selçuklu idaresi altında yaşayan Ermeniler, her türlü baskıdan uzak olarak, kendilerine tanınan hak ve hürriyetleri diledikleri gibi kullanmışlar, sosyal hayatta yerlerini almışlardır. Ortaçağ Ermeni tarih yazarlarının Selçuklu sultanları hakkında kullandıkları ifadeler, toprakları işgal edilen insanların kullanabileceği

⁷ Ersan, **age**, s.267

⁸ Ersan, **age**, s.267

⁹ Ersan, **age**, s.268

¹⁰ Ersan, **age**, s.268

¹¹ Kaşgarlı, **age**, s.101

ifadelerden oldukça uzaktır ve Türk idaresinin Hristiyan toplumlara karşı gösterdiği hoşgörüyü açıkça ortaya koymaktadır. Bu yazarların Selçuklu Sultanları hakkında kullandıkları ifadeler, Bizans, Haçlılar ve Türkler hakkında kullandıkları ifadelerle karşılaştırıldığında çok ilgi çekici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ermeni yazarlar, Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar için çok ağır ifadeler kullanırlarken, Türk hükümdarlarından hep övgüyle söz etmişlerdir¹².

Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, Melikşah'tan bahsederken; "Sultanın yüreği, Hristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. Böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve şehirlere hakim oldu"¹³ sözlerini kullanmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde değişik Devletlere bağlı olarak varlıklarını sürdüren ve mezhep farkı nedeniyle aynı dine mensup oldukları halde Bizanslıların ağır baskılarına maruz kalan Ermeniler, Selçukluların idaresi altında tam bir özgürlük ve refah içinde yaşamışlardır.

2.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler

2.2.1. Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Ermeniler

Osmanlı Devletinin kurulduğu dönemde Ermenilerin bir bölümü Çukurova bölgesi ile Doğu Anadolu ve Kafkaslarda küçük prenslikler halinde, diğer bir bölümü ise İran, Bizans ve Selçuklulara tabi olarak varlıklarını sürdürmekteydi. Osmanlı devletinin ilk sultanı Osman Bey döneminde Kütahya Ermenilerin dini merkezi haline gelmiştir. 1324 yılında Orhan Bey devletin başşehrini Bursa'ya taşıyınca Kütahya Ermenilerinin büyük bölümü ile Ermeni dini reisliği Kütahya'dan Bursa'ya göç etmiştir¹⁴.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra, Ermenilerin Bursa'daki Ruhanî Reisleri Hovakim'i İstanbul'a getirterek, Rum Patrikliğinin yanında, bir de Ermeni Patrikliği kurmuş ve 1461'de Bursa Ermeni Papazı Hovakim'i Osmanlı

¹² Ersan, **age**, s.271

¹³ Urfalı Mateos, "**Vekayiname(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)**", Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987, s.171

¹⁴ Salahi Ramsdam Sonyel, "**The Otoman Armenians**", London,1987, s.10

imparatorluğundaki tüm Ermenilerin dini lideri olarak görevlendirerek¹⁵ kendisine Patrik unvanı vermiştir. 1479'da Fatih, Karaman Ermenilerini İstanbul'a getirterek, bunları Samatya taraflarında yerleştirmiştir. Ancak İstanbul'daki Patrikhane özellikle 1683-1828 yılları arasında Ecmiyazin* Katogikosluğu'nun etkisi altında kalmıştır¹⁶.

Osmanlı İmparatorluğu toprakları içindeki Ermenilerin yaşadıkları toprakların büyük bölümü Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında ele geçirilmiştir¹⁷. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinden sonra da Tebriz'den İstanbul'a birçok Ermeni sanatçı getirtmiştir¹⁸.

Gerek Fatih döneminde gerekse takip eden süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş döneminde Ermeniler devletin sadık bir tebaası olmuşlar, ancak özellikle Fransız ihtilalinin etkisi ile milliyetçi akımların güçlendiği ve Balkanlardaki farklı etnik gruplar arasında bağımsızlık fikirlerinin hızla yayıldığı dönemlerde Ermeniler de Osmanlı devletinden kopardıkları parçalar üzerinde bağımsız bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır.

Bu dönemde Ermeniler bağımsızlık amaçlarını gerçekleştirebilecek güç olarak Rusya'yı algılamışlar ve Rus Ortodoks kilisesi ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Rusya ise 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Gayr-ı Müslim grupları desteklemiş ve Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir bariyer olarak kullanma politikası izlemiştir¹⁹.

Rus Çarı I. Petro Müslümanlara karşı mücadele etmeleri için Hazar denizi çevresine Hristiyan Ermenileri yerleştirmiş²⁰, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği akılcı dış politika ve Osmanlı askeri gücü karşısında Rusların Hazar

¹⁵ Esat Uras, “**Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**”, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O., Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.149

* Üçkilise

¹⁶ Yavuz Ercan, “**Osmanlı Yönetiminde Gayr-ı Müslimler**”, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 110

¹⁷ Sonyel, **The Otoman Armenians, age**, s.11

¹⁸ Uras, **age**, s.149

¹⁹ Sedat Laçiner, “**Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**”, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, s.237

²⁰ Seyit Sertçelik, “**Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714)**”, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:131, Ankara, 2009, s. 33

bölgesinden çekilmek zorunda kalması sonucu, Ermeniler ortada kalmıştır. Bunun üzerine I. Petro 1724'de Ermenileri Rusya Devletinin güvencesi altına alan bir imtiyaz bildirisi yayınlamıştır²¹. Söz konusu bildiri "Türk hükümrânlığı altında yaşayan bütün Ermenilerin kurtarılması ve Ermenilerin yaşadığı tüm toprakların Rusya'ya bağlanması"²² amacına yöneliktir.

Türkmençay Anlaşmasını* müteakip Rusya, İran'ın diğer bölgelerinden getirdiği 40.000 Ermeni'yi yeni ele geçirdiği topraklara yerleştirilmiş, benzer şekilde 14 Eylül 1829'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne Anlaşması'ndan sonra Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan getirdiği 90.000 Ermeni'yi Azerbaycan topraklarına yerleştirmiştir. Bu suretle Rusya, gerek İran'la gerekse Osmanlı Devleti ile arasında Ermenilerden oluşan birer tampon bölge oluşturmuştur**.

I. Petro'dan sonra gelen Çar I. Nikola da; Rusya ile Osmanlı Devleti arasına Hristiyanlardan oluşan bir bariyer koyma politikası kapsamında Ermenilerden yararlanmış ve 1828-1829 savaşı süresince Anadolu'da yaşayan Ermeniler Rus ordusuna önemli katkılar sağlamıştır. Ecmiyazin Ermeni Katogikosu da yoğun propaganda faaliyetlerinde bulunarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin, Rus kuvvetlerinin yanında yer almasını önayak olmuş, savaş sırasında Osmanlı ordusunu arkadan vuran Anadolu Ermenileri Müslüman halkın tepkisine neden olurken Rus Çarı ve çevresinin takdirini kazanmıştır²³.

Ermenilerin hem 1826-1828 İran-Rus savaşı, hem de 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kendi devletleri yerine Rusya yanında yer almaları

²¹ Sonyel, "The Ottoman Armenians", age, s.11

²² Sertçelik, age, s.34 ; Armyansky Vestnik, No: 39, 1916, s.13

* 1826-1828 Rus-İran Savaşı'ndan galip çıkan Rusya ile İran arasında imzalanan bu antlaşmayla Revan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı ve Talış Hanlığı Rusya'ya verilmiştir.

** Rus Çarı I. Nikola döneminde Transkafkasya'da Türklerin yaşadığı toprakların Ermenileştirilmesi" siyasetine ağırlık verilerek Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Türk Revan Hanlığı'nın toprakları üzerinde suni bir Ermenistan bölgesi yaratılmaya çalışılmıştır . Bu şekilde Anadolu Türklüğü ile Kafkasya Türklüğü (özellikle Azerbaycan Türklüğü) arasında etnik bir duvarın temelleri atılmıştır. Atatürk, Anadolu Türklüğü ile Kafkasya ve Orta Asya Türklüğü arasında oluşturulmaya çalışılan bu duvarı "Kafkas Seddi" olarak adlandırmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra İran'dan satın alınan topraklar yoluyla Nahcivan üzerinden Azerbaycan ve Kafkasya Türkleri ile irtibat tesis edilmesi ve Nahcivan üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin garantörlük hakkı kurmasının arka planında yatan düşünce de bu seddin yıkılması amacına yöneliktir.

²³ Ömer Göksel İşyar, "Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu", ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s.195

Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma hayallerinin yabancı tarihçilerin iddia ettiği gibi 1. Dünya Harbinin hemen öncesinde değil, çok daha önce ortaya çıktığını göstermektedir.

Bu dönemde Rusya'nın yanı sıra Fransa da Ermenilerle ilgilenmeye başlamıştır. Fransa, Osmanlı Devleti'nde daimi elçi bulundurma ve ticari imtiyaz hakkı elde ettiği 1552 yılından sonra, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanlarla ve bu kapsamda Ermenilerle doğrudan temasa geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemini yaşadığı 1581 yılına ait bir Fransız raporundan²⁴ Fransa'nın bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayr-ı Müslimler hakkında bilgi notları tuttuğu ve Gayr-ı Müslimleri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak için planlar yaptığı anlaşılmaktadır²⁵. Fransa, 17. yüzyılda Kudüs ve Halep Konsoloslukları vasıtasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek²⁶ suretiyle planlarını uygulamaya başlamıştır.

Özellikle Ortadoğu bölgesinde yaşayan Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmasında, Fransa tarafından yönlendirilen misyonerler ve dini cemaatler önemli bir rol oynamıştır²⁷. Fransa'nın 1740 Kapitülasyonları ile Osmanlı devleti içindeki Katoliklerin himayesini de üstlenmesi²⁸ Fransız misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır.

Mısır ve Suriye seferi sırasında Osmanlı Ermenileri ile yakından ilgilenmeye başlayan Napolyon, 1802'de bir deklarasyon yayınlayarak Osmanlı devletinde yaşayan Ermenilerin İstanbul'daki Fransız elçisinin himayesi altında olduğunu bildirmiştir. Akra savaşında yenilen Napolyon Osmanlı İmparatorluğundaki Katolik Ermenileri Osmanlı Devletine karşı isyana teşvik etmiş, bununla da yetinmeyerek Kafkaslar üzerinden Hindistan'a karşı düzenlemeyi planladığı sefer için Tiflis'te Ermenilerden oluşan bir ordu kurmayı planlamıştır. Napolyon söz konusu planını

²⁴ Dündar Aydın, "Ermeni meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü" *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, 8-12 Ekim 1984, Ankara, 1985, s.287

²⁵ Galip Çağ, "Birinci Dünya Savaşına Kadar Fransa'nın Ermeni Meselesine Yaklaşımı", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Editör: Doç.Dr.Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006, s.225

²⁶ Çağ, *agm*, s.225

²⁷ Ergünöz Akçora, "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk-Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.124

²⁸ Çağ, *agm*, s.237

gerçekleştirememekle birlikte Ermenilere duyduğu ilgiyi sürdürmüştü ve Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nda Ermeni dili bölümünü de açmıştır²⁹.

Katoliklerinin hamisi durumuna gelen Fransa, 1829 Edirne Antlaşması'nı müteakip Ermeni-Katolik Patrikhanesi'ni kurmuş ve bir yıl sonra Cizvit ve Fransisken* tarikatlarının misyoner papazları Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştır³⁰.

Fransisken papazları başta olmak üzere bölgedeki Fransız misyonerlerinin ve açılan misyoner okullarının özellikle Ermeniler arasında yürüttüğü faaliyetler ileriki yıllarda Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasında önemli bir rol oynamıştır.

18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasına paralel olarak Fransa, özellikle Suriye toprakları üzerinden Doğu Akdeniz'i kontrol altında tutma hedefini gerçekleştirebilmek için Ermenileri kullanmaya başlamış ve bölgede yaşayan Ermenilere otonomi fikrini aşılamıştır. Fransa'nın Ermenilere tesir için elçilikleri ve konsoloslukları, ticari faaliyetlerini, seyyahları ve misyonerleri kullandığı ve bu unsurlar vasıtasıyla hedefine ulaşmaya çalıştığı görülmektedir. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilk elçiliğini açan Fransa'nın 19. yüzyıla gelindiğinde Kudüs, İzmir, Selanik, Trabzon, Erzurum, Maraş ve Halep başta olmak üzere yirminin üzerinde konsolosluğa sahip olduğu görülmektedir. Bölgedeki Ermeni piskoposları Patrikhane ile gizlice haberleşmek için Rus, İngiliz ve Fransız konsoloslarını kullanmışlar ve konsoloslar piskoposların mektuplarını kendi resmi zarflarının içine koyarak İstanbul'daki elçileri üzerinden patrikhaneye iletmışlerdir³¹. Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki konsolosluklarının raporları incelendiğinde³² bunların Ermenileri açıkça tahrik ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ettikleri³³ görülmektedir. Fransa'nın 1825 Zeytun ve 1841 Trabzon ve

²⁹ Sonyel, "The Otoman Armenians", age, s.12-13

* Fransisken papazlarının Ermeniler arasındaki faaliyetleri için bakınız; Osmanlı Belgelerinde Fransız-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 58, Ankara, 2002, Cilt. I, s. 141-143

³⁰ Çağ, agm, s.237

³¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, I. Cilt, Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2002: Belge No: 62

³² Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, Cilt I, 2002: Belge No: 14, 37, 62, 88, II., Cilt, 2002, Belge No: 2757, 59, 70

³³ Aydın, agm, s.288

Erzurum Konsolosluklarının raporları³⁴ bu bölgelerde çıkan isyanların arkasında İngiltere ve Rusya'nın yanı sıra Fransa'nın da olduğunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinde Ermenileri devlete karşı kışkırtan diğer devletler İngiltere ve ABD'dir.

İngiltere'nin 1804 yılında kurduğu "British and Foreign Bible Society" adlı misyoner teşkilatı ile İngiliz misyonerler Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya gelmeye başlamışlar, bunları 1819'dan itibaren Amerikan misyonerleri izlemeye başlamış ve özellikle Ermeniler arasında yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri³⁵ sonucu Osmanlı Devletinde yaşayan birçok Ermeni Protestan mezhebine geçmiştir. Sonuçta İngiltere, Osmanlı Devleti üzerinde koruma hakkı iddia edebileceği küçük bir Protestan topluluğuna sahip olmuş³⁶ ve bunların haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'ne dayatmalarda bulunmaya başlamıştır.

ABD ise 1784 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkilerini geliştirmek için John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'dan oluşan ticaret komisyonunu Osmanlı İmparatorluğu'na atamıştır³⁷.

Amerikan Yabancı Misyon Örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions'un (ABCFM) 9 Ocak 1820'de İzmir'e varışı ile yeni bir dönem başlamış ve ABCFM'nin 1825'te* Beyrut ve Suriye'de, 1828'de İzmir'de açtıkları istasyonlar 1830'da rahatsız edici siyasi faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Hükümeti tarafından kapatılmıştır. ABD, 1831'de Beyrut'taki istasyonu tekrar faaliyete geçirmiş ve Ermenistan ve Gürcistan'a bir grup misyoner göndermiştir³⁸.

³⁴ Çağ, agm, s.225-226

³⁵ Cevdet Küçük, "Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin Ortaya Çıkışı 1978-1897", İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3265, İstanbul, 1984, s.99

³⁶ Tolga Başak, "İngiltere'nin Ermeni Politikası(1830-1923)", IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2008, s.464

³⁷ Nurşen Mazıcı, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu", Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.19

* ABCFM'nin Beyrut'ta açtığı merkezin tarihi Şenol Kantarcı tarafından ABCFM'nin 1899 yılına ait Yıllık Raporu'na istinaden 1823 olarak bildirilmektedir. Detay için bakınız; Şenol Kantarcı, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi" Aktüel Yayınları, 2004, s.60.

³⁸ Mazıcı, age, s.19-20

ABCFM'nin ilk misyoner örgütünü 1810 yılında Boston'da kurması ve örgütün 1819 yılında Osmanlı Devleti'ni programına alması ve 1820'lerden itibaren ilk misyonerlerini Anadolu'ya göndermesi, bunun yanı sıra Amerikan Protestan Kilisesi'nin kendisine hedef kitle olarak Osmanlı Ermenilerini seçmesi ve bu yönde Anadolu'daki Ermeniler üzerinde faaliyet göstermesi Osmanlı Devleti'nde ve ABD'de Ermeni siyasi hareketinin filizlenmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'deki Ermeni sorunun tohumlarından birini ABCFM³⁹ adlı misyoner kuruluşu ile 1820'lerde ABD atmıştır.

Ermeni tarihçi Robert Mirak, ABD'li misyonerlerin Ermeniler üzerindeki çalışmalarının Ermeni milliyetçilik şuurunu ortaya çıkardığını "Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I"⁴⁰ adlı eserinde yaptığı tahlillerle ortaya koymuştur. Mirak, Yunanlılar, Bulgarlar ve Makedonyalıları aşılana milliyetçilik şuurunun aynısının ABD'li misyonerler tarafından Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilere aşılandığını⁴¹ bildirmektedir.

ABCFM, 1820 yılında İzmir'de ilk merkezini açmış ve 1823'te Beyrut'ta, 1831'de İstanbul'da, 1835'te Trabzon'da, 1839'da Erzurum'da misyoner merkezlerini faaliyete geçirmiştir.

Ermeniler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinin iki önemli ismi olan William Goodel ve Dwight'in 1832'de birlikte kaleme aldıkları mektupta yer alan aşağıdaki bilgiler ABD'nin misyonerlik faaliyetlerine ilkokuldan⁴² başladığını göstermektedir:

"Sorun Ermenilerin iyiliği için mümkün olan en yararlı işi hangi yoldan yapacağımızdır. Onlarla ilgili olarak işe doğru uçtan başlamak için ilkokullar

³⁹ Şenol Kantarcı, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi", Aktüel yayınları, İstanbul, 2004, s.54-55

⁴⁰ Robert Mirak, "Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I", Cambridge, 1983, s.26

⁴¹ Kantarcı, *age*, s.55

* ABCFM'nin Trabzon'da açtığı merkezin tarihi Nurşen Mazıcı tarafından Pensilvanya Üniversitesi Doktora Öğrencisi Lenand James Gordon'un 1932 yılında yayınlanan "American Relations with Turkey 1830-1930" adlı eserine istinaden 1834 olarak verilmektedir. Detay için bakınız; Nurşen Mazıcı: "ABD'nin Güney Kafkasya politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921" Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.20

⁴² Uygur Kocabaşoğlu, "Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika", İmge Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.68

açmalıyız... Bir çocuğun kafasında yetişkin insanınkinden çok daha kolay iz bırakabiliriz...” .

Yukarıda verilen bilgiler Rusya’nın Ecmiyazin Katogikosluğu’nun yanı sıra Fransız, İngiliz ve ABD’li misyonerlerin Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan tebaa ve özellikle Ermeniler arasında yürüttükleri çalışmaların Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan kurmak için başlattıkları örgütlenme faaliyetlerinin ve Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmelerinin en önemli sebepleri arasında yer aldığını göstermektedir.

2.2.2. Tanzimat Döneminde Ermeniler

1838’de Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında imzalanan ve İngiltere’ye Osmanlı topraklarında geniş imtiyazlar tanıyan Balta Limanı Anlaşması ve ardından gelen 1839 Tanzimat Fermanı Osmanlı İmparatorluğunu adeta İngiltere’nin kontrolüne sokmuş ve bir yandan İngiliz malları Osmanlı İmparatorluğuna kolayca girerek devleti ekonomik bakımdan zayıf düşürürken, diğer yandan Tanzimat Fermanı’nın imzalanmasında önemli rol oynayan Reşit Paşa’nın, İngiliz Büyükelçisi Canning’in direktiflerine göre devleti yönetmeye başlaması Osmanlı İmparatorluğu’nu siyasi bakımdan zayıflatmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun içine sokulduğu bu acınacak durum başlangıçta otonomi ve uzun vadede bağımsız devlet kurma hayali kuran Ermeniler için büyük bir fırsat yaratmış⁴³ ve bu dönemde İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine müdahalede bulunmaya başlaması Ermeni sorununun ortaya çıkması için gereken ortamı hazırlamıştır.

Babası II. Mahmut’un ölümü üzerine 18 yaşındayken Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülmecid devlet işlerinde kendisine yardımcı olmak üzere Hüsrev Paşa’yı sadrazam, Damat Halil Paşa’yı serasker, Rauf Paşa’yı adliye bakanı, Paris ve Londra sefirliği yapan Mustafa Reşit Paşa’yı ise dışişleri bakanı yapmıştır.

⁴³ Sonyel, “The Otoman Armenians”, age s. 14

Mustafa Reşit Paşa zayıf düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak batılların istediği bir takım değişikliklerle düzelebileceğine inanmış ve kendisine güvenen padişahı da bu konuda ikna etmiştir.

3 Kasım 1839 tarihinde padişah, bütün bakanlar, ulema, asker ve sivil devlet adamları, Rum ve Ermeni Patrikleri, Yahudi Hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ile yabancı elçilerin huzurunda bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile Müslüman ve Hristiyan tebaanın kanun önünde eşitliği kabul edilmiş, bu kapsamda Fransızcadan tercüme edilen ve Tanzimat Fermanı'ndan 6 ay sonra kabul edilen yeni Ceza Kanunu ile Hristiyan tebaaya verilen haklar tescil edilmiş⁴⁴, İmparatorluğun birçok ilinde üyelerinin yarısı yabancı devlet mensuplarından atanan karma ticaret ve karma asliye mahkemeleri teşkil edilerek devletin ve padişahın hükümranlılık hakları büyük ölçüde kısıtlanmıştır⁴⁵.

Tanzimat'ın getirdiği önemli değişikliklerden biri de vergi toplanması ile ilgiliydi. Daha önce cizye adı altında devlete vergi ödeyen Hristiyanların, vergi miktarlarının ayarlanması yetkisi ile vergi toplama yetkisi Patrikhanelere bırakılmıştır. Bu arada Müslümanlardan toplanacak vergilerin ayarlanması ve toplanması yetkileri de "günümüzdeki Mahalli İdareler Yasası benzeri bir uygulama ile" Belediye Meclisleri' ne bırakılmış ve bunların yanı sıra Vilayet Meclisleri kurularak devlet memurlarından mültezimlik yapma (vergi toplama) ⁴⁶ hakkı alınmıştır. Sancak ve Eyalet merkezlerinde Zımniler* ile Müslümanlardan oluşturulan bu karma Meclisler özellikle Ermenilerin başlangıçta otonomi, uzun vadede bağımsızlık taleplerini gündeme taşımaları için zemin hazırlamıştır.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan tartışma konularından biri de Zımnilerin askerlik yapması meselesi olmuştur. Tanzimat'tan önce İmparatorluğun Hristiyan

⁴⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, V. Cilt, s.173-175

⁴⁵ Gülnihal Bozkurt, **"Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)"**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.42

⁴⁶ Karal, **age**, s.176-177

* Dar-ül Harp'te yaşarken buralara cihad ilan eden Müslüman devletine cihad öncesi haraç ve cizye ödemeyi kabul ederek Müslüman Devleti'nin koruması altına giren Gayr-ı Müslim topluluklarına Zımnî adı verilir (Detay için bakınız: Gülnihal Bozkurt, **"Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)"**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.7-32)

tebaası askerlik yapmaz, kendilerinden karşılık olarak cizye vergisi alınırdı. Hristiyanlardan vergi toplama yetkisinin patrikhanelere bırakılmasını müteakip 1843 yılında özerk Hristiyan eyaletler hariç Müslüman ve Gayr-ı Müslim tebaa için askerlik mecburiyeti konulmuş⁴⁷ ve 1847’de Rumlar, Deniz Kuvvetleri’nde hizmete çağırılmıştır. Aynı yıl Hristiyan tebaanın deniz ve kara ordularında askerlik yapmasını kabul eden bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı ile Hristiyanlar askerlik hizmetine mukabil cizye vermekten muaf tutulacaklardı. Başlangıçta cizyeden kurtulmak ve Müslümanlarla eşit hale gelmek Hristiyanlar için cazip görünmekle birlikte Müslümanlarla yan yana askerlik yapmak Hristiyanların hoşuna gitmemiştir. Diğer yandan Hristiyanlar yüzyıllardan beri askerlik yapmadıkları için bunlarda silah sanatına karşı bir isteksizlik ve kabiliyetsizlik vardı. Bu durumu göz önünde bulunduran Bab-ı âli Hristiyanların askerlik ödevi yapmaları ile ilgili kanunu bir süre ertelemeyi⁴⁸ uygun bulmuştur.

Tanzimat döneminde ayrılıkçı hareketleri olumsuz yönde etkileyen uygulamalardan biri de Hristiyan tebaaya tanınan mezhep değiştirme hakkı olmuştur. 1844’te İngiliz Büyükelçisi Lord S.De Redcliffe’in baskısı sonucu II. Mahmut döneminde konulan Hristiyanların mezhep değiştirme yasağının kaldırılmasından sonra Zımniler batıdaki Hristiyan mezheplerinin propagandasına açık hale getirilmiştir⁴⁹.

Tanzimat Fermanı’nın yabancı devletlere Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahil olma fırsatı vermesinden sonra Ortodokslar Rusya’nın, Katolikler Fransa’nın, Protestanlar ise İngiltere’nin araya girerek Gülhane Hattı’nın kendilerine vermiş olduğu hakların yürütülmesinin teminini istemiş⁵⁰ ve bu dönemde Ermeni milliyetçi akımları güçlenmiş ve Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli çıkarları bulunan yabancı devletlerin kışkırtmasıyla Ermenilerin eskiden yaşadıkları bölgelerde Ermenistan’ı yeniden kurma çabaları hız kazanmıştır⁵¹.

⁴⁷ Bozkurt, **age**, s.120

⁴⁸ Karal, **age**, s. 180

⁴⁹ Bozkurt, **age**, s.43

⁵⁰ Karal, **age**, s.187-188

⁵¹ Hamza Bektaş, “**Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler**”, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No.5, Bursa, 2001, s.3

Bunlardan özellikle İngiltere ve Fransa, Hristiyan tebaanın uzun vadede Osmanlı Devletinden ayrılmasını ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kolaylaştıracak şartları sağladığı için Tanzimat kararlarını kuvvetle desteklemişlerdir. Kendi içinde de farklı etnik gruplardan oluşan Rusya ve Avusturya ise Osmanlı Devleti'ndeki farklı dinsel ve etnik grupların ayrılmasının kendi içindeki farklı grupların da ayrılma sürecini başlatma tehlikesi⁵² nedeniyle daha ihtiyatlı bir tutum izlemiştir. Ancak Rusya Tanzimat Fermanı'ndan sonra Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Rusya'ya Osmanlı Devleti'ndeki tüm Ortodoks Hristiyanlar üzerinde koruma hakkı verdiğine ilişkin iddialarını daha sık gündeme taşımaya başlamıştır⁵³.

Avusturya ise kendi içindeki farklı etnik grupların ayrılmalarına emsal teşkil edeceği endişesiyle başından itibaren Tanzimat'a karşı çıkmıştır. Avusturya başbakanı Meternih, Avusturya'nın İstanbul'daki sefiri Aponi'ye gönderdiği mektupta⁵⁴ Tanzimat'ın Osmanlı Devleti üzerinde yapacağı tahribata ve ileride Ermeniler ve diğer etnik grupların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını tetikleyecek bir süreci başlattığına dikkat çekmiştir.

Zaman Meternih'i haklı çıkarmış ve Tanzimat döneminde Osmanlı topraklarının eyaletlere bölünmesine devam edilmiş, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere bölünmüş ve eyaletlerin yönetimi valilere bırakılmıştır. Her valinin yanına bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ile mali işleri çevirecek bir defterdar verilmiş, ayrıca Fransa'daki departman temsilcileri örnek alınarak bazı sancaklarda Meclisler kurulmuştur. Bu suretle eskiden valinin yetkisinde olan görevler bir yandan muhafız ve defterdarın, diğer yandan Meclisin görevleri ile çevrilmiş oluyordu. Başlangıçta Rumeli'de Evliye-i Selase (3 vilayet) denilen Yanya, Tırhala ve Manastır vilayetlerinde ve Anadolu'da Diyarbakır ve Erzurum'da uygulamaya konulan ve "mahalli idarelerin yetkilerini artırarak merkezi otoriteyi göreceli olarak zayıf düşüren" yeni yönetim biçimi daha sonra bütün vilayetlere yayılmıştır⁵⁵.

⁵² Karal, **age**, s.188

⁵³ Bozkurt, **age**, s.49

⁵⁴ Karal, **age**, s.191-192

⁵⁵ Karal, **age**, s.191-192

Bu dönemde Müslümanlar ile Gayr-ı Müslim tebaa arasındaki eşitliği sağlama amacıyla atılan adımlar devletin kültür tarihindeki devamlılığı da bozmuş ve birçok Ermeni gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. Hattâ Ermenice bilmeyen Ermeniler için dili Türkçe, harfleri Ermenice olmak üzere 3-4 gazete çıkarılmıştır. Bu durum Tanzimat'ın getirdiği özellikle kültürel sahadaki yeniliklerden en çok faydalanan grubun Ermeniler olduğunu⁵⁶ göstermektedir.

Tanzimat süreci Türk siyasi tarihinde bir gelişme gibi gösterilmekle birlikte, bu süreç bir yandan yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması suretiyle devlet otoritesinin zayıflamasına, diğer yandan Osmanlı Devleti içindeki Gayr-ı Müslimlerin yabancı devletlerden de aldıkları teşvik ve cesaretle ileride bağımsız devlet olma hayali ile Osmanlı Devleti'ne karşı başlangıçta gizlice, devlet iyice güçten düştükten sonra da açıktan açığa ayrılıkçı bir mücadeleyi başlatmalarına fırsat sağlamıştır.

Bu dönemde Ermeni olaylarını hazırlayan sebepler arasında Protestan misyonerlerinin çalışmalarının da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Mezhep açısından bölünmüş bir tablo çizen Ermeniler, üç kilise etrafında toplanmış bulunuyorlardı. Çoğunluk, Gregoryen kilisesine bağlı idi⁵⁷. İkinci sırada Ermeni Katolik kilisesi, üçüncü sırada ise Protestan kilisesi gelmekte idi. Protestan misyonerleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çalışmalarını Tanzimat'ın ilanından bir yıl sonra 1840'dan itibaren genişletmeye başlamıştır. Görünüşte bu çalışmalar, dinî ve mezhebi bir amaca yöneltilmiştir. Gerçekte ise maksat başkadır. Osmanlı İmparatorluğunda Katoliklerin hamisi Fransa ile Avusturya, Ortodoksların hamisi ise Rusya idi. Bu üç devlet, 1840'dan sonra, Lübnan ve Suriye'de Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan faydalanarak mezhepdaşlarını himaye etmek bahanesiyle müdahalede bulunmak suretiyle nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamıştır⁵⁸.

İngiltere de bu devletlerin nüfuzunu dengede tutmak için mezhebi bir himaye kurmak istemiş, ancak böyle bir himayeye konu olacak bir Protestan

⁵⁶ Davut Kılıç, “**Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi**”, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s. 156-157

⁵⁷ Uras, **age**, s.126

⁵⁸ Enver Ziya Karal, “**Osmanlı Tarihi**”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, VIII. Cilt, s.128

topluluğu bulunmadığı için ilkin bunu yaratmak yolunu seçmiştir. İngiltere bu amaçla 1840'da Kudüs'te bir Protestan mabedi inşası için müsaade istemiştir. Bab-ı âli, başlangıçta bunu reddetmiş, ancak 1842'de Kudüs'te ilk Protestan kilisesinin kurulmasına izin vermiştir. Protestan kilisesinin açılışını müteakip İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerleri, özellikle İngiliz konsoloslarının parasal desteği ile başka din ve mezheplerde bulunan halkı Protestan yapmaya başlamışlardır⁵⁹. Bu suretle mezhep değiştiren Hristiyanlar arasında yer alan Ermeniler de diğer Hristiyan gruplar gibi İngiltere'nin ve ABD'nin etkisi altına girmiştir.

2.2.3. Islahat Döneminde Ermeniler

Tanzimat Fermanından sonra Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hedefi olan yabancı ülkelerin sözde demokratikleşme görüntüsü ile Gayr-ı Müslim unsurlara sağladıkları haklar bir yandan Osmanlı Devletinin tebaası olan Gayr-ı Müslimlerin iştahını kabartmış ve onları Osmanlı Devletinden daha fazla haklar koparma konusunda cesaretlendirmiş, diğer yandan yabancı devletlerin Osmanlı Devletinin iç işlerine karışarak istedikleri hukuki ve ekonomik düzenlemeleri kabul ettirmelerini kolaylaştırmıştır.

Rusya, Kırım seferinden önce Türkiye'deki Hristiyanlar üzerinde bir nüfuz ve koruma siyaseti izliyordu. Bu nüfuzu Kırım seferi yüzünden bir hayli düşmüş ve bu konudaki teşebbüsleri geçici bir süre için geriye kalmış, ancak savaştan sonra bu konuda yine bütün gücüyle çalışmaya başlamıştır. Rusya, Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman olmayan unsurlar için genel veya mahallî islahat istiyor ve özellikle Rumeli'deki Slavları koruyarak bunların üçüncü bir komisyon aracılığıyla hallerinin incelenmesini ve gereken teşebbüslerde bulunulmasını istiyordu. Osmanlı hükümeti bu bölgeyi teftiş ettirerek gereken tedbirleri ve islahata esas tedbirleri aldırmasına rağmen Rus kışkırtmalarının da etkisiyle Bulgarlardan ve Bosna-Hersek'ten, şikâyetler, müracaatlar gelmeye başlamıştı.

⁵⁹ Karal, *age*, VIII .Cilt, s.128

Bu şikâyetler, ilerleyen süreçte isyanlara dönüşmüş⁶⁰ ve bölgedeki diğer etnik gruplara da yayılmıştır.

1854 yılında Kırım Harbinin patlak vermesi Rusya'ya Osmanlı Devletinde yaşayan Gayr-ı Müslim tebaanın Osmanlı Devletine karşı isyan için kışkırtılmasında yeni bir fırsat sağlamış ve harp sırasında Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bir bölümü Rusya'yı desteklemiştir⁶¹.

Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri, Tanzimat'ı imparatorluğun tebaası için yetersiz görüyorlardı. Osmanlı köylüsü Rus köylüsünden daha çok hak sahibi ve refah içinde olmasına rağmen, Rus çarı, politik amaçlarla Osmanlı Ortodokslarının hamisi rolünü oynamayı sürdürüyordu. İngilizlerle Fransızlar da, idealizmin arkasında saklanan özel düşüncelerle Hristiyan tebaa için yeni haklar verilmesinde Rusya'nın düşüncesine ortak oluyorlardı. Kırım harbi bir bakıma, Ruslarla Fransızların Katolikler ve Ortodokslar üzerinden ayrı ayrı istikametten aynı amaca yöneltilen çıkarları sağlamak için⁶² yaptıkları çalışmalardan doğmuştu.

Kırım harbinin sonlarına doğru, barış ihtimali belirince, müttefik devletler, barış konferansında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan tebaayı koruma bahanesiyle siyasi manevralar çevirerek Avrupa'nın Hristiyan kamuoyu üzerinde etkili olmasını önlemek için harekete geçmiştir. 1 Şubat 1855'te Viyana'da, Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında, gelecek barış görüşmelerine temel olacak prensipler görüşülmüş ve bunlar arasına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarının açıklanmasını isteyen bir madde eklenmiş⁶³ ve sonuçta yabancı devletlerin istekleri Osmanlı Devleti tarafından bir ferman şekline konulmuştur.

Yapılan barış görüşmelerinde Hristiyanlara verilecek ilave hakların antlaşma metnine eklenmesinden sonra⁶⁴ 18 Şubat 1856'da imzalanan Islahat Fermanı, Bâb-ı âlî'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı

⁶⁰ Karal, **age**, V.Cilt, s.181-182

⁶¹ Sonyel, **age**, s.15

⁶² Karal, **age**, V. Cilt, s.249

⁶³ Karal, **age**, V. Cilt, s.249-250

⁶⁴ Sertçelik, **age**, s.58

ve cemaatlerin ileri gelenleri önünde Sultan Abdülmecit tarafından okunarak⁶⁵ ilan edildikten sonra Paris Antlaşması'nı hazırlamakta olan devletlere bildirilmiştir.

Tanzimat fermanı padişahın yetkilerini sınırlayarak tüm Osmanlı tebaasının haklarını güvence altına alırken Islahat fermanı sadece Zımnilerin haklarını güvenceye alan düzenlemeleri içeriyordu. Bu husustan da anlaşılacağı üzere "Islahat Fermanı"* yabancı devletlerin hazırladığı ve Bâb-ı âlî'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıydı.

Osmanlı Devleti, bu fermanı kendiliğinden ilan ettiğini dünyaya açıklamakla, hükümlerlik haklarını yalnız şekil yönünden kurtarmış oluyordu⁶⁶. Gerçekte ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan tebaasının refahını düşünmek ve bu hususta gereken kararları almak hakkı Avrupa büyük devletlerinin eline geçmiş oluyordu.

Islahat Fermanı'nın getirdiği en önemli değişiklik zimmet kurumunu ortadan kaldırması olmuştur. Zımniler Müslümanlarla eşit haklara sahip olmakla kalmamış, Gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşı olarak Müslümanlardan farklı ve imtiyazlı⁶⁷ bir konuma getirilmiştir.

Bu arada Ermenilerin kendi işlerini kendi kuracakları meclisler eliyle yürütmeleri isteği de Avrupa ülkeleri arasında taraftar topluyor ve bu konu Osmanlı Devleti'nden talep edilen konular arasında sıkça yer alıyordu.

Ermeni milletin dinî ve toplumsal işleri ile okullar ve cemaatlerine ait konuların idaresi Patrikhanelere verilmiş ve bu husus fermanlarla açıklanmıştı. 29

⁶⁵ Karal, *age*, VIII. Cilt, s.248

* Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanındaki prensiplerin tekrarlanmasına ilave olarak, onlara yenilerini de ekleyen aşağıdaki maddelerden oluşmaktaydı: "Tebaanın can ve mal, ırz ve namusun korunması; kanun önünde eşitlik; şahsın ve topluluğun tasarruf hukuklarına saygı; devlet hizmetlerine ve askerlik ödevine bütün tebaanın kabulü; bazı sınırlar içinde mezhep ve milli eğitim hürriyeti; vergiler hususunda eşitlik ve verginin doğrudan doğruya alınması; mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik, mahkemelerin açık olması ve ilâmların yayınlanması; suçlu mallarının müsaderesi usulünün kaldırılması; işkencenin kaldırılması; hapisane usul ve nizamlarının insanlık kaidelerine daha uygun bir şekilde tutulması; karma ticaret, ceza ve cinayet dâvaları için karma mahkemeler kurulması, mahkeme usullerinin düzenlenmesi; Müslüman olmayan toplulukların din yönünden olan imtiyazları muhafaza edilerek, diğer imtiyazlarının incelenmesi ve değiştirilmesi; patrikhanelerin veya Müslüman olmayan meclislerin, bazı hallerde, hukuk dâvalarında sahip olacakları yetkilerin teyidi; adı geçen meclisler tarafından vilâyet ve nahiye meclisleriyle Ahkâm-ı Adliye meclisinde aza bulundurulması." (Detay için bakınız: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1985, V. Cilt, s.250-251).

⁶⁶ Karal, *age*, V. Cilt, s.250

⁶⁷ Bozkurt, *age*, s.70

Aralık 1841 tarihli bir irade ile 27 Ermeni sanatkârından oluşan bir meclis kurulmuş ve millet işlerinin idaresi bu meclise verilmiş fakat devam edememişti. 1847'de Patrikhane'de iki meclis kurulmuştur. Bunlardan birisi 14 ruhanî üyeden oluşan "Meclisi Ruhanî", diğeri de yarısı Amira* lardan ve diğeri yarısı sanat erbabından oluşan 20 kişilik "Yüksek Meclis" idi. 1850'de milli bir nizamname düzenlenmesi için bir de encümen⁶⁸ kurulmuştur.

1857 ve 1859 yıllarında hazırlanan nizamname taslaklarını birleştiren heyet 150 maddeden oluşan yeni bir tüzük ortaya koymuştur. Yeni tüzükte; patriklerin yetkilerinin kısıtlandığını ve Genel Meclis'in iradesine bağlandığını gören Patrik II. Kevork Keresteciyan 1860 tarihinde patriklikten istifa etmiştir. Yerine geçen yeni Patrik V. Sarkis Kuyumcuyan başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan yeni nizamname tasarısı 24 Mayıs 1860'da kabul edilerek Bab-ı âli'ye sunulmuş, Bab-ı âli, taslak nizamnameyi onaylamayınca yeni Patrik Kuyumcuyan da istifa etmiştir.

Patrikliğe vekâleten atanan İzmir Marhasası** İsedapan Nağakyan başkanlığında 7 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan taslağın da onaylanması gecikince Ermeni halkı patrik vekilini kovup, patrikhanenin anahtarını Bab-ı âli'ye teslim etmek istemiştir. 14 Eylül 1862'de Ermenilerin Üsküdar'da 25 din adamı ve 70 sivilin katılımı ile gerçekleştirdikleri son toplantıda 99 maddeden oluşan yeni bir nizamname taslağının⁶⁹ hükümete sunulması kararlaştırılmış, Reşit, Ali ve Fuat Paşa kabinesine sunulan taslak onaylanarak 29 Mart 1863 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁷⁰.

EK-1'de tam metni sunulan "**Ermeni Milleti Nizamnamesi**"nde patriğin yetkileri Ermenilerden oluşan 140 üyeli Umumî Meclis ile paylaşılmıştır. Üç kısımdan oluşan meclis üyelerinin yedide bir bölümü olan 20 kişi İstanbul'da bulunan kilise mensupları tarafından seçilen din adamlarından, ikinci kısım olan

* Osmanlı Devleti'nde, bankerler, tüccarlar ve devlet memurlarından oluşan Ermeni büyüklerine verilen unvan

⁶⁸ Uras, **age**, 156-159

** Marhasa sözcüğü murahhasa sözünden türetilmiş bir ifadedir. Devlet ya da bir kuruluş adına yetki verilerek bir göreve gönderilen kişi, delege anlamına gelir. Ermeniler için kullanıldığında yetkili Ermeni din adamı, Ermeni piskoposu anlaşılmalıdır.

⁶⁹ Selami Kılıç, "**Ermeni Sorunu ve Almanya**", Türk – Alman Arşiv Belgeleriyle, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.142-145

⁷⁰ Osman Kılıç, "**Ermenilerin Maskesi Düşüyor**", Tarih ve Düşünce, Sayı:58, İstanbul, Mayıs 2005, s.142-145

40 üye taşradan gelecek milletvekillerinden, üçüncü kısım olan 80 üye ise İstanbul kilise cemaatleri tarafından seçilen vekillerden oluşmaktaydı. Nizamname ile Ermeni toplumuna ilişkin konularda karar verme yetkisi büyük ölçüde Ermenilere verilmişti.

Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin hazırlanmasında iki önemli grubun etkisi olmuştur. Bunlardan ilki, patriklerin ve ruhani liderliğin dini yetkilerinin Ermeni halkının ileri gelenlerinden oluşan cismani (dünya işlerine bakan) bir liderlikle dengeleme düşüncesinden hareket eden Osmanlı Ermenileri (marhasalar ve din dışı Ermeni güç odakları), diğer grup ise Ermeniler lehine bazı haklar tanınmasını sağlamak suretiyle bir yandan Ermenilerin haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale hakkını elde etmek, diğer yandan Ermenileri ileride otonomi ve hatta bağımsızlığa taşıyacak zemini oluşturmak düşünceleriyle hareket eden Rusya, İngiltere ve Fransa'dır.

Osmanlı Devletindeki Ermeniler lehine birtakım haklar tanınmasını savunan Rusya'nın bir yandan kendi ülkesinde yaşayan Ermenilerin hakları konusunda da bazı tedbirler aldığı, ancak bunların Osmanlı Ermenilerine tanınan hakların yanında daha göstermelik konuları içerdiği görülmektedir.

Bu kapsamda Rus Ermenilerine yalnız dünyevi konularda değil, uhrevi konularda bile kendi kararlarını alma yetkisi tanınmamıştır⁷¹. Oysa Osmanlı Devleti " Ermeni Milleti Nizamnamesi" ile Ermenilere hem dünyevi hem de uhrevi işlerinde bir tür özerklik tanımıştır. Ancak nizamname ile verilen haklar Ermenilerin ileride daha fazla haklar talep etmelerinin de önünü açmış oluyordu.

1856'da ilân edilen Islahat Fermanı, vicdan hürriyeti prensibini, İngiltere'nin ve Fransa'nın istediği şekilde yani mezhep değiştirme serbestliği şeklinde tespit ettiği için takip eden süreçte Protestan misyonerler faaliyetlerini daha geniş ölçüde ve daha kolaylıkla yapmaya devam etmişler ve kolejler de açmışlardır. Protestan kilisesi ile Protestan kolejinin tesiri en çok Ermeniler arasında görülmüştür. Lübnan, Anadolu ve İstanbul'da faaliyete geçen kolejlerde Ermenilere tarihleri, edebiyatları, insan hakları, milliyet prensipleri konularında bilgi verilmiş, mabet ve

⁷¹ Uras, **age**, s.172-173

okul dışında da devam eden mezhep propagandasının etkisiyle birçok Ermeni, Protestan olmaya başlamıştır⁷². İngiltere de bu suretle Osmanlı imparatorluğu üzerinde himaye hakkı iddia edebileceği küçük bir Protestan topluluğuna sahip olmuştur.

Enver Ziya Karal, buna rağmen Protestanların Ermenilerin isyanı üzerindeki tesirinin çok önemli olmadığını⁷³ söylemektedir. Bu görüş İngilizlerin Protestanlaştırdığı Ermeniler için bir ölçüde geçerli olmakla birlikte, takip eden süreçte ABD'nin Protestanlaştırdığı ve ABD misyoner okullarında okuyan Ermenilerin tamamına yakının Ermeni isyanı ve Türklere karşı girişilen katliamda ön saflarda rol aldıkları dikkate alındığında, özellikle ABD'li Protestan misyonerlerin faaliyetlerinin Ermeni isyanlarında küçümsenemeyecek boyutlarda etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.4. Islahat Fermanından Sonra Ermeniler

1856'dan sonra bir il idaresi kanunu yapılmıştı. Bu kanun, illere merkeziyetten daha serbest bir idare veriyor, Müslüman olan ve olmayanların genel meclislerdeki seçilmiş üyeleri aracılığıyla hükümete ortak olmalarını sağlıyor ve bu yönüyle ıslahat sorunuyla uğraşarak Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmak isteyen devletlerin ilgisini çekiyordu.

Bu kapsamda Rusya, Avrupa devletlerine Balkan Hristiyanları hakkında ayrıntılı bir bildiri vermiştir. Bu bildiride: Osmanlı Avrupa'sında, toprak dağılımının milliyet esasları üzerine yapılması, idare şeklinin tayini, mahkemelerle ilgili örgütlenmenin yeniden düzenlenmesi, askerî, malî ve eğitim konularında ıslahat ve genel anlamda ıslahat yapılması ve bu ıslahatın yalnız Osmanlı hükümetine bırakılmayarak Avrupa hükümetlerinin gözetim ve denetimine verilmesi⁷⁴ de talep edilmiştir. Osmanlı Devleti yaptığı hukuki ve idari düzenlemelerle söz konusu talepleri büyük ölçüde yerine getirmesine rağmen, ne büyük devletlerin ne de

⁷² Karal, “Osmanlı Tarihi”, VIII. Cilt, s.128-129

⁷³ Karal, *age*, s.129

⁷⁴ Uras, *age*, s.181-182

Gayr-ı Müslim tebaanın Osmanlı Devleti'nden taleplerinin arkası kesilmemiş⁷⁵ ve yapılan her ıslahatın arkasından yeni haklar talep edilmiştir.

Prens Gorçakof, daha Paris Kongresinden evvel; *“Türkiye'deki milletlerin, bağımsız bir millet teşkil edemeyeceklerini, bir millet halinde olmadıklarını ve bu amaçla hiçbir yerde hiçbir harekette bulunmadıklarını, bunun için kendilerinin dinî ve toplumsal esaslar üzerine örgüt kurarak bir millet haline gelmeleri gerektiğini”* söylemiştir.

1867'de Rusya, Müslüman olmayanların çıkarlarının Müslümanların çıkarlarından ayrılması için bir bildiri daha vermiştir. Rusya, eşitlik esaslarının Osmanlı Devleti'nde kabul ve uygulanmasının imkânsız olduğunu ileri sürüyordu. Osmanlı hükümeti, iyi niyetle çalışıyordu. Kanunların, memleketin gerçek ihtiyaçlarına göre yapımı kararlaştırılmış ve Avrupa kanunlarından Türkiye'de yararlı olacakların incelenip kabulü için bir de Şûrayı Devlet kurulmuştu. Şûrayı Devlette üye ve memurlardan üçte birini Müslüman olmayanlar oluşturuyordu. Yine 1868'de ilk defa olarak Kirkor Agaton isminde bir Ermeni, Ulaştırma Bakanlığına getirilmiştir⁷⁶.

Rusya'nın devam eden teklifleri doğrudan doğruya “yerinden yönetim” adı altında Osmanlı hükümetinin dağılmasına yönelik bir girişimdir. Aslında 1868'de Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof, doğu siyasetini açıklarken **“ya Hristiyanlara bağımsızlık verilmeli, ya da Osmanlı hükümeti parçalanmalı, bölünmeli”**⁷⁷ diyerek Rusya'nın niyetlerini göstermiştir.

Bu dönemde ve özellikle 1870 yılından sonra İstanbul ve doğu vilayetlerinde görevlendirilen Rus konsoloslarının büyük bir kısmı asker kökenliydi. Daha önce Rus Genelkurmayında görev yapan deneyimli birer kurmay subay olan Rus konsoloslar; Türkiye'nin coğrafi, stratejik, etnografik ve tarımsal özellikleri başta olmak üzere ülke hakkında geniş araştırmalar yapıyorlar, adeta görev yaptıkları bölgenin fotokopisini çekiyorlardı⁷⁸. Bunlar İstanbul, Boğazlar, Doğu Anadolu ve

⁷⁵ Bozkurt, **age**, s.59

⁷⁶ Uras, **age**, s.182-183

⁷⁷ Uras, **age**, s.182-183

⁷⁸ Sertçelik, **age**, s. 129

Karadeniz kıyıları üzerinde yaptıkları araştırmalarla bir Osmanlı-Rus savaşı durumunda Anadolu'yu istila için stratejik yaklaşma istikametleri, Karadeniz kıyılarında asker çıkartmaya müsait bölgeler hakkında raporlar hazırlayarak Rus Genelkurmayına ve Dışişlerine göndermekteydi⁷⁹. Söz konusu faaliyetler Rusya'nın Osmanlı topraklarını istila hazırlığı içinde olduğunu gösteren önemli emarelerdi.

Fransız - Alman savaşından sonra Rusya bu defa Balkan Slavları, Bulgaristan, Karadağ ve Sırlar hakkında Bab-âli'ye başvurmuştur. 30 Aralık 1875 tarihinde Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, Avusturya, Almanya ve Rusya adına, diğer devletlere verdiği notada, ıslahat sorununun yakından izlenmesini ve bu amaçla Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan bir komisyon kurulmasını önermiştir. Oysa bu tarihten bir ay önce 1875 Kasım'ında hükümet, ıslahat için bir ferman çıkarmıştı. 1876 Mayıs'ında Selanik'te Fransız ve Alman konsolosları öldürülünce Almanya başta olmak üzere Rusya ve Avusturya hükümetleri derhal ıslahat esaslarının uygulanmasını ve bu yapılmadığı takdirde zorla yaptırılmak üzere gereken yollara başvuracaklarını Osmanlı Devleti'ne bildirdiler.

Daha sonra Fransa ve İngiltere'nin de katılımıyla 1867'de Rusya tarafından verilen muhtırada belirtildiği üzere “illere, idarî bir çeşit bağımsızlık verilmesini” önerdiler ve bu konuda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'da elçilerden meydana gelen bir konferans yapılmasını kararlaştırdılar⁸⁰.

Söz konusu konferansta Mithat Paşa ile onun danışmanı ve akıl hocası durumunda olan Kırkor Odyan Efendi ve bazı yakın arkadaşlarının Avrupa devletlerinin talep ettiği reformları bizzat Osmanlı Devleti'ne yaptırarak dış müdahaleyi azaltma gerekçesiyle hazırladıkları Kanuni Esasi'nin* Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen taslağı; İstanbul Konferansı'nın açılış günü olan 23 Aralık 1876 tarihinde Anayasa olarak ilan edilmiştir⁸¹.

⁷⁹ Sertçelik, **age**, s. 129

⁸⁰ Uras, **age**, s. 185

* Anayasa

⁸¹ Davut Kılıç, **age**, s.173; Şahin R., “Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları”, İstanbul, 1988, s. 179

Anayasa'nın 8. Maddesinde yer alan **“Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur”** hükmü uyrukluğu din kavramından soyutluyor, 11. Maddesi diğer dinlerden gelenlere verilen mezhep imtiyazlarının devlet güvencesinde olduğunu bildiriyor, 16. Maddesi farklı unsurlardan gelenlerin kendi okullarında özel din dersleri uygulamalarına izin veriyordu⁸². Söz konusu hükümler Gayr-ı Müslimlerin kendi okullarında ve dini merkezlerinde Ermeni gençlerine istedikleri fikirleri aşılamlarının yolunu açıyordu.

Bu sıralarda Rus gönüllülerin yanı sıra silah, malzeme, para ile donatılan ve hazırlanan Panslavizm propagandacılarının önderliği altındaki çetelerle Karadağ ve Sırbistan ile savaş başlamıştı. 1876'da Hırmıyan tarafından düzenlenmiş olan muhtıraya, Ermeni sorununun en önemli ve başlıca kışkırtıcılarından bulunan İzmirliyan bazı maddeler daha ilâve ederek sadarete verdi. Patrikhane, milli meclis, Bulgar ve Sırlara bağımsızlık verildiği takdirde kendilerinin de bundan yararlanacaklarına emin bulunuyorlardı⁸³. Bu arada II. Katerina Osmanlı Devleti tebaası olan Hristiyanları Türklere karşı ayaklandırma kararı almış, Prens Potemkin ise **Rusya'nın** himayesi altında bir Ermeni-Gürcü Devleti kurma projesi hazırlamıştı⁸⁴.

Patrik Nerses de sık sık elçiler ile temas ederek desteklerini talep ediyor, aynı zamanda resmî olmayan, özel Ermeni kuruluşları da çalışıyorlardı. 1876'da İngiltere elçisi olan Sir Eliot Ermeni Patriği'nin kendisini ziyaret ettiğini ve ziyaret sırasında **“Avrupa devletlerinin ilgilerini çekmek için, ihtilal, isyan gerekiyorsa bunu çıkarmanın da katiyen zor olmadığını”**⁸⁵ söylediğini nakletmektedir. Ermeniler, Rumeli illerine, Anadolu Hristiyanları dışında, bir bağımsızlık verilmesini sağlamak suretiyle Ermeni milleti hesabına da benzer şekilde bir bağımsızlık elde etmeğe çalışıyorlardı.

Diğer yandan Paris Antlaşması ile Rusya'nın tek başına sahip olduğu Osmanlı Devleti'ndeki tüm Hristiyanların hamiliği rolüne son verilmiş ve

⁸² Bozkurt, **age**, s.83-84

⁸³ Uras, **age**, s.186

⁸⁴ Sertçelik, **age**, s.97

⁸⁵ Uras, **age**, s.186-187

Hristiyanları ilgilendiren her hangi bir durumda tek taraflı müdahale hakkı elinden alınmıştır. Osmanlı Devleti de “Avrupa ahengi “içinde kabul edilerek⁸⁶ Osmanlı Hristiyanları Avrupalı Devletlerin ortak koruması altına girmiştir. Bu suretle İngiltere de Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyanların korunması hakkına ortak olmuştur⁸⁷.

Bu dönemde Rusya, İngiltere ve Fransa’nın faaliyetlerinin yanı sıra ABD de Osmanlı topraklarında özellikle Ermeniler arasında sürdürdüğü misyonerlik faaliyetlerine yoğun olarak devam etmiş ve Islahat Fermanı’ndan önce 1848’de Antep’te, 1850’de Musul’da, 1853’te Arapkir’de, 1854’de Tokat ve Kayseri’de, 1855’te Maraş, Halep ve Sivas’ta açtığı istasyonlara ilave olarak, 1856’da Urfa, Antakya ve İzmit’te, 1857’de Diyarbakır’da, 1858’de Mardin, Bitlis ve Edirne’de, 1863’te Adana’da istasyonlar kurarak faaliyete geçirmiş, 1870 yılında ana istasyonların sayısı 17’ye, uç istasyonlarla birlikte toplam istasyon sayısı 180’e⁸⁸ ulaşmıştır. Bu sayı sadece Türkiye coğrafyasındaki istasyonların sayısıdır⁸⁹.

Sadece Malatya, Arapkir, Eğin ve Diyarbakır’da misyonerlere ait 26 Protestan kilisesi, 32 hizmet merkezi, 58 tali merkez, 9 yüksek okul ve 71 adet okul⁹⁰ faaliyet göstermekteydi. Bu kadar çok kurumun bu dört yörede toplanmış olması bile Amerika’nın Ermeniler üzerinde ne denli yoğun çalışma içinde olduğunu ve Ermeni projesine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. ABD’nin Ermeniler üzerindeki çalışmaları takip eden süreçte Ermeni isyanlarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

2.2.5. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Sonrasında Ermeniler

Osmanlı Ermenilerin Rusya Ermenilerinden daha fazla haklara sahip olmalarına rağmen Rusya, Osmanlı Ermenilerini devlete karşı kışkırtma politikası izlemiş ve Ermeniler Rusya’nın teşvikiyle 1860’lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’ne karşı isyan hazırlıkları içine girmişlerdir. Başlangıçta hayır cemiyetleri olarak kendilerini gizleyen Ermeni cemiyetlerine bağımsız bir Ermenistan kurma

⁸⁶ Şimşir B. N., “**British Documents on Otoman Armenians**”, Ankara, 1983, s.34-37

⁸⁷ Başak, **age**, s.49

⁸⁸ Tuncer Günay, “**Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri**”, ATO Yayınları, Ankara, 2006, s.205

⁸⁹ Mazıcı, **age**, s.22

⁹⁰ Günay, **age**, s.210

hayali içinde olan Rusya'daki Kafkas Ermenileri ve dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan zengin Ermeniler büyük maddi destek sağlamıştır⁹¹.

Osmanlı Ermenilerini kışkırtan Rusya'nın önünde önemli bir tehdit bulunmaktaydı. Bu tehdit Osmanlı Ermenilerine verilen hakların benzerlerini Rusya Ermenilerinin talep etmesi tehlikesi idi. Rusya bu nedenle kendi vatandaşı Ermenilere, Osmanlı Ermenileri ile Rusya Ermenilerini tek bir çatı altında birleştirme vadinde bulunmak suretiyle Rusya Ermenilerinin de Osmanlı Ermenilerini desteklemelerine zemin hazırlamış ve bu amaçla özellikle Ecmiyazin Katogikosluğu'nun Ermeniler üzerindeki dini etkilerinden istifade etmiştir.

Ermeni asıllı Amerikalı yazar Somakyan'ın "Armenia and The Great Powers" adlı eserinde verdiği aşağıdaki bilgiler⁹², Rusya'nın Ermenileri ve Kürtleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttığını göstermektedir:

"Aslında reform maskesiyle Osmanlı bünyesindeki Ermenilerin saadeti için çalışıyor görüntüsü veren Rus politikasının öncelikli amacı Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenileri devamlı olarak katliam tehdidi altında tutmaktır. Zira bu durum Rusya için hayati derecede önem taşıyan bu bölgeye müdahale bağlamında kullanabileceği elverişli bir diplomatik bahane idi. Ermeniler ve Kürtler arasındaki huzursuzluğun farkında olan Rusya, onların arasında bu durumu körüklemek yönünde önemli çabalar harcayarak Osmanlı Devleti'ne karşı güvensizlik ortamı yarattı. Öyle görünüyor ki, Rusya'nın bu çabaları Ermeni ve Kürtlerin hükümete karşı düşmanlıklarını artırarak büyük bir başarı kaydetmişti ".

12 Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle başlayan savaşta Doğu Anadolu'yu işgal için taarruz eden Rus ordusuna Ermeni asıllı General Loris Melikov komuta etmiş ve Ermeniler bütün imkânlarıyla ve oluşturdukları gönüllü birliklerle Rus ordusu safında yer almıştır. Rus kaynakları Rusya'nın Kafkas cephesindeki savaşı kazanmasında Ermenilerin Ruslara sağladığı desteğin çok önemli rolü olduğunu vurgularken, aynı husus Ermeni yazarlar tarafından da doğrulanmaktadır. Ermeni yazar M.S. Karapetyan 1877-1878 Osmanlı Rus harbinde Anadolu Ermenilerinin Rus ordusu saflarında

⁹¹ İşyar, **age**, s. 237-238

⁹² Başak, **age**, s.132 ; Manough Joseph Somakian, "Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920", I.B. Tauris Publishers, London and New York, , 1995, s.49

savaşıklarını ve Ermenilerin Ruslara sağladıkları askeri ve maddi yardımların Rusların savaşı kazanmasında büyük rol oynadığını aktarmaktadır⁹³.

Türk Kolordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa, Melikov'u geri çekilmek zorunda bırakmasına ve Iğdır'ı Ruslardan geri aldıktan sonra Revan* önlerine kadar ilerlemesine rağmen çevreyi iyi bilen Ermenilerin Ruslara yaptıkları yardımlar ve verdikleri kılavuzluk desteği nedeniyle Osmanlı ordusu Kars'ın Alacadağ bölgesindeki muharebede Ruslara yenik düşmüş ve Iğdır ovasından çekilmek zorunda kalmıştır. İlerlemeye devam eden Ruslar 6/7 Kasım 1877'de Kars kalesini, 18 Ocak 1878'de ise Erzurum tabyalarını ele geçirmiş, kış şartlarının ağırlaşması üzerine 31 Ocak 1878'de Ayastefanos** Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonunda Karadağ, Sırbistan ve Romanya Osmanlı Devleti'nin elinden çıkarken Batum, Kars, Ardahan, Oltu, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya verilmiş ve Anadolu'da Ermenilerin meskûn olduğu bölgeler Rusya'nın himayesine bırakılmıştır. Rusya antlaşmaya "*Osmanlı Devleti bu bölgelerde (Ermenilerin bulunduğu bölgeler) ıslahat yapmadıkça Rusya bu bölgelerden çekilmeyecektir*"⁹⁴ hükmünü koydurmak suretiyle ileride bu bölgeleri ilhak etmenin⁹⁵ de yolunu açmıştır.

Bu arada Ermeni Patrikhanesi de boş durmuyor, hem Bab-ı âli'ye, hem de Avrupa devletlerine Osmanlı Devletinde yaşayan Ermenilerin durumları ile ilgili şikâyet raporları gönderiyordu. Özellikle Hırmıyan zamanında başlayan bu şikâyet raporları incelendiğinde; bunlardan birçoğunun basit zabıta olaylarından başka bir şey olmadığı, Patrikhanenin sistemli bir surette en basit olayları, abartarak rapor haline getirdiği⁹⁶ ve bunları, siyasi, önemli olaylar şekline sokarak Avrupa Devletleri temsilcilerine iletmediği görülmektedir.

⁹³ Sertçelik, **age**, s.98-99; M.S. Karapetyan, Sovyetskaya, Armyanskaya İstoriografıa Armyanskogo Natsionalno- Osvoboditel'nogo Dvizheniya Vtorov Polovini XIX Veka, Avtoreferat, Yerevan, 1972

* İsmi Revan Türk Hanlığından alan Revan şehrinin adı, Rusya'nın Revan, Nahcivan ve Karabağ'ı ele geçirmesinden ve bu bölgeye Ermenileri yerleştirmesinden sonra Erivan olarak değiştirilmiştir.

** Ayastefanos (San Stefano) olarak adlandırılan yer Yeşilköy'ün Rus dilindeki adıdır.

⁹⁴ Hüdavendigar Onur, "**Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler**", İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1999, s.40

⁹⁵ İşyar, **age**, s.264-267

⁹⁶ Uras, **age**, s.193

Osmanlı-Rus savaşının son bulduğu sıralarda Patrik Nerses ve İzmirliyan'ın başkanlıklarında gizli olarak toplanan Ermeni Meclisi, Rus çarına verilmek üzere Ecmiyazin Katogikosluğu'na bir muhtıra gönderilmesine karar vermiştir. Bu muhtırada; Bulgaristan'a ve Bulgar milletine verilecek ayrıcalıkların, Ermeni milletine de verilmesi ve Fırat'a kadar olan bölgenin Türklere geri verilmemesi ve buraların, Ararat(Ağrı) vilayeti ile birleştirilerek Ermenilere bırakılması⁹⁷ Türkiye Ermenileri adına Çar'dan rica olunuyordu.

Ruslarla yapılacak Barış Antlaşması hazırlıkları için Osmanlı Devleti Edirne'ye temsilcilerini gönderirken Patrik Nerses de Edirne Marhasa Vekili Kevork V. Ruscukluyan'a Grandük Nikola ve Kont İgnatief'i ziyaret ederek Ermeni taleplerini iletmesi direktifini vermişti. Rus Büyükelçisi İgnatief, Ermeni Patriği Nerses tarafından kendisine gönderilen Edirne Marhasa Vekili Kevork V. Ruscukluyan'a hitaben;⁹⁸ ***“Bulgaristan'ın aldığı hürriyeti Ermenilerin henüz düşünmemesi gerektiğini, zira Ermenilerin hazırlıksız(hareketsiz) olduğunu ve üzerlerine ölü toprağı serpildiğini”*** söyleyerek Bulgarlar isyan ederken Ermenilerin isyana kalkışmayıp sessiz kaldıklarını ima etmiştir. İgnatief sözlerine devamla; ***“Yine de umutsuzluğa kapılmayınız. Ben sizi Türkiye tebaası olarak ümitlendiriyorum. Geleceği düşünerek hazırlanınız... İçerden örgütlü olarak hazır olmalısınız. Siyasetin size hürriyet getireceği güne hazırlanınız. Ben size her zaman yardım etmeye hazırım. Patriğiniz zaman kaybetmeksizin harekete geçsin”*** demek suretiyle Osmanlı Ermenilerini yakın bir gelecekte isyana kalkışmaları için açıkça teşvik etmiş⁹⁹ ve isyanı başlatma görevinin Patrikhaneye düştüğüne vurgu yapmıştır.

Ruscukluyan yaptığı görüşmelerden sonra İgnatief'in kendisine; ***“Gözünüz aydın, işleriniz başarıyla sonuçlandı, Çar'ın onayını aldık. Sorununuz sırasıyla Rus-Türk antlaşmasına geçecektir. Hemen ve acele olarak Grandük'e Ermenilerin isteklerini, dileklerini bildiren bir proje takdim ediniz,”*** dediğini ve Antlaşma'nın 16'ncı maddesinin aşağıdaki şekilde düzenlendiğini müjdelediğini nakletmektedir:

⁹⁷ Uras, **age**, 199

⁹⁸ Sertçelik **age**, s.101

⁹⁹ Sertçelik **age**, s.101

“Avrupa Türkiye'sinde olan düzensizliklerin, zulümlerin aynısı, Türkiye Asya'sında da yapıldığından, bunun önünü almak için Padişah ile Rus Çar'ı, Kafkas illeri ile yan yana olan Ermenilerin bulunduğu ilçelere (Erzurum, Muş, Van, Diyarbakır, Sivas) kesin bir bağımsız idare verecek ve bunu sağlamak için iller kanununda gereken değişiklikleri yapacaklardır”¹⁰⁰.

Ermeni Patriği Nerses Varjabedian ise Ermeni Genel Meclisi üyeleri ile birlikte Ayastefanos'ta Grandük Nikola'nın karargâhına giderek Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını teklif etmiştir. Bununla da yetinmeyen Patrik Nerses, 9 episkoposla birlikte Şubat 1878'de Rus İmparatoru II. Alexandr'a, Prens Gorçakof'a ve Ecmiyazin Katogikosu IV. Kevork'a aynı talebi içeren mektuplar göndermiştir¹⁰¹.

Bir kısmı Yeşilköy'de, Ermeni evlerinde misafir edilmekte olan Rus Generalleri ve subaylarının İstanbul Ermenilerini tahrikleri sonucunda sözde Ermenilerin isteği üzerine Rusya, Ayastefanos antlaşmasının 16. maddesini Ermenilerin lehine olarak şu suretle tespit ederek Bab-âli'ye kabul ettirmiştir:

“Rusya askerinin istilâsı altında bulunup da Osmanlı devletine geri verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane münasebetlerine zarar verebileceğinden ve karışıklıklara neden olabileceğinden, Osmanlı Devleti, Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahallî menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı garanti eder.”¹⁰²

Antlaşmanın bu maddesi ile Rusların Anadolu işlerine müdahale etme hakkını sağlamak istediğine şüphe yoktur. Çünkü Ermeniler, hiçbir eyalette çoğunluğa sahip değildi. Ayastefanos Antlaşması'na konulan bu madde ile ileride Ermeni meselesi adını alacak olayların kaynağı oluşturulmuş oluyordu¹⁰³.

Ermeniler bu antlaşmadan, siyasi açıdan büyük ölçüde yararlandılar. Çünkü bu madde Ermenistan kavramının uluslararası bir antlaşma içerisine girmesine

¹⁰⁰ Uras, *age*, s.214-216

¹⁰¹ Davut Kılıç, *age*, s.187; Ercüment Kuran, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu”, Ankara, 2001, s. 106; Gürün, K., “Ermeni Dosyası”, Ankara, 1983, s. 118

¹⁰² Karal, *age*, VIII. Cilt, s.129-130

¹⁰³ Karal, *age*, s.129-130

imkân sağlamış oluyordu. Bu sebeple de “3 Mart 1878” tarihi, Ermeniler için bir başlangıç olmuştur.

Ayastefanos Antlaşması üç esası ihtiva ediyordu:

1. Ermenistan denilen bir memleket vardır.
2. Buraların idaresi ıslaha, düzeltilmeye muhtaçtır.
3. Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehlikeye maruzdur.

Bunların her birine ayrı ayrı çareler gösterilmiş ve “vakit geçirilmemek şartıyla” kaydı eklenmiştir. Antlaşmada, Rusya’nın Ermenistan’da işgal ettiği yerleri gereken ıslahat yapılınca kadar elinde tutacağı açık bir surette bildirilmiştir. Rusların bir an önce oradan çıkmaları, ıslahatın acele uygulanmasına bağlı idi. Yani bu maddeye göre, Rusya Ermenistan’dan istediği parçaları alacak, diğer yerleri de “ıslahatın uygulanmasına göz kulak olmak” adı altında işgali altında bulunduracaktı¹⁰⁴.

Ayastefanos Antlaşması’nı müteakip Rusya’nın Osmanlı Devleti’nden ele geçirdiği bölgelere Ermenileri yerleştirmesi ve Karabağ bölgesine Ermenilerin göç ettirilmesi sonucu bölgedeki Türkler göçebe durumuna düşerek ata yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır¹⁰⁵.

Takip eden süreçte Ermeniler yeni teşebbüslerde bulunmaya devam etmiştir. İzmirliyan, Ecmiyazin’e, Episkopos Horen Narbey ise İstanbul’da tertip edilmiş olan “Ermeni Bağımsızlığı Projesi” ni alarak Petersburg’a gitmiş ve orada Rus yüksek çevreleriyle temasa başlamıştır.

Ermenilerin Rusya’ya sundukları proje şu esasları ihtiva ediyordu:

1. **Ermenistan’a kesinlikle bir genel vali atanacak ve bu vali, Ermeni Lusavoriçagan* mezhebinde olacaktır.** Kendisi, padişah tarafından

¹⁰⁴ Uras, **age**, s. 208

¹⁰⁵ İşyar, **age**, s.251-252

* Gregoryen Ermenilerin mezheplerinin kurucusu olan Aziz Gregory (Surp Kirkor Lusavoriç)’in İsa’dan 3 asır sonra (**MS.257-331**) ve Kayseri’de yaşamış olması bu mezhebin İsa’nın Ermenistan’da yaşamış olması inancı ile ve kilisesinin apostolik, yani İsa’nın havarilerince kurulmuş olması düşüncesi ile çelişmektedir.

seçilecek ve görevi, Çar tarafından onaylanacaktır. Valiye Marzban unvanı verilecek ve mareşal rütbesini haiz bulunacaktır.

2. **Mutasarrıflar, kaymakamlar, belediye reisleri yine Ermeni Lusavoriçagan mezhebi mensuplarından olmak üzere Ermenistan mebuslar meclisinden seçilecek**, görevi Bab-ı Âli'ce onaylanacaktır.
3. Memleketin güvenlik ve disiplininin sağlanması Ermenilere bırakılacak, **jandarma Ermenilerden olacaktır.**
4. **Mahkemeler, Hristiyan kanunlarına göre kurulacak ve hakimler Ermeni olacaktır.** Din mahkemesi, kadı ve benzeri dinî memurlar bulunmayacaktır.
5. Kürt derebeyleri dağıtılacaktır. Kürtlere, derebeylerine verilmiş olan imtiyazlar kaldırılacaktır.
6. Vergiler, yeniden ve adilane bir tarzda konulacak ve dağıtılacaktır.
7. Evkafın idaresi ile emlâk ve diğer vergi kanunlarının yeniden düzenlenmesi, arazinin yeniden yazılması sağlanacaktır.
8. **Ermenistan'daki Türklerin silahlarının toplanması sağlanacaktır.**
9. Ermenistan'ın idaresi için yeni bir idare kanunu düzenlenecek ve bu kanun, Rusya'nın onayı alındıktan sonra uygulanacaktır .
10. **Zeytun'a eski zamanlardaki gibi “bağımsızlık” verilmesine söz verilecektir¹⁰⁶.**

Bunların sağlanmasına kadar, Ermenistan'da bulunan Rus askerlerinin yerlerine dönmemeleri de ayrıca talep edilmişti. Ermeni Patrikhanesi, ruhanî ve cismani meclisler tarafından düzenlenen bu projeye büyük ümit bağlamış, Rus diplomatları da bu projenin uygulanacağı konusunda teminat¹⁰⁷ vermişlerdi.

Rusya'nın yanı sıra Ermenilerin hamiliği rolünü üstlenen İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin hükmünden çok ürkmüştü. Bu madde

Bunun farkında olan dindar Ermeniler genellikle mezhepleri için Gregoryen/Lusavoriçagan ismi yerine “Milli Ermeni Mezhebi” ismini kullanırlar.

¹⁰⁶ Uras, **age**, s.209; Leo, “**Ermeni Sorununun Belgeleri**”, Tiflis, 1907, s.61

¹⁰⁷ Uras, **age**, s. 210

ile Rusların Ermenileri himaye perdesi altında Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmaya kalkışacağını ve burada harple sağlamış bulunduğu toprak kazançlarının yarattığı elverişli durumdan faydalanarak nüfuzunu bir taraftan İskenderun, öte yandan da Mezopotamya üzerinden Basra körfezine yaymasından endişe duyuyordu. Bunun yanı sıra Rusya bütün Anadolu ile İstanbul'u da kolaylıkla tehdit edebilecekti. Özetle Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu tek tarafı olarak ilhak etmek veya himayesi altına almak için Ermenileri bir istinat noktası olarak kullanabilirdi¹⁰⁸.

Bu planların gerçekleşmesi ise İngiliz imparatorluğu için ciddî tehlikeler yaratabilirdi. Tehlikeyi önlemenin yolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere için lüzumlu topraklarına sahip olmak veya hiç olmazsa bunlar üzerinde İngiltere'nin nüfuzunu kuvvetlendirmektir. Bu yeni politikayı uygulamak ve geliştirmek için de Londra hükümeti, Ermeni meselesini esas olarak kabul etmiştir. Bu kapsamda Berlin Antlaşması öncesinde Osmanlı hükümetini tehdit ederek Rusya'ya karşı bir savunma anlaşması imzalatmış ve gerektiğinde Rusya'ya karşı üs olarak kullanmak üzere Kıbrıs'ı almıştır.

Bunun yanı sıra, "Doğu Anadolu'da, Hristiyanların bulunduğu eyaletlerde" Bab-ı âli'nin ıslahat yapması hususunda garanti alarak Ermeni meselesini aynı zamanda bir İngiliz sorunu haline getirmiştir¹⁰⁹.

İngiltere'ye göre Osmanlı Devletini ayakta tutmak artık mümkün değildir. O halde bu devleti Rusya yıkıp, yıkıntılarının üzerine yerleşeceğine, İngiltere yıkarak yıkıntılarının üzerine kendisi yerleşmeli¹¹⁰ ve Rusya'nın güneye inişini bizzat kendisi önlemelidir.

İngiltere bu yeni politikasını gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kendisine bağlı ve kendi kontrolü altında bağımsız devletler kurmayı planlamıştır. Bu kapsamda İngiltere, Anadolu'daki Ermenilere yönelmiş ve onları bağımsızlık yolunda kışkırtmak suretiyle Doğu Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Ermeni Devleti'ni Rusya'nın Anadolu'ya girmesini önleyecek bir

¹⁰⁸ Karal, **age**, VIII. Cilt, s.130

¹⁰⁹ Karal, **age**, VIII. Cilt, s. 130

¹¹⁰ Zeynep İskefiyeli, "İngiliz Diplomasininin Ermeni ve Ermenistan Politikaları", **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa** (Editör: Doç. Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006, s.163-164

tampon olarak¹¹¹ kullanmak istemiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nin önleyemeyeceği Rusya'nın güneye inmesini¹¹² kurulacak Ermenistan'ın önleyebileceğini düşünmek politik ve stratejik öngöründen uzak bir yaklaşımdır.

Türkiye'de elli yıl ömür geçirmiş olan George Washborn, İngiltere'nin Ermeni davasındaki rolünü şu suretle açıklamaktadır:

"Ermenilerin durumu, bilhassa Anadolu'nun içerisinde, Berlin kongresinden sonra gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. Bu durumdan İngiliz siyasetinin sorumluluk payı büyüktür. İngiltere, Ermenilerin haklarını savunmaya, onlar için ıslahat temin etmeye koyulmuş ve Ermenileri özerk bir Ermenistan eyaletinin kurulacağı fikriyle kışkırtmıştır. Bunu kısmen Hristiyanlık gayreti ile fakat daha çok bizzat kendi menfaatleri için yani özerk bir Ermenistan'ın, Rusya'nın ilerlemesine mâni olacağı düşüncesi ile yapmıştır".

Bu suretle bir yandan Rusya, öbür yandan İngiltere, Osmanlı Ermenilerini emperyalist emelleri için vasıta olarak kullanmaya başladılar. Anadolu'daki, Rus ve İngiliz konsolosları, Balkanlar'daki meslektaşlarının yapmış oldukları gibi, Ermenileri Bab-ı âli'ye karşı tahrik etmeye koyuldular¹¹³.

Berlin Konferansı'nın toplanmasından önce, Rusya ve İngiltere 30 Mayıs 1878'de, Londra'da aralarında bir memorandum imzalayarak belli konularda uzlaşmıştır. Ermeni sorunu da bunlar arasında yer almıştır. Ancak Ayastefanos Antlaşması Berlin Konferansında tekrar inceleneceğinden konferanstan, daha çok yarar sağlamayı ümit eden Ermeniler¹¹⁴ bundan memnun kalmamıştır.

Ermeni Patrikhanesi'nin Berlin Kongresi'nde Ermeni meselesinden söz ettirmek ve öne sürdükleri fikir ve istekleri hakkında savunmada bulunmak üzere kurdukları heyet, Roma, Paris ve Londra'yı ziyaret edip gerekenlerle temasta bulunduktan sonra Berlin'e gelmiş, Heyet üyelerinden Horen Narbey de, Petersburg'da Çar ile görüştüktan sonra, Berlin'de heyete katılmıştır. Ermeni

¹¹¹ Erdal İltar, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişiminde İngiltere'nin Rolü", **OTAM**, Sayı 6, Ankara, 1995, s.155-171

¹¹² İskefiyeli, **age**, s.164

¹¹³ Karal, **age**, **VIII. Cilt**, s.131-132

¹¹⁴ Uras, **age**, s. 217

heyeti, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya temsilcilerine, Ermenistan'ın idare şekli hakkında bir proje vermiştir. Eski Ermeni Patriği Baş Episkopos Hırmıyan ile Beşiktaş Baş Episkoposu Horen Narbey tarafından imzalanan bu projeye ilişkin mektupta: *"Ermenilerin, Osmanlı yönetimindeki diğer Hristiyanlara verilecek idare şeklinin (otonomi) kendilerine de uygulanmasını arzu ettikleri, bu kapsamda Türkiye Ermenistan'ından Erzurum ve Van illeriyle Diyarbakır'ın kuzey kısmının Ermenilere verilmesi ve bu bölgenin Ermeni bir vali tarafından idare edilmesi, bölgenin polisi ve jandarmasının kendi yönetimleri altında olması gerektiği belirtiliyor ve mahalli gelirlerin bir kısmının da bölgeye bırakılmasını arzu ettikleri"*¹¹⁵ bildiriliyordu.

Ermeni istekleri Berlin kongresinde de görüşülmüştür. Fakat Rusya ile İngiltere'nin dışında kalan devletler, henüz Ermeni davası ile ilgili olmadıklarından Ermenilerin talep ettiği bağımsızlık yerine ıslahat formülü üzerinde özellikle İngiliz ve Türk temsilciler arasında mutabakata varılarak Berlin muahedesi'nin 61 inci maddesi aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

"Bab-ı âli, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde mahallî ihtiyaçların lüzum gösterdiği düzenlemeler ve ıslahatı vakit geçirmeksizin uygulamayı ve Çerkezlerle Kürtlere karşı oraların güvenliğini temin etmeyi üzerine alır. Bab-ı âli, bu yoldaki tedbirlerini onların tatbikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir"¹¹⁶.

Ermeniler Berlin Konferansı'nın Ermeniler açısından bağımsızlık yerine ıslahatla sonuçlanmasına oldukça içerlemiş olmalıydılar ki konferanstan sonra Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan, Kongreye bir protesto mektubu göndererek Ermenilerin aldatıldığını ifade etmiştir¹¹⁷.

Berlin kongresinde büyük devletler Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılmasını Bab-ı âli'ye bir vazife olarak yükletmiş oldular ve bu vazifenin yerine getirilmesini denetlemek yetkisine de sahip çıktılar. Bab-ı âli, doğu vilâyetlerine müfettişler gönderdi ve halkın durumu hakkında raporlar hazırlattı; Ermenilerin

¹¹⁵ Uras, **age**, s.224-225-226

¹¹⁶ Karal, **age**, VIII. Cilt, s. 132

¹¹⁷ Uras, **age**, s.250

azınlıkta bulunduğu yerlerde, onların lehine ve Müslümanların aleyhine görünecek ıslahat tedbirlerini almaya imkân yoktu. Hele Çerkezlere ve Kürtlere karşı sert tedbirler alınması çok güçtü. 1875'den beri Balkanlar'daki Hristiyan halkın ve Hristiyan devletlerin Türk ve Müslümanlar zararına yaptıkları, Müslüman halk arasında bir dayanışma ruhu yaratmıştı. Başta II. Abdülhamit olmak üzere, devlet erkânından pek çoğu bu düşünceye dayanarak devletin geleceğini kurtaracak bir dış politika prensibi oluşturdular. Bu yeni politikaya Panislamizm¹¹⁸ denmeye başlanmıştı.

Ermeniler, Berlin konferansından sonra yabancı ülkeler nezdindeki faaliyetlerinde Rusya'dan ziyade İngiltere'ye yöneldiler.

Patrik Nerses Varjabedyan, Londra Ermeni komitesine bir mektup yazarak "Ermeni bağımsızlığının elde edilmesi konusunda İngiltere'nin desteğinin sağlanması için Londra Ermeni Komitesi'nin faaliyetlerini yoğunlaştırmalarını" ¹¹⁹ talep etmiştir.

İngiltere ise Osmanlı devleti topraklarında "ileride bağımsızlığa gidecek şekilde" özerk bir Ermenistan oluşturarak Rus idaresi altındaki Ermenileri etkileyebileceğini ve bu suretle Ruslar kendi iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalacağından sıcak denizlere inme projesini erteleyeceğini hesaplıyordu¹²⁰.

Bu amaçla kiliseleri ve basın yayın kuruluşlarını kullanan İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin sorunlarını Manchester Ermeni Kilisesi'nin 1860'larda çıkarttığı Yercraground adlı derginin yanı sıra, Londra'da Hayastan ve Hınçak adlı Ermeni gazetelerini ve "Armenian Gazette"yi yayınlamaya başlamıştır.

1888'de Londra'da Garabet Hagopyan başkanlığında kurulan Ermeni Vatanperver Komitesi, 1893'te Londra'da James Bryce'nin başkanlığında kurulan İngiliz-Ermeni Komitesi gibi dernek ve teşkilatlar İngiliz kamuoyunun ve hükümetinin Ermeniler lehine etkilenmesi konusunda çok önemli bir rol oynamıştır. Başkanlığını İngiliz Parlamenter Aneurin Williams'ın yaptığı İngiliz-Ermeni

¹¹⁸ Karal, **age**, s. 133

¹¹⁹ Uras, **age**, s. 252-253

¹²⁰ Sertçelik, **age**, s. 116-117

Komitesi'nin üyeleri¹²¹ arasında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karalama kampanyasının bir parçası olarak derlenen "Mavi Kitap'ın editörü Arnold Toynbee de bulunmaktaydı.

Takip eden süreçte 1896'da "Ermeni İstihbarat Bürosu", 1897'de Londra'da Ermenistan Arkadaşları", 1898'de "Londra Ermeni Birleşik Dernekleri" gibi kuruluşlara İngiltere'nin önde gelen şahsiyetleri, politikacıları ve din adamları üye olmuş¹²² ve bu ve benzeri kuruluşların yayınladıkları gazete ve dergilerde Osmanlı Ermenilerinin isyanları "Hristiyan Ermenilerin katledilmesi" şeklinde verilerek İngiltere'de Ermeniler lehine bir kamuoyu yaratılmıştır. Bu gazeteler arasında İngiliz hükümetinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi gerektiğini¹²³ yazarlar bile vardı.

Berlin Antlaşması'nın tarafı olan büyük devletler 11 Haziran 1880'de Karadağ ve Yunanistan ile ilgili antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesi için Bab-ı âli nezdinde müracaatta bulundukları zaman Ermeni ıslahatı işini de gündeme getirerek Bab-ı âli ile notalar teati ettiler. Notalarında, yapılan ıslahattan haberdar edilmediklerinden ve ıslahatı kontrol etmek için davet edilmemiş olmalarından¹²⁴ şikâyet ediyorlardı.

Bab-ı âli, Büyük Devletleri ve Ermenileri tutan Avrupa kamuoyunu tatmin etmek için doğu vilâyetlerine bir soruşturma heyeti gönderdi. Heyet Osmanlı hizmetinde bulunan general Baker ile Şûrayı Devlet Başkanı Sait Paşa ve Denizci Süleyman Paşa'dan kuruluydu. Heyetin raporu üzerine Bab-ı âli, 3 Ekim 1880' de Büyük Devletlere bir muhtıra vermiş ve Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilâyetlerinde ıslahat yapılacağını bildirmiştir.

Büyük devletler bu sırada kendilerini meşgul edecek çok büyük olaylarla meşgul olduklarından bu vaatlerden tatmin olmuş göründüler. Fransa Tunus'u işgal etmiş, İngiltere, Mısır'a yerleşmek için hazırlıklara başlamıştı. Doğu Rumeli

¹²¹ Başak, **age**, s.108-109

¹²² Başak, **age**, s.110; Akaby Nassibian, "**Britain and the Armenian Questions**", New York, 1986, s.281; Arman J. Kirakossian, "**British Diplomacy and the Armenian Questions from the 1830's to 1914**", London, 2003, s.281,

¹²³ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile İlişkileri, Erzurum, 1984, s.24

¹²⁴ Karal, **age**, VIII. Cilt, s. 134

olayının gelişmesi, başta Rusya'yı olmak üzere, bütün büyük devletleri şiddetle ilgilendiriyordu. Diğer yandan Almanya, Osmanlı devletine meyletmeye başlamıştı. Bismark, Berlin'deki İngiliz elçisine Ermeni ıslahatı meselesinde, Bab-ı âli'ye fazla yüklenmenin manasız olduğunu ifade etmişti. Bütün bu sebeplerle Ermeni ıslahatı meselesi, bir müddet için Avrupa siyasetinin gündeminden silinmiştir¹²⁵.

Tanzimat Fermanı ile başlayan, Islahat Fermanı ile devam eden ve özellikle azınlıklara tanınan hakların artırıldığı dönem, Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki etnik gruplar arasında bağımsızlık fikirlerinin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Takip eden dönemde 1876 meşrutiyetiyle birlikte padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve hükümlerlik haklarının Meclis ile paylaşılması; söz konusu fikirlerin hukuki zemin bulmasını da kolaylaştırmıştır. Bu dönemde İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer ülkeler Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların ve etnik grupların hamiliği rolünü üstlenerek çeşitli etnik grupları kendi çıkarlarının aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

Meşrutiyet'in hemen ardından baş gösteren 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı Devleti'ndeki farklı etnik grupların bağımsızlık isteklerinin gerçekleştirilmesi için bir fırsat olarak algılanmış ve Balkanlarda Bulgarlar, Arnavutlar ve Sırp'ların elde ettiği haklar Ermeniler açısından da esin kaynağı oluşturmuştur.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği askeri harekâtı kolaylaştırmak için Osmanlı Ermenilerinden yararlanma yolunu seçmesi de esasen Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma hayali için fırsat kollayan Ermenilerin işini kolaylaştırmış ve Ermeniler, kurdukları ihtilalci komitelerle Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde isyan hareketlerini başlatırken, bir bölümü de Osmanlı ordusundan silahları ile birlikte firar ederek Rus işgal kuvvetlerinin öncü birlikleri olarak Anadolu'ya girmiştir.

¹²⁵ Karal, **age**, s. 134-135

2.2.6. Ermenilerin Osmanlı Devleti İçindeki Nüfus Oranı

XVI ve XVII. yüzyıllara ait Tapu Tahrir Defterleri ve seyahatnamelerdeki kayıtlardan, bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerindeki Ermeni nüfusunu yaklaşık olarak tespit etmek mümkün olabilmektedir.

1536 yılına ait Tahrir Defteri'ne göre Adana'da 8.690 Müslüman, 501 Ermeni yaşamaktadır¹²⁶. 1572 yılına ait Adana Mufassal Tahrir Defteri'ndeki verilerden elde edilen sonuçlara göre Adana şehir merkezinde 28 mahalleden birisi Ermeni, 27'si Türk mahallesi olup, şehirde 3.464 Müslüman, 517 Ermeni yaşamaktadır¹²⁷.

1455 yılında Tokat nahiyelerinde Müslüman asker sayısı 17.570 iken, Gayr-ı Müslim asker sayısı 1.581'dir. 1500 yılına ait Tapu Tahrir Defterlerindeki verilerden de, Kayseri şehri ve bağlı köylerinde 27.711 Müslüman, 2.463 Ermeni'nin yaşadığı tespit edilmiştir¹²⁸. Tokat nahiyesindeki farklılığın bir dönem Gayr-ı Müslimlerin askerlikten muaf tutulmalarından kaynaklandığı öne sürülebilirse de, Kayseri'deki rakamın toplam nüfus rakamı oluşu ve Ermenilerin nüfusun ancak % 8,8'ini oluşturduğu açıktır.

1519 yılında Adıyaman (Hısn-ı Mansur)'da 6.312 Müslüman, 369 Ermeni yaşamaktadır. Yine aynı yılda Amasya'da 7.775 Müslüman, 1.810 Hristiyan ve 365 Yahudi bulunmaktadır¹²⁹. Bu verilere göre Ermenilerin Adıyaman nüfusunun ancak % 5,8'ini, Amasya'da ise % 20'sini oluşturduğu görülmektedir.

1585 yılında ise Amasya'da 11.255 Müslüman, 3.560 Hristiyan ve 315 Yahudi olduğu görülmektedir¹³⁰.

1518 yılında Arapkir'de 6.912 Müslüman, 602 Ermeni; Çemişkezek' te 8.851 Müslüman, 6.520 Ermeni; Çermik' te 3.124 Müslüman, 586 Ermeni; Amid eyaleti sancaklarından Ergani'de 4.933 Müslüman, 1.972 Ermeni; yine Amid eyaleti

¹²⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı" Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, 2-5 Nisan 1990, Ankara, 1990, s.218

¹²⁷ Ersan, **age**, s.261-262

¹²⁸ Halaçoğlu, **agm**, s.219

¹²⁹ Halaçoğlu, **agm**, s.218

¹³⁰ Ersan, **age**, s.262

sancaklarından Kiğı'da 4.587 Müslüman, 1.779 Ermeni; Ergani sancağı nahiyelerinden Çüngüş' te 2.523 Müslüman, 593 Ermeni; Harput'ta 8.209 Müslüman, 2.650 Ermeni; Urfa'da 16.671 Müslüman, 1.542 Ermeni; Sayınan'da 7.023 Müslüman, 3.132 Ermeni; Siverek'te 9.768 Müslüman, 680 Ermeni yaşadığı¹³¹ tespit edilmiştir. Bu verilere göre Ermenilerin Arapkir nüfusunun % 8,7'sini, Çermik nüfusunun % 18,7'sini, Amid ve Harput eyaletleri nüfusunun % 32'sini, Siverek nüfusunun ise % 6,9'unu oluşturdukları görülmektedir.

Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Merzifon'da 6.414 Müslüman, 863 Ermeni yaşarken, yine aynı dönemde, 1516 yılında Erzincan'da 2.069 Müslüman, 839 Ermeni; 1519 yılında Malatya sancağı kazalarından Besni'de 2.223 Müslüman, 181 Ermeni yaşamaktaydı¹³². Yukarıdaki veriler Ermenilerin kalesi olarak görülen ve Protestan misyonierlerin Ermeni ayaklanması için pilot bölge olarak seçtikleri Merzifon'da bile Ermenilerin toplam nüfusun ancak % 13,4'ünü teşkil ettiklerini ortaya koymaktadır.

Kanunî döneminde (1520-1566), 1536 yılında Adana sancağına tâbi Ayas'ta 4.074 Müslüman, 230 Ermeni; Yine Adana sancağı nahiyelerinden Karaisalı'da 2.785 Müslüman, 716 Ermeni; Sis (Kozan)'de 19.618 Müslüman, 1.075 Ermeni; Tarsus'ta 26.875 Müslüman, 135 Ermeni; Ayntâb şehri ve nahiyelerinde 18.126 Müslüman, 236 Ermeni; Tokat kazası nahiyelerinden Kafurnu'da 6.877 Müslüman, 258 Ermeni; yine Tokat kazası nahiyelerinden Kazâbâd'da 15.254 Müslüman, 321 Ermeni; Birecik'te 13.708 Müslüman, 925 Ermeni; Diyarbakır eyaletinde 413.602 Müslüman, 157.343 Gayr-ı Müslim; Diyarbakır şehrinde 101.176 Müslüman, 3.226 Ermeni; Diyarbakır eyaleti sancaklarından Kulp'ta 2.097 Müslüman, 180 Ermeni; Mardin'de 46.083 Müslüman, 8.888 Ermeni, 664 Yahudi; Mardin sancağı nahiyelerinden Savur'da 23.093 Müslüman, 89 Ermeni; Muş'ta 6.134 Müslüman, 2.281 Ermeni; Nusaybin'de 8.601 Müslüman, 806 Ermeni; 1553 yılında Sivas'ta 11.651 Müslüman, 13.663 Gayr-ı Müslim; Tokat'ta 7.078 Müslüman, 4.628 Gayr-ı Müslim yaşadığı¹³³ tespit edilmiştir. Kanuni devri verilerinin de diğer dönem verileri ile uyumlu olduğu ve Diyarbakır vilayeti nüfusunun sadece % 3,1'inin Ermenilerden oluştuğu görülmektedir.

¹³¹ Halaçoğlu, **agm**, s.218-220

¹³² Halaçoğlu, **agm**, s.218-220

¹³³ Halaçoğlu, **agm**, s.218-220

1560 yılına ait Malatya Tahrir Defterinde, vergi nüfusunun toplamı 28.942 Müslüman, 2.206 Gayr-ı Müslim, köy sayısı 651 Müslüman, 13 Gayr-ı Müslim, karışık köy sayısı 8, mahalle sayısı 43 Müslüman, 6 Gayr-ı Müslim¹³⁴ olarak verilmektedir. Bu verilere göre Malatya vilayetindeki Ermeni nüfusu toplam nüfusun % 7,6'sını oluşturmaktadır.

1563 yılına ait Maraş Tahrir Defterinde ise Müslüman vergi nüfusu 36.088, Gayr-ı Müslim vergi nüfusu 4.047, Müslümanlar ile meskûn köy sayısı 829, Gayr-ı Müslimler ile meskûn köy sayısı 29, karışık köy sayısı 11, Müslümanların oturduğu mahalle sayısı 62, Gayr-ı Müslimlerin oturduğu mahalle sayısı ise 1 olarak kaydedilmiştir¹³⁵.

1565 yılında Maraş'ın 42 mahallesinde 3053 vergi nüfusu mevcuttu. Bu nüfusun 1070' i sipahi ve sipahi zade idi. Her vergi nüfusu 5 kişilik bir aile olarak kabul edildiğine göre, o tarihte Maraş'ın içinde yaklaşık 15.000 nüfus yaşıyordu. Nüfusun tamamı Türk olup, üçte biri sipahi ve sipahi zade idi. Hiç Gayr-ı Müslim yoktu¹³⁶. Maraş'ın kaza ve nahiyelerinden Zeytun'da 12 köyün 2.076 vergi nüfusu vardı. Bunlardan yedisinde Gayr-ı Müslim nüfus olup bunların toplam vergi nüfusu 1.928 idi. Yenice Kale'de ise 17 köyün 575 vergi nüfusu bulunmakta olup, köylerden birinde 271 Gayr-ı Müslim vergi nüfusu¹³⁷ yaşamakta idi.

XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'nda 868 köy, 912 mezra vardı. Köylerden 30'u Gayr-ı Müslim, 7'si karışık köylerdi. Maraş Sancağı'nda 1565'de 42.876 vergi nüfusu mevcuttu. Bu nüfusun sadece 3.999'u Gayr-ı Müslim nüfustu. Çoğu Ermeni olan Gayr-ı Müslim nüfusun yarısı bugünkü adı Süleymanlı olan Zeytun ve buraya bağlı 7 köyde yaşıyordu¹³⁸.

Yukarıda detaylı olarak aktarılan bilgiler XV ve XVI. yüzyıllarda bölge nüfusunun kahir ekseriyetinin Müslümanlardan oluştuğunu ve Ermenilerin Müslüman halk içinde küçük bir azınlık halinde yaşadıklarını göstermektedir.

¹³⁴ Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, “**Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**”, Ankara, 1983, s.XIII

¹³⁵ Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, “**Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1563)**”, Ankara, 1988, Tablo:1

¹³⁶ Refet Yinanç, “XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı”, Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu 10-11 Şubat 1986, Ankara, 1987, s.20

¹³⁷ Yinanç, **agm**, s.23

¹³⁸ Ersan, **age**, s.264-265

Dolayısı ile Ermenilerin bu toprakların asli sahipleri olduğu iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır.

2.2.7. Ermeni İhtilalci Komitelerinin Kurulması ve Faaliyetleri Komitelerin Kurulma Sebepleri

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına bağımsızlık umuduyla bel bağlayan Ermeniler, özellikle bu konuda güvendikleri Rusya ve İngiltere nezdindeki girişimlerinden sonra bu hedefe erişmenin sandıkları kadar kolay olmadığını ve bağımsızlığın bir süreç işi olduğunu anladılar. Özellikle Balkanlardaki Yunanlar, Bulgarlar gibi etnik grupların Osmanlı Devletinden silahlı isyan sonucu ayrılmış olmaları Ermeniler için örnek teşkil ediyordu. Söz konusu örneğin bir benzerinin Ermeniler için ortaya konulabilmesi ise ancak örgütlenme yoluyla başarılabilirdi. Söz konusu örgütlenme başlangıçta masum görünüşlü hayır cemiyetleri olarak ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti'nin müsamahakâr tutumundan ve Rusya ile İngiltere başta olmak üzere yabancı devletlerin desteklemesinden cesaret alan Ermeniler zaman içinde bu dernekleri silahlı eylem örgütlerine dönüştürmüştür.

Bu çerçevede Ermeni Tüzüğü'nün 1860 yılında hazırlanmasından sonra, Ermeni cemiyetleri ve komiteleri oluşturulmaya başlanmıştır. Ermeni cemiyetleri başlangıçta mason locaları halinde teşkilatlanmıştır. Bu kapsamda 1862 yılında İstanbul'da Ermeni öğrenciler tarafından İngiltere'nin Manchester ilinde bulunan "Old Fellows" adlı mason locasının bir kolu olarak "Ayk-i Orion" adlı gizli mason locası kurulmuştur¹³⁹.

Çukurova'da ise "Hayırsever Cemiyeti" ile "Fedakârlar Cemiyeti" adlı cemiyetler kurulmuştur. 7 Mayıs 1866 tarihinde Fransa'daki "Grand Orient de France" adlı locanın bir şubesi olarak İstanbul'da "Ser(Sevgi) Locası" adlı ikinci bir mason locası daha kurulmuş, İstanbul kurulan Ermeni cemiyetleri İngiliz ve Fransız mason locaları tarafından teşkilatlandırılmıştır¹⁴⁰.

¹³⁹ Sertçelik, **age**, s.151

¹⁴⁰ Sertçelik, **"age"**, s.151 ; Y.K. Sarkisyan, Ekspansiyonistkaya, Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkazye, İz-vo Akademi Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1962, s. 84-85

1870 ve 1880 yılları arasında Van'da kurulan “Araratlı”, Muş'ta kurulan “Mektep Sevenler” ve “Şarklı”, Adana bölgesinde kurulan “Kilikya Cemiyeti” ve dernekler, 1880 yılında Ermenilerin Birleşik Cemiyeti (Miyasiyal Enikerotyon Hoyotis) ismi altında birleştirilmiştir. Yine bu dönemde Van'da, Rusya'nın koruyuculuk ve karışmasıyla “İttihat ve Halâs” derneği, Erzurum'da “Silahlılar Cemiyeti” ve “Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti”, Van'da “Kara Haç Cemiyeti”, İstanbul'da “Ermeni Vatanperverler İttihadi”, Erzurum'da “Şuray-ı âli” kurulmuş, daha sonra bunun ismi değiştirilerek “Müdafi Vatandaşlar” cemiyetleri oluşturulmuştur. 1890 yılında İstanbul'da, “Yıldırım (Şant) İhtilalci Derneği” ve “Kurban” ismindeki diğer bir dernek faaliyette bulunuyordu¹⁴¹.

Bu derneklerin kurucuları genellikle, Türkiye Ermenilerinden çok, Kafkasyalı Rus uyruklu Ermenilerdi. Örneğin Kurban Derneği'nin kurucusu Kafkasyalı Pakrat Navasartyan isimli bir Ermeni doktoruydu¹⁴² ve çalışmalarını Tiflis'ten yönetiyordu.

Araratlı Cemiyeti özellikle Van ve dolaylarında çalışıyor, Ermeni zenginlerinden ve Kafkas Ermenilerinden büyük ölçüde yardım görüyordu. Sonraları, 1880'de Araratlar; Okul Sevenler, Doğulu ve Kilikya Cemiyetleri ile birleşerek “Ermenilerin Birleşik Cemiyeti” kurulmuş, bu suretle Türkiye-Rusya Ermenileri arasında milli amaç için bir birlik oluşturulmuştur. Van'da açılan okulda yetiştirilen Ermeni gençlerinin, milli ruhu, bağımsızlık ülküsünü bütün Ermeniliğe yaymaları planlanmıştır. Bu okul ve kuruluşlar özellikle Rus Ermenilerinden ve Rus konsoloslarından büyük yardımlar görüyordu. En gizli görüşmeler bu konsoloslar vasıtasıyla temin ediliyor, kitaplar, yardım paraları, bunların aracılığıyla temin ediliyordu¹⁴³.

Bütün bu derneklerin “görünüştaki” ortak amacı Doğu Anadolu vilayetlerinde okullar açarak öncelikle gençleri aydınlatmaktı. Osmanlı Hükümeti bu bakımdan derneklerin örgütlenmelerini hoş görüyor ve bunları Ermeni vatandaşlarının doğal bir hakkı sayıyordu. Derneklerin devlet çıkarlarına aykırı bir tutum takınacaklarını sanmıyordu. Ancak bu dernekler, daha sonra, dış memleketlerden gördükleri yardımlar ve kışkırtmalarla, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıran

¹⁴¹ İhsan Sakarya, “**Belgelerle Ermeni Sorunu**”, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1984, s.73

¹⁴² Sakarya, **age**, s.73

¹⁴³ Uras, **age**, s.421

komitelerin nüveleri olmuştur. Söz konusu derneklerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri Fransa'nın İstanbul'daki Büyükelçisi M. Cabon tarafından şu şekilde aktarılmaktadır¹⁴⁴:

"Ermenileri ayaklandırmak için öncelikle içlerine bağımsızlık ve milli amaç düşüncelerinin sokulması gerekiyordu. Ermeni komiteleri bu amaçların yayılmasını ve yerleşmesini sağladılar. Birkaç yıl içinde gizli dernekler kuruldu. Bu dernekler, Osmanlı Hükümeti yönetiminin kötü ve aksayan taraflarını abartarak etrafa yaydılar ve böylece, Ermeniler arasında bağımsızlık düşüncelerinin yayılmasına neden oldular ".

1880 yılına kadar yabancı devletler Ermenilerin lehinde yaptıkları müdahale ve isteklerinde fazla kuvvetli ve ısrarlı olmamışlardır. Bunun sebeplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nda, göze batacak ve Avrupa kamuoyunu harekete geçirecek nitelikte Ermeni olayları olmayışıdır. Böyle olayları çıkarmak doğrudan doğruya Ermenilere düşüyordu. Bunun için her şeyden önce teşkilat lâzımdı. Misyonerlerin manevi desteği ve İngiltere ile Rusya'nın teşvik ve himayeleri ile Ermeni dernekleri Avrupa'da da kurulmaya başlandı. Başlıca faaliyet merkezi Londra idi. Faaliyet programının ilk maddesi, Ermeniler için ıslahat isteğinden oluşuyordu. Ermeni davası sözcülüğünü yüklenmiş olan bazı aydın Ermeniler, ancak büyük devletlerin müdahalesi ve himayesi ile maksada ulaşılacağını düşünüyordu. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü idaresi hakkında kaleme aldıkları bir notu 1881'de İngiltere hükümetine sundular. İngiliz Başbakanı *"Saati gelince, Bab-ı âli'den Ermeniler hakkındaki taahhütlerini yerine getirmesini isteyeceğini"* beyan etti. Bazı Ermeniler bu cümleden *"Rusya'yı Türklere karşı dünya kamuoyunda yarattıkları heyecan ile harbe sürüklemiş olan Bulgar olayları gibi olaylar yaratmak suretiyle İngiltere'yi aynı yolda kendileri için hareket etmeye zorlayabilecekleri"* fikrine kapılmışlardı¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Sakarya, *age*, s.74

¹⁴⁵ Karal, *age*, VIII. Cilt, s.135-136

1880 yılında Tiflis'te yayınlanan Ermenice Mışak gazetesinde Kirkor Arzruni:

“Eğer Ermeniler, Berlin konferansına Kürtleri, Asurîleri, Yezidîleri Ermeni yaptıktan sonra kuvvetli, yoğun bir millet halinde müracaat etmiş olsalardı, bunlardan başka da silah kullanmaya, kan dökmeye muktedir, kabiliyetli olarak görülselerdi, o zaman Berlin konferansında mutlaka şimdikinden daha çoğunu alabilirler ve Türkiye Ermenileri de siyasi bir hayata lâayık bir millet olarak tanınırlardı (bağımsızlıklarını kazanırlardı)”¹⁴⁶ demektedir.

Ermeni yazar Topciyan Tiflis'te yayınlanan “Genç Türkiye ve Ermeniler “ adlı eserinde isyan örgütlenmesinin altyapı çalışmaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Berlin'den sonra Hımyan, vaazları ile halka, hürriyet ve bağımsızlık için çalışmak lüzumunu aşılamaaya devam ediyordu. Horen Narbey, başarısızlığın nedenini halkın ilgisizliğinde ve çalışmamasında görüyor, Varjabedyan da bağımsızlık için hazırlanmayı öğütüyordu. Minas Çeraz ve diğer bazıları da yabancılara bel bağlamamak, milletçe hazırlanmak ve yapmak, Kamar Kâtiba, boyun eğmemek, hürriyeti kimseden dilenmemek, silahla almak yollarını gösteriyorlardı. Raffi** de eserleriyle Ermenilere bu hareketler için gereken planları anlatıyordu. Hayat ise bu hitaplardan çok, halkı, fiilî şikâyetlere ve savunma örgütüne, silahlanmaya sevk ediyordu,”* Esasen bu fikirler her tarafa yayılmıştı. İllerin, patriğin teşebbüslerinden, konferansın sonuçsuz kaldığından haberi bulunuyordu. Ortam mükemmel surette hazırlanmıştı. Rusya'daki Ermenilerin Türkiye'dekilere yaptıkları propagandalar da, şiddetli etkisini göstermişti. Artık harekete geçmek gerekiyordu¹⁴⁷.

Ermenilik için çalışanların, isyan hareketlerini çıkaranların başında, ruhanî reisler geliyordu. Dinî mevkileri bakımından, bunların fikirleri, halk üzerinde etkili oluyordu. Hımyan patrik olduktan sonra Van'da ve Üsküdar'da Surp Haç kilisesindeki vaazları ile ün kazanmış, daha sonra, isyan liderleriyle birlikte

¹⁴⁶ Uras, **age**, s.254

* Şiirlerinde ihtilal ruhunu aşlayan Kafkas Ermenileri milli şairi

** Milli ve tarihi romanlarıyla ünlü Ermeni yazar

¹⁴⁷ Uras, **age**, s.269

çalışmış, bunların haberleşmelerine de aracılık etmiştir. İzmirliyan da, patrikliği sırasındaki faaliyetleri ile ün kazanmış ve kendisine “Demir Patrik” unvanı verilmiştir¹⁴⁸.

Ermenileri isyan için kışkırtanlar arasında Ermeni patriklerinin ve din adamlarının ilk sırayı oluşturdukları Fransa’nın İstanbul’daki büyükelçisi M. Cabon’un aşağıdaki ifadesi ile de teyit edilmektedir¹⁴⁹ :

“Ermenilerin amaçları için çalışan ve ayaklanmaları hazırlayanların başında din adamları gelir. Bu adamlar, durumları gereği, halkla yakınlık kurmuşlar ve onlara kendi düşüncelerini aşılama olanağını bulmuşlardır”.

Ermeni din adamlarının Ermeni isyanlarındaki rolü Van’da ve Bitlis’te Rus başkonsolosu olarak bulunmuş olan Rus Generali Mayevski tarafından da aşağıdaki sözlerle anlatılmaktadır:

"Ermeni din adamlarının din konusunda uğraşları çok azdır. Buna karşı, ihtilal düşüncelerinin geliştirilmesinde büyük çabaları vardır; yüzyıllardan beri bu gibi düşünceler, kiliselerin içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Kiliselerde dini ayinler yerine Müslüman-Hıristiyan düşmanlığı yaratılmıştır. Ermeni okulları da, buna yardımcı olmuşlardır. Zamanla dini taassup yerine, düşmanlık duyguları yerleşmiştir.

Ermeni din adamlarından başka Rus Ermenileri de Türkiye’ye gelerek isyanları hazırlamışlar ve yürürlüğe koymuşlar; sıkıştıkları zaman da, yabancı devletlere sığınmak suretiyle kurtulmak olanağını bulmuşlardır.

Ermeni çeteleri de 1895-1896 yıllarında, Türklerle Ermenilerin arasını telafi edilemeyecek bir şekilde açmışlardır. Komitecilerin girmedikleri yerlerdeki Ermeniler, rahat etmişlerdir. Bu komiteler bugün faaliyete geçseler, Ermeniler yeniden eski sefil durumlarına düşerler”¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Uras, **age**, s.421-422

¹⁴⁹ Sakarya, **age**, s. 74

¹⁵⁰ Sakarya, **age**, s. 74

Ermenilerin bağımsızlığı için çalışanlar ve Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri de aynı hedef için kışkırtanlar daha ziyade Rusya Ermenileriydi. Ermeni derneklerinde en önemli görevleri alanlar da, yine Rusya'dan gelen Ermenilerdi ve çalışmalarını, yurt dışından yönetiyorlardı. Bu dernekler için silah cephane, gereç ve para yardımı da, yine dışarıdan gönderiliyordu.

Bu konuda "Ermeni Bunalımı ve Tekrar Doğuş" isimli eserinde Sempad Kaprielyan, şunları aktarmaktadır¹⁵¹:

"Ermeni sorununun doğuşundan beri İstanbul'da ve vilayetlerde yapılan ayaklanmalar, daima Kafkas Ermenisi olan kimseler tarafından yapılmıştır. Bağımsızlık kazanma umut ve aşılamarı, buralardan gelmiştir. Rus Ermenileri, Türkiye'yi küçümsüyorlardı. Halbuki Türkiye'deki Ermeniler, Osmanlı Hükümeti'nin dayanılmaz gücünü biliyorlardı. Kafkasyalı Ermeniler, psikolojik yollarla ihtilal düşüncelerini eylem şekline dönüştürdüler" .

Ayastefanos antlaşmasıyla ilk defa Ermeni sorununu ortaya çıkaran, Ermenileri himayesi altına alan Ruslar, Ermeni sorununun Berlin antlaşmasıyla aldığı şekil üzerine bunlar hakkında Osmanlı hükümeti nezdindeki teşebbüslerde diğer devletlerle birlikte hareket etmiş olmalarına rağmen bir Ermeni ıslahatına taraftar değillerdi¹⁵². Bu hususta kendilerini en çok düşündüren şey, Ermenilere verilecek bağımsızlığın, kendi tabiiyetinde bulunan Kafkas Ermenilerini de ayaklandırması ve bunların Türkiye'deki Ermenilerle iş birliği yaparak birleşmeleri ihtimaliydi.

Rusya Dışişleri Bakanı Prens Boplonosef: *"Ermeni, suçludur, hayır dileyici değildir. Yalnız Kafkasya'da değil, her yerde kabahatlidir. İmparatorluğun ülke bütünlüğü için tehlikelidir,"* diyordu. Ancak Boplonosef, Türkiye Ermenilerinin sorunu, uluslararası gündeme yeniden taşınınca, *"Hudutlarımıza yapışık ikinci bir Bulgaristan istemiyoruz"*¹⁵³ ifadesini kullanmıştır.

¹⁵¹ Sadi Koçaş, **"Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri"**, Ankara, 1967, s.124-125 ; Sakarya, **age**, s.74-75

¹⁵² Uras, **age**, s.271; Mavi Kitap, 1916

¹⁵³ Uras, **age**, s.271; Mavi Kitap, 1916

Bir süre sonra da Prens Lobanof'un, *"Biz, Ermenisiz Ermenistan isteriz,"* şeklindeki ünlü sözü ortaya çıkmıştır. Lobanof, özellikle 1895 projesi üzerine: ***"Ermeniler dağılmıştır, Ermenistan denilecek ve özel bir yönetim uygulanacak bir yer yoktur. Kafkas Ermenileri kendilerini kışkırtır ve hareketlendirir bir durumda olduklarından Türkiye'de büyük isyanlar çıkartmaya çalışıyorlar,"***¹⁵⁴ diyor ve *"Eğer Türkiye'de bütün Hristiyanlar için ıslahat isteniliyorsa kendisinin de bu konuda aynı fikirde olduğunu, yok eğer, sırf Ermeniler için ayrıca bir idare söz konusu ise - ki bu idare daha sonra bağımsız bir Ermeni krallığına çevrilecektir- buna karşı bulunduğunu ve Rusya'nın da yanı başında ikinci bir Bulgaristan yaratmak istemediğini"* ilâve ediyordu *.

2.2.7.1. Hınçak Komitesi

İngiltere ile Rusya'nın Ermenilere verilebilecek haklar konusundaki istişareleri sürerken başlangıçta patrikhanenin etkisiyle başlayan isyan hazırlıkları Ermeniler arasında hız kazanmış ve gizli ihtilal dernekleri kurulmaya başlanmıştır.

Bu dernekler, Türkleri, Bulgaristan'da yaptıkları gibi Ermenilere karşı da sert hareket etmeye mecbur bırakmayı ve ortaya çıkan sorundan etkilenen Avrupa'nın bağımsız bir Ermenistan yaratılması için müdahaleye mecbur bırakılmasını planlıyorlardı¹⁵⁵. Bu kapsamda bu komitelerin en önemlilerinden birisi olarak Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyeti kurulmuştur.

"Çan" anlamına gelen "Hınçak" Komitesi, aslen Kafkasya Ermenilerinden olan Rus uyruklu Avedis Nazarbeg ile karısı Maro ve Kafkasyalı öğrenciler tarafından 1886 yılında İsviçre'de kurulmuş ve komitenin düşüncelerini yaymak için de, yine Hınçak isminde bir gazete çıkarılmıştır. Bu Komitenin başında ve üyeleri

¹⁵⁴ Uras, *age*, s.274-275

* Prens Lobanof'un kendisine yaptığı açıklamayı İngiltere elçisi, Dışişleri Bakanına şöyle yazıyordu:

S: Petersburg 18 Mart 1895 Lord Kimberly'e,

"Maylord, bugün öğleden sonra Prens Lobanof'u ziyaret ettim. Kendisine, yüce katınızdan bana gönderilmiş olan Sir Philip Currie'nin telgraflarını okudum.

*Prens, bunları izledi ve bunları kendisine bildirmiş olduğumdan dolayı bana teşekkür etti. ... Kendisince Anadolu'da Ermenilerin çoğunlukta bulundukları ancak üç bölge vardır: Bitlis, Ankara ve İskenderun. Bunlar da bir il halinde toplanabilmek için birbirlerinden çok uzaktadırlar. Ermeniler, ülke içinde çok dağıntırlar. Dünya yüzünde de böyledirler. Ermenistan olarak tarif edilecek hiçbir yer de mevcut değildir. Lübnan, hudutları tayin ve sınırlanarak ve il yapılmış ve bir Hristiyan vali konulmuştur. Ancak bu şekil Ermenistan'a uygulanamaz" ... Frank C. Lascelles (Detay için bakınız:Uras, *age*, s.272-273).*

¹⁵⁵ Karal, *age*, VIII. Cilt, s. 136

arasında çoğunlukla Rus uyruklu Ermeniler bulunuyordu. Bu Komite, çalışma bölgesi olarak Doğu Anadolu'yu seçmişti. Bir süre sonra komite merkezi, İsviçre'den Londra'ya taşındı. Hınçak Komitesinin programı, Sosyalist-Marksist ve merkezietçiydi. Karl Marx'ın ilkeleri benimsenmişti. Bu Komite üyeleri, kendilerine sosyal demokrat dedikleri halde, siyasal programları tamamen bir komünist manifestosu niteliğindeydi. Komite, 1890 yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere Osmanlı ülkesinin diğer vilayetlerinde de şubeler açmış¹⁵⁶ ve çalışmalarına başlamıştır.

Hınçak Komitesi, ilk siyasi programında amacını şöyle açıklıyordu :

“ Türkiye Ermenistan'ının ilerlemesine engel olan zincirler kırılmalı ve burası her durumda siyasi bağımsızlığına sahip olmalıdır. Bu gayeye varmak için de, propaganda, tahrikler, yıldırma hareketleri yapmalıdır, akıncı isyan çeteleri kurulması gereklidir ”. Londra'da basılmış olan 1891 tarihli siyasi programında ise komitenin gayesinin; öncelikle Türkiye Ermenilerini Türklerden, sonra İran Ermenilerini İran'dan ve nihayet Rus Ermenilerini Rusya'dan kurtarmak¹⁵⁷ olduğu yazılıydı. Komite hedeflerine ulaşmak amacıyla Süryani, Yezidi Kürt ve diğer unsurlarının sempatilerini kazanmak için çalışacaklarını da ifade etmekteydi¹⁵⁸. Hınçak Komitesi bu hedeflerine ulaşmak için şiddet kullanılmasından yanaydı¹⁵⁹. Hınçak Komitesi 1890'da “Hınçak Devrimci Partisi” adını almış, zaman içinde partiyi kontrol eden gruplardaki fikir sapmaları doğrultusunda 1905'te “Hınçak Sosyal Demokrat Partisi”, 1909'da ise “Sosyal Demokrat Hınçak Partisi” adını almıştır¹⁶⁰.

Hınçak Komitesi'nin beş kısımdan oluşan siyasi programının birinci kısmında; “Marksizm'in temel felsefesi kapsamında bütün ülkelerle birlikte Komünist İhtilalini yapması gerektiği”, ikinci kısmında; sosyalizmin uzak bir amaç olarak kabul edildiği, yakın hedefin ise, ihtilal çıkarmak, özel siyasi bir varlık halinde örgütlenmek gibi hususlardan oluştuğu ve bu kapsamda halkın temsili için kanun

¹⁵⁶ Sakarya, **age**, s. 76

¹⁵⁷ Uras, **age**, s.442-443; Hınçak Gazetesi, 1887, s.11

¹⁵⁸ Sertçelik, **age**, s.154

¹⁵⁹ Bakar Bülent, “ **Ermeni Tehciri**” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 33

¹⁶⁰ Davut Kılıç, **age**, s.182 ; Louise Nalbantyan, “ **The Armenian Revolutionary Movement**”, Los Angeles, 1960, s. 107

yapıcı bir meclisin kurulması, vilayetlere geniş bir özerklik verilmesi, halkın, hükümet memurlarını, kamu hizmetlerinde çalışan bütün şahısları, güvenlik memurlarını, eğitim ve adalet işlerinde çalışan memurlarını seçebilmesi, halkın, askerliğini barışta milis örgütleri şeklinde yapması, mevcut vergi sisteminin ve vasıtalı vergilerin tamamen kaldırılması gibi önlemler alınması gerektiği, Programın üçüncü kısmında; Türkiye Ermenileri ve onların yaşadıkları yerlerin, Ermeni vatanının en geniş toprakları olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve mali düşüşünün, iflas etmiş durumunun ve iç karışıklıklarının, Osmanlı Hükümeti'nin yok olmasını kaçınılmaz hale getirdiği, Avrupa'daki Osmanlı topraklarının bir kısmının da sistemli bir şekilde parçalanarak diğer devletlerin eline geçmesinin tarihi bir zorunluluk halini aldığı ve bu şartlarda Ermenilerin en yakın amacının ilk koşulunun Ermeni bağımsızlığı olduğu, Programın dördüncü kısmında; Ermenileri yakın amaca ulaştırmanın çaresinin, genel isyanla, Türk Hükümeti'ne karşı savaş açmak olduğu ve düzenlenen bir isyanı uygulamak ve olaylar yaratmak için en uygun zamanın herhangi bir devletin Türkiye'ye karşı savaşa girmesi hali olduğu, Programın beşinci kısmında ise ; “Ermeniler ile kaderleri bir olan ve aynı bölgede yaşayan diğer azınlıkların kendi tarafına çekilerek onlarla birlikte müşterek düşman olan Türk Hükümeti'ne karşı savaşılmaması gerektiği ve Hınçak Komitesi'nin en büyük amacının, Doğu Anadolu'daki bütün diğer azınlıklarla birlikte, Osmanlı Devleti'nin esaretinden kurtularak İsviçre'de olduğu gibi bir federasyon kurmak olduğu¹⁶¹ belirtilmektedir. Hınçak Komitesi fikirlerinin karşısında engel olarak gördüğü Türklerin ve Ermenilerin katledilmesi gerektiğini düşünen ve kendi ırkdaşlarını öldürmekten çekinmeyen son derece radikal bir komiteydi¹⁶².

Ermeni tarihçi Meri Kochar; bu programı hazırlayan Hınçak Komitesi'nin amacının, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak doğu vilayetlerinde “bağımsız bir Ermenistan Devleti” kurmak olduğunu belirtmektedir¹⁶³.

¹⁶¹ Sakarya, **age**, s. 77-78-79-80-81; Uras, **age**, s. 435-436-437-438-439

¹⁶² Bakar, **age**, s.34; Justin McCarty, “**Turks and Armenians**”, Washington,1989, s. 34 ; Cezmi Eraslan, “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler” Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu”, İstanbul, 2001, s.83-84

¹⁶³ Sertçelik, **age**, s.155 ; Meri Kochar, “Armyano-Turetskiye Obshestvenno-Politivheskiye Otnosheniya i Armyanskiy Vopros”, İz-vo Yerevanskogo Universityeta, Yerevan, 1988, s.21-22

Robert Koleji'nin kurucusu rahip Cyrus Hamlin 23 Ağustos 1895 tarihinde The New York Times'da yayınlanan makalesinde Hınçak örgütünün gerçek amacının ne olduğunu Hınçak partisine mensup bir Ermeni'nin ağzından şu şekilde nakletmektedir¹⁶⁴: ***“Hınçak partisine mensup akıllı bir Ermeni, ümitlerinin Rusya'nın Türkiye'ye savaş açmasına bağlı olduğunu ve bu nedenle şöyle bir plan yaptıklarını anlattı: Hınçak çeteleri ilk uygun fırsatta Türk ve Kürt köylerine hücum edip bütün yaşayanları öldürdükten sonra, köyleri yakıp dağlara kaçacaklardır. Bu duruma hırslanan Müslümanlar Ermeni köylerine hücum edip, masum insanları kılıçtan geçirecekler ve bu vahşetleri durdurmak için Ruslar Anadolu'ya girecektir”*** .

Bu projenin gülünç ve inanılmaz kadar kötü olduğunu söylediğimde Ermeni genci şöyle cevap verdi : ***“ Size öyle görünebilir fakat Ermeniler olarak bizim için doğrudur. Avrupa Bulgaristan'da olanlar üzerine müdahale etti ve milyonlarca masum kadın ve çocuğun kanları sayesinde Bulgaristan hürriyetine kavuştu”***.

Ona böyle bir hareketin bütün ermeni milletini lekeleyeceğini boşuna anlatmaya çalıştım. Cevap verdi: ***“Başka çaremiz yok, bunu yapacağız”***.

Ermenilerin kötü olsa bile Türk idaresini Rus idaresine tercih ettiklerini söylediğim zaman şöyle konuştu: ***“ Biliyorum fakat biz Rus Ermenileri olarak Türk Ermenileri tahrik edeceğiz ve yüzlerce millik mesafelerde göçler olacak. Aptallık edenler bedelini hayatlarıyla ödeyecekler”***¹⁶⁵.

Yukarıda belirtilen belgeler Hınçak Komitesi'nin takip ettiği fikrin, Ermenilere yeni ve özerk bir idare tesis etmek olduğunu göstermektedir. Bu amaçla önce İzmir, İstanbul, Halep gibi yerlerde şubeler kurulmuş ve birçok Ermeni bu cemiyete girmiştir. Hınçak programında Ermeni tezlerinin Avrupa Kabinelerinin aracılığı ve müdahalesi ile gerçekleştirilmesi fikri kabul edilmiş ancak siyasi menfaatlerin çatışması nedeniyle bu emelin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı

¹⁶⁴ “The Sassoun Massacre, Proof of the Assertion that Armenian Revolutionists Caused It, Testimony of Rev. Cyrus Hamlin”, The New York Times, August 23th, 1895

¹⁶⁵ Şükrü Server Aya, **“The Genocide of Truth”**, Istanbul Commerce University Publications No:25, Istanbul, 2008, s.638-643

düşünüldüğünden tek başına bu vasıtaya ümit bağlamak yerine, öncelikle Ermeni nüfusunun bulunduğu vilayetlerde teşkilat genişletilerek doğacak fırsatlardan yararlanmak suretiyle Ermeni milli hedeflerinin ihtilaller çıkartarak kuvvet kullanmak yoluyla gerçekleştirilmesi¹⁶⁶, bunun alt unsurları olarak da terör eylemleri ve suikastlar düzenlenmesi, mali destek için halktan para toplanması, çeteler teşkil edilmesi ve sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin sürekli meşgul edilerek zayıf düşürülmesi yoluyla hedefe ulaşılması planlanmıştır.

2.2.7.2. Taşnaksutyun(Ermeni İhtilalciler Birliği) Komitesi

Ermeni dilinde “Taşnaksutyun” kelimesi federasyon anlamına gelmektedir. Hınçakların faaliyetlerini yetersiz gören¹⁶⁷ ve yayımladıkları Truşak(Bayrak) adlı gazete etrafında bir araya gelerek çeşitli Ermeni örgütlerini içerisinde toplayan bir federasyon şeklinde örgütlenen Taşnaksutyun, sosyalist olmayan milliyetçiler ile Rus ve Gürcü ihtilalcilerin ve çarlık rejimini devirmeye çalışan sosyalistlerin birleşmesiyle¹⁶⁸ 1890 yılında Tiflis'te kurulmuştur.

Taşnaksutyun Komitesi'nin kuruluşundaki amaç; Tiflis'te kurulmuş olan "Genç Ermenistan'ı, merkezi Van'da olan "Ermeni Cemiyeti-Armenegyanlar'ı ve "Hınçak Komitesi"ni birleştirmek ve Rusya'dan Türkiye'ye geçecek çetelere yardımcı olmaktır¹⁶⁹. Kuruluşundan kısa bir süre sonra oldukça güçlenen komite merkezini bir süre sonra Cenevre'ye taşımıştır¹⁷⁰.

Taşnak Komitesi, Krisdapor Mikaelyan, Stepan Zoryan, Simon Zavaryan adlı kişilerce kurulmuştu. Komitenin kurulması sırasında ve daha sonraki üç yılda belirli bir programı yoktu. Taşnaksutyun, bu çalışmaları sonunda başaracağı ayaklanmalarla Türkiye'deki Ermeniler için siyasi ve ekonomik bağımsızlık elde

¹⁶⁶ “Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 22

¹⁶⁷ Davut Kılıç, **age**, s. 182

¹⁶⁸ Nejat Göyünç, “Osmanlı İdaresinde Ermeniler”, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s. 64-65

¹⁶⁹ Sakarya, **age**, s. 87

¹⁷⁰ Sertçelik, **age**, s.156

etmeyi tasarlıyordu¹⁷¹. Uzun vadedeki hedefleri ise bağımsız bir Ermenistan kurmaktı.

Taşnaksutyun bu hedefe ulaşmak üzere; Osmanlı Devleti'ne çeteler sokmak, Ermenileri silahlandırmak, Ermeni köylülerine silah kullanmasını öğretmek, çeteler kurmak, çete yöneticilerini yetiştirmek, eylem örgütleri kurmak¹⁷² ve bu hazırlıklardan sonra Kürtleri de yanlarına alarak genel isyanlar çıkartmayı planlıyordu. Komite Rus Ermenilerinden oluşmasına ve Rus devrimci partileriyle yakın bağlar kurmasına rağmen programında Osmanlı Ermenilerini hedef almıştı¹⁷³. Ermeni Yazar M. Varantyan, "Taşnaksutyun Tarihi" isimli kitabında; **"örgütün hedefinin isyan çıkarmak ve bu isyanın sonunda Bulgaristan'da, Lübnan'da olduğu gibi bir bağımsızlık veya özgürlük elde etmek"** olduğunu aktarmaktadır¹⁷⁴.

Komitenin sloganı; **"Türkü, Kürdü, nereden ve hangi şartlarda görürsen öldür. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al"** şeklinde idi¹⁷⁵

Taşnaksutyun Komitesi örgütlendikten sonra 1890 yılında bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; **"Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği"** olarak bütün Ermeniler bir bayrak altında birleşmeye ve bağımsızlık elde edilinceye kadar Osmanlı Devleti ile mücadeleye¹⁷⁶ davet edilmiştir.

Bundan sonra Taşnaksutyun Komitesi, iki bildiri daha yayınlamıştır. 1891'de yayınlanan ikinci bildiride; Osmanlı ordusundan korkulmaması ve bütün Ermenilerin birleşmesi gerektiği¹⁷⁷ bildirilmiş, üçüncü bildiride ise; **"Türkiye**

¹⁷¹ Sakarya, **age**, s. 87

¹⁷² Uras, **age**, s. 445

¹⁷³ Bakar, **age**, s. 34

¹⁷⁴ Sakarya, **age**, s. 87

¹⁷⁵ Azmi Süslü, **" Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı"**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi rektörlüğü Yayın No:5, Ankara, 1990, s.55

¹⁷⁶ Sakarya, **age**, s. 88

¹⁷⁷ Sakarya, **age**, s. 88

Ermenistan'ında genel isyanı çıkarılması için yapılacak çağrıya kadar bütün Ermenilerin devamlı olarak hazır olmaları gerektiği ¹⁷⁸ bildirilmiştir.

Bu bildirilerde Taşnaksutyun Komitesinin Ermeni toplumunu oluşturan gençler, kadınlar, zenginler, din adamları gibi tüm grupları Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek silahlı isyan için kışkırttığı ve Osmanlı Devleti'ni açıkça düşman ilan ettiği görülmektedir .

Taşnaksutyun Komitesi, 1907 yılında yapılan genel kurul toplantısında saptanan örgüt yönetmeliği ile Türkiye'yi Doğu ve Batı Bürosu adıyla iki bölüme ayırmıştır. Doğu bürosu Giresun, Harput, Diyarbakır hattının doğusunu ve İran'ı kapsamaktaydı. Büro en az yedi üyeden oluşuyordu ve üyelerden beşini genel meclis üyeleri, birini Kafkas bölgesi meclis üyesi, birini de memleketin sorumlu kuruluşlarının seçtiği üye oluşturuyordu.

Büro, özellikle mali propagandaya, ihtilale ait işlerle uğraşüyor ve genel meclisin kararları doğrultusunda bölgesindeki işlerin düzenlenme ve uygulanmasını sağlıyordu. Büroda biri Türkiye Ermenileri, diğeri Kafkasya Ermenileriyle ilgilenmek üzere iki yürütme dairesi bulunuyordu ¹⁷⁹.

Batı bürosu ise Küçük Asya (Giresun, Harput, Diyarbakır hattının batısı) ile Balkan Yarımadası, Amerika, Mısır, Rusya ve İran hariç bütün yabancı ülkeleri içine alıyordu. Beş üyeden oluşan büronun üyelerinden üçü genel meclis tarafından, ikisi ise batı bürosunun sorumlu kurulları tarafından seçiliyordu ¹⁸⁰.

Batı bürosunun asli görevi genel teşkilat işleri ile birlikte, genel meclis tarafından verilmiş direktifleri esas alarak Truşak Gazetesi'ni yayınlamak, Taşnaksutyun adıyla Ermenice ve yabancı dillerle yayınlar yapmak, Ermenilerin parasıyla yayınlanan ve yabancı dillerle Ermeni davasını savunan diğer gazeteleri finanse etmek ve yabancı ülkelerdeki propaganda faaliyetlerini yönetmektir.

¹⁷⁸ Uras, **age**, s. 446-447-448

¹⁷⁹ Uras, **age**, s. 449

¹⁸⁰ Uras, **age**, s. 449

Büronun, gazete çıkarmada, propaganda yapmada yerel yönetim işlerinde yardımcı olarak komiteye mensup Ermenileri göreve çağırma yetkisi¹⁸¹ de vardı.

Taşnaksutyun'un genel meclisi ile doğu ve batı bürolarının yanı sıra bir de bölge meclisleri¹⁸² vardı. Büyük Ermenistan (sözde Ermenistan denilen Osmanlı toprakları), Kafkasya ve Garp Meclisi olarak adlandırılan ve üç meclisten oluşan bu yapının görevi; program ve genel meclisin kararlarına uymak koşuluyla kendi bölgeleri içindeki usul ve alınacak tedbirleri belirlemektir.

Taşnak örgütlenmesine önce Türkiye'den başlanmış ve buradaki örgütlerin başına, hemen her yerde, Rus uyruğundaki Kafkasyalı Ermeniler getirilmiştir. Bunlardan suç üstünde yakalananlara bir şey yapılamıyor, Rus Hükümeti'ne teslim edildikten sonra hemen salıveriliyorlardı. Komitenin 1892 yılında Tiflis'te yaptığı ilk genel toplantısında şu kararlar alınmıştır¹⁸³:

“Genel isyanların çıkarılması, hainlerin, casusların, hafiyelerin öldürülmesi, Osmanlı topraklarına silah gönderilmesi, Ermenilerin silahlandırılması ve silahların kullanılmasının öğretilmesi, halkın ve özellikle gençlerin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi”. Komite giriştiği eylemlerde Hınçak Komitesi'nin aksine, bir merkezden yönetilmeme¹⁸⁴ (ademi merkeziyet) ilkesini benimsemiştir .

Bu ilkeleri kabullenen ve uygulayan komite, Balkanlarda yapılanları da örnek alarak, teşkilatlandırdığı ve silahlandığı çetelerle Anadolu içinde eylemlere girişmiş ve binlerce masum Müslümanın yanı sıra kendisine destek vermeyen Ermenileri de katletmiştir.

Van ve Bitlis'te Rus Konsolosu olarak görev yapan General Vladimir Teofiloviç Mayevski Ermeni komitelerine karşı yapılacak bir eleştirinin bile komiteler tarafından ölümle cezalandırıldığını, Vanlı Ermeni gençlerini ihtilal

¹⁸¹ Sakarya, **age**, s. 89

¹⁸² Uras, **age**, s. 450

¹⁸³ Sakarya, **age**, s. 90

¹⁸⁴ Uras, **age**, s.454-455

fikrinden uzak tutmaya çalışan 70 yaşlarındaki Van Piskoposu Bogos'un 6 Ocak 1896'da bir komiteci tarafından bıçaklanarak öldürüldüğünü nakletmektedir¹⁸⁵

İlk teşkilatlarını İstanbul, Van, Trabzon gibi vilayetlerde kuran ve önemli yerlere Kafkas ve Rus Ermenilerini yerleştiren Taşnaksutyun Komitesi'nin yurt dışındaki propaganda merkezlerinden birisi de Paris idi.

Taşnaklar, burada Pierre Geillard'ın başkanlığı altında Pro-Armenia adlı bir gazete çıkararak bütün Ermeni taraftarları bu gazete etrafında toplamışlardı. Bir taraftan da Truşak, Haraç, Alik, Hayrenik, Razmik gibi komite gazeteleri Avrupa kamuoyunu "Ermeni bağımsızlığına destek olmak üzere" hazırlıyorlardı¹⁸⁶.

Bu yoğun propaganda faaliyetleri ile Paris, Londra, Brüksel, Berlin, Leipzig, Cenevre, Zürih, Roma, Milano'da Ermeni tezlerinin desteklenmesi için elverişli ortam hazırlanmıştı. Brüksel'de toplanan "Uluslararası Ermeni Dostları Kongresi"nde Ermeni tezlerine destek vermek üzere Jaurés, Elise Reclus gibi birçok temsilci hazır bulunmuş, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Hollanda parlamentolarında Ermeniler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan başka Jaurés, Victor Berard ve Pierre Geillard gibi Fransız yüksek şahsiyetlerinin demeçleri, konferansları, eserleri, İngiltere'de Lord Bryce, Rusya'da Gamarofski, Belçika'da Roland-Jaquman, Almanya'da papaz Lepsius'un faaliyetleri¹⁸⁷ ile batı kamuoyunda Ermeniler lehine olumlu bir hava oluşturulmaya başlanmıştır.

1886 yılında Bakü'de doğan ve 1982 yılında ölen, 1924-1930 yılları arasında Ermenistan Merkez Yürütme Kurulu Başkanlığı görevini yürüten ve aynı zamanda Ermenistan Bilimler Akademisi'nin de üyesi olan Artashes Balasiyeviç Karinyan (Gabrielyan) 1928 yılında yayınlanan ve 2006 yılında Türkçe'ye çevrilen "Ermeni Milliyetçi Akımları" adlı eserinde; "Osmanlı Ermenilerinin Rusya Ermenilerine göre çok daha iyi şartlarda yaşadıklarını, Taşnakların her dönemde batı emperyalizminin ve çarlık Rusya'sının aleti olduğunu ve sadece Güney Kafkasya

¹⁸⁵ Sertçelik, **age**, s.159 ; Viladimir Teofiloviç Mayevskiy, " Armyano-Tarskaya Smuta na Kavkaze, Kak Odin iz Fazisov Armyanskago Voprosa", Tipografiya Shtaba, Kavgazskago Voyennogo Okruga, Tiflis, 1915, s.52-54

¹⁸⁶ **Ermeni Olayları Tarihi**, Hüseyin Nazım Paşa, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 15, Ankara, 1998, s. XXI

¹⁸⁷ Uras, **age**, s.454-455

cephesinde değil, Çanakkale cephesi için de gönüllü birlikler oluşturarak emperyalist orduların komutasında savaştıklarını, bölgedeki Ermenilerin Müslüman nüfusa oranla azınlık durumunda olmasının Büyük Ermenistan'ın kurulmasının önündeki en önemli engeli teşkil ettiğini, bu yüzden Ermeni gönüllü birliklerinin bölgedeki Türk ve Kürt nüfusunu sistemli olarak imha ettiklerini ve bu katliamların, Taşnakları kullanan çarlık komutanlarını bile çileden çıkartacak düzeyde olduğunu”¹⁸⁸ belirtmektedir. Taşnaksutyun'un daha 1908 yılında 100.000 silahlı askeri sahip olduğu ve bunlara aylık olarak 30 Ruble maaş ödendiği¹⁸⁹ dikkate alındığında bunların bölgenin nüfus yapısını güç kullanarak değiştirmek için adeta küçük bir ordu hazırladıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerin ortaya koyduğu gerçek şudur: Ermeni çeteciler Ermeni isyanları ve zorunlu göçünün yaşandığı 1915 yılından 55 yıl önce, isyan ve bağımsızlık için hazırlıklara başlamışlardır. Komitelerin bölge halkını imhaya yönelmesi ise kin ve nefret duygularının yanı sıra ve bundan daha da öncelikli olarak, bölgenin nüfus yapısını Ermeniler lehine değiştirmek suretiyle bağımsız bir devlet kurmanın asgari şartı olan Ermeni nüfusunu oluşturmak hedefini sağlamaya yöneliktir ve bunu gerçekleştirebilmek için küçümsenemeyecek büyüklükte silahlı bir kuvvet oluşturmuşlardır.

2.2.7.3. Ramgavar Komitesi ve Partisi

Ramgavar (Hukuk-i Avam) Komitesi ilk kez 1885 yılında Mıgırdiç Portakalyan adlı bir Ermeni tarafından Armenakan adıyla Van'da yer altı teşkilatı olarak kurulmuştur. Ermenilerin bağımsızlığı için “Ermenistan” adlı bir gazete de yayınlayan Portakalyan aynı zamanda Avrupa'daki Ermeni milliyetçilerinin de fikir babası ve lideri idi. Ramgavar Komitesi, Ermeni bağımsızlığının ancak silahlı mücadele yoluyla kazanılabileceğini savunuyordu. Ramgavarlar başlangıçta Van'da kurdukları yer altı teşkilatını genişleterek Trabzon'da, İstanbul'da, Rusya'da, İran'da ve ABD'de de şubeler açtılar.

¹⁸⁸ Artashes Balasiyeviç Karinyan, “**Ermeni Milliyetçi Akımları**”, Çeviren: Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, Ankara, 2006, s.8-9

¹⁸⁹ Sertçelik, **age**, s.158 ; “Undeclared War”, Communist Publishing House, 1991, s.2

Ramgavar Partisi, şiddet yanlısı politikalara katılmamakla tanınmış bir parti görünümü vermektedir. Başka bir ifade ile, Ramgavarlar gerçekte bağımsızlık isteyen Ermenilerin bu amaçlarını gizlemek için¹⁹⁰ siyaset ve propaganda malzemesinin bir aracı olarak faaliyet göstermişler ve Rusya tarafından korunmuşlardır.

Van'daki yer altı teşkilatlanmasından sonra 31 Ekim 1908'de İstanbul'da "anayasal bir parti görüntüsünde yeniden teşkilatlanan Ramgavar Partisi", liberalliği ve anti-devrimciliği benimsemiş idi. Ancak, dün olduğu gibi günümüzde de, aralarında Ramgavar Partisi'nin de bulunduğu Ermeni partileri ortak olarak yayınladıkları bildirilerde "Ermeni katliamından bahsederek Türkiye Cumhuriyeti'ni suçlamaktadır.

"Parti'nin günümüzdeki temsilcileri" Karabağ'da cereyan eden kendi yarattıkları kanlı olaylardan bile Türkiye'yi sorumlu tutmaktadır. Ramgavarlar günümüzde, Ermeniliğin kurtarılması için, uluslararası Ermenilik ile dağınık örgütler arasında daha sıkı bağlar kurarak daha etkin örgütlenmelere gidilmesini istemektedir. 1985 öncesi Türk diplomatlarına karşı yürütülen katliam bakımından, Ermeni terör örgütlerinin işledikleri cinayetleri destekleyen¹⁹¹ Ramgavar Partisi de, diğer Ermeni terör örgütlerinden çok farklı değildir. Ancak siyasi söylemi ön plana çıkartarak gerçek amaçlarını gizleme yolunu tercih etmektedir.

1908 meşrutiyet meclisine sunulan bir beyanname ve programda, Ermeni Ramgavar Partisi'nin Ermenilerin meslek ve siyasî faaliyetlerinin tercümanı olacağı¹⁹² ve Ermenilerin Osmanlı vatanına ve mensup oldukları topluma faydalı insanlar olmalarına gayret edeceklerinin ifade edildiği görülmektedir.

Ancak yukarıda açıklandığı üzere Ramgavar Partisi Ermeni komitelerine meşru bir görünüm vererek onların silahlı mücadele yoluyla bağımsızlık kazanma hedeflerini gizlemekle görevli olduğundan partinin Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına

¹⁹⁰ Erdal İlder, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişiminde İngiltere'nin Rolü", **OTAM**, Sayı 6, Ankara, 1995, s. 517-518

¹⁹¹ İlder, **agm**, s.517-518

¹⁹² İlder, **agm**, s. 518

sunduğu programda Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan söz etmesinin sadece bir aldatmaca olduğu açıktır.

Diğer yandan 24 Nisan 1915 gecesı üç Ermeni din görevlisi ve Ermeni gazetesi Puzantion'un sahibi de aralarında olmak üzere tutuklanan Ermeni Komitecilerin arasında Taşnak ve Hınçak örgütü üyelerinin yanı sıra Ramgavar partizanlarının da olduğu¹⁹³ ve mütareke döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorp'un da 20 ve 21 Mayıs 1919 tarihlerinde gönderilen şifre telgraflarda 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanan Ermenilerin "Müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler veya Müslüman katliamı sorumluları" olduğunu kendi hükümetine rapor ettiğİ¹⁹⁴ bilinmektedir. Diğer Ermeni komitelerine göre daha ılımlı bir görüntü veren Ramgavar Komitesi ve Partisi'nin aslında Hınçak ve Taşnak komitelerinden aşağı kalmadığı Hınçak ve Taşnak komitelerinin Türk yetkilileriyle yaptıkları gizli toplantılara Ramgavar komitesi temsilcisinin de katılmasından anlaşılmaktadır.

Hınçak, Taşnak ve Ramgavar komiteleri arasındaki dayanışma ve işbirliği günümüzde de devam etmektedir. Demirel hükümeti döneminde Türk Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in İsviçre'de Ermeni komitecileri/parti temsilcileri ile yaptığı toplantıya; Hınçak Partisi'nden Avedis Denizciyan, Taşnak Partisi'nden Şavaş Torikyan'ın yanı sıra Ramgavar Partisi'nden Prof. Parunak Tomasyan'ın da katıldığı ve Ermeni tarafını temsil eden bu üç kişi ile Çağlayangil'in 27 Kasım 1977'de Zürih'te Dolder Grand Hotel'de Türk koruma görevlilerinin eşliğinde görüşme yaptığı Ermeni Ramgavar Partisi eski merkez yürütme kurulu üyesi Hayk Nakkaşyan'ın ABD Başkanı Barack Obama'ya yazdığı mektupta ¹⁹⁵ da ifade edilmiştir.

Günümüzde ABD ve Kıbrıs Rum Kesimi başta olmak üzere birçok batılı ülkede teşkilatı bulunan Ermeni Liberal Demokrat Partisi (Ramgavar Partisi)'nin New York ve New Jersey Bölge Başkanı Krikor Salbashian, Cumhurbaşkanı

¹⁹³ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, "Ermeniler: Sürgün ve Göç", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.62 ; UK Archives, WO 157/691/9 İngiliz Karargahı Askeri İstihbarat Bülteni, 5 Mayıs 1915, Kahire

¹⁹⁴ Özdemir,"v.d." age, s.62 ; UK Archives, FO 608/78(75631) No: 869 ; Amiral Carthorpe Şifre Telgraf, 20 Mayıs 1919, FO 608/78 No: 1094 ; Amiral Carthorpe Şifre Telgraf, 21 Mayıs 1919,

¹⁹⁵ <http://www.yeniaktuel.com.tr/tur108,79@2100.html>, Erişim: Mart2010

Abdullah Gül onuruna 25 Eylül 2008'de düzenlenen resepsiyona katılıp bir konuşma yaptığı için partisinin ağır hakaretlerine maruz kalmıştır. Dedelerinin Kayserili olduğunu ve bunun Gül'ün de hoşuna gittiğini belirten Salbashian: *"Gül'ün Erivan'a yaptığı tarihi ziyaret ve yeni adımların atılması konusundaki kararlılığının son derece önemli olduğunu, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ve doğrudan ticaretin başlamasının ve iki ülke sınırında Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasının özellikle tekstil sektöründe büyük fırsatlar yaratacağını ve iş imkânları doğuracağını, resepsiyon sırasında Abdullah Gül dışında Dışişleri Bakanı Ali Babacan ve Ekonomi Bakanı Mehmet Şimşek'le de görüşme imkânı bulunduğunu ve bakan Şimşek'in iki ülke sınırında Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasına ilişkin Ermeni önerisini yürekten desteklediğini"*¹⁹⁶ belirtmiştir. Bu projenin gerçekleşmesi için diplomatik ilişki kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermenistan sınırını açması gerektiğini ifade eden Krikor Salbashian, bu fikri, Amerika'daki ve Avrupa'daki Ermenilerin de desteklediğini ve ABD'li yetkililerin de projenin başarısının pek çok sorunu çözeceğini belirttiklerini açıklamıştır.

¹⁹⁶ <http://www.hurriyetusa.com/haber>, Erişim: 11.1.2008

3. ERMENİ İSYANLARI, ZORUNLU GÖÇ KARARI, UYGULANMASI, SONUÇLARI VE ERMENİSTAN KURMA ÇABALARI

3.1. Osmanlı Devletinde Ermeni İsyamları ve Katliamlar

Osmanlı Devleti'nde Ermeni isyanlarının sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi için isyanların ortaya çıktığı 19. asrın son çeyreğindeki siyasi ortamın kısaca gözden geçirilmesinde yarar vardır. II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı Devleti Sırbistan ve Karadağ ile harp halindeydi. Diğer yandan Hersek isyanı ve Bulgaristan olayları ile Osmanlı Devleti Balkanlarda ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı.

Panislavizm'i hayata geçirmeye çalışan Rusya, Balkanlardaki Slav ırkından gelen kavimleri Osmanlı Devleti'nden kopararak kendi hakimiyetine almak suretiyle nüfuz alanını Balkanlara doğru genişletmek arzusundaydı.

Avusturya; orta ve güney Avrupa'da Almanlara ve İtalyanlar'a mağlup olmak suretiyle kaybettiği toprakları ve saygınlığı tekrar kazanabilmek arzusuyla önce Bosna-Hersek, ardından da Arnavutluk ve Makedonya'ya el atmayı ve Selanik'e kadar inmeyi hayal ediyordu.

Almanya, Fransa'nın Avusturya ve Rusya ile anlaşarak kendisine karşı bir intikam harbi politikası oluşturmasını önlemek için bu iki devletin Balkanlarla meşgul olmalarını kendisi açısından yararlı görüyordu¹⁹⁷.

İngiltere ise 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Eflak-Boğdan ve Güney Kafkasya'nın Rus nüfuzu altına girmesinden rahatsız olmuş ve Rusya'nın Boğazlar ve Hindistan yoluna ilerlemesinden endişe etmeye başlamıştı¹⁹⁸.

İngiltere, Balkan statükosunun değişmesine karşı olmakla birlikte söz konusu statükoyu tek başına koruma gücüne sahip bulunmadığından Osmanlı Devleti

¹⁹⁷ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Cilt, Ankara, 1995, s.15

¹⁹⁸ Seyit Sertçelik, "Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714)", TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:131, Ankara, 2009, s.113

politikaları üzerinde etkili olarak Hristiyan tebaaya verilecek haklar ve ıslahat projeleri yoluyla bölgedeki etkinliğini devam ettirme ve bu yolla sulh ve sükûnu sağlama düşüncesindeydi. Ancak Osmanlı Devleti'nden koparılabacak tavizlerin sonucu olarak Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Balkanlar üzerindeki etkinliğinin artmasını da arzu etmiyordu¹⁹⁹. Bu nedenle Osmanlı topraklarında küçük devletlerin kurulması yerine bunlar için özel reform yapılması ve Ermeniler için özel imtiyazlar koparıp onlar üzerinden nüfuzunu kuvvetlendirmek²⁰⁰ suretiyle Rusya'nın Ermeniler üzerindeki etkisini kırmaya çalışıyordu.

Balkanlardaki çıkarları örtüşen Rusya ile Avusturya 8 Temmuz 1876'da Reichstad'ta vardıkları anlaşmada Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'ı mağlup etmesi halinde statükonun devamı için birlikte çalışmayı, Sırbistan'ın galip gelmesi halinde

Sırbistan, Karadağ ve Avusturya'nın Bosna'yı paylaşmasını, Rusya'nın ise Besarabya'yı ve Batum'u almasını kararlaştırdılar.

Büyük devletlerin söz konusu politikalarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra zorunlu olarak bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle İngiltere, Rusya'nın Çatalca önlerine kadar gelmesinden sonra Boğazlar, Balkanlar ve Doğu Anadolu üzerindeki etkisinin artacağı endişesiyle donanmasını İstanbul önlerine göndermiş ve Rus ilerlemesini sınırlama²⁰¹ gayreti içine girmiştir.

Bir yandan da Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya devam eden İngiltere Osmanlı Devleti'ne verdiği notalarla²⁰² Ermeniler için ıslahat taleplerini sürdürmüştür.

Yukarıda açıklandığı üzere 19. yüzyılın son çeyreğinde büyük devletler için esas konu Balkanlar ve buradaki halkların bağımsızlığı üzerinden bölgedeki kendi etkinliklerini artırmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Balkanlardaki halkların büyük devletlerin desteği ile birer birer bağımsızlıklarını kazandıklarını gören Ermeniler,

¹⁹⁹ Karal, **age**, VIII. Cilt, s.15

²⁰⁰ Tolga Başak, "**İngiltere'nin Ermeni Politikası(1830-1923)**", IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 77

²⁰¹ Karal, **age**, s. 15

²⁰² Sertçelik, **age**, s.117

Balkanlardaki halkın izlediği yolu izlemek suretiyle büyük devletlerin de desteğini alarak bağımsızlıklarını kazanmak arzusuna kapılmışlar ve Osmanlı Devleti'ne başkaldırarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkartmaya başlamışlardır.

Bu dönemde ve takip eden süreçte Osmanlı topraklarında Ermeniler tarafından çıkarılan isyanlar ve sonuçları aşağıda ele alınmıştır:

3.1.1. Erzurum İsyanı

Anadolu'da baş gösteren ilk isyan Erzurum isyanıdır. Erzurum isyanı, 20 Haziran 1890'da çıkarılmıştır. O zaman vali bulunan Samih Paşa'ya ve diğer bazı ilgililere, Ermenilerin Rusya'dan silah ve cephane getirdikleri ve bunları Sanasaryan(Saint Asalian) okulunda ve kiliselerde sakladıkları haber verilmişti.

İstanbul Yedikule Ermeni Hastanesinde İsyan planları hazırlayan²⁰³ ve İstanbul ve diğer vilayetlerde nümayişler yapılmasına karar veren Hınçaklar bu vilayetlerin ilki olarak Erzurum'u seçmişlerdi. Bu dönemde Rus Ermenileri Osmanlı topraklarına huduttan silah sokuyorlardı.

1890 yılı Temmuz ayı içinde, zaptiye ve polislerle kilise araştırılmak istendi. Ermeniler de, daha önce bu teşebbüsten haberli oldukları için gereken tertibatı almış²⁰⁴ ve karşı koymaya hazırlanmış bulunuyorlardı. Bu arada "Müdafii Vatandaşlar" adlı Ermeni cemiyetinin kurucularından olan Gergesyan ve adamları²⁰⁵ halkın dükkânlarını kapatması, kiliselerde ayinlerin yasaklanması gibi kararlar alıp uygulattırmak suretiyle halkı hükümete karşı kışkırtıyorlardı²⁰⁶.

Hükümetin, kaçak silahların Erzurum piskoposluğunda depolandığı bilgisi üzerine arama yapılması kararını alması²⁰⁷ isyancı Ermenilere aradıkları fırsatı

²⁰³ Hamza Bektaş, **Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No.5, Bursa, 2001, s. 53

²⁰⁴ Esat Uras, **"Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi"**, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O., Belge Yayınları, İstanbul, 1987s. 458

²⁰⁵ Mehmet Ethemoğlu, **Ermeni terörünün Kısa Tarihi**, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1987, s.26

²⁰⁶ Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1987, s.65

²⁰⁷ **Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri..**, age, s.34-35-36

sağlamış, önce kilise avlusuna toplanarak Hükümeti protesto eden Ermeniler, daha sonra nümayişlerini yaygınlaştırarak devam ettirmiştir. Bu isyan hareketlerinin maksadı yabancı müdahalesini davet etmektir. Komiteci Ermeniler, olay yerine gelen askerler üzerine ateş ederek iki subay ile bir jandarma erini şehit ettiler^{208*}.

1927 yılında Amerika'da Ermeni dilinde yayınlanan Hayrenik gazetesinde Erzurum olayının yıldönümü dolayısıyla yazılan makalede olayı gözüyle gören bir Ermeni; kilisenin aranmasından sonra Ermenilerin, *“Türklerin kiliseye girmesi, pislik, murdarlıktır!” diye bağrışarak halk arasında kışkırtmalara başladığını, dükkânların kapatıldığını ve kiliselerde ayinlerin yasaklandığını, çanların çaldırılmadığını, Ermenilerin ateş ederek iki eri öldürdüğünü, iki taraf arasında, iki saatlik bir çarpışma olduğunu ve her iki taraftan 100 den fazla ölü, 200-300 kadar da yaralı olduğunu* “ yazmıştır²⁰⁹.

Olaylardan sonra okulda yapılan aramada Rusya'dan getirilip gizlenen silah, cephane ve bombalar bulunmuştur²¹⁰. Erzurum isyanı Ermeniler için bir deneme olmuş ve isyana yabancı devletlerin müdahalesini sağlayabildiklerini gören Ermeniler takip eden günlerde yabancı devletlerin müdahalesini kalıcı hale getirebilmek için diğer yerlerde de isyanlar çıkarmaya devam etmişlerdir.

3.1.2. Musa Bey Olayı

Hinçak komitesi tarafından İstanbul'da yapılan Kumkapı gösterisinden önce, komiteciler tarafından dış ülkelerde Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda aracı olarak kullanılmış olan konulardan biri de Musa bey olayıdır. Bu olay dolayısıyla Türkiye'deki Ermenilerin ve Hristiyanlığın can ve mal emniyetinin kalmadığı öne sürülerek batı kamuoyunda Türk aleyhtarı bir hava oluşturulmuştur.

²⁰⁸ Gnkur.ATASE Yayınları, **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi**,1918-1921,3.Cilt, s.4

* Şehit edilenlerin sayısı Esat Uras'ın “Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi” adlı eserinde bir subay, iki er ve bir polis memuru olarak verilmiştir. (Detay için bakınız: Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.458)

²⁰⁹ Uras, **age**, s.459

²¹⁰ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara,1990, s. 42

Mutki Aşireti reisi²¹¹ olan Musa beyin Muşlu bir Papazın kardeşinin kızı olan Gülizar adında bir Ermeni kızını kaçıarak evine getirdiği ve ırzına geçtiği, sonra kardeşine verdiği, fakat Müslüman olmasını da şart koştuğu, Gülizar'ın Hristiyanlıktan dönmeyi kabul etmediği için Musa Beyin evinden kaçtığı ve mahalli makamlara yapılan şikâyetlerden olumlu bir sonuç alınamadığı iddia edilerek bu kız ve papaz da dahil 58 Muşlu Ermeni İstanbul'a gelerek, Başbakanlığa ve Adliye'ye dilekçe vermişlerdi²¹². Muşlu Ermenileri bizzat Ermeni patriği evinde misafir etmiş²¹³ ve şikâyetlerinin ilgili makamlara iletilmesinde yardımcı olmuştur. Musa Bey muhakeme edilmek üzere İstanbul'a getirilmiş ve yabancı siyasî temsilcilerin ve gazetecilerin de hazır bulunduğu büyük bir dinleyici kitlesi önünde muhakeme edilmiştir. Altmış kadar şikâyetçi ve tanık dinlenmiş ve neticede, sorumluluğu gerektiren bir şey görülmediği için, Musa Bey suçsuz bulunmuş, ancak daha sonra Musa bey olayı, propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Ermeni kızı Gülizar'ın annesi ve papaz olan amcası ile birlikte fotoğrafları çekilerek özellikle yabancı ülkelere gönderilmek suretiyle Hristiyan kamuoyu tahrik edilmek istenmiştir. Komitecilere ve patrikhaneye göre taraf tutucu bir şekilde, gerçekte ise yabancıların gözü önünde bütün davacıların dinlenmesi suretiyle yapılmış olan bu duruşmanın, bütün ayrıntıları, 13 Kasım 1888 tarihli gazetelerde de gösterilmiştir²¹⁴. İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri vasıtasıyla Musa Bey'in cezalandırılması konusunda Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı baskılar sonucunda beraat etmesine rağmen Sultan II. Abdülhamit Musa Bey'i uzak bir bölgeye sürgüne göndermiş²¹⁵ ve gerçekler yerine kirli propagandalara inanmayı tercih eden yabancı ülkeler Musa Bey olayı üzerinden uzun süre Osmanlı Devleti'ni suçlamaya devam etmişlerdir.

3.1.3. Kumkapı Gösterisi

Musa Bey olayı ve Erzurum İsyanının yabancı ülkelerin Osmanlı Ermenileri üzerine dikkatlerini çekmek konusunda umulan etkiyi yapmadığını gören Taşnak komitesi Osmanlı Devletinin başşehrinde girişilecek yeni bir eylemle yabancı

²¹¹ Sertçelik, **age**, s.162

²¹² Uras, **age**, s.460

²¹³ Bektaş, **age**, s. 54

²¹⁴ Uras, **age**, s.460-461

²¹⁵ Sertçelik, **age**, s.162

Ülkelerin dikkatini çekmeyi hesaplıyordu. Anadolu'da girişilecek bir eylem bölgesel etki yaratıyordu ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmede yetersiz kalıyordu. Oysa İstanbul'da yapılacak bir eylem hem Osmanlı padişahının, hem İstanbul'daki büyük devletlerin büyükelçilerinin, hem de yabancı basının dikkatinin Ermeni sorununa çekilmesini saęlayacaktı²¹⁶.

Ermeni yazar Kagik Ozanyan 1912'de yayınlanan "Ermeni'nin Tarihi Görevi" adlı eserinde Kumkapı gösterisinin yukarıda belirtilen amacı sağlamak üzere düzenlendiğini, İstanbul'da sarayın hemen yakınında yapılacak bir eylemle dikkatleri Ermeni meselesi üzerine çekmenin daha kolay olacağının hesaplandığını belirtmektedir. Ozanyan, olayın planlanması ve icrası ile ilgili olarak gösteriyi idare eden Artin Canglyan'ın ağzından aşağıdaki bilgileri vermektedir²¹⁷ :

" Komitenin ileri gelenleri, Beyoğlu'nda bir yabancınn evinde oturan Rus tebaasından Megavoryan'ın yanında toplandılar. Bu toplantıda; 15 Temmuz 1890 gnn Kumkapı'daki ana kilisede ve patrikhanede, silahsız bir gösteri yapılmasına ve kurban bayramının ilk gnn Patrik Horen Aşıkyan vasıtasıyla kararlarının Sultan II. Abdülhamit'e bildirilmesine karar verildi.

Gösteriyi idare etmek üzere gizli oylama ile iki arkadaş seçildi. Canglyan, patriği saraya götürmeyi, Murad (Hamparsum Boyacıyan) bildiriyi okumayı üzerlerine aldılar. Anadolu yakasındaki telgraf hatları kesildi. Hınçak'lılar kilisede toplandılar. Bildiri, el yazısıyla çoğaltılarak halka dağıtıldı. Ayın sırasında Canglyan, kürsüye atılarak bildiriyi okudu. Ayini yapan patrik Aşıkyan, kaçarak Patrikhaneye sığındı. Komitecilerle birlikte saraya gitmeye razı olmayınca Hınçak komitecileri patrikhaneyi işgal ettiler.

Sonunda patrik Aşıkyan zorla saraya gitmek üzere bir arabaya sokuldu. Toplanan halk ve komiteciler, "Yaşasın Hınçak komitesi, yaşasın Ermeni milleti, yaşasın Ermenistan, yaşasın hürriyet!" diye haykırıyorlardı. Fakat Dacad Vartabet ve Mampre Vartabet, hükümete durumu haber vermiş oldukları için yolda yetişen

²¹⁶ Salahi Ramstad Sonyel, "The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy", Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 1987, s. 128-129

²¹⁷ Uras, **age**, s.461-462-463

askerî kuvvet tarafından araba çevrildi. Komiteciler askerlere ateş açtılar. Bizimkiler vahşice bir şekilde askerlere üst üste ateş ediyorlar, askerler de, silah atanları tutuklamaya uğraşıyorlardı. 6-7 asker ağır yaralı olarak yere serildi. 10 kadarının da yarası hafifti. Biz iki ölü verdik”.

Olaylar yatıştıktan sonra gözaltına alınan göstericilerden Rus uyruklu Agop Vart-Patrikyan ifadesinde; Hınçak Komitesi’nin asıl amacının “Batı Ermenistan”ın Türk hakimiyetinden kurtarılması olduğunu bildirmiştir²¹⁸.

Ermeniler tarafından silahsız gösteri şeklinde sunulan Kumkapı gösterisinin gerçekte yabancı devletlerin dikkatinin Ermeni meselesi üzerine çekilmesi maksadıyla önceden planlanmış bir gösteri olduğu ve gösteriyi önlemek isteyen Osmanlı askerlerinin üzerine ateş açılması sonucu 16 askerin yaralandığı bizzat gösteriyi düzenleyen Hınçak örgütü komitecileri tarafından itiraf edilmiştir. Dolayısı ile olayın sadece bir gösteri yürüyüşü olarak ele alınması Ermeni komitecilerin gerçek niyetinin görmezden gelinmesi, ya da yaklaşımakta olan tehlikenin tam olarak algılanamaması sonucunu doğurmuştur.

3.1.4. Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları

1892-1893 yıllarında, Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Tenos*, Aziziye ve öteki bazı bölgelerde Hınçak komitesinin faaliyeti daha açık bir şekil almış, bütün bu yerlerde cami kapılarına ilanlar asılmış, her tarafa, Hınçak armalı bildiriler²¹⁹ dağıtılmıştı.

Gelişmelerden haberdar olan Hükümet yetkililerinin aldırıldığı tedbirler sonucunda Ermeni Komitecilerden 30’u ilan asarken suçüstü yakalanarak tutuklandı. Bundan sonra Hınçak Komitesi’nin merkezi olan Merzifon’daki Amerikan Misyoner Okulu’nun yanındaki bina ihtilalci Ermeniler tarafından yakılarak²²⁰ Avrupa’nın dikkati çekilmeye çalışılmıştır²²¹.

²¹⁸ Sertçelik, **age**, s.165

* Sivas civarındaki Tonos

²¹⁹ Uras, **age**, s. 464

²²⁰ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara,1983, s.185-188

Hınçak faaliyetini yöneten merkez Merzifon'du. Burası "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi Merkezi" adını taşıyordu²²². Merzifon Amerikan Koleji kuruluşundan itibaren yalnız Ermeniler için değil, aynı zamanda Rum Pontus Devleti kurmayı hayal eden Rumlar için de üs görevi yapan bir fitne merkezi idi^{223*}. Buradaki Hınçak Komitesinin reisi, Merzifon Amerikan kolejinde öğretmen olan Karabet Tomayan, sekreteri de yine aynı okulun öğretmenlerinden Ohannes Kayayan'dı. Bunların her ikisi de Protestan Ermeni'ydiler. Tomayan; Baron Meleh, Kayayan ise Vahram sahte adlarıyla haberleşiyorlardı. Bu ikili ile Protestan vaizi Mardiros faaliyete geçmek için önce Çorum, Yozgat, Kayseri, Burhaniye, Tenos (Tonos), Sivas, Tokat ve Amasya'yı gezerek Ermenilere telkinlerde bulunmuşlar, vaaz şeklinde konferanslar vermişler, şubeler açmışlar, idare heyetleri seçmişlerdir. Bu konferanslarda 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Ermenileri kıldığını öne sürerek yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak için bütün Ermeniliğin birleşmesinin ve etkili olaylar çıkarılmasının gerektiğini söylemişler ve propagandalar yapmışlardır. Başlıca faaliyetlerinden birisini de, milli gaye uğrunda Protestan Ermenilerle Katolik Ermenileri birleştirmek, "Osmanlı Devletine karşı tüm Ermenileri bünyesinde toplayan ortak bir cephe oluşturmak"²²⁴ teşkil ediyordu.

Diğer yandan Komiteci Ermeniler amaçlarına ulaşabilmek için yalnız Türklere değil, kendi soydaşlarına da zulmetmekten hatta onları katletmekten kaçınmamışlardır²²⁵. Bu husus Clare Ford tarafından 27 Mayıs 1893 tarihinde Lord Roseberry'ye gönderilen mektupta da "...bölgedeki ermeni çeteciler kendi halindeki Ermenilere dahi zulmetmektedir..."²²⁶ sözleriyle ifade edilmektedir. Hınçaklar Kumkapı gösterisini hükümete haber vererek tedbir alınmasını sağlayan Rahip Dacat Vartabet ile kardeşi Rahip Mampra Vartabet'i ve Avukat Haçik'i ve

²²¹ Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri**, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını), Ankara, 2009, s.37

²²² Uras, **age**, s. 464

²²³ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, İstanbul, 1992, s.18

* Merzifon Amerikan Koleji yıkıcı faaliyetlerine Milli Mücadele yıllarında da devam etmiş ve Pontusçu militanlar bu kolejde saklanmışlardır.(Detay için bakınız: Nuri Yazıcı, Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler, Ankara, 1989, s.39)

²²⁴ Uras, **age**, s. 464-465

²²⁵ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 1990, s.177

²²⁶ Ramazan Tosun, **Ermeni Meselesi ve Kayseri'deki Ermeni Olayları**, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s.38-39

şüphelendikleri birçok Ermeni'yi öldürmüş²²⁷, suikast düzenledikleri Patrik Aşıkyan ise tesadüfen kurtulmuş, ancak görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

Hınçaklar İstanbul'da bu cinayetleri işlerken 1892'de Merzifon'da büyük bir komite meclisi toplandı. Bu mecliste; beylik silah sağlanması, isyancıların Gürcü elbisesi ve başlığı giymeleri, Komite mensuplarının silah ve cephanelerini kendilerinin satın almaları, komitecilerin bölüklere bölünmesi, girişte ödenen para ve aylık aidatla yoksul olanlara silah temin olunması ve Hınçak gazetesine abone sağlanması kararlaştırılmıştı.

Tomayan, görünüşte Merzifon'da bir hastane yapılması, gerçekteyse komite için para toplamak amacıyla İsviçreli olan karısını Fransa ve İngiltere'ye göndermiş, dört buçuk yıl dolaştırarak Hınçak adına 3.000 İngiliz lirası yardım toplamıştı. Bir taraftan da teşkilatta görevli olan Haçinli (Adana'nın Saimbeyli ilçesi)* Jirayr (Hamparsum Boyacıyan'ın kardeşi), Ermenilerin, bir savaş anında hayatlarının tehlikede kalmaması için silahlanmak gerektiğini halka yayıyordu²²⁸.

Komitenin Derevenk ve Merzifon merkezinden yönetilen çetelerinin düzenli bir plân altında işe girişerek posta arabalarını soymaları, karakolları basarak askerleri şehit etmeleri ve benzeri birçok eylem gerçekleştirmeleri üzerine Derevenk manastırında bulunan Rişduni tutuklandı. Üzerinde 29 Temmuz 1892 tarihli Hınçak komitesinin görev belgesi ve mührü bulundu. Diğer bir Ermeni tutuklunun zoruyla manastırda yapılan aramada birçok belge elde edildi. Hareketin yöneticilerinin Amerikan okulunda öğretmen olan Karabet Tomayan ile Ohannes Kayayan oldukları anlaşıldı. Bu ikisi, yıllardan beri kolej matbaasında komite bildirilerini bastırmışlar, okula gelen bütün Ermeni gençlerini komite hesabına hazırlamışlardı. Kendilerinin tutuklanması Merzifon'da bir Ermeni isyanı doğurdu. Yakalananlar, Ankara istinaf ceza mahkemesinde muhakeme olundular. Tomayan

²²⁷ Bakar, **age**, s. 38 ; Levon Panos Dabağyan, “Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi”, İstanbul, 2001, s. 86-87

* Adana'nın düşman işgalinden kurtuluşu döneminde Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı olarak görev yapan Yüzbaşı Kemal Bey ve Ceyhan bölgesi Kuvayı Milliye Komutanı olarak görev yapan Üsteğmen Saim Bey Feke, Haçin ve Tufanbeyli bölgelerini düşman işgalinden kurtarmışlar, Üsteğmen Saim Bey kaymakamlık ve Kuvayı Milliye Komutanlığı görevlerini yürüttüğü ilçenin Fransız işgal kuvvetlerinden kurtarılması sırasında 18 Kasım 1920'de şehit düşmüştür. 1922'de ilçeye şehit Saim Bey'in adı verilmiştir.

²²⁸ Uras, **age**, s. 465

ve Kayayan ve ötekilerden bazıları idama, diğer komiteciler de çeşitli cezalara çarptırıldılar. İdam kararları Avrupa'da büyük yankı uyandırdı²²⁹.

Mahkûmlardan yalnız Protestan olan Tomayan ve Kayayan'ın affı için İngiltere'deki Protestan gazeteleri ve dinî çevreleri, Osmanlı hükûmetine ve padişaha müracaatta bulundular. Bu ikisi affedildi. Tomayan Londra'ya gitti ve orada ihtilal komitesinin nüfuzlu üyelerinden biri oldu. Bundan sonra yapılan mitinglerde, “suçsuz, zulüm görmüş bir Ermeni” olarak tanıtılıyordu²³⁰.

Osmanlı Devleti'nin isyan kışkırtıcılığından idama mahkûm olmuş olan Tomayan ve Kayayan'ın cezalarının infazına yabancı devletlerin karışarak engel olmalarına müsamaha göstermesi çok büyük bir hata olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bu zaaf çetecilerin desteklenmesi konusunda mütereddit olan Ermenilerin de çetecilerin yanında yer almasına neden olmuş ve yeni isyan hareketleri için Ermeni çetecilere moral desteği sağlamıştır.

3.1.5. Birinci Sasun İsyanı

İsyanlarıyla ün salan Sasun, o zamanki sivil teşkilata göre, yüzden fazla köyü olan, idarî ve adlî işler yönünden Siirt'e bağlı, Muş'a 14 saat uzaklıkta bir ilçeydi. Yakınında Mutki ve Garzan ilçeleri vardı. Arazisi dağlık ve yerin sarplığı yüzünden hükûmet nüfuzundan uzak bir durumdaydı. Halkı, Ermeniler de dahil olduğu halde Zazaca ve Kürtçe karışık bir dille konuşuyorlardı. Sasun'un nüfusu V.Cuinet'e göre; 20.101 kişiydi. Nüfus sayımı yapılmamış olmakla beraber, halkın beşte biri Ermeni, kalanı Kürt²³¹ olarak tahmin edilmekteydi. Birçok tarihçi ve yazar 1. Sasun İsyanı'nın başlangıcı olarak 1894 yılındaki isyanı kabul etmekle birlikte Sasun'da isyan olarak nitelendirilebilecek ilk eylemler 1889 yılında baş göstermiştir.

²²⁹ Sertçelik, **age**, s. 174 ; Y.K. Sarkisyan, Ekspansiyonistkaya, Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkazye, İz-vo Akademi Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1962, s. 107 ; Uras, **age**, s. 467

²³⁰ Uras, **age**, s. 467

* Fransız coğrafyacısı Vitali Cuinet 1890'da Duyun-u Umumiye tarafından Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarını araştırması için Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiştir. Aynı zamanda Papaz olan V.Cuinet 1891-1894 yılları arasında Anadolu ve Karadeniz sahillerinde yaptığı araştırmaların sonuçlarını “La Turquie Asie” adlı eserinde yayınlamıştır.

²³¹ Uras, **age**, s.471

1889 yılının Eylül ayında bölgenin Ermeni kökenli halkı ayaklanarak büyük bir silahlı isyan kuvveti oluşturdular ve isyanı başlattılar. 17 Aralık 1889 tarihli “The Times” gazetesi “Rusya Ermenileri tarafından silahlandırılan ve ellerinde altı adet de havan silahı bulunan Sasun’daki Ermeni çetelerinin Osmanlı askeri garnizonunu basarak askeri birliği Sasun’dan çıkarttığını, ancak daha sonra askeri birliğin isyanı çok kanlı bir şekilde bastırdığını” bildiriyordu. Ancak bölgedeki İngiliz Konsolos Yardımcısı Devey, gazetenin haberinin gerçekleri tam olarak yansıtmadığını ve abartılı olduğunu rapor²³² etmiştir.

Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için bu konularda deneyimli ve Van’da görev yapmakta olan Kurmay Yarbey Mehmet beyi görevlendirdi. Van’dan görev yerine tek başına hareket eden Yarbey Mehmet, Muş ve Bitlis’teki iki taburu ve dağ topçu bataryasını emrine alarak, “o zaman Ermenice adı Norşin olan Bitlis’in Güroymak ilçesi civarında” Sasun’dan Garzan Dağına kaçan Ermeni çetecileri kuşattı. Yarım saat kadar süren çatışma sonunda isyancılardan altısı öldürüldü. Kaçanlardan bir kısmı Norşin civarındaki evlere sığınarak halkın arasına karıştılar. Askeri birliğin zayıf vermeden bastırdığı isyandan sonra birlik bir süre isyanın çıktığı bölgede üslendi. Olaydan sonra The Times gazetesinde yayınlanan raporun “Ermeniler katlediliyor görüntüsü vermek için”²³³ Ermeniler tarafından propaganda amaçlı olarak kaleme alındığı anlaşılmıştır.

Sasun isyanı, Ermenilerle bölgede yaşayan Bekirhanlı, Hayanlı, Yapanlı ve Vilikan aşiretleri arasında çıkan basit çatışmalardan doğmuş kabul edilir²³⁴. Oysa olay çok yönlüdür. Kumkapı gösterisinden sonra Ermeni çetelerinin çıkarttıkları bu olayın amacı Avrupa’nın müdahalesini çekmektir. Kumkapı gösterisinin tertipleyicilerinden biri olan Mihran Damadyan, İstanbul’dan Atina’ya kaçmış, 1891’deki Atina nümayişinden sonra Türkiye’ye geçerek Sasun’a gelmiş ve burada bir çete kurmak suretiyle halkı isyana teşvik etmiştir. Çete, çeşitli yerlere baskınlar düzenleyerek, masum insanları öldürmeğe başlamış, 1893 yılı içinde aşiretlerle silahlı çeteler arasında kanlı olayların başlaması üzerine hükümet

²³² Salahi R.L.Sonyel, **Armenian Terrorism**, Cyprus Turkish Association Publications, London, 1987, s.118-119

²³³ Sonyel, **Armenian Terrorism..**, age, s.118-119

²³⁴ Kamuran Gürün, **The Armenian File, The Myth of Innocence Exposed**, London, 1985, s.139

bölgeye asker göndererek duruma hakim olmuş, yaralı olarak yakalanan Damadyan İstanbul'a gönderilmiş, fakat İstanbul'da serbest bırakılmıştır²³⁵.

Damadyan'ın yakalanmasından sonra Murad takma adını kullanan Hamparsum Boyacıyan isyan hazırlıklarını devam ettirmiştir. Boyacıyan'ın gayesi de Ermenileri bölge aşiretlerine saldırtmak ve ordunun müdahalesini temin ederek “Ermeniler katlediliyor” diye Avrupa'yı ayağa kaldırmaktır. Ermenilere, kendisinin Avrupa'dan geldiğini, isyan ettikleri takdirde Avrupa devletlerinin müdahale ederek bağımsız bir Ermeni devleti kurabileceklerini söyleyen²³⁶ Boyacıyan çeteleri, 1894'te baskın faaliyetlerini arttırdılar. Kafkasya'da Taşnaksutyun komitesinden destek ve yardım aldıktan sonra Sasun'a gelen Boyacıyan, etrafına bir takım Ermenileri toplayarak isyan plânlarını hazırlamaya başlamıştır. Boyacıyan'ın propagandası özellikle Şirik, Semai, Gülgüzar, Herenk ve Taluri'de etkisini göstermiş ve Muş, Kulp ve Silvan'dan 3.000 kadar Ermeni ayaklanmıştır. Bir grup Ermeni çeteci Muş'u kuşatmak için Arduk Dağında toplandıktan sonra Muş'un güneyindeki Delican aşiretine saldırmış ve aşiret lideri Ömer ağanın yeğenini canlı olarak yakmıştır. Daha sonra Gülgüzan köyüne saldıran Ermeni çeteciler üç Müslüman ailesinin kadın ve kızlarına iğrenç bir şekilde tecavüz ettikten sonra tamamını şehit etmiştir²³⁷. Olayların tırmanması üzerine bölgeye asker sevk edilmiş ve isyan, 23 Ağustos 1894'de Boyacıyan'ın ele geçirilmesiyle son bulmuştur. Fakat bu olay dolayısıyla Avrupa'da Türk aleyhtarı büyük bir propaganda kampanyası açılmış ve çatışmalarda ölen Ermenilerin sayısı son derece mübalağalı rakamlarla verilmeğe başlanmıştır. Gerçekte Müslümanlardan ölenlerin sayısı Ermenilerden çok daha fazladır. Ancak Müslümanların ölü sayısı ile hiç kimse ilgilenmemektedir. Ermeni komiteleri ve Ermeni patrikhanesi tarafından olayların heyecanlı bir şekilde duyurulması üzerine Avrupa'da Ermeniler lehine mitingler düzenlenmiş ve parlamentolarda nutuklar atılmış, İngiltere'de Kıbrıs antlaşmasından doğan sorumluluktan söz edilmeğe başlanmıştır. İngiltere, Anadolu ıslahatı konusunda Bab-ı âli'ye karşı uygulayacağı

²³⁵ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin Ortaya Çıkışı 1978-1997**, İstanbul Üniversitesi yayınları No: 3265, İstanbul, 1984, s.110

²³⁶ Küçük, **age**, s. 111

²³⁷ Ethemoğlu, **age**, s. 28

baskı politikası için bu olayların yarattığı durumdan istifade etmek üzere harekete geçmiştir²³⁸.

1894'de İngiltere'nin Van konsolosu incelemeler yapmak maksadıyla Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde yaptığı seyahat, Sasun olaylarının yakın sebeplerinden birini teşkil etmiş, Ermeni halkı, konsolosun dolaşmasını, Osmanlı otoritelerine mukavemete geçilmesi için bir işaret gibi algılamıştır²³⁹.

Merkezi Tiflis'te olan Hınçak cemiyetinin ajanları da Osmanlı Ermenileri arasında yayılarak isyan saatinin gelmiş olduğunu duyurmuştur. İsyan sahası olarak Bitlis vilâyetinde Sasun kasabası seçilmiş, 8 Ağustos 1894'de Sasun'un Şenik köyünde birkaç koyunun Kürtler tarafından kaçırılması üzerine Ermeniler ele geçirdikleri Müslümanları katletmeye başlamıştır. Diğer köylerde de vergi vermemek ve hükümet memurlarına karşı koymak gibi pasif direniş zaten mevcut olduğu için silahlı ayaklanma süratle gelişmiştir. II. Abdülhamit isyanın şiddetle bastırılması için 4. Ordu Komutanlığına emir vermiştir. Emir yerine getirilirken gerçekten de çok sert davranılmış ve birçok Ermeni ölmüştür. Tamamen yabancı kışkırtması sonucu meydana gelen Sasun olaylarına Avrupa, "Ermeni katliamı" adını koyarak sorumluluğu II. Abdülhamit'e yüklemiş, Londra, Amsterdam ve Paris'te mitingler yapılarak büyük devletlerin duruma müdahale etmeleri istenmiştir.

Rus kaynaklarında yer alan aşağıdaki ifadeler, isyanın yabancı güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamak maksadıyla çıkarıldığını belirtmekte, ancak yabancı devletlerin isyandaki rolünden bahsetmemektedir²⁴⁰:

"İhtilalci Boyacıyan ve Damatyan tarafından propaganda ile suni bir şekilde yaratılan silahlı çatışma, bölgede bu zamana kadar birlikte barış içinde yaşayan Ermeni ve Kürtleri birbirine düşman etmiştir. Nihayet bu olaylar yabancı güçlerin Türkiye'nin iç işlerine karışması için bir bahane olmuştur" ²⁴¹.

²³⁸ Küçük, **age**, s. 111

²³⁹ Karal, **age**, s. 137

²⁴⁰ Sertçelik, **age**, s.177 ; RGVIA, Fond 2100 Op.1, Delo 646, L46; AVPRİ, Fond Politakhiv, No: 151,Op. 482 Delo 3484, L. 138

²⁴¹ Sertçelik, **age**, s.177

İstanbul'daki İngiliz elçisi, isyan hakkında bir soruşturma yapılmasını ve suçluların ibret olacak şekilde şiddetle cezalandırılmasını Bab-ı Âlî'den istemiştir. II. Abdülhamit, Rusya'nın, Almanya'nın ve diğer devletlerin İngiltere'nin teşebbüsüne katılmadıklarını görünce cesaret bularak Sasun olayları sorumluluğunun Ermenilere ait olduğunu ve Hınçak cemiyeti başkanı Naza Bek'in Londra'da geniş temaslarda bulunmasının dikkat çekici olduğunu belirtmiştir²⁴².

İngiliz elçisi Sir Philip Currie soruşturma fikrinde ısrar ederek isyan bölgesine İngiliz konsolosu ile askeri ataşesini göndermeye kalkışınca padişah, eski Sadrazam Kâmil Paşa'yı elçi nezdine göndererek onun vasıtası ile Ermenilerin katledilmeleri için herhangi bir emir vermiş olmadığını, şiddetle hareket edilmiş olmasına başkâtibin telgrafına koymuş bulunduğu bir kelimenin sebep olduğunu, soruşturma işinde Fransa ile İngiltere elçiliği temsilcilerinin de iştirak etmelerini uygun gördüğünü²⁴³ bildirmiştir.

Padişah, Alman elçisi aracılığı ile Kayser'den İngilizlerin yalan Ermeni propagandalarını bahane ederek barışı bozacak davranışlarda bulunmasının önlenmesini istemiştir. Ayrıca Alman İmparatoru ve hükümeti de olayların gerisinde İngiliz tahriki olduğuna inanmaktadır. Sasun olayı Abdülhamit'i çok rahatsız etmiştir. Başta İngiltere olmak üzere, büyük devletlerin konuyu istismar ederek yeni bir baskı politikasına girişmelerinden çekinen Padişah, hükümetten bir an önce bölgeye bir soruşturma heyetinin gönderilerek olayların yerinde incelenmesini istemiş ve teşkil edilen komisyon 27 Kasım 1894 tarihinde bölgeye hareket etmiştir. Hükümet gazetelerde bir tebliğ yayınlarak, komisyonun Ermeni çeteleri hakkında soruşturma yapacağını ilan etmiştir. Bunu duyan İngiliz Hariciye Nazırı, Osmanlı elçisini çağırarak, sert bir dille, İngiliz kamuoyunun ve hükümetinin istediklerinin Ermeni çetelerinin soruşturulması olmadığını, Ermenilere zulmedenler hakkında soruşturma yapılması olduğunu²⁴⁴ bildirmiştir. Padişah İngiltere'nin bu Ermeni yanlısı sert tutumu karşısında tekrar Almanya'ya başvurursa da beklediği desteği alamamış, bu arada İngiltere'nin Fransa ve Rusya'ya birlikte hareket etme teklifi karşısında Osmanlı Devleti Soruşturma

²⁴² Karal, **age**, VIII. Cilt, s. 138

²⁴³ Küçük, **age**, s.113

²⁴⁴ Küçük, **age**, s. 113-114

Komisyonu'na İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Erzurum konsoloslarını da dahil etmek zorunda kalmıştır.

Komisyonun yaptığı incelemeler sonucunda hazırlanan rapor konsoloslar tarafından 20 Temmuz 1895 tarihinde yayınlanmıştır.

Raporda Ermeniler masum ve katliama maruz kalmış olarak gösterilemediği halde olayların sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne yüklenmek suretiyle hem Hristiyan kamuoyu tatmin edilmiş hem de İngiliz ve Rus ajanlarının Ermenileri tahrik etme hususundaki faaliyetleri gizlenmiştir. Buna rağmen, Rusya, Fransa ve Almanya Ermeni sorununa bir çözüm bulunması konusunda İngiltere ile aynı düşüncede bulunmuyorlardı. Bu durumu değerlendiren II. Abdülhamit, İngiltere'nin isteklerine karşı hissedilir bir mukavemet göstermeye başlamıştır²⁴⁵.

Padişahın Rusya'ya ve Almanya'ya meyiletmesi, İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğu siyasetinde ortaya çıkan değişikliği daha keskin bir hale getirmiş ve İngiliz Başvekili Salisbury, Ermeni olaylarını bahane ederek İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Sadrazam Sait Paşa'ya 28 Haziran 1895 de tehditlerle dolu şu tebliğde bulunmuştur: *"Osmanlı devletinin içinde bulunduğu çok büyük tehlikeye dikkati çekerim, iktidara geldiğim günden beri İngiltere'de halkın Osmanlı devleti aleyhine döndüğünü hayretle görüyorum. Bu devletin devam etmeyeceğine dair kanaat günden güne artmaktadır.*

*Ne Almanya, ne İtalya, ne Avusturya, İngiltere'nin şark meselesindeki politikasına engel olamazlar. Fransa, Rusya'ya sadıktır. Osmanlı devletinin devamına yarayan şey yalnız İngiltere'nin Rusya ile müttefik olmamasıdır. Eğer ittifak olursa tehlike son dereceye gelir. Osmanlı devleti sona erer"*²⁴⁶.

Bu tehditler üzerine Bab-ı âli, daha önce İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Ermenilerin bulunduğu Doğu Anadolu vilâyetlerinde tatbik edilmek üzere kendisine verilmiş olan ıslahat tasarısını yeniden incelemeye mecbur kalmıştır.

²⁴⁵ Karal, *age*, VIII. Cilt, s. 138

²⁴⁶ Karal, *age*, VIII. Cilt, s. 140

Bab-ı âli, esas olarak ıslahat tasarısının, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından düzenlenmesini Berlin Antlaşması'nın 61 inci maddesine aykırı görüyordu. Fakat bu yönden bir itirazda bulunmayı uygun görmedi. Söz konusu maddeler içinde en çok jandarmada Hristiyan subayların bulunması dikkati çekiyordu. II. Abdülhamit'in etrafındaki ulema, asker ve jandarma Müslüman olduğu için bunun başına Hristiyan subayın getirilmesini şer'an küfür sayıyorlardı²⁴⁷. Ancak Sait Paşa, Osmanlı ordusunda Abdülmecit zamanında Kırım Muharebesi esnasında komutanlık yapmış Hristiyanların bulunduğunu, hattâ tasarının tartışıldığı sırada bile ordumuzda birçok Alman, Müşirler (mareşaller), Ferikler(Korgeneraller) bulunduğunu öne sürerek lâyiha'nın kabul edilmesi gerektiğini öne sürüyordu.

Vekiller heyeti uzun görüşmelerden sonra 23 Ağustosta ıslahat lâyihasının yukarıdaki maddelerle kabul edilmesine ve bir suretinin elçilere verilmesine karar vermiştir. II. Abdülhamit, elçilere suret verilmesine razı olmayarak sözlü tebliğde bulunulmasını istemiş, bu durum padişahın samimiyetinden şüphe etmekte olan İngiltere ve Fransa'nın şiddetli protestoda bulunmalarına²⁴⁸ sebep olmuştur.

Sadrazam Cevat Paşa, Ermeni olaylarının İngiltere'nin kışkırtmasıyla meydana geldiğine inanıyordu. Paşa'ya göre, dünyada 800.000 Ermeni mevcut olup bunlardan ancak 400.000 Osmanlı imparatorluğunda ve bunun da yarısı Batı Anadolu ile İstanbul ve Trakya dolaylarında diğer yarısı da Doğu Anadolu'da yaşamakta idi. Ermenilerin hâdisi çıkardıkları Sasun kasabasında ise 8.000 Ermeni'ye karşı 12.000 Müslüman vardı.

Yine Paşa'ya göre Türkler, Doğu Anadolu topraklarını Ermenilerle Moğollardan zapt etmişlerdi. Doğu Anadolu'da hiçbir yer, ne tarih, ne kültür, ne de nüfus çoğunluğu bakımından Ermeni değildi. Dolayısıyla bir Müslüman ülkesinde, bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmasını kabul etmemiz mümkün değildi. İngiltere'nin Ermeniler lehindeki müdahalesi, Türklerin dikkatini Mısır üzerinden çekmek ve İngiltere'nin, Ayastefanos Antlaşması'nı müteakip Osmanlı İmparatorluğunda kaybetmiş olduğu nüfuzu tekrar kazanmak istemesinden

²⁴⁷ Karal, *age*, s. 140

²⁴⁸ Karal, *age*, s. 139-140-141

kaynaklanıyordu. İngiltere ve Fransa elçileri, Cevat Paşa'nın bu düşüncelerini bildikleri için çeşitli entrikalarla sadrazamlıktan azledilmesini çabuklaştırdılar.

Aslında Osmanlı Devletine yabancı ülkelerin müdahalesinin sağlanması amacıyla yapılmış olan bu isyan hareketi, Ermeni komiteleri ve patrikhanesi vasıtasıyla dünya kamuoyuna farklı bir şekilde duyurulmuş ve Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde Ermeniler lehine mitingler, parlamentolarda açıklamalar yapılmıştır²⁴⁹. Ermeniler kendi başlattıkları isyanı Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı giriştiği haksız bir saldırı olarak dış dünyaya duyurmayı başarmış ve Sasun olayları nedeniyle batı kamuoyunda Osmanlı aleyhinde yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Sasun olayları konusunda Ermeniler tarafından üretilen birtakım efsanevi hikayelerin Daily Telegraph, Forthnightly Review ve Daily News gibi gazetelerde yayımlanarak batı kamuoyunda heyecan yaratıldığını ve isyanın bastırılması sırasında kullanılan askeri birliklere ve Ermeni kayıplarına ilişkin rakamların mübalağalı olduğunu İngiliz Yüzbaşı C.B. Norman'ın verdiği bilgiler de teyit etmektedir²⁵⁰. Ancak buna rağmen İngiltere Sasun isyanını bahane ederek Osmanlı Devleti'nin yeni ıslahat kararları alması konusundaki baskılarını sürdürmeye devam etmiştir.

Van İngiliz Konsolosu Holward, inceleme için Sasun'a gitmek istedi. Hükümet, Holward'ı isyanın tahrikçisi olarak kabul ettiğinden bölgeye gitmesine izin vermedi. Uzun haberleşmelerden sonra, Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerin, yani Fransa, İngiltere ve Rusya'nın, oradaki konsoloslarının Osmanlı Devleti İnceleme Komisyonu'na katılmaları kabul edildi. Bunlar toplantılarda gözlemci olarak bulunacaklar ve gereğinde soru sorabileceklerdi.

Komisyon, 4 Ocak 1895'den, 21 Temmuz'a kadar altı ay incelemelerde bulunarak 108 toplantı yapmış²⁵¹ ve 190'dan fazla tanık dinlemiştir. İngiliz, Fransız ve Rus Konsoloslarının tarafgir ve Ermeni yanlısı tutumlarına rağmen komisyon, isyanın Ermeniler tarafından bağımsız bir Ermenistan kurma hayaliyle çıkarıldığını kabul etmek zorunda kalmıştır.

²⁴⁹ Uras, *age*, s.473

²⁵⁰ Sertçelik, *age*, s.181 ; C.B. Norman, “**Ermenilerin Maskesi Düşüyor**” (Yayına hazırlayan Yavuz Ercan), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1983

²⁵¹ Küçük, *age*, s.114

Komisyonunda görevli yabancı konsolosların isyanın sorumluluğunun Ermenilere ait olduğunu kabul etmesine rağmen İngiltere, Rusya ve Fransa, Ermenilere ilave haklar verilmesi yolunda Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmayı sürdürmüştür.

Muş'ta soruşturma devam ederken, İngiltere, Rusya ve Fransa, altı ilde ıslahat için yeni bir ıslahat önergesi vermiş²⁵², önergenin müzakere ve tartışmaları yapılırken, Hınçak'lar tarafından Bab-ı Âli olayı çıkarılmıştır.

3.1.6. Bab-ı Ali Gösterisi

İngiltere 1. Sasun isyanından sonra Osmanlı Devletine karşı zaman zaman tehdit de dahil izlediği politika ile birçok taviz elde etmiş ve bu tavizler sonucunda Osmanlı Devleti parçalanmanın eşiğine getirilmişti. İngiltere başta olmak üzere yabancı devletlerin baskıları sonunda özellikle isyana hazır bekleyen farklı etnisitelere mensup gruplara yönetimde önce özerkliğe, ileri aşamada da bağımsızlığa götürebilecek istisnai haklar tanınması Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını açık bir tehditle karşı karşıya bırakıyordu.

Ermeni meselesini Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale için bir gerekçe olarak kullanan İngiltere başbakanı Salisbury tarafından Ermeni sorununun halli için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmaya başlandı. İngiltere'nin konuya ilişkin görüşlerini içeren ve Osmanlı Devleti'nin önerilen iki yoldan birini seçmesini talep eden bir muhtıra İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Londra'daki Osmanlı sefirine bildirildi. Muhtırada birinci yol olarak *“daha önce Osmanlı Devleti'ne üç ülkenin sefirlerince verilen layihada belirtilen; Osmanlı Devlet memurları arasına belli oranlarda Hristiyan memurların da yerleştirilmesi, önemli mevkilerdeki memurlar hangi dinden ise yanlarına diğer dinden yardımcıları verilmesi”*, ikinci yol olarak da *“Osmanlı Devleti'nin idari uygulamalarının Avrupalı komiserlerden meydana gelen bir komisyonun teftiş ve denetimi altında bulunması ve komisyonun tespit edeceği aksaklıkları İstanbul'daki sefirlere bildirmesi”* öneriliyordu.

²⁵² Uras, *age*, s.477-478

Sultan Abdülhamit, Londra'daki Osmanlı sefirine talimat yazdırarak, önerilen ikinci yolun padişahın hükümlerlik haklarına zarar vereceği ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine doğrudan müdahale etmek anlamına geleceğinden kabul edilmesinin mümkün görülmediği, birinci yol olarak önerilen hususun ise son olarak Bab-ı âli tarafından elçilere tebliğ edilen altı maddelik teklifin ikincisinde zaten açıklanmış olduğu, ayrıca altı vilayetin valilerine, karşı dinden birer vali yardımcısı verileceği hususunun Bab-ı âli'nin verdiği mukabil layihada²⁵³ açıklanmış olduğu hususunun, İngiltere başbakanına bildirilmesini istedi.

Ancak, Osmanlı Devleti İngiltere'nin isteklerinden bir kısmını kabul ettiği halde İngiltere, Osmanlı Devleti'ni ıslahat konusunda sıkıştırmaya devam ediyordu. Bu kapsamda İngiltere, Fransa ve Rusya'yı Osmanlı Devleti'ni ıslahata zorlamak için bir nota verilmesi konusunda ikna etti. İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri Eylül ayının son haftasında Nota'nın kaleme alınması için bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlardı²⁵⁴. Bu arada İngiltere, Osmanlı Devleti'ne ıslahatı kabul ettirebilmek için elverişli bir ortam aramaya başlamıştı. İngiltere'nin beklediği fırsatı Eylül ayı sonunda İstanbul'daki Ermenilerin başlattığı gösteriler sağlamıştır.

Gösteri öncesinde İstanbul'daki Rus Sefiri Nelidov'a bilgi veren Hınçak Komitesi yetkililerinin yapılacak *"gösterinin amacının Osmanlı Hükümetini ıslahata zorlamak"*²⁵⁵ olduğunu ifade etmeleri Ermenilerin gerçek niyetini göstermektedir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ıslahat dayatması için fırsat kollaması ve bu amaçla Nota kaleme almak için Eylül ayının son haftasının kararlaştırılmış olması ile Ermeni gösteri hareketlerinin aynı hafta içinde ortaya çıkması Ermeni hareketlerinin arkasındaki azmettirici unsurun İstanbul'daki İngiliz istihbarat servisleri olabileceği konusundaki şüpheleri kuvvetlendirmektedir. Ermenilerin başlattığı ve tarihe Bab-âli gösterisi olarak geçen isyan hareketi yine Hınçaklar tarafından düzenlenmiştir²⁵⁶. O sırada patrik makamında Mateos İzmirliyan

²⁵³ Küçük, **age**, s.159-160

²⁵⁴ Küçük, **age**, s. 160-161

²⁵⁵ Sertçelik, **age**, s.183

²⁵⁶ Mikael Varantyan, **Taşnaksutyun Tarihi**, I. Cilt, Paris, 1932, s.156

bulunuyordu. Gerek merkezde ve gerek öteki illerde Patriğin yakın çalışma arkadaşları vardı.

Gösteri için uzun çalışmalar sonunda özellikle taşradan cahil ve saf kimseler getirilmiş, kendileri ve silahları törenle takdis edilmişti²⁵⁷. Vaktiyle Muş Mutasarrıfı'na hakaret etmesinden dolayı İstanbul'a getirilmiş olan ve İzmirliyan'ın en yakın arkadaşları arasına giren Kirkor Aleatciyan, (daha sonra Kilikya Katogikosu olmuştur), Üsküdar'da Surp Haç Kilisesindeki gösteriden önce, "Haç, dünyayı yenecektir" konusu üzerinde vaaz vermiş ve kilisedeki halkı heyecanlandırarak, "yaşasın ihtilal, yaşasın Ermenistan!" diye bağırıyordu²⁵⁸. İzmirliyan, illerdeki olaylarda da görüleceği gibi, siyasi tertibatı idare ederken her bahaneyle Ermeni sorunu için dışarıda propagandayı da ihmal etmiyordu.

İlk gösteri, 1895 yılı Eylül ayının on sekizinci pazartesi günü* yapıldı. Bundan iki gün önce Ermeniler, altı yabancı devletin elçilerine; "Ermenilerin, ıslahatın uygulanmasını istemek amacıyla gürültüsüz bir gösteri yapacaklarını, hükümet tarafından asker, jandarma, polis vasıtasıyla bu hareket önlendiği takdirde, bundan ağır sonuçlar çıkabileceğinden, bütün sorumluluğu şimdiden hükümete yüklediklerini" birer bildiri vermek suretiyle duyurdular²⁵⁹. 18 Eylül Pazartesi günü (18 Rebiül Evvel 1311) Kumkapı'daki patrikhane kilisesinde 3.000-4.000 kadar Ermeni toplandı. Bunların arasında özellikle Bitlisli, Vanlı, Muşlu erkek, kadın ve kızlar çoğunluğu meydana getiriyorlardı. Ayinden sonra bu grup, Erzurum olayı dolayısıyla çıkarılmış olan "Erzurum Ermeni dağlarından bir ses çınladı" marşını söyleyerek Kumkapı'dan Bab-ı âli'ye doğru ilerlemeye başladı. Yollarda sık sık silah atıyorlar, bıçak ve tabancalarla etrafa saldırıyorlar, "yaşasın Ermenistan!" diye bağırıyorlardı. Sultan Mahmut türbesi yakınlarında Jandarma Binbaşı Servet Bey bunların hücumuna uğradı ve vuruldu. Bir taraftan da Galata'dan, Üsküdar'dan; çeşitli yerlerden yüzlerce Ermeni, göstericilere katılıyor. Özellikle "Çatal Han"dan gelen 500 Ermeni, jandarma ve polise ateş ediyordu²⁶⁰. Aynı zamanda Ermeni Patrikhanesi'nin bulunduğu Kumkapı Hükümet binasının

²⁵⁷ Bektaş, **age**, s.57

²⁵⁸ Uras, **age**, s. 478

* Bu tarih; Uras'ta 18 Eylül 1895 olarak, Küçük'te ise yıl belirtilmeden 30 Eylül olarak verilmiştir. Gerçekte iki tarih aynıdır. 18 Rebiül Evvel 1311 tarihi Miladi olarak 30 Eylül 1895 tarihine karşılık gelmektedir.

²⁵⁹ Uras, **age**, s.479

²⁶⁰ Uras, **age**, s.481

yanından ve Sultan Mahmut'un türbesinin bulunduğu yerden olmak üzere üç ayrı koldan hareket eden²⁶¹ yürüyüşçülerin sayısı, Bab-ı âli yakınında 5.000'i bulmuş, ancak burada Bab-ı âli 'ye saldırıları önlenmiştir.

Ermenilerin büyük çoğunluğu, Beyoğlu, Galata, Kumkapı kiliselerine sığındılar²⁶². Kilisede bulunanları da dışarıya bırakmıyorlardı. Emniyet ve güvenlik sağlanınca, hepsi de serbestçe yerlerine döndüler. Ermenilerin, kiliselere sığınan komitecilere polis tarafından yiyecek bırakılmadığı hakkında yabancı elçilere haber iletmesi üzerine, altı devlet elçisi tarafından Bab-ı âli'ye müracaatta bulunulmuştur. Ayrıca patriğin başvurusu üzerine bu altı elçi Osmanlı Devleti'nden kiliselere sığınan Ermenilerin serbest bırakılmasını talep etmiştir²⁶³. Bab-ı âli'nin bu talebi kabul etmesi Osmanlı Devlet yönetimi açısından tam bir acz ifadesi olmuştur.

Başlangıçta Sadrazam Said Paşa olayları bastırmak için askerden de yararlanmak istemişse de padişah, bunun Avrupa tarafından istismar konusu yapılacağını ileri sürerek, isyanın jandarma ile bastırılmasını emretmiştir²⁶⁴.

Sadrazam Sait Paşa, Bab-ı âli'yi savunmak ve Ermenilerin yürüyüşünü durdurmak için askerî tedbirler almaya kalkışınca Bab-ı âli'yi muhafaza etmekle görevli bölük komutanından askere mermi verilmemiş olduğunu öğrenmiştir. Süngü ile mukavemet olunmasına karar verilmiş ve seraskerden de askerî birlikler göndermesi istenmiş, fakat Serasker Rıza Paşa, Alman müşavirlerinin de fikrini aldıktan sonra askerî birlikleri göndermemiştir. Sebep olarak da askerin müdahalesi ile bir iç harp meydana geleceğini ve böyle bir halde halkın askere katılması sonucunda vahim olayların ortaya çıkacağını ifade etmiştir. II. Abdülhamit, bu görüşe katıldığı için nümayişçilere karşı askerî birlikler kullanılması mümkün olmamıştır. Bu büyük bir hata idi. Çünkü askerin kullanılmaması bir yandan Ermenilere cesaret verirken, diğer yandan Müslüman halkın, Ermenilere karşı harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu suretle İstanbul üç gün kadar

²⁶¹ Sertçelik, **age**, s. 183 ; Sarkisyan, **age**, s. 72-73

²⁶² Uras, **age**, s. 481

²⁶³ Uras, **age**, s. 484

²⁶⁴ Küçük, **age**, s. 161

anarşi içinde kalmıştır²⁶⁵. Rus yazar Veliçko'ya göre “Ermeniler Osmanlı güvenlik güçlerini kışkırtarak bilinçli olarak kan dökülmesine neden olmuşlar, İngiliz diplomatlar da olayların daha da yaygınlaşması için çaba harcamışlardır²⁶⁶ .

Hükümetin Bab-ı âli isyanını bastırmasına karşı 3 Ekim 1895 tarihinde büyükelçiler Bab-ı âli nezdinde şiddetli protestolarda bulunmuştur. Daha İstanbul'daki olayların tesiri kaybolmadan Trabzon ve Anadolu'nun diğer yerlerinde Ermenilerin karışıklıklar çıkardıkları haberleri gelmeye başlamış ve 1895 yılının Ekim ayından 1896 yılının sonbaharına kadar Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakir, Muş, Harput, Urfa, Adana, Malatya ve Şam'a kadar yayılmıştır²⁶⁷.

Özellikle İstanbul'daki ayaklanma, Osmanlı devletinin durumunu büsbütün sarsmış, Ermeni meselesi tekrar yabancı devletlerin gündemine gelmiştir.

Bu olaylar üzerine Padişah 3 Ekim'de Said Paşa'yı azlederek yerine Kâmil Paşa'yı sadrazamlığa, Turhan Paşa'nın yerine de eski Hariciye Nazırı Said Paşa'yı Dışişleri Bakanlığı'na atamıştır. Üç devletin elçisi 13 Ekim'de ıslahat sorununu görüşmek üzere Said Paşa'yı Fransız Sefaretine davet etmiştir. Tercüman Münir Bey'le birlikte sefarete giden Said Paşa ile üç elçi arasındaki görüşmeler üç gün devam etmiş, elçiler, Bab-ı âli'ye verdikleri 3 Ekim tarihli protestoya Bab-ı âli'nin 5 Ekim'de verdiği cevabı yeterli bulmadıklarını ve bazı ilaveler yapılmasını istediklerini bildirmiştir²⁶⁸. Dışişleri bakanı Said Paşa'nın kendi makamı dururken Fransız sefaretinde üç elçinin ayağına görüşmeye gitmesi devleti çaresizlik içinde gösteren ve hiç yapılmaması gereken bir hatadır. Diplomaside yapılan bu ve benzeri hatalar gerek yabancı sefirlerin, gerekse görüşmeleri rapor ettikleri kendi dışişleri bakanlarının ve başbakanlarının ileride Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde usûl dışı davranışlarda ve yeni dayatmalarda bulunmalarına zemin hazırlamıştır.

²⁶⁵ Karal, **age**, VIII. Cilt, s.142

²⁶⁶ Sertçelik, **age**, s. 183 ; Sarkisyan, **age**, s. 129 ; V.L. Velichko, Kavkaz: Russkoye Delo i Mezhduplemenniy Vopros. Chernaya Kniga ili Kavkaztsi Protiv Russkikh Khronika Nachala XXI Veka, Feri-V, Moskva, 2003

²⁶⁷ Sertçelik, **age**, s. 185 ; RGVIA, Fond 2100 Op.1, Delo 646, L46; AVPRI, Fond Politakhiv, No: 151,Op.482, Delo 3484, LL.138-139

²⁶⁸ Küçük, **age**, s. 161-162

Yapılan müzâkereler sonunda mutabakat sağlanan hususlar Bab-ı âli'ye Said Paşa vasıtasıyla bildirilmiş, bu teklifleri müzâkere eden vekiller heyeti, Lâyiha'nın muhtevasının, yürürlükteki kanun ve nizamların hükümlerine ve işin o andaki kritik durumuna uygun olduğuna karar vererek teklifleri kabul etmiştir. Padişah tarafından da tasdik edilen bu ıslahat kararnamesi 20 Ekim 1895 tarihinde şifahî bir nota ile üç devletin elçisine bildirilmiş, müfettiş Şakir Paşa ile birlikte altı vilayetin valilerine de bildirilen kararlar²⁶⁹ İstanbul gazetelerinde de yayınlanmıştır.

Bu kararlara göre ıslahatı uygulamak için tayin edilen genel müfettişin Hristiyan bir yardımcısı olacak, Ermeniler hakkında çıkartılan genel affın kapsamı genişletilecek, kaçmış veya sürülmüş olanların geriye dönmelerine müsaade edilecek, her valinin bir Hristiyan yardımcısı olacak, Gayr-ı Müslim ler arasından da kaymakam ve mutasarrıf seçilecek, idarede, polis ve jandarmada da Gayr-ı Müslim memurlar bulunacak, her nahiye, halkın seçtiği bir müdür ve dört üyeden kurulu bir meclis tarafından idare edilecek, meclis kendi içinden nahiye müdürünü ve yardımcısını seçecek, müdür nüfusun çoğunluğundan, yardımcısı ise azınlıktan olacak, mülkiyet haklarını incelemek üzere yarı yarıya Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan komisyonlar kurulacak, bu ıslahat işlerine bakmak için Bab-ı âli'de yarı yarıya Müslim ve Gayr-ı Müslim üyelerden oluşan bir "Daimî Murakabe Komisyonu" kurulacak, İstanbul'daki büyükelçilikler, tercümanları vasıtasıyla bu komisyona, bu kararname ile tespit edilen ıslahat ve tedbirlerin tatbikine ait olmak üzere her türlü müracaatta bulunabileceklerdi²⁷⁰.

II. Abdülhamit'in Ermeni olaylarından ve siyasi neticelerinden ürkmesi ve büyük devletlerin, kendisini tahttan indirmek için teşebbüse geçecekleri endişesine kapılması sonucu Doğu vilâyetlerindeki ıslahat için yabancı devletlerin evvelce öne sürmüş oldukları teklifleri tamamen kabul edilmiş ve Müşir Şakir Paşa, ıslahatın kontrol ve murakabesine memur edilmiştir. Büyük devletler ıslahat isteklerinin kabul edilmiş olmasından memnun olmuştur. Fakat gerçekte bu

²⁶⁹ Küçük, **age**, s. 161-162

²⁷⁰ Küçük, **age**, s. 162-163

istekler siyasi nitelik taşıyordu ve bunların tam olarak uygulanmalarına imkân yoktu²⁷¹.

Sonuçta Bab-ı âli gösterisi İngiltere, Fransa ve Rusya'ya, ıslahat yapılması konusunda Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırma fırsatı sağlamış²⁷² ve bu durum, Hınçaklar tarafından kendi kazandıkları bir zafer olarak kabul edilmiştir.

3.1.7. Zeytun İsyanı

Bugünkü adı Süleymanlı olan ve Kahramanmaraş ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak olan Zeytun, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Halep vilayetine bağlı bir yerleşim merkeziydi. Ermeni çetecilerinin 1915'teki isyanını bastırmakla görevlendirilen Maraş Jandarma Bölük Komutanı Binbaşı Süleyman Bey'in 24 Mart 1915 günü Ermeniler tarafından şehit edilmesini müteakip Zeytun'un adı padişah fermanı ile Süleymanlı olarak değiştirilmiştir.

Zeytun, Ermeni yazarlarına göre; Urfa'dan gelmiş yedi aileden, Ani'nin Bizanslılara geçmesinden sonra oradan Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan göçmenlerden, Van Ermenilerinden ve başka yerlerden o bölgeye sığınmış Ermenilerden, Rupinyan soyunun kurucusu olan Rupen ile birlikte gelen Pakradunilerden²⁷³ oluşuyordu.

1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre Zeytun nahiyesindeki köylerden altısı Müslüman köyü, diğer altısı ise Hristiyan köyü idi. Zeytun'un nüfusunun %90'ı Müslüman halktan, % 10'u ise Gayr-ı Müslimlerden(Ermeniler)²⁷⁴ oluşmaktaydı.

Ermeni yazar Minasakan Semerciyan "Zeytun'un Geçmişi ve Şimdiki Durumu" adlı eserinde Rupinyan soyundan Zarmanuhi adında bir kadının, bu krallığın yok olmasından sonra Zeytun'a gelerek orada 65 yıl hüküm sürdüğünü, kendisinden sonra da Zeytunluların, Maraş'ta Zülkadir Oğulları'nın bazen de

²⁷¹ Karal, **age**, VIII. Cilt, s.143

²⁷² Gürün, **The Armenian File**, age,s.147

²⁷³ Uras, **age**, s.487

²⁷⁴ Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, **Maraş Tahriri Defteri (1563)**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s.XXXII

Çukurova’da Tecerli Türkmenleri’nin idaresi altında bulunduklarını, Zarmanuhi’nin torunlarından Hetom adında bir papazın, halkın üzerine yüklenen vergilere dayanamayarak İstanbul’a geldiğini ve IV.Murat’tan Zeytunlulara birtakım haklar tanıyan özel bir “ferman” aldığını belirtmektedir.

Semerciyan, IV. Murat’ın fermanında; “Zeytun kasabası taşlık olduğundan ve geniş arazisi bulunmadığından geçimlerini teminde güçlük çektikleri, bu nedenle Zeytun kasabasının haraç vergisinden muaf tutulduğu ve yalnız yıllık vergi olarak on beş bin kuruşun Ayasofya Camiinin vakıf memuruna, on beş bin kuruşun da kendi kiliselerine verileceği, başkaca bir vergi alınmayacağı, verilen bu imtiyazın sonra gelecek hiçbir hükümdar tarafından bozulmayacağı, Zeytun’da Osmanlı memurlarının kasaba içinde bulunmayacakları, Osmanlı memurlarından birisi yolculukta kasabaya uğrarsa, o gezginin, kasabada yatmayıp şehrin dışarısında yatması gerektiği ve Zeytun’luların kendi kendilerini idare etmelerine yetki verdiğini”²⁷⁵ iddia etmektedir.

29 Şevval 1630 tarihinde yayınlandığı iddia edilen ve Osmanlı Devleti’nin yönetim şekliyle bağdaşmayan söz konusu ferman, Zeytun’da 1884 yangınında yanmıştır. “Kendi memurlarının Zeytun’a sokulmaması, verdiği imtiyaz ve bağımsızlığın hiçbir hükümdar tarafından bozulmaması gibi kayıtlar, fermanın tamamen uydurma olduğunu ilk bakışta ispat etmektedir”²⁷⁶. Bu ferman, bütün Zeytun isyanlarına, Zeytun’luların imtiyaz ve bağımsızlık iddialarına gerekçe olarak kullanılmıştır.

Çırık Dağının eteklerinde, Çavdar Deresi ile Tekke Deresinin birleşme noktasındaki sarp vadi içinde yer alan Zeytun; Osmanlı Devleti yönetimindeki dönemde; dört mahalleye²⁷⁷ ayrılmaktaydı. Her bir mahalle “işhan (prens)” adı verilen ve vergi toplama hakkı da dahil mahalleyi yönetme yetkisini elinde bulunduran ağalar tarafından idare edilirdi .

²⁷⁵ Uras, **age**, s.487-488

²⁷⁶ Uras, **age**, s.488

²⁷⁷ Sonyel, **The Ottoman Armenians, age**, s.77

Bu dört mahallede vergiler işhanların görevlendirdiği kişilerce toplanır ve Türk köyleri işhanlara vergi öderdi²⁷⁸.

Zeytun'da meydana gelen olaylar, 1545 yılında başlamış ve aralıklarla 1908 yılına kadar devam etmiştir.

İşhanlar zaman zaman Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi reddetmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin 1695 yılında işhanların yönetimine son verme kararı, işhanların idaresindeki Ermenilerin isyanı ile sonuçlanmış ve isyanlar 1782, 1786, 1808, 1818, 1825, 1831, 1842, 1850 yıllarında tekrarlanmıştır. 1850 ayaklanmaları devam ederken bölgedeki Ermenilerin baskı, yağmalama ve işkencelerinden yılan Türk köylüleri mallarını bırakarak bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Galata Büyük Ermeni Okulu mezunlarından ve bozguncuların ileri gelenlerinden olan Zeytunlu Harutyun Çakıryan'ın okul öğretmeni ve faal üye sıfatı ile Zeytun'a gelmesiyle birlikte daha önce talan, yağmacılık gibi olayları içeren bölgedeki isyan hareketleri artık bağımsızlık hedefine yönelmeye başlamıştır²⁷⁹.

Zeytun'da meydana gelen olaylar, İzmirli Takvor Agopyan, Kahire'de yerleşik Arapkirli Bogos gibi dışarıdaki Ermenilerce de kışkırtılmış ve desteklenmiştir. Ermeniler Zeytun'daki Ermeni okullarına parasal yardım yaparken, Miraysan İgnerutyun adlı Ermeni de Zeytun'da okullar açarak, bu okullara özel öğretmenler göndermiştir. Bu öğretmenlerden Avedik Keshanyan adlı Ermeni Zeytun isyanında önemli rol oynamıştır.

1860 yılında çıkan ayaklanma sonucunda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletlerin müdahalesiyle Lübnan'a özerklik vermek zorunda kalması Ermeniler tarafından örnek olarak algılanmış ve 1862'de çıkarılan "Ermeni Milleti

²⁷⁸ **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.248-253; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914-1919), Cilt-I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı, , Ankara, 2001, s.13

²⁷⁹ Bakar, **age**, s.40

Nizamnamesi”den yararlanarak Lübnan’da olduğu gibi özerklik elde etme hevesine kapılmalarına neden olmuştur²⁸⁰.

1861’de Maraş Mutasarrıfı Aziz Paşa Zeytun’lular üzerine harekâta başlamıştır. Bu sırada İstanbul Ermenileri Kirkor Vartabet Apartyan’ı, Zeytun için şikâyetle bulunmak üzere Napolyon’a göndermişler, bu şahıs, Paris’te Karabet Şahnazar ile birlikte şikâyet dilekçelerini Napolyon’a vermiş, İstanbul’daki Fransız elçisi de aldığı emir üzerine, Zeytun’lular lehine olarak Bab-ı âli’ye müracaatta bulunmuştur. Bu müdahale sonucunda, Zeytun üzerine yürüyecek asker geri çevrilerek Maraş Mutasarrıfı Aziz Paşa görevden alınmıştır. Bu mesele dolayısıyla Osmanlı Hükümeti Zeytun’a bir inceleme heyeti göndermiştir. Bu heyete patrikhaneden de Hasköy vaizi Nerses Varjabedyan* katılmıştır. Heyetin Zeytun’da yaptığı soruşturma sonucunda şikâyeti gerektiren bir şey tespit edilemediği²⁸¹ bildirilmiştir.

1865’de Salih Efendi ilk defa kaymakam olarak Zeytun’a atanmış ve Zeytun’da resmen bir hükümet kurmuştur. Müteakiben Zeytun işhanları Vali Cevdet Paşa tarafından İstanbul’a gönderilmiştir. Patrik, kendilerinin Edirne’ye yerleştirilmelerini önermiş, ancak Ermeni büyüklerinden bazılarının araya girmesi ve patriğin İgnatieff’e müracaatı neticesinde işhan unvanını taşıyan bu Ermeniler tekrar Zeytun’a dönmüşlerdir.

1878’de Osmanlı-Rus savaşı sırasında Halep Valisi Veysi Paşa, Zeytun üzerine yürüyerek Zeytunluların bağılıklarını ispat etmelerini istemiş, gelen marhasa ile 12 kişi tutuklanmıştır. Bunun üzerine, dağlarda dolaşan ünlü Zeytunlu haydut Babik Paşa bunlara karşılık Zeytun’a inerek kaymakamla beraber 22 kişiyi kaldırarak kiliseye hapsedmiştir. Kaymakamın müracaatı üzerine Halep ve Maraş’ta bulunan tutuklu Zeytunluların bırakılmasına rağmen Babik Paşa saldırılarına devam etmiştir²⁸².

²⁸⁰ A. Latif Dinçaslan, **Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)**, UKDE Kitaplığı: 52, Kahramanmaraş, 2008, s. 37

* Bu şahıs daha sonra patrik olmuştur.

²⁸¹ Uras, **age**, s. 490

²⁸² Uras, **age**, s.490-491

Babik Paşa 1877-1878 Osmanlı–Rus Harbinin sağladığı fırsattan yararlanarak çevredeki Türk köylerine baskınlar düzenlemiş ve özellikle Bozdoğan Yörük kabilesindeki birçok Türk’ü katletmiştir²⁸³. Bölgeye Halep ve İstanbul’dan sevk edilen birlikler asayişi tekrar sağlamışsa da askeri birliklerin bölgeyi terk etmesinden sonra Ermeni çeteleri tekrar faaliyete geçmiştir.

1878 yılının Kasım ayı başlarında “Deli Papaz” adıyla tanınan bir Ermeni din adamının İstanbul’dan Zeytun’a gelerek bölgede isyan hareketlerini yeniden başlatması üzerine bölgeye üç taburluk bir kuvvet sevk edilmiştir. Ermeni çetecilerin hükümet konağı ve camiye yakması üzerine Zeytun Kaymakamı Maraş’a sığınmak zorunda kalmış, Zeytun üzerine yürüyen Maraş Valisi Kamil Paşa Zeytun’dan 1.200 silah toplamış ve 200 kişiyi gözaltına almıştır²⁸⁴. Toplanan silah miktarı Zeytun Ermenilerinin savaş şartlarından yararlanarak bölgeyi Osmanlı Devleti’nden koparmayı tasarladıklarını göstermektedir.

Bölgede olayların artarak devam etmesi üzerine 1879’da padişahın emriyle Mazhar Paşa ile Ermeni Nuryan Efendi soruşturmaya memur edilmişler, daha sonra heyete Halep’teki İngiliz Konsolosu ve Kilikya Katokigos’u da katılmıştır. Sonuçta Zeytun asileri affolunmuş ve Babik Paşa Zeytun’a belediye reisi yapılarak, emrindekiler serbest bırakılmıştır²⁸⁵. İngiltere’nin Halep Konsolosu Henderson’un Ermenilerin İngiliz himayesi altında olduğu izlenimi vermesi ve arabuluculuk çabaları sonucu dağlara kaçan Babik Paşa, Katsoff, Basterma ve diğer çete reisleri için af çıkarılması Maraş Valisi Kamil Paşa’nın ve onun şahsında Osmanlı Devlet otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur²⁸⁶.

Zeytun’da, Hınçak’lıların çıkardığı en önemli isyan, 1895 yılının Temmuz ayında meydana gelmiştir. Zeytun yakınındaki Arekin köyünde birkaç yabancı Ermeninin faaliyette bulunduklarının haber alınması üzerine hükümet tarafından takip ettirilmeye başlanmışlar, yapılan inceleme sonucunda bunların, merkezi Londra’da bulunan, Nazarbeg’in reisi bulunduğu Hınçak komitesinden isyan çıkarmak için gönderilen Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Melek, Garabet adlarındaki

²⁸³ Sonyel, *The Ottoman Armenians*, age, s.67

²⁸⁴ Sonyel, *age*, s.67-68

²⁸⁵ Uras, *age*, s. 491

²⁸⁶ Sonyel, *The Ottoman Armenians*, age, s. 68

Hınçak propagandacıları olduğu anlaşılmıştır²⁸⁷. Bu çeteciler Zeytun'lulara, silahlanmalarını, etraftaki Türklere, askeri kuvvetlere, önemli kasabalara saldırılarını söyleyerek gereken silah ve paranın komite tarafından gönderilmekte olduğunu, hareket başlar başlamaz İngiliz filosunun da Mersin ve İskenderun'a geleceğini²⁸⁸ bildirerek Zeytun halkını isyana teşvik etmişlerdir.

1894 yılının Mart ayı başlarında Maraş'a gelen Hınçak ajanı Agasi, Zeytun ve civarındaki Ermenilerle bir toplantı yaparak onlara maddi imkânlar sağlayan bir fon kurmuş ve isyanda kullanılacak silahları temin edebilmek üzere para toplamaya başlamıştır. 1894 yılını fasılalarla Süveydiye'de geçiren Agasi, Temmuz 1895'te Alabaş'a gelmiş ve onun gelişinden iki ay sonra Eylül 1895'te Alabaş'ta isyan başlamıştır. Agasi'ye bölgede isyan çıkartmak için yardımcı olarak görevlendirilen beş kişiden Hraçya, Abah, Jellad ve Melek, Amerika tarafından görevlendirilen askeri liderlerdir. Bunlar, siyasi lider olarak görevlendirilen Agasi'ye bağlı olarak görev yapmıştır. Agasi, bölge halkını isyana ikna etmek üzere bir yandan bölgedeki Ermenilere para dağıtırken diğer yandan İngiltere hükümetinin kendilerini desteklediğini ve İskenderun'a asker göndereceğini bildirmiş ve isyan süresince Halep'teki İngiliz konsolosu ile temas halinde olmuştur²⁸⁹.

16 Eylül 1895'de Partogomios Vartabet'in, Zeytun isyancılarının ve köy temsilcilerinin de içinde bulundukları 100 kişilik bir Ermeni heyeti Karanlık Dere' de toplanarak isyanın çıkarılma şeklini kararlaştırmışlar ve bu karar üzerine her tarafta aynı anda isyanlar başlatılmıştır. İsyân başlar başlamaz telgraf telleri kesilmiş, 2.000'i silahsız, 4.000'i silahlı Zeytun Ermenisi saldırılara başlamıştır²⁹⁰. Kışla ve hükümet konağı sarılmış, Kaymakam Avni Bey ve kendisine bağlı 75 asker ile kışlada İffet Bey'in idaresinde bulunan 50 subay, 550 er ve kadın ve çocuklardan oluşan 100 sivil isyancılar tarafından esir edilmiştir²⁹¹. Bu olaydan

²⁸⁷ Sonyel, **age**, s. 68

²⁸⁸ Uras, **age**, s. 491

²⁸⁹ Sonyel, **The Ottoman Armenians**, **age**, s. 195

²⁹⁰ Uras, **age**, s. 491

²⁹¹ Sertçelik, **age**, s.191 ; Sarkisyan, **age**, s. 139-141

sonra Osmanlı kışlasına üzerinde “Bağımsız Zeytun” yazılı kırmızı bir bez asılmıştır²⁹².

Kumandan Remzi Paşa çetecilere hücum için kuvvet istemiş, yerine geçen Ethem Paşa da isyanın bastırılabilmesi için kuvvete ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.

1895 yılının Kasım ayı ortalarında Zeytun isyanı adeta bir iç savaşa dönüşmüş ve Zeytun Ermenilerinin Türkleri katletmesi karşısında bir kısım Türkler bölgeyi terk ederken bir kısmı da Ermenilere karşı savunmaya girişmişler ve çatışmalarda ölenlerin sayıları giderek artmaya başlamıştır. Bu arada çatışmalar sırasında 14 Aralık 1895'te köylerinin Türk kuvvetlerinin eline geçmesi sonucu köylerini terk etmek zorunda kalan Fernuz Ermenileri, Zeytun'a gelerek çoğunluğu kadınlardan oluşan bir güruh halinde, daha önce isyan eden Ermenilerin esir aldığı kaymakam ile 50 subay ve 550 erden oluşan 600 Türk esirini balta, hançer ve kazma ile parçalayarak şehit etmişlerdir²⁹³. Olayları evinin damından izleyen Padré Emanuel isimli Katolik papazı İngiltere'nin Halep Konsolosu Barnham'a gördüklerini şu şekilde anlatmıştır:

“Türklerin katledilmesi iki saat kadar sürdü. Katledilen Türklerin çığlık ve feryatları dehşet vericiydi”.

Katledilen Türklerin bedenleri uzun süre katliam mahallinde kalmış, Türk askeri birliklerinin Zeytun'a ulaşmasından hemen önce delilleri yok edebilmek düşüncesiyle Türklerin cesetleri isyancı Ermeniler tarafından Kargalar Köprüsü'nden Zeytun çayına atılmıştır²⁹⁴. Ancak çayın akıntısına kapılarak yok olacağı sanılan cesetlerin bir kısmı kayalara, buz parçalarına takılmıştır.

İsyanı bastırmak üzere Göksun'dan sevk edilen askeri birliklerce Zeytun kuşatılmış, ancak tam sonuç alınacağı sırada İstanbul'daki elçiler, Zeytun Ermenileri hakkında hükümete arabuluculuk teklifinde bulunmuşlar ve padişahın

²⁹² Sertçelik, **age**, s.191; Meri Kochar, “Armyano-Turetskiye Obshestvenno-Politivheskiye Otnosheniya i Armyanskiy Vopros”, İz-vo Yerevanskogo Universityeta, Yerevan, 1988, s. 35

²⁹³ Sonyel, **age**, s. 195

²⁹⁴ Sonyel, **The Ottoman Armenians**, **age**, s. 196

kararı üzerine bu teklif kabul olunarak harekât durdurulmuştur. Elçiler, Halep'teki konsoloslarını müzakereye memur etmişler²⁹⁵, altı devletin konsolosları 1 Ocak 1896'da Zeytun'a girmiştir. İngiltere de Ermeniler lehine soruna dahil olmuşsa da Rus Dışişleri Bakanı Lobanov, yabancı ülkelerin Ermeniler lehine müdahalesinin Padişahın otoritesini sarsacağını ve daha sonra çıkabilecek olayları bastırmada zora sokacağını²⁹⁶ belirterek müdahaleye karşı çıkmıştır.

Zeytun, Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilince konsolosların önerisi üzerine isyancı Ermenilere dokunulmamış ve Osmanlı Devleti 28 Aralık 1895 tarihinde konsolosların arabuluculuk teklifini kabul etmiştir. Görüşmeler 1 Şubat 1896 tarihinde başlamış ve 5 Şubat'a kadar devam etmiştir²⁹⁷. 9 Şubat 1896 tarihinde Bab-ı âli, isyancıların affedilmelerine ilişkin teklifin kabul edildiğini bildirmiştir.

Yapılan anlaşmada; komite liderlerinin Avrupa'ya hareketlerine izin verilmiş, Avrupa hükümetlerinin onaylamasıyla, Zeytun için bir vali seçilmesi, Zeytun'daki güvenlik görevlileri, askerler, hükümet memurlarının Zeytunlulardan (Zeytun Ermenilerinden) oluşması, Zeytunluların, vergi borçlarını ödememeleri ve beş yıl için vergiden muaf tutulmaları, Zeytunluların hayatı, malı, şerefi ve din hürriyetinin, Avrupa hükümetleri tarafından garanti edilmesi ve Avrupa hükümetlerinin, Maraş'ta kuracakları konsolosluklar vasıtasıyla Zeytun'un yeni idaresini denetlemeleri²⁹⁸ kabul edilmiştir.

Zeytun ve Fernuz Ermenilerinin 600 Türk esirini katletmelerinden altı hafta sonra 2 Şubat 1886'da Zeytun Çayı boyunca bir araştırma yapan İngiliz Konsolosu Barnham, bazı Türklerin başlarının balta ile ikiye ayrıldığını, birçoğunun kol ve bacaklarının koparılmış olduğunu ve vücutlarının akla gelebilecek her noktasında hançer yarası, ya da mermi deliği bulunduğunu, bir kısmının da el ya da ayak bileklerinden birbirlerine bağlanmış olarak katledildiğini bizzat gördüğünü bunlardan bir Türk polis memurunun gözlerinin çıkartılarak göz oyuklarına barut doldurulduğu ve kafasının ikiye ayrıldığına ilişkin bir resmi rapor

²⁹⁵ Uras, **age**, s. 492

²⁹⁶ Sonyel, **age**, s. 196

²⁹⁷ Sonyel, **age**, s. 196-197

²⁹⁸ Uras, **age**, s. 492-493

okuduğunu ve bizzat gördüklerinden sonra raporun gerçek olduğundan en ufak bir şüphesi bulunmadığını ifade etmiştir²⁹⁹.

Zeytun isyanını örgütleyen ve çatışmaları yöneten altı Hınçak lideri 13 Şubat 1896 tarihinde Zeytun'dan ayrılarak Fransa'nın Marseilles limanına gitmek üzere Mersin limanına getirilmiş³⁰⁰ ve 12 Mart 1896'da isyancıları taşıyan gemi İngiltere'nin himayesinde³⁰¹ Mersin'den ayrılmıştır.

Bu suretle Osmanlı Hükümeti kendi ülke sınırları içinde bulunan Zeytun'un idaresinden elini çekerek onur kırıcı bir anlaşma yapmış³⁰², bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin ülke genelinde Ermeni isyancılara verdiği en büyük tavizlerden biri olmuş ve Zeytun yabancı devletlerin nüfuzu altına girmiştir³⁰³.

Osmanlı Devleti'nin isyancıları affetmesi devlete başkaldırmanın ve esirleri katletmenin cezasız kalması sonucunu doğurmuş ve bu durum Ermenilere ileride daha büyük isyan ve katliamlara girişmeleri konusunda cesaret vermiştir.

Zeytun isyanları sırasında ölen Ermeni sayısı 6.000, ölen Türk sayısı ise 13.000'i asker, 7.000'i sivil olmak üzere 20.000 kişidir³⁰⁴.

1895 sonbaharında özellikle Zeytun Ermenilerinin başlattığı isyan hareketleri Müslümanların Hristiyan Ermenileri imha etmek için başlattıkları bir hareket olarak algılanmış, ya da maksatlı olarak bu şekilde kabul edilmiştir. Ermenilerin de yoğun propagandalarıyla mağdur durumda olan Türklerin suçlu, Ermenilerin ise mağdur gibi tanıtılmasına karşı Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleri nezdinde gerçekleri ortaya çıkartmak için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Londra'da Osmanlı sefiri olarak görev yapan Rum asıllı Kostaki Paşa, Salisbury ile görüşerek olayların gerçek nedenlerini ve meydana geliş şeklini anlatmış ve Ermeni isyanının asıl sebebinin "Bağımsız bir Ermeni Devleti" kurmak ve bunu

²⁹⁹ Sonyel, *The Ottoman Armenians*, age, s. 195

³⁰⁰ Sonyel, *age*, s. 197

³⁰¹ Sertçelik, *age*, s.194

³⁰² Sertçelik, *age*, s.194

³⁰³ Sertçelik, *age*, s.194

³⁰⁴ Sonyel, *age*, s. 197

kolaylaştıracak nüfus yapısını sağlamak için bölgedeki Türk nüfusun planlı olarak yok edilmesi³⁰⁵ olduğunu izah etmiştir.

Esasen Salisbury de kendisine anlatılanların doğruluğunu çok iyi bilmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Osmanlı'dan kopartılacak topraklar üzerinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması İngiltere'nin o dönemdeki Osmanlı politikasının temelini teşkil ettiğinden Kostaki Paşa'nın izahatına rağmen Salisbury, Osmanlı Devletini suçlamaya ve takip eden süreçte ıslahat konusunda Osmanlı Devleti'ne dayatmalarda bulunmaya devam devam etmiştir.

Ermeni yazar Levon Panos Dabağyan'ın Zeytun isyanı konusundaki aşağıdaki yorumu yalnız Zeytun isyanı için değil, aynı zamanda bütün Ermeni isyanları için ders niteliği taşımaktadır:

“Ermeni isyanları vakalar zincirinde “ 1. Zeytun İsyanı”nın önemi çok büyüktür. Zira Ermeniler söz konusu isyan hareketi sonuçlarından ders almasını bilseydiler, belki de kara talihin yönünü değiştirebilirlerdi. Ne yazık ki tam aksi olmuş, basiretleri bağlı Ermeniler, kendileri açısından trajik şekilde noktalanan vakadan ders almasını bilememişlerdir.... Vatikan ile Fransa'nın müştereken tertipledikleri “ Zeytun İsyanı” sonucunda yabancı vaatlerine kapılan Ermeni patriği ve Katolik mezhebi liderleri sorumlu oldukları Ermeni kavmini kahredici bir akibete sürüklemişlerdir”³⁰⁶.

3.1.8. Birinci Van İsyanı

I. Van isyanı 1896 yılının Haziran ayında meydana gelmiştir. Ancak isyana giden süreç çok daha önce yapılan hazırlıklara³⁰⁷ dayanmaktadır. İsyen komiteleri özellikle Van'da diğer yerlerden daha kuvvetliydi. Van bölgesine İran ve Kafkasya yoluyla çok miktarda silah ve cephane getirilmiş ve Ermeniler arasında bir örgüt kurulmuştu. Bu kapsamda bölgede Hınçaklar ve 1895'te Taşnaksutyun'a

³⁰⁵ Sonyel, *The Otoman Armenians*, age, s. 198-199

³⁰⁶ Levon Panos Dabağyan, *Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi*, Kum saati yayınları, İstanbul, 2001, s.178

³⁰⁷ Gürün, *age*, s. 154

katılmış olan Portakalyan'ın adamlarından olan Armenagan'ların ve Taşnaksutyun mensuplarının teşkilatı mevcuttu.

Selmas kazasının ve Heftan, Hassova, Dilman, kalehisar gibi Ermeni köylerinin İran sınırına çok yakın olması nedeniyle, Ermeni çeteciler Selmas'ı harekât üssü olarak kullanıyorlar³⁰⁸ köylü kıyafetleri giydikten sonra kolayca sınırı geçip şehre zahire getiriyormuş görüntüsü altında Van merkezindeki Ermenileri örgütlüyorlardı³⁰⁹.

İsyan için bir yıl süreyle yoğun hazırlıklar yapılmış ve çetecilerin Ermeni halktan “silah vergisi” adı altında topladıkları para ile silah ve cephane alınmış, isyanı yönetecek olanlar da İran ve Rusya yoluyla bölgeye gelerek isyanın sevk ve idaresini ele almışlardı. Taşnaksutyun, 18 Şubat 1896 günü, Osmanlı Devleti'nin ıslahat konusunda aldığı tedbirlerin kandırmaca olduğunu ve çatışmalarda ölen Ermenilerin katlinden Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğunu iddia eden kışkırtıcı bir bildiri yayınlamıştır³¹⁰.

Ermeniler, 1896 yılındaki büyük isyandan önce daha 1895 yazında askerlere saldırmaya ve münferit olaylar gerçekleştirmeye başlamışlardı. Van'da Taşnak örgütü son derece kuvvetliydi ve Rusya'dan sürekli olarak silah ve cephane getiriyorlardı. Komitecilerin bir isyana hazırlandığının belli olması üzerine asayişin sağlamak için Sadettin Paşa Van'a gönderilmiştir. Paşa şehre varır varmaz Ermenilerin ileri gelenlerini ve papazları toplayarak kendilerine nasihatte bulunmuş ve hiçbir yerde görmedikleri refah ve huzuru Osmanlı Devleti'nde yaşadıklarını hatırlatarak devlete sadakatin tek çıkar yol olduğunu belirtmiştir. Ancak Sadettin Paşa'nın bu iyi niyetli yaklaşımı karşılık görmemiştir. Paşa, Ermenilerin tutumunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Teklifler boşa gider. Aksine bu da yetmiyormuş gibi daha büyük gayreti, çıkaracakları isyan için gösterirler*”³¹¹.

³⁰⁸ Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikaları İle Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976, s.313

³⁰⁹ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresindeki Ermeni İsyanları(1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 100

³¹⁰ Sonyel, *The Ottoman Armenians*, *age*, s. 205-206

³¹¹ Bakar, *age*, s. 40-41

Van isyanının çıkarılmasında en önemli etkenlerden biri de Ermeni kilisesi ve papazlardı. Konuya ilişkin olarak bir rapor düzenleyen Sadettin Paşa raporunda bu gerçeği şu sözlerle ifade etmiştir³¹²:

“Mıgırdıç Hımyan kendi milletine dahi acımayan, eli kanlı, yüreği kanlı bir papazdır. Hımyan bir dakika bile rahat durmayan birisidir. Sürekli Van üzerine fesatçı Ermeniler sevk etmiş, silah ve cephanelerini tedarik etmiş, devamlı ortalığı karıştırmıştır”³¹³.

İsyanın çıkış sebebi konusunda İngiliz konsolosu Williams*, Mavi Kitap”taki raporunda aşağıdaki bilgiyi vermektedir:

“2-3 Haziran gecesi, Van sokaklarından birinde vazife gören bir askerî devriye, gece yarısı saldırıya uğradı.

*Bir Subay** ve bir asker ağır şekilde yaralandılar. Müslümanların sabır ve dayanmaları son dereceye kadar gelmiştir. Bu duruma, sersem Ermeniler sebep oluyorlar. Kendilerine, çocukça olan bu tahriklerin hiçbir fayda temin etmeyeceğini kaç defa anlatmıştım. Bu hareketlerden vazgeçmelerini tavsiye hattâ rica ettim. Sanırım, şimdi artık hiç ümit kalmadı”³¹⁴.*

6 Haziran’da İngiliz, Fransız, Rus ve İran Konsolosları tahkimat yapan ve çatışmaları başlatan Ermeni çetecilerin mevzilerine giderek silah bırakmalarını istemiş³¹⁵, ancak çeteciler konsolosların teklifini reddetmiştir.

Rus generali Mayevski 3-11 Haziran tarihleri arasındaki çatışmaların dokuz gün sürdüğünü belirtmektedir. Sadettin Paşa’nın 23 Temmuz 1896 tarihli raporunda olaylar sırasında 879 kişinin öldüğü, Türklerden 340 şehit ile 260 yaralı

³¹² Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1976, s. 138

³¹³ Akçora, **age**, s. 103

* Adı geçen şahıs İngiliz Konsolos Yardımcısı Binbaşı Williams’tır

** Adı geçen şahıs Komutan Recep Efendidir (Detaylı bilgi için bakınız: Kamuran GÜRÜN; The Armenian File, London-Nicosia-İstanbul, 1985)

³¹⁴ Uras, **age**, s. 500

³¹⁵ Gürün, **age**, s. 155

bulunduğu, Ermenilerin ise ölü sayısının 219, yaralı sayısının 60* olduğu bildirilmiştir. Asker kayıpları arasında bir kurmay yüzbaşı, bir yüzbaşı ve üç teğmen de vardır. Ermeniler ayrıca 80 evi yakmışlardır³¹⁶.

Sonunda, Osmanlı Devleti yabancı devletlerin hakemliğine müracaat etmiş ve “Ermeni ihtilalcilerin ellerindeki silahlarla teslim olmaları şartıyla” bunların affedilmeleri konusunda konsolosların aracılık yapabileceklerini bildirmiştir³¹⁷.

Aynı tarihte (19 Temmuz 1896), İngiltere’deki Osmanlı sefiri Antopulo Paşa da Salisbury’yi ziyaret ederek Van’daki olaylar hakkında bilgi vermiş ve olayların Ermenilerin kasıtlı kışkırtıcılığı sonucu başladığını, 50 kadar Türk ve Ermeni’nin öldüğünü, Ermenilerin komşu köylere de saldırarak Müslümanları katlettiğini anlatmıştır.

İngiliz Konsolos Yardımcısı Binbaşı Williams’ da ” *Van’da durumun kritik olduğunu, isyancı Ermenilerin birçok evde tahkimat yaptığını ve son derece kışkırtıcı bir tutum içinde bulunduklarını, buna rağmen Türk subaylarının ve erlerinin oldukça yardımcı ve nazik davrandıklarını* ”³¹⁸ rapor etmiştir.

Van’daki konsoloslar ayaklanan Ermenilerin teslim olmalarını ve affedilmelerini sağlamak üzere Ermeni ihtilalcilere bir mektup göndererek; “*padişahın bütün ayaklananların hayatlarını garanti ettiğini, teslim olanların tümünün kaleye yollanacaklarını, bu müddet içinde konsolosların gelip ayaklananları göreceklerini ve Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine iyi davranılacağını taahhüt ettiğini, anlaşmazlığın çözülmesi için başka türlü tedbir alınmasının mümkün olmadığını*”³¹⁹ bildirmiştir.

Bütün bu teşebbüslere rağmen, ihtilalcilerin bir kısmı, son gece dağlara çekilerek kaçmıştır. Bunlardan önemli bir kısmı ise kıyafet değiştirerek Van’da kalmıştır. Komitecilerin bu suretle hiçbir cezaya uğramadan kaçmaları, halkın

* Bu rakam Salahi R. Sonyel’in 1987 yılında Londra’da basılan “The Otoman Armenians” adlı eserinin 208. sayfasında 59 olarak verilmiştir

³¹⁶ Bakar, **age**, s. 41

³¹⁷ Uras, **age**, s. 501

³¹⁸ Sonyel, **The Otoman Armenians**, **age**, s. 207

³¹⁹ Uras, **age**, s. 501-502

hükümete olan güvenini sarsmanın yanı sıra isyancı Ermenilere hiçbir şey olmadığını gören kararsız Ermenilerin bir bölümünün de çetecilerin yanında yer almalarına neden olmuştur.

3.1.9. Osmanlı Bankasına Saldırı

Kumkapı gösterisi ve Van isyanından umdukları sonucu sağlayamayan Ermeni Komiteleri bir yandan kendilerine parasal destek sağlamayan Ermenilere karşı suikastlar düzenleyerek güç gösterisi ve korkutma politikası izliyorlar, diğer yandan da Avrupa'da seslerini duyuracak yeni olaylar için hazırlık yapıyorlardı. Komitecileri desteklemeyen Ermenilerin ileri gelenlerinden birçoğu maruz kaldıkları suikastlar sonucu öldürülmüştür.

Hınçak Komitesi'nin son teşebbüslerinden umdukları sonucu alamamış olmaları üzerine bu defa Taşnaksutyun Komitesi yeni bir teşebbüsle şansını denemek istedi. Ermeniler 8 Temmuz 1896'da "Türkiye Ermenileri" adını taşıyan bir bildiriye³²⁰ İngiliz sefaretine verdiler. Bildiride; Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin zorbalığından kurtulma konusunda kararlı olduğu ve Ermenilere zarar verecek her türlü kararın sorumluluğunun Osmanlı Devleti'ne ait olacağı bildiriliyordu.

Bu bildirinin birer benzerini de Fransız, Rus ve İtalyan sefaretlerine verdiler. Bildirilerin benzerlerinin Ermeni İhtilalci Komitelerinin liderleri tarafından 1895'deki Bab-ı âli gösterisi öncesinde de yabancı sefirlere verilmiş olması Ermenilerin yeni bir saldırı hazırlığında olduklarını gösteriyordu. Durumu değerlendiren Dahiliye Nezareti, Patrik İzmirliyan ile Patrikhane Konseyi'ni 21 Temmuz 1896 tarihinde uyararak, çıkacak olaylardan patrikhanenin sorumlu tutulacağını bildirmiş³²¹, olayların çıkacağından muhtemelen haberdar olan Patrik İzmirliyan kendisini sorumluluktan kurtarma düşüncesiyle 4 Ağustos 1896'da görevinden istifa etmiştir.

1896'da İstanbul'da Şant (Yıldırım) adıyla gizli bir ihtilal cemiyeti daha kurulmuştu. Bu komiteden başka "Kurban" adında ikinci bir komite daha vardı. Gerek Hınçak ve Taşnaksutyun, gerekse Şant ve Kurban komiteleri uzun süren müzakerelerinden sonra Osmanlı Bankası'na karşı bir saldırı yapılmasına ve aynı

³²⁰ Gürün, **age**, s. 156

³²¹ Sonyel, **The Ottoman Armenians**, **age**, s. 209

zamanda Ermenilerin yerleşmiş oldukları mahallelerde harekete geçilmesine karar verdiler. Komiteler Beyoğlu'nda, önemli yerlere 8-10 kişiden oluşan komite kuvvetlerinin pusuya yatarak halka bomba yağdırmalarını, hükümet merkezinin başlıca önemli noktalarının işgal edilmesini, ayrıca Zaptiye Bakanı Nâzım Paşa'ya da bombalı saldırıda bulunulmasını, Osmanlı Bankası'nın ele geçirilmesini ve bomba ile havaya uçurulmasını kararlaştırdılar. Kâğıthane'de tecrübeleri yapılan 753 adet bombanın üzerlerinde Ermeni İhtilali Komiteleri Birliği (Taşnaksutyun)' un ilk harfleri vardı³²². Bulgaristan'daki komite merkezinden 100 tüfeğin yanı sıra 800 kadar da Amerikan malı tabanca hazırlandı. Düzenleme ve hareketleri, tam yetkiyle Kafkasya'dan gelmiş olan üç Rus Ermenisi yönetiyordu. Samatya'da yapılacak hareketin idaresi Kurban komitesi üyelerine bırakıldı, kendilerine 200 bomba verildi. Müzakerelerden birkaç gün sonra Armen Garo*, Atina'dan geldi. Bombalar, hizmetlilerden olan Ohannes tarafından Galata'daki İngiliz okuluna götürülerek hazırlıklar tamamlandı. Osmanlı Bankası'nı basmaya, komitelerce pek fazla önem veriliyor³²³ ve aynı zamanda bununla Ermenilik hesabına büyük bir başarı kazanılacağı umuluyordu**.

Esasen Osmanlı Bankası baskınından önce Ermenilerin, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 31. yıldönümünde gerçekleştirmek istedikleri saldırı planı, 25 Ağustos 1896'da Samatya'da Ermeni Okulu'nda bombalar hazırlandığına ilişkin ihbar üzerine okul ve silahlar ele geçirilince aksamış³²⁴, bunun üzerine 26 Ağustos'ta harekete geçen Ermeniler Osmanlı Bankası'nı basmışlardır.

Osmanlı Bankası İstanbul'un merkezinde bankaların bir arada bulunduğu Galata bölgesindeydi. Banka, Osmanlı Devleti ile ticari ilişkisi olan yabancı işadamlarının kullandığı bir kurumdu. Bu durumuyla bankanın sadece adı Osmanlı idi. Ancak işlevlerinin Osmanlı Devleti'ne ve halkına bir faydası yoktu. Bankanın

³²² Uras, **age**, s.507-508

* 1324(Miladi 1908) yılında II. Meşrutiyet Mebuslar Meclisinde Erzurum milletvekili olan ve I. Dünya Savaşı sırasında çetesiyle Kafkas hudutlarından Türkiye'ye geçerek müthiş zulümler yapan Karakin Pastırmacıyan'dır. Yaptığı eylemlerde Armen Garo kod adını kullanmıştır. Kendisi milletvekili bulunduğu sırada bir gezide Batum'da Ruslar tarafından tutuklanmış ve Osmanlı Hükümetinin ısrarı üzerine serbest bırakılmıştı.

³²³ Uras, **age**, s. 508

** Yukarıda özet olarak verilen bilgiler Simpat Purat adlı Ermeni yazarın 1911'de İstanbul'da basılan “ Kan Yolu Üstünde” adlı eserinde detaylı olarak anlatılmaktadır

³²⁴ Hüseyin Nazım Paşa, **Hatırlarım, Ermeni Olaylarının İçyüzü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. XXIV

bulunduğu binanın üç tarafı kapatılarak emniyete alınmıştı. Dördüncü tarafı ise yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nden alacaklarını tahsil etmek için devletin tütün, tuz ve alkol gelirlerine el koyan “Tütün Rejisi”^{*} binasına irtibatlanmıştı³²⁵.

Osmanlı Bankası'na yapılan baskını, kendisi de bu harekete katılan Hraç (Hayk Tıryakyan-Trabzonlu) şöyle anlatmaktadır:

“14 Ağustos sabah saat 6,5’te çocuklar toplandı. Baskına başlamak için altı kişi yetiyordu. Bomba torbalan omuzlarda, tabancalar ellerde olduğu halde evden çıktık. Bankaya yaklaştığımız zaman öncü arkadaşlarımızın attıkları bombaların, silahların seslerini duyduk. Büyük caddede karışıklık başlamıştı. Herkes korku ve dehşet içinde öteye beriye koşuyorlardı. Bankaya yetiştik ve içeri saldırdık. Dama çıkmak ve oradan, uzakta bekleyen bir arkadaşla başarıımızı haber vermek gerekiyordu. Bu arkadaş, başarıımızı görünce, isteklerimizi gösteren mektupları altı devlet temsilcilerine sunacaktı.

Binanın kenarından sokağı kontrol ettim. Sivil ve asker kalabalığı vardı. Orta boy bir bomba attım. Bombalar şaşılacak sonuçlar veriyordu. Dokunduğunu derhal öldürmüyor; fakat etlerini parçalıyor, azap, ıstırap içinde kıvrandırıyor. Özellikle büyük bombalar top sesi çıkarıyorlar, etrafa dehşet saçıyorlardı. Kendilerinin ne halde olduğunu bilmiyorum. Aralıksız tabancaların, bombaların sesini işitiyordum.

* Açık adı Memalik-i Şahane Duhanları Müsterekül Menfaa Reji Şirketi'dir. Kırım Savaşı'yla başlayan iç ve dış borçlanma sürecinin sonucunda 1875'te Osmanlı Hükümeti borçlarını zamanında ödeyemeyeceğini açıklayınca, alacaklı devletler Osmanlı'nın ödeme planını kabul etmediler. Osmanlı maliye sistemine de güvenmeyen alacaklılar ülkede toplanan vergileri kendi kurdukları bir teşkilat olan “Duyunu Umumiye” vasıtasıyla toplamak istediler. Artık vergileri Osmanlı memurları değil, alacaklı ülkelerin kurduğu şirketin(Reji) memurları toplayacaktı. Reji idaresinin kurucu yabancı sermaye kaynakları Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa (Osmanlı Bankası) kökenli olup, her biri Rothschild Ailesi'nin sahip ya da ortak olduğu gruplardı. Reji idaresinin teşkilini müteakip Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynağı tütün, tuz ve alkolden toplanan vergiler alacaklı ülkelerin kurduğu Reji şirketine 30 yıl süreyle bırakıldı. Reji İdaresi kendi memur ve silahlı kolcuları vasıtasıyla vergi toplamaya başladı ve toplanan bu vergiler Osmanlı'nın borcundan düşülmeye başlandı. Osmanlı üreticisi ürettiği tüm tütün, tuz ve alkolü Rejinin belirlediği fiyattan Reji idaresine vermek zorundaydı. Köylü Rejiden izinsiz kendi içeceği tütünü dahi saklayamazdı. Köylü kendi içeceği tütünü önce Rejiye 3 kuruşa verir sonra 10 kuruşa geri alırdı. Bir köyden başka bir köye izinsiz tütün ve tuz taşımanın cezası çok ağırdı. Rejinin kendi silahlı korucuları ve bunların vur yetkisi vardı. 42 yıl süren Reji idaresi döneminde Reji kolcularının 20.000'in üzerinde Osmanlı köylüsünü vurarak öldürdüğü bilinmektedir. Reji idaresi Cumhuriyet'in kuruluşunu müteakip 26 Şubat 1925'te lağvedilerek hakları ve mal varlığı Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir (Detaylı bilgi için bakınız: Wikipedia: Memalik-i Şahane Duhanları Müsterekül Menfaa Reji Şirketi).

³²⁵ Salahi R Sonyel, “Armenian Terrorism”, Cyprus Turkish Association Publications, London, 1987, s.210

Aşağı indim Garo ile beraber müdürün odasına gittik. Hükümet Baş Sekreteri oradaydı. Şartlarımız yazıldı: ” Devletler tarafından, dileklerimizin yerine getirileceğinin taahhüt olunması, bütün bu çarpışmalara katılmış olanların serbest bırakılmaları ve haklarında takibat yapılmaması, bunlar kabul edilmediği takdirde, bankayı kendimizle birlikte havaya uçuracağız”.

Çarpışan 17 kişi kalmıştık. 3 kişi ölmüş, 6 arkadaş yaralanmıştı. Bombalar azalmıştı. Bazıları bunları doldurmaya uğraşıyorlardı. Diğerleri de pencere kenarlarında iyi siperler tutmuşlar, kapıya yaklaşanlara ateş ediyorlardı ³²⁶

Ermeni tarihçi Varantyan, Taşnaksutyun Tarihi adlı eserinde Osmanlı Bankası'na saldırı olayı ve sonrasındaki gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır:

“Banka, 14 Ağustos (26 Ağustos 1896) sabahı işgal edilmiş ve bütün gün çarpışma devam etmişti. Banka müdürü Aubeineau ve tercümanı, asilerle görüşerek Ermeni iddialarını saraya bildirmek için kendilerinden izin aldılar. Banka genel müdürü Sir Edgar Vincent, Rus elçiliği baş tercümanı Maximoff'la birlikte saraya gittiler. Sultan Hamit, “bir felakete sebep olmamak şartıyla işin çözümlenmesini Maximoff'a verdi”. Müzakeremiz on beş dakika sürdü. Teslime karşı çıkıyorduk. Beklemek gerekti. Biz de bekler, savunma durumu alabilirdik. Garo müzakereye girdi³²⁷. Maximoff'un teslim olmamız konusundaki ikna çabaları ve uzun müzakerelerden sonra, komiteciler, bankadan dışarı çıkmaya razı oldular. Maximoff'la beraber iki sıraya dizilmiş süngülü askerler arasında rıhtıma indiler. Orada Sir Edgard Vincent'in yatına bindiler. Messagerie Maritime'in Gironde gemisine yerleştirilerek Marsilya'ya yollandılar³²⁸.

Osmanlı Bankası baskını yapan 25* kişiden 15'i Sir Edgar Vincent'in yatına getirilmiş ve daha sonra Marsilya'ya gönderilmiştir. Saldırganlardan dördü çatışmada ölmüş, altısı ise yaralanmıştır. Ölen Ermenilerden üçü kendi attıkları bombaların infilakı sonucu ölmüşlerdi. Türklerden ise 29 asker ile çok sayıda sivil

³²⁶ Uras, **age**, s. 508:510

³²⁷ Mikael Varantyan, **Taşnaksutyun Tarihi**, I. Cilt, Paris, 1932, s.168-169

³²⁸ Uras, **age**, s. 512-513

* Hüseyin Nazım Paşa'nın “Ermeni Olayları Tarihi” adlı eserinin “ sunuş” kısmını kaleme alan Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark tarafından, Osmanlı Bankasını basan Ermenilerin sayısı 27 olarak verilmekte ve bunların “siyasi isteklerinin kabul edilmediği!”, ancak Padişah tarafından affedilerek tamamının yurt dışına gitmelerine izin verildiği belirtilmektedir.

vatandaş şehit olmuştur³²⁹. Patrik İzmirliyan ise Osmanlı Bankası baskınından dokuz gün sonra Kudüs'ü ziyaret bahanesiyle Filistin'e gitmiştir. Osmanlı Bankası baskını yapanların bankadan silahları ile birlikte çıkarak önce Osmanlı Bankası direktörünün yatına, oradan da bir başka gemiye geçmelerine izin verilmesi, yabancı ülke sefaretlerindeki görevlilerin arabulucu olarak bunlarla görüştürülmesi ve birçok insanı bombalarla öldüren çetecilerin affedilerek gemi ile yurt dışına çıkmalarına müsaade edilmesi yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını sıradan bir olay haline getirerek meşrulaştırmış ve cinayet işleyen çetecilere bile hiçbir şey olmadığını gören Ermenilere, ileride girişecekleri yeni eylemler için cesaret ve fırsat vermiştir.

3.1.10. İkinci Sasun İsyanı

Osmanlı Bankası baskınından sonra Taşnaksutyun komitesi, memleket içinde faaliyetini daha da arttırmaya, her tarafta silah ve cephane depo ettirmeye ve fırsat düştükçe çetelerini, mahallî hükümet kuvvetleriyle çarpıştırmaya çalışıyordu. İçeriye silah sokmak için en uygun ve güvenilir yol, İran yoluydu. İran sınırı çok sarp ve geçilmesi güç olduğundan buraları Türk güvenlik kuvvetleriyle istenildiği gibi korunamıyordu. Yalnız Van, Başkale, Şekefli (Albayrak) bucağı doğusu yakınındaki Hanasor bölgesinde bulunan aşiretler, silah ve cephane sokulmasında etkili bir engel teşkil ediyordu. Merkezi, Osmanlı-İran sınırı üzerindeki Hanasor bölgesinde bulunan Mazrik Kürt aşiretinin varlığı, Ermenilerin İran üzerinden yaptıkları silah sevkiyatını zora soktuğundan Ermeniler açısından bu aşiretin ortadan kaldırılması gerekiyordu³³⁰.

Taşnaksutyun merkez idare komitesi ya bu aşiretten kurtulmak ya da bu yolla silah sokmaktan vazgeçmek çarelerinden birisini tercihe mecbur bulunuyordu. Mazrik aşiretinin imhası için harekete geçen Taşnaksutyun, 400 kişilik komite çetesine ilave olarak³³¹ her taraftan akın akın gelen gönüllüler ve Karabağlıların silahlandıkları diğer bir çetenin de katılımıyla 1894 yılının Temmuz ayında harekete geçti. Çetenin başında Kirkor adında Kafkasyalı bir

³²⁹ Sonyel, *The Ottoman Armenians*, age, s.209-212

³³⁰ Uras, *age*, s.519

³³¹ Uras, *age*, s. 520

papazla, Vartan adında Vanlı bir papaz³³² bulunuyordu. Bunlar ellerinde haç ve kılıç ile çetecileri cesaretlendiriyorlardı. Bu çetenin iki gün süren saldırısıyla Mazrik aşiretinin erkek, kadın, çocuk büyük bir kısmı yok edilmiş ve askerin yetişmesi üzerine, çeteciler İran topraklarına çekilmişlerdi³³³.

Bunun üzerine hükümet tarafından bir inceleme kurulu Sasun'a gönderildi. Bu kurula Amerikan konsolosunun da katılması hükümetçe istendiyse de Amerika bunu kabul etmedi³³⁴. Ancak Erzurum'daki Rus, İngiliz ve Fransız konsoloları inceleme sırasında hazır bulundular.

1895 ilkbaharında Kafkasya'dan ve İran'dan, Türkiye topraklarına Antranik, Hrayr, Serop (Serop Paşa)* gibi ünlü çetecilerin yönetiminde birtakım çeteler geçmeye başladılar. Bunlar arasında Rus ordusunda eğitim görmüş Kafkasyalı Ermeniler ve öğretmenler de bulunuyordu. 1897 yılı içinde bazı komite teşkilatçıları, Sasun ve Muş bölgesine gelerek yerleştiler ve isyan esaslarını hazırlamaya başladılar. 1898'de Taşnaksutyun kongresinde Sasun'un faaliyet merkezi olarak seçilmesine ve oraya silah, cephane yığılmasına karar verildi. 1500 silah, çok miktarda cephane yollandı. 300.000 rublelik bir para ayrıldı³³⁵. İsyanı Ahlat'ın Sohart köyünden, ünlü Serop idare edecekti. Fakat düşmanları tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine yerine geçen Antranik hareketleri idare etti.

Antranik 1866'da Şarkî Karahisar'da doğmuş ve genç yaşta komiteye girmişti. Bir Türk'ü öldürdüğü için hapis yatmış, komite tarafından hapisten kaçırıldıktan sonra Batum'a gelmişti. Asıl ününü Birinci Dünya Harbinde çetesiyle birlikte yaptığı eylemlerle kazanmış, Ermeni İntikam Alayına komutan olmuştur³³⁶. Ermeniler kendisini milli kahraman ilan etmişler ve kendisi için marşlar bestelemişlerdir.

³³² Sakarya, **age**, s. 125

³³³ Uras, **age**, s. 520

³³⁴ Sakarya, **age**, s. 125

* Ahapur Serop adlı Ermeni çete reisidir (Detaylı bilgi için bakınız: Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Gnkur. ATASE Yayınları, 2003, s.23)

³³⁵ Uras, **age**, s. 520

³³⁶ Gürün, **age**, s.160

1901'de Osmanlı Hükümeti Sasun'un idaresini düzene koymak için Taluri ve Şenik tepelerinde bir kışla yapmaya teşebbüs etmiş, fakat bu teşebbüs, Ermeni kadınlarının, işçilerin üzerine hücum ettirilmesi suretiyle önlenmişti³³⁷. Kasım 1901'de Antranik, çetesiyle Muş yakınında bir manastıra girmiş, İstanbul Hükümeti Bahri Paşa'ya bu çetenin yakalanmasını emretmiş, ancak daha sonra emir değiştirilerek saldırmasına izin verilmemiş, soğuk ve don yüzünden askerlerin birçoğu ölmüş, Antranik ise çetesi ile birlikte kar fırtınasından istifade ederek kaçmıştır. Bu harekât sırasında çetelerden dört kişi ölmüş, ordudan ise iki subay ile oniki er şehit olmuş, ayrıca tifodan günde 20-30 kişi ölmüştür³³⁸. Bahri Paşa'ya verilen harekât emrinin geri çekilmesinin, olayın büyüyerek Avrupa devletlerinin müdahil olmasını önlemek amacına yönelik olabileceği düşünülmektedir. Ancak harekâtın iptal edilmesine rağmen şiddetli kış şartlarından Türk askerleri şehit olmuş, Antranik gibi bir çete lideri de kaçarak ileride yeni saldırılarda yer almıştır.

İkinci Sasun isyanı 1903 yılı sonlarına doğru en son dönemine varmıştı. Bu yıllarda Rusya'da Ermenilere karşı baskı yapılmaya başlanmıştı. Türkiye'deki Rus konsolosları da Ermenilere Ortodoksluğu kabul ettikleri takdirde himaye göreceklerini söylüyorlardı³³⁹. Ermeni kuvvetlerinin Genel komutanı Antranik, Sasun dağlarında faaliyete geçtiği sıralarda, Kafkasya'dan da kendisine, yardımcı yaya ve atlı çeteler geliyordu. Bunlardan özellikle Sivaslı Murad'ın(Hamparsum Boyacıyan) çetesi vahşice hareketleriyle ün salmıştı.

İsyan hareketleri, Sasun'un her yanına yayılıyor, askerle kanlı çarpışmalar oluyor, bir taraftan da hükümet tarafından Muş marhasası, Vartan ve Bitlis marhasası, öğüt vermek üzere âsilerin yanına gönderiliyordu.

13 Nisan 1904'de askeri birlik isyancı Ermeni çetelerine karşı harekâta başladı. Çeteciler fazla direnemeyerek Taluri bölgesine çekilmek zorunda kaldılar³⁴⁰. Oradan da çarpışmalar Muş ovasına geçti. Çeteler, Ermeni köylülerden yardım görüyorlardı. Hükümet, ovaya inmiş olan Sasunluların, bir

³³⁷ Varantyan, **age**, s.268

³³⁸ Uras, **age**, s.521

³³⁹ Uras, **age**, s.521

³⁴⁰ Gürün, **age**, s.160

daha yerlerine dönememeleri için, bulundukları yerde yerleştirmek teşebbüsünde bulundu³⁴¹. Fakat yabancı konsolosların karşı koymaları sebebiyle bu proje uygulanamadı. 6.000 Sasunlu tekrar yerlerine döndüler .

Bu suretle isyancı Ermeniler yabancı devlet konsoloslarının müdahalesiyle serbest bırakılarak yerlerine gönderildiler³⁴². Ermeni yazar Küdölyan 1929'da Beyrut'ta yayınlanan "Antranik'in Savaşları" adlı eserinde II. Sasun isyanı süresince, 14, 16, 22 Nisan, 2 Mayıs ve 17 Temmuz 1904 tarihlerinde meydana gelen çatışmalarda 932-1.132 kadar Türk'ün öldürüldüğünü, Ermeni kayıplarının ise sadece 19 kişi olduğunu³⁴³ belirtmektedir. Ancak Uras, Küdölyan'ın eserinde verdiği iki tarafın zayıfına ilişkin rakamların gerçekleri yansıtmadığını, propaganda ve Ermenilere moral verme amacıyla kendi zayıflarını düşük gösterdiğini belirtmektedir. Nitekim Küdölyan'ın verdiği zayıf rakamları ile gerçek zayıf rakamları arasında büyük farklılık bulunmaktadır. Bu durum Ermeni çetecilerin bir yandan Türk halkını katlederken, diğer yandan sanki iki düzenli ordu karşılıklı savaş yapıyormuş gibi değerlendirme yaparak kendi zayıflarının çok az olduğu, buna karşılık Türklere ağır zayıf verdirdikleri imajını yaratmak suretiyle, çetecileri destekleme hususunda tereddüt içinde bulunan Ermenileri de kendi saflarına çekmeye çalıştıklarını göstermektedir. Oysa olaylar yabancı devletlere ve dış basına aktarılırken bunun tam tersi yapılmış ve Ermeni kayıpları gerçek miktarın çok üzerinde rakamlarla verilmek suretiyle Türkler Ermenileri katlediyor görüntüsü oluşturulmaya çalışılmıştır.

3.1.11. Sultan II. Abdülhamit'e Suikast Teşebbüsü

İkinci Sasun isyanının bastırılmasından sonra Ermeni İhtilal Komiteleri yabancı devletlerin dikkatini çekecek yeni bir arayış içine girmişlerdi.

Rusya'da Türk-Ermeni çarpışmaları devam ederken, 1904 yılının Ocak ayında Sofya'da toplanan Taşnaksutyun kongresi önemli kararlar vermişti. Bu kararlara göre, İstanbul'da ve İzmir'de harekete geçilecekti³⁴⁴. Ermeni İhtilalci

³⁴¹ Uras, **age**, s.521

³⁴² Sakarya, **age**, s. 126

³⁴³ Uras, **age**, s.522-523

³⁴⁴ Uras, **age**, s.524-525

Komiteleri'nin tamamının katıldığı Sofya'daki toplantıda Sultan II. Abdülhamit'e suikast yapılması önerisi³⁴⁵ ortaya atılmış ve teklif katılımcılar tarafından kabul edilerek bir plan hazırlanmıştı.

Suikasttan hemen önce İzmir, Manisa ve Ödemiş'te iyice güçlenen Taşnaksutyun komitesi, yabancı kuruluşları, bankaları, gümrük binasını, istasyonları ve köprüleri havaya uçuracak ve herkesin dikkati bu eylemlere çekildiğinde asıl hedef olan Sultan II. Abdülhamit bir suikastla ortadan kaldırılacaktı³⁴⁶.

Sultan II. Abdülhamit suikastı Sofya'da kabul edilmiş, ancak asıl plan, İsviçre'de Siyonistlerle birlikte hazırlanmıştı. İsviçre'de yuvalanmış ve Çarlık rejimini yıkarak yerine Bolşevik bir idare kurmayı tasarlayan "Rus Komünist Hareketi"nin öncülerinden birçoğu Rus Musevi'lerinden müteşekkildi³⁴⁷ ve bunların Siyonistlerle yakın temasları vardı.

Suikast fikrini hazırlayan Krisdapor Mikaelyan'dı*. Teklif, Sofya kongresine kendisi tarafından yapılmış ve kongrece kabul edilmişti. Krisdapor'un plânına göre, önce İstanbul'da bir hareket yapılacak, mümkün olursa aynı günde veya çok az arayla İzmir'de de harekete geçilecekti³⁴⁸.

Papazyan, Sultan Abdülhamit'e yapılacak suikastının, Ermeni İhtilalci federasyonu Taşnaksutyun'un 1905 yılı için planladığı teşebbüslerin son perdesi olarak düşünüldüğünü belirtmektedir³⁴⁹.

İstanbul'da suikast tertibatı ve plânları için çalışılmaya başlanmıştı. Krisdapor Mikaelyan ile birlikte bir kısmı Kafkasya'nın, bir kısmı ise Avrupa'nın çeşitli köşelerinden gelmiş maceracı şahıslarla İstanbul merkezinden bunlara katılanlar

³⁴⁵ Sonyel, **The Ottoman Armenians**, age, s.261

³⁴⁶ Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.128-129

³⁴⁷ Dabağyan, **age**, s.128-129

* Salahi R. Sonyel, II. Abdülhamit'e suikast fikrini ortaya atan kişinin Vram Kendiryan adlı Ermeni olduğunu belirtmektedir. Detay için bakınız: Salahi Ramstad Sonyel, "The Ottoman Armenians", London, 1987, s. 261

³⁴⁸ Uras, **age**, s.524-525

³⁴⁹ Gürün, **The Armenian File**, age, s.160

İlk bomba denemesini, 12 bombayla Polonez köyünde Abraham Paşa korusunda yaptılar³⁵⁰.

Krisdapor, Rus Yahudi'si tüccar pasaportu sayesinde Rusya elçiliğinden aldığı tavsiyeyle birkaç defa selâmlık törenine giderek orada serbestçe incelemeler yapmıştı. Ramazan ayının on beşindeki törende, yolda iki adamın tabanca ile padişaha saldırması plânı incelendi. Görev verilen suikastçılar tabancalarla hazır olarak beklediler, ancak padişahın o defa Çırağan sarayına kadar Yıldız bahçesinden geçerek gitmesi, komitecilerin bu teşebbüsünü sonuçsuz bırakmıştır.

Nihayet, yabancı konukların bulundukları yerlerde bomba atmak ve aynı zamanda araba ile büyük bir bomba patlatmak plânı ileri sürüldü. Uzun tetkikler, hesaplar yapıldı. Sonunda bombaların yabancı memleketlerde hazırlanmasına ve orada denemelerinin yapılmasına ve özel bir araba içinde bir saatli bomba ile suikast yapılmasına³⁵¹ karar verildi.

İncelemelerine devam eden Krisdapor, her hafta Yıldız'a giderek, padişahın camiye girip çıkmasını, arabanın durduğu yerden camiye kadar olan uzaklığı adım ölçüsüyle, saatle tespit etti. Camiden çıkma zamanı, kalabalığın dağılması, korunmanın sıkı olmaması yönünden daha uygun görüldü. Bunun sonucunda, gösterişli ve şüphe çekmeyecek; caminin avlusunda yabancı konukların arabaları arasında bulunacak ve mümkün olduğu kadar padişaha yakın olacak bir araba içinde saatli büyük bir bomba patlatılmasına ve padişahın yanındakilerle birlikte öldürülmesine karar verildi.

Her şey hazırlandıktan sonra 21 Temmuz 1905 Cuma günü selamlık resminden sonra Sultan II. Abdülhamit saraya dönerken, caminin önünde bomba patlatıldı. Bütün tertibat tam anlamıyla alınmış olduğu halde, o gün camiden çıktıktan sonra Padişah'ın son anda Şeyhülislam'la görüşmek üzere birkaç dakikalığına geri dönmesi Sultan II. Abdülhamit'i ölümden kurtardı. Suikasttan sonra Osmanlı Devleti suikastı aydınlatmak için iki komisyon kurmuş³⁵², ancak

³⁵⁰ Uras, **age**, s.524-525

³⁵¹ Uras, **age**, s.524-525

³⁵² Uras, **age**, s.526-527

komisyonların her ikisi de suikastı aydınlatmaya muvaffak olamamıştır. Necip Melham Paşa başkanlığındaki üçüncü komisyon özellikle Sofya'da yaptığı araştırmalardan sonra suikastın planlanmasından icrasına kadar olan faaliyetleri ortaya çıkartmıştır. Komisyon suikasta karışan 41 kişiyi belirlemiş³⁵³, ancak bunların bir kısmının öldüğü, büyük bir kısmının ise “yurt dışında” bulunduğu tespit edilmiştir.

İstanbul'daki soruşturma sırasında, İzmir'de Dikran Nalbandyan adına Liparits tarafından 700 lira gönderildiğine dair belge üzerine, kendisi İzmir'de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. İzmir'de dinamit, bomba, fitil, boş bombalar bulunmuş ve bu suretle İzmir'deki tertibat da sonuçsuz kalmıştır³⁵⁴. İzmir'deki örgüt mensuplarından Torkomyan adlı bir Ermeni'nin evinde yapılan aramada ise 80 bomba ve 35 el bombası ile çok miktarda dinamit ve bomba imalinde kullanılan malzemeler³⁵⁵ ele geçirilmiştir.

Suikasttan II. Abdülhamit sağ olarak kurtulmuştur. Ancak bombalı arabanın patlaması sonucu araba civarında bulunan 26 kişi ölmüş ve 58 kişi ağır yaralanmıştır³⁵⁶. Ölü ve yaralıları arasında Türklerin yanı sıra Rumlar ve Ermeniler de vardır. Bunların bir kısmı saray görevlileri ve subaylar, diğer bir kısmı ise araç sürücüler ve kadınlardan oluşmaktadır.

II. Abdülhamit'e yapılan suikasttan bir gün sonra Taşnaksutyun, önce Avusturya, Almanya ve İtalya sefaretlerine, daha sonra da Rus ve İngiliz sefaretlerine suikastı kendilerinin yaptığını açıklayan bir bildiri³⁵⁷ göndermiştir.

II. Abdülhamit suikastı, Ermenilerin yabancı devletlerin ilgisini çekebilmek için neler yapabileceklerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ermeni komiteciler amaçlarına ulaşabilmek için annesi Ermeni kökenli olan bir Osmanlı padişahını bile öldürmekte beis görmemişler, ancak Sultan II. Abdülhamit Ermenilerin hemen her eyleminden sonra dış ülkelerin de baskısıyla isyancıları affetmeyi tercih etmiştir. Dabağyan gibi Ermeni yazarlar tarafından bu tavrı bir tür

³⁵³ Sonyel, *The Otoman Armenians*, age, s.261-262-263

³⁵⁴ Uras, *age*, s. 527

³⁵⁵ Dabağyan, *age*, s.139

³⁵⁶ Sonyel, *The Otoman Armenians*, age, s.-262

³⁵⁷ Sonyel, *age*, s.264

alicesenaplık olarak nitelenen Abdülhamit'in affettiği Ermeniler ileride çıkarılan isyanların bizzat planlayıcısı ve icracısı olarak görev almışlar ve bunların hak ettikleri cezaya çarptırılmaması tereddüt içindeki Ermenilerin de çoğu kez çetecileri desteklemesine yol açmıştır.

3.1.12. İkinci Meşrutiyet Döneminde Ermeniler ve Adana Olayları

Osmanlı Devleti'nin yıkılacağına inanan ve bu durumu bağımsızlık ya da özerklik ilanı için uygun bir fırsat olarak değerlendiren azınlıklar ve özellikle Ermeniler II. Meşrutiyet'in bu hedefin gerçekleştirilmesinde elverişli siyasi, sosyal ve kültürel ortamı sağlayacağı düşüncesiyle Meşrutiyeti desteklemişler ve bu kapsamda İttihat ve Terakki Fırkası ile işbirliğinde³⁵⁸ bulunmuşlardır. Ancak II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Ermeniler İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliği yapmışlardır³⁵⁹

Meşrutiyet yönetimini getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, devletin çeşitli unsurlarını amaç yönünden birleştirebileceğine içtenlikle inanıyordu. Ancak bu hayal uzun sürmedi. İlk tepki, Hristiyanlardan³⁶⁰ ve özellikle Ermenilerden geldi. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler parlamentoya 13 milletvekili; Rumlar ise 27 milletvekili göndermişlerdi. Hristiyanlar, parlamentoya gönderdikleri milletvekili sayısını az buluyorlardı.

Bu sırada Genç Türkler'in düşüncelerini yazan bir İstanbul gazetesinde, Anadolu'daki Ermenilerin bir çarpışma için hazırlanmakta olduğu hakkında haberler ve yazılar görülmeye başlandı. Meşrutiyetin elde edilmesinde çok para ve emek harcadıklarını iddia eden Ermeniler, meşrutiyet elde edildikten sonra politik etkilerinin artacağını, sözlerinin geçeceğini ve istedikleri her şeyi yapabileceklerini umduklarından taşkınlık yapmaya ve Türk halkını kışkırtmaya başladılar. Bu kışkırtıcıların büyük bir kısmı, dış memleketlerden gelen ve hattâ yabancı uyruklu

³⁵⁸ Sertçelik, **age**, s.259-260 ; Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi(1908-1914)", **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 169

³⁵⁹ Sertçelik, **age**, s.261

³⁶⁰ Sakarya, **age**, s.146

Ermenilerdi. İttihat Terakki Cemiyeti, bunların kışkırtmalarını zamanında önlemek için tedbir almaya gerek görmemiş ve hoşgörüyü davranmıştır³⁶¹.

Ancak Ermeni'lerin Osmanlı Devleti konusundaki niyetleri, İttihat ve Terakki'nin sandığı kadar masum değildi.

Taşnaksutyun komitesi 1908 tarihli programında şöyle diyordu : *“Doğu Anadolu'daki Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde; **Osmanlı Devleti sınırları içinde yerel, geniş özerk bir federasyon kurulacak, merkezi hükümet, demokrat halk temsilcilerinden oluşacak ve Osmanlı Devleti'nin genel işlerini (harici siyaset, askerlik, maliye, gümrük, posta, telgraf) yönetecek; devletin diğer hizmetleri, yerel özerk bölgelere bırakılacak, bu vilayetler Osmanlı Federatif Devleti'nin bir bölgesi olarak işlerinde serbest olacak; bölgedeki halk, işlerinde yerel özerklikten yararlanacak, bu bölgelerin gerek merkezi ve gerek özel bölgelere ait kanun yapıcıları ve yöneticileri ırk, din ve cins farkı olmadan genel, eşit, aracısız, gizli ve nispi esaslara göre verilecek oylarla seçileceklerdir***³⁶²”.

Diğer yandan Adana, Ermeniler için dini, tarihi ve stratejik bir öneme sahipti. Eskiden Ermenilerin hüküm sürdüğünü iddia ettikleri Kilikya'yı diriltmek ve burada Ermeni nüfus yoğunluğunu artırarak Küçük Ermenistan'ı kurmak kutsal bir gaye, milli bir idealdi ³⁶³. Ermenilerin en önemli dini merkezlerinden biri olan Sis Katogikosluğu Adana vilayeti içinde yer alıyordu.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, komitelerin Adana'daki faaliyetleri açıktan açığa görünmeye başlanmış, meşrutiyetin ilanı, eski hazırlıkları, hareketleri bir süre durdurmuş, fakat meşrutiyetin ilanını izleyerek birbiri ardından çıkan iç isyanlar ve “farklı etnisiteye sahip grupların bağımsızlık hareketleri” Ermeni komiteler tarafından bir fırsat kabul edilmiştir.

³⁶¹ Sakarya, **age**, s.146

³⁶² Sakarya, **age**, s.147

³⁶³ Yusuf Sarınoy, Recep Karacakaya, **1909 Adana Ermeni Olayları**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul,2012,s. 17

Ermeniler aslında, hürriyetten istifade ederek daha da iyi silahlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışık durumdan istifade edilerek bir şans denemesi daha yapılmasının bu kez sonuca ulaştıracağını düşünüyorlardı. Ermeniler ayaklanarak olaylar çıkarmayı ve yabancı güçler müdahale edinceye kadar dayanmayı, sonra Avrupa devletlerinin müdahalesiyle yabancı harp gemilerinin Mersin'e gelip asker çıkarmasını ve Kilikya'yı Türklerden alarak Ermenilere vermesi ile Ermeni Devleti'nin kurulmasını³⁶⁴ planlıyorlardı.

Daha önce terör örgütü kabul edilen Hınçak ve Taşnaksutyun komitelerinin Meşrutiyet'in ilanından sonra yasal siyasi partiler olarak kabul edilmeleri ve merkeze ilaveten taşrada da şubeler açmalarına izin verilmesi Ermenilerin bölgede silahlanma faaliyetlerini kolaylaştırmıştı³⁶⁵. O dönemde hükümetin silah ticareti ve ithalatını serbest bırakmış olması da Ermenilerin hızla silahlanmalarına zemin hazırlamıştır.

Ermeni komitecilerinin güney bölgelerinde Meşrutiyet'ten sonra da Kilikya Ermeni Krallığı'nı yeniden canlandırma amacıyla çeşitli çalışmalar yaptıkları³⁶⁶ Osmanlı makamlarınca da tespit edilmişti.

Adana'da ruhani kimliği altında en önemli tahrikçi, kudretli bir komiteci olan o zamanki Ermeni marhasası Episkopos Muşeg idi. Bütün hareketlerin düzenleyicisi ve komitelerin başı olan Muşeg³⁶⁷, Sultan Abdülhamit'in hoşgörülü idaresinden istifade ederek o zamanki valilere yaklaşmak suretiyle düzenli bir plan üstünde çalışmış, hükümet memurları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştu. Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf bey, Muşeg'i tarif ederken; *"bu adam papaz değil, bir anarşist, bir fedai, gayet ahlaksız ve devlet haini birisidir"* değerlendirmesinde bulunmakta ve Muşeg'in yanına aldığı 20-30 kişilik süvari kıyafetli kişiler eşliğinde Ermeni köylerini gezerek Ermenilere; *"Müslümanlar sizi kesecek, hepiniz silaha sarılın, vergi vermeyin, köyünüze gelen jandarmaları kovun, etrafınızdaki boş*

³⁶⁴ Uras, **age**, s.551-552

³⁶⁵ Tuncer Günay, **Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri**, ATO Yayınları, Ankara, 2004, s.283

³⁶⁶ Günay, **age**, s.283

³⁶⁷ Uras, **age**, s. 552

*araziler sizindir, ecdadınızındır, oraya dışarıdan muhacir Ermeniler getireceğim, iyi zapt ediniz*³⁶⁸ ” şeklinde konuşmalar yaptığını aktarmaktadır.

Adana olaylarını başlatan bir diğer Ermeni lider Garabet Gökdereliyan idi. Uzun yıllar Osmanlı mahkemelerinde hakim olarak görev yapan Gökdereliyan, Ermeni halkının ve gençlerinin Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılmasında ve bağımsızlık fikrinin aşılmasında önemli bir rol oynamıştır³⁶⁹. Ermenileri isyana teşvik eden unsurlardan biri de Kozan'daki Ermeni kilisesi idi. Bir kısmı Amerika'dan gelen bu kilisenin görevlileri Ermeni teröristleri kilise çatısı altında barındırıyor ve isyan için hazırlıyordu³⁷⁰. İsyân tarihi yaklaştıkça Amerika'dan Kozan kilisesine yapılan ziyaretler sıklaşmaya başlamıştı.

Adana olayından önce bölgedeki Ermeniler tamamen silahlanmışlardı. Bağlarda, mahallelerde, hattâ hükümetin gözü önünde açıktan açığa silah eğitimleri yapılıyordu. Kasabada, gereğinde Müslümanlara karşı hareket için çavuş, onbaşı, erlerden oluşan düzenli kollar kurulmuş, ayrıca 200 mevcutlu bir fedai çetesi³⁷¹ de hazırlanmıştı.

II. Meşrutiyet'in sağladığı ortamdan yararlanan Ermeniler, daha önce söylemeye çekindikleri bağımsızlık isteklerini şarkılarında, folklor gösterilerinde, tiyatro eserlerinde açıkça dile getirmeye ve Kilikya Ermeni Devleti iddialarını seslendirmeye başladılar. Bu konuda o kadar ileri gittiler ki her gün Ermeni evlerinde, okullarında ve sokaklarda Ermeni ihtilal şarkıları ve milli marşları söylemeye başladılar. Ermeni sanatçılar da Ermenilerin milli duygularını galeyana getirecek tablo ve resimler yapmaya başladılar. Bunun yanı sıra posta kartlarına, sigara paketlerine, posta pullarına, tiyatro perdelerine, hatta yastıklara bile bu tür semboller resmedilmeye başlanmıştı³⁷². Bu durum Adana'nın Türk halkını endişeye sevk ediyordu.

³⁶⁸ Ferudun Ata, Asaf Bey'e Göre Adana Olayları, (1909 Adana Olayları/Makaleler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.255

³⁶⁹ Salahi R. Sonyel, **The Turco - Armenian “Adana Incidents In The Light Of Secret British Documents**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.38

³⁷⁰ Sonyel, **The Turco-Armenian Adana Incidents..** , age, s.38

³⁷¹ Uras, **age**, s. 552

³⁷² Sonyel, **The Turco-Armenian Adana Incidents** , age, s.26

Aslında II. Meşrutiyet'in ilanı zaten refah içinde olan Ermeniler açısından bir durum değişikliği yaratmıyordu. Ancak meşrutiyetin ilanından sonra Ermeniler önceden gizli saklı yürüttükleri bağımsız bir Ermenistan kurma amaçları için faaliyetlerini açıkça yürütme fırsatı elde etmiş oluyordu³⁷³.

Ancak Ermenilerin bölgede sahip olduğu nüfus ne ayrı bir devlet kurmayı, ne de otonom bir idare şekli elde etmeyi sağlayabilecek oranda değildi. Ermenilerin Kilikya adını verdiği Adana vilayeti ve çevresindeki Ermeni nüfusu Türk ve Müslüman nüfusunun ancak % 14'ü kadardı. Türk kaynakları Adana'nın toplam nüfusunun 408.563 olduğunu, bu nüfusun 341.903'ünün Müslüman, 57.686'sının ise Gayr-ı Müslim³⁷⁴ olduğunu göstermektedir.

İngiliz kaynakları ise Adana'nın toplam nüfusunu 393.000, Müslüman nüfusunu 290.000, Gayr-ı Müslim nüfusunu ise 75.000³⁷⁵ olarak vermektedir. Bu miktar Adana olaylarından sonra Adana'ya vali olarak atanan Cemal Paşa tarafından 400.000 Müslüman, 60.000Ermeni* olarak verilmektedir ki buna göre Ermenilerin toplam nüfusa oranı %12 olmaktadır.

Doğru olan Türk kaynakları olmakla birlikte, İngiliz kaynaklarını bile esas alsak; Rumlar, Süryaniler ve Ermeniler de dahil, Adana'daki Gayr-ı Müslimlerin Adana'nın toplam nüfusuna oranı % 25 civarında olmaktadır. Dolayısı ile azınlık tarafından çoğunluğun idare edileceği bir devletin kurulması mümkün olamazdı. Bunun tek yolu bölgeyi şiddet kullanarak ele geçirmek olabilirdi. Nitekim Ermeni çeteciler de bu yola başvurmuşlardır.

Bölgeyi karıştırarak yabancı müdahalesini davet için başlattıkları faaliyetler sonucu eski nefret ve düşmanlık daha çok uyandırılıyor, Müslümanlara karşı hükmedici tavırlar, hakaret ve alaylar giderek artıyordu. Ermeniler arasında,

³⁷³ Nejla Günay, 1909 Olaylarının Adana Çevresindeki Yansımaları ve Yargılamalar, (1909 Adana Olayları/Makaleler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.291

³⁷⁴ Sonyel, *age*, s.26-27

³⁷⁵ Sonyel, *age*, s.26-27

* Cemal Paşa; toplam 500.000 kişi olarak verdiği bölge nüfusunun 60.000'inin Ermeni, 25.000 kadarının Arap, 15.000 kadarının da Rum olduğunu belirtmektedir. Bu rakamlardan Müslüman nüfusunun 400.000 olduğu ortaya çıkmaktadır.(Detay için bakınız: Cemal Paşa (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı), Hatıralar, M.Sıralar Yayınları, İstanbul, 1959

“Türklerle beraber yaşamanın Müslümanların boyunlarına geçirileceği” şeklinde sözler işitilmeye başlandı³⁷⁶.

Adana yönetiminin gevşekliğinden istifade eden Muşeg, ana kilisede; hükümeti eleştirmek için mitingler yaptırmaya, hükümet işlerine müdahaleye, Hristiyan halkı askeri bedel ve belediye vergilerini vermemeye kışkırtmaya, Ermeniler hesabına bir konsolos tavrı takınarak en basit işler için hükümete dilekçeler yağdırmaya, halk arasında tahriklerde³⁷⁷ bulunmaya başlamıştı.

Bu arada İngiltere'nin Mersin'deki Konsolos Yardımcısı Binbaşı Doughty Wylie, İstanbul'daki İngiliz sefiri Lowter'e gönderdiği raporda³⁷⁸; Ermenilerin Meşrutiyet'in ilanından sonra bölgeye 40.000 silah soktuklarını³⁷⁹ rapor etmişti.

Beklenen kıvılcım 31 Mart vakasından* bir gün sonra sıçradı. 14 Nisan 1909**da bir Ermeni'nin iki Türk gencini öldürmesi³⁸⁰ Adana'yı karıştırdı ve şehrin Müslüman halkı ile Ermeniler çatışmaya başladılar.

Ermeniler, katili hükümete teslim etmeyince Müslüman halk hükümetten, katilin Ermenilerden alınmasını talep ettiler. Ermeniler de önceden bir Ermeni'yi öldürmüş olan bir Müslümanın kendilerine teslimini istediler ve aksi takdirde katili vermeyeceklerini bildirdiler. Paskalya yortusu dolayısıyla Ermeni evlerinden silahlar atılmaya, gösteriler yapılmaya başlanmıştı. Bu arada bir Ermeni tarafından Müslüman halkın çok saygı gösterdiği ihtiyar bir şahıs öldürüldü. Ermeni papazları, çarşıda, Ermeni mahallelerinde gezerek, Ermeni dükkânlarını kapattırıyorlardı. Ermenilerin evlerinden atılan kurşunlarla da diğer bir Müslüman daha öldürüldü. Bunun üzerine, Müslümanlarla Ermeniler arasında çarpışmalar başladı. Müslümanlar sokaklardan, Ermeniler de caddelere bakan evlerden, buralardaki deliklerden ateş ediyorlardı. Şehirde yangınlar çıktı. Ermeni

³⁷⁶ Uras, **age**, s.554

³⁷⁷ Uras, **age**, s.553

³⁷⁸ Sonyel, **“The Turco-Armenian “Adana Incidents..”**, **age**, s.29

³⁷⁹ Nejla Günay, **age**, s.287

* Hicri 31 Mart 1325 tarihi, miladi olarak 13 Nisan 1909 tarihine denk gelmektedir.

** Bu tarih Uras'ta 27 Mart 1325 (9 Nisan 1909) olarak verilmiştir

³⁸⁰ Sonyel, **age**, s.29

mahallesinde kalan, Ermeniler tarafından yakalanan Müslümanlar da derhal öldürüldüler³⁸¹.

Hükümet, Karaisalı erlerini silah altına çağırdı. Bu toplanan ihtiyat taburu erlerinden bir kısmı kendi ailelerini, köylerini korumak amacıyla dağıtıldılar. Kargaşalıklar 14 Nisan 1909'dan (1 Nisan 1325) 17 Nisan 1909'a (3 Nisan 1325) kadar üç gün sürdü ve sonunda bastırıldı. 14 Nisan 1909 (11 Nisan 1325) günü, Dedeoğaç'tan gelen üç tabur askerin üzerine yine Ermeni mahallelerinden ateş edildi. İkinci bir çarpışma ve yangın başladı³⁸².

Diğer yandan Osmanlı hükümetinin olayları bastırmak üzere bölgeye sevk ettiği askeri birliklere ait silah ve mühimmat çoğu kez yolda Ermeni çeteleri tarafından yağmalanıyordu³⁸³.

İngiliz sefaretinin baş mütercimi Athanasios Tripanis, Adana'da olaylar başlar başlamaz durumu Mersin'deki Konsolos Yardımcısı Doughty Wylie'ye rapor etmişti. Wylie, Tripanis'in mesajı üzerine trenle Adana'ya hareket etti. Yolda birçok insan cesedi gören Wylie, 15 Nisan'da durumu İngiliz sefiri Lowther'e rapor etti ve birçok insanın öldüğü olaylarda İngiliz uyrukluların tehlike altında bulunmadığını bildirdi. İngiliz sefiri Lowther, 16 Nisan'da İngiltere'ye bir telgraf göndererek Mersin'e bir İngiliz harp gemisi gönderilmesini talep etti. Ayrıca Pire limanında bulunan diğer bir harp gemisinin de Beyrut'ta çıkabilecek olaylara müdahalede bulunmak üzere emir almaya hazır vaziyette bekletilmesini teklif etti³⁸⁴.

Bu arada Türkler ile Ermeniler arasında başlayan çatışmalar Bahçe, Maraş, Hamidiye, Antakya, Tarsus, Payas, Haçin (Saimbeyli), Erzin, Dört Yol gibi çevre il ve ilçelere de sıçramış³⁸⁵ ve İskenderun Körfezinin tüm sahil şeridi çatışmalardan etkilenmişti.

³⁸¹ Uras, **age**, s.556

³⁸² Uras, **age**, s.556

³⁸³ Seda Bayındır, **Adana Ermeni İsyanı (1909) Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.236

³⁸⁴ Sonyel, **The Turco-Armenian "Adana Incidents.., age**, s.30

³⁸⁵ Sonyel, **age**, s.30

15 Nisan Akşamı Ermeniler cephanelerinin azalması üzerine Ermeni bölgesine yakın bir evde oturan bir hoca aracılığıyla Valiye bir not göndererek korunma talebinde bulundular. Bunun üzerine Valilik bir Albay komutasındaki birlikle Ermenilerin oturduğu mahallede devriye görevi yaptırmaya başlamıştır³⁸⁶.

16 Nisan sabahı HMS Swiftsure adlı İngiliz savaş gemisi ile diğer ülkelerin savaş gemileri Kilikya kıyılarında devriye gezmeye başladılar. 17 Nisan günü Adana Valisi ile Binbaşı Wylie, Türk din adamları ve Türklerin ileri gelenleri ile görüşerek, Ermeni papazları ve ileri gelenleri ile ateşkes yapılması konusunda mutabakata vardılar³⁸⁷. 16 Nisan sabahından itibaren kurtarma ve yardım faaliyetlerine başlandı .19 Nisan sabahı Beyrut'tan gelen 100 kişilik askeri birliğin (muhtemelen bir Bölük) Adana'ya ulaşmasını müteakip silahlar susmuş ve şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Diğer yandan Şeyhülislam, Adana Müftüsüne çektiği telgrafta adam öldürmenin şeriata aykırı olduğunu bildirirken, Ermeni Patriği de Adana'daki Ermeni Marhasası'na telgraf çekerek çatışmaları durdurmalarını istemiştir³⁸⁸. Daha sonra olayların Konya, Diyarbakır ve Halep bölgelerine de sıçrama eğilimi göstermesi üzerine Şeyhülislam ve Ermeni Patriği bu bölgelerdeki dini liderlere de benzeri telgraflar gönderdiler.

Olaylar yatıştıktan birkaç gün sonra 25 Nisan günü Rumeli'den bölgeye gönderilmiş olan Türk askerlerine Ermeniler tarafından ateş açılması üzerine olaylar tekrar başlamıştır. Türk askerlerine açılan ateş sonucu 15 asker şehit olmuştur³⁸⁹. İngiliz sefiri Lowther'e göre olayların başlama nedeni, yabancı müdahalesini sağlamak için her şeyi göze alan Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin kışkırtıcılığı³⁹⁰ olmuştur .

³⁸⁶ Yücel Güçlü, *Armenian Events and Cemal Pasha, (1909 Adana Olayları/Makaleler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.195

³⁸⁷ Sonyel, *The Turco-Armenian Adana Incidents*, *age*, s.30-31-32

³⁸⁸ Sonyel, *age*, s.33-34-35

³⁸⁹ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı. 237, Ankara, 2008, s.66

³⁹⁰ Sonyel, *age*, s.35

Olaylar yatıştıktan sonra yeniden alevlenmesinin sebeplerinden biri de Ermenilerin Mersin ve İskenderun açıklarında seyreden yabancı savaş gemilerinden cesaret almasıydı³⁹¹.

İstanbul'da Adana olaylarını görüşen hükümet, vali Cevat Beyi ve Garnizon Komutanı Mustafa Remzi Paşa'yı görevden alarak yerlerine Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa'yı ve Miralay Mehmet Ali beyi atamıştır³⁹².

Meclis, daha sonra olayların nedenlerini araştırmak amacıyla ikisi Meclis içinden görevlendirilen, diğer ikisi de hükümet tarafından atanan dört kişilik bir soruşturma heyetini³⁹³ Adana'ya göndermiştir.

Meclis'in Soruşturma Heyeti'nde Tekirdağ Milletvekili Ermeni asıllı Agop Babikyan ile Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey görevlendirilmiş, ayrıca heyete Hükümet tarafından Devlet Konseyi Baş Murahhası Arif Bey ile bir başka Ermeni asıllı Hakim Musdikyan Efendi atanmıştır. Yusuf Kemal Bey, göreve başlar başlamaz ilk iş olarak Ermeni ve Rum liderleri ile İngiliz ve Fransız konsoloslarını Heyet'in toplantılarına davet etmiş ve İngiliz Konsolosu Binbaşı Wylie'nin heyetin şeref üyesi olmasını teklif etmiş³⁹⁴, Wylie bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir.

Heyete ifade veren M.Gibbons ve M.Chambers gibi İngiliz tanıklar olayların baş sebebinin Ermeni milliyetçi akımları olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Amerika'nın İstanbul'daki diplomatik temsilcisi de İstanbul'daki İngiliz sefiri Lowther'e, Anadolu'da görev yapan en tecrübeli Amerikalı misyoner olan Papaz Dr. Christie'nin verdiği bilgileri rapor haline getirerek aktarmıştır. Bu raporda Adana'daki Ermeni gençlerinin ateşli birer ihtilal taraftarları oldukları, bunların aylarca silah ve mühimmat yığınağı yaptıkları, olayların baş sorumlusunun ise Ermeniler arasında ihtilal fikirlerini yayan Piskopos Muşeg olduğu bildirilmiştir³⁹⁵.

Bu arada olaylar sırasında devam eden soruşturmalar kapsamında Adana valisi olan Cevat Bey ile komutan Mustafa Remzi Paşa İstanbul'da, Dörtöyl

³⁹¹ Bayındır, **age**, s.242

³⁹² Sonyel, **The Turco-Armenian "Adana Incidents..**, **age**, s.32-33

³⁹³ Artuç, **age**, s.66

³⁹⁴ Sonyel, **age**, s.41

³⁹⁵ Sonyel, **age**, s.42

Mutasarrıfı Mehmet Asaf Bey ise Adana'da sorguya çekilmiştir. Sorgulamalar sonucunda mülkiye ve adliye müfettişleri Faik Bey ile Artin Efendi birer rapor hazırlamışlardır. Her iki rapor sonucunda, olaylar sırasında gerekli tedbirleri alamayan Cevat Bey ile Mustafa Remzi Paşa'nın ve Mehmet Asaf Bey'in Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmaları kararlaştırılmıştır³⁹⁶.

Cebel-i Bereket* Mutasarrıfı Mehmet Asaf Bey, daha önce Erzin Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanmış ve delil yetersizliğinden beraat etmiş olmasına rağmen Yusuf Kemal Bey'in** girişimleri sonucu Adana Sıkıyönetim Mahkemesinde tekrar yargılanmıştır. Yargılamalar sonunda Cevat Bey altı, Mehmet Asaf Bey dört, Mustafa Remzi Paşa ise üç ay hapis cezasına çarptırılmış ve açığa alınmıştır³⁹⁷. Soruşturmalar devam ederken Dahiliye Nazırı(İçişleri Bakanı) Ferit Paşa, Sadrazam(Başbakan) Hüseyin Hilmi Paşa'ya, Adana'ya vali olarak Üsküdar Mutasarrıfı Cemal Paşa'nın atanmasını önermiş³⁹⁸ ve teklif kabul edilerek 1 Ağustos 1909'da Cemal Paşa Adana valiliğine atanmıştır.

Cemal Paşa'nın Adana Valiliği sırasındaki en önemli icraatı Adana olaylarından dolayı yargılananların cezalandırılmasında uygulanan çifte standartta ortaya çıkmıştır. Kenan Paşa başkanlığında görev yapan Adana Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonunda *“olaylara karıştığı tespit edilerek suçlu bulunan ve haklarında idam cezası talep edilen Ermenilerin sayısının 4-9 arasında değiştiği, Türklerden ise 40 kişinin idam cezasına çarptırıldığı”*³⁹⁹ İngiltere'nin Halep Konsolos Yardımcılığına vekalet eden Chafy tarafından İngiliz sefiri Lowther'e rapor edilmiştir.

Mahkemenin bu yanlı kararı, bir yandan Ermenilerin işledikleri isyan ve cinayetlerinin cezasız kalması nedeniyle Ermenileri şımartırken, diğer yandan Ermenilerin kendi başlattıkları eylemlerin sorumluluğunu Türklerin üzerine atarak masum rolü oynamalarına fırsat sağlamıştır. Bu fırsatı değerlendirmede gecikmeyen Ermeni Patriği Toryan, mahkemenin aldığı kararın Ermenilerin

³⁹⁶ Artuç, **age**, s.66

* Dörtyol ve Erzin bölgesi

** Meclis-i Mebusan'da Kastamonu Milletvekilidir.

³⁹⁷ Bayındır, **age**, 84-88

³⁹⁸ Artuç, **age**, s.71

³⁹⁹ Sonyel, **The Turco-Armenian Adana Incidents..**, **age**, s.46

suçsuz, Türklerin ise suçlu olduklarını kanıtladığını, böylece Müslümanları öldüren Ermenilerin aslında nefs-i müdafaa yaptıklarının anlaşıldığını, buna rağmen bazı Ermenilerin idam cezasına çarptırılmalarının adaletsizlik olduğunu öne sürerek 7 Eylül'de patriklik görevinden istifa etmiştir.

Patrik Toryan'ın istifasından sonra Ermeni Milli Konseyi'nin de istifa tehdidinde bulunması üzerine İçişleri Bakanı Talat Bey, Adalet bakanı Necmettin Bey ve Ermeni Patriği Toryan arasında görüşmeler yapılarak Toryan'ın taleplerinin tatmini için bir yol aranmaya başlanmıştır. Talat Paşa, teşkil edilen Tahkikat Heyeti'nde görev alan Ermeni milletvekili Agop Babikyan'ın dahi olayları başlatanların Ermeniler olduğunu kabul ettiğini, bu nedenle ceza alan Ermeniler lehine pozitif ayırım yapılmasının haksızlık olacağını dile getirerek Müslüman, Hristiyan ayırımı yapmaksızın idama mahkûm edilen tüm suçluların cezalarının infazını istemiştir⁴⁰⁰. Ancak birkaç gün sonra idama mahkûm edilenlerden 40 Müslümanın cezalarının onaylandığı, 29 Ermeni'nin ise idam cezalarının ömür boyu hapse çevrildiği açıklanmıştır.

Cemal Paşa, Ermenilerin idam cezaları uygulanmazken Müslüman Türklerin cezalarının nasıl infaz edildiğini kendi hatıratında aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır⁴⁰¹:

“Adana'daki görevime başladıktan dört ay sonra Sıkıyönetim Mahkemesi'nin haklarında idam kararı verdiği 30 Müslümanı astırdım. İki ay sonra da Erzin'de 17 Müslümanı daha astırdım. Astırdıklarımdan biri de Bahçe Müftüsü idi. İdama mahkum edilen Ermenilerden ise sadece birini astırdım. Olayların baş sorumlusu olan Piskopos Muşeg'i ele geçiremediğimize çok hayıflanıyorum. Muşeg, olayların ikinci gününde yabancı bir ülkenin gemisi ile İskenderiye'ye kaçtı. Muşeg, Sıkıyönetim Mahkemesi'nce gıyabında ölüme mahkûm edilmişti. Ancak ben onun yerine Bahçe Müftüsü'nü astırdım”⁴⁰².*

⁴⁰⁰ Sonyel, **The Turco-Armenian Adana Incidents**, age, s.47

⁴⁰¹ Sonyel, **age**, s.47-48

* Cemal Paşa'nın kendi ifadesinden olayları başlatanlar Ermeniler olduğu halde Ermenilerden sadece 1 kişiyi astırdığı, buna karşılık 47 Türk'ü idam ettirdiği anlaşılmaktadır

⁴⁰² Kamuran Gürün, **The Armenian File (The Mith of Innocence Exposed)**, London, Nicosia, İstanbul, 1985, s.170

Takip eden süreçte daha önce kürek hapsine mahkûm edilmiş olan Kirkor, Nazaret, Bedros ve Mihran adlı Ermenilerin padişah tarafından affedildikleri, idama çarptırılan Ermenilerin ise cezalarının ömür boyu kürek hapsine çevrildiği⁴⁰³ Aralık ayının ortalarında açıklanmıştır.

Ne yazık ki Osmanlı hükümeti Ermeni komitecilerinin daha fazla sorun çıkarmalarını önlemek ve yabancı ülkelerin baskılarını azaltmak düşünceleriyle taraf tutmak zorunda kalmış ve başta yeni atanan vali Cemal Paşa olmak üzere tüm yetkililer Adana olaylarının faturasını Türklere kesmiş, Adana olaylarında yasalar Müslümanlara Ermenilerden daha şiddetli ve acımasızca uygulanmıştır⁴⁰⁴. İsyanı başlatan Ermenilerin yerine isyana karşı direniş gösteren Müslüman Türklerin idamlarının infaz edilmesi Ermenileri iyice şımartmış ve ne yaparlarsa yapsınlar başlarına bir şey gelmeyeceği inancına sahip olmalarına ve ileride yeniden isyan başlatmalarına zemin hazırlamıştır. Cemal Paşa'nın isyancı Ermenileri kayırarak isyanı çıkartanlar yerine karşı koyan Türkleri astırması, ileride Ermenilerin; *"Adana olaylarını Türkler çıkardı. Bu nedenle de 47 Türk asıldı"* demek suretiyle Türkleri katliamla suçlamalarının bir delili olarak kullanmalarına da neden olmuştur.

3.1.13. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ermeni İsyanları

Birinci Dünya Savaşı öncesinde 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarını büyük ölçüde kaybetmişti. Osmanlı Devleti'nin son günlerini yaşadığını gören büyük devletler açısından artık sıra diğer toprakların paylaşımına gelmişti.

İngiltere ve Fransa böyle bir paylaşımda Rusya'nın İstanbul'u ve boğazları olarak Akdeniz'e inebileceği ve Rus donanmasının Hint ve Çin yollarını tehdit edebileceği endişesiyle başlangıçta Osmanlı Devleti'nin paylaşımında fazla istekli görünmediler. Ancak Rusya'nın Ermenileri de kullanarak Doğu Anadolu'yu istila etme teşebbüsleri karşısında Osmanlı Devleti'nden koparılacak paydan kendi

⁴⁰³ Sonyel, **age**, s.47

⁴⁰⁴ Bayındır, **age**, s.250

hisselerine düşecek kısmı almanın ve aynı zamanda Rusya'nın kontrolsüz şekilde bölgede yayılmasını önlemenin telaşına düştüler⁴⁰⁵.

Almanya'nın bu dönemdeki politikasını İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Von Wangenheim'in Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 21 Mayıs 1913 tarihli rapor yeterince aydınlatmaktadır. Raporda Wangenheim⁴⁰⁶; *“İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarını paylaşmalarını önleyebilmek için Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının mümkün olduğu kadar geciktirilmesinin uygun olacağını, ancak parçalanma başladıktan sonra Almanya'nın Mısır'a yakın bir yere yerleşmesinin kendisini İngiltere ile çarpışmaya götürebileceğini, Anadolu'ya yerleşmesi içinse yeterli altyapıya sahip olmadığını, Almanya'nın Anadolu topraklarındaki okul, hastane ve benzer kurumlarının İngiltere ve Fransa'ya kıyasla son derece yetersiz olduğunu, bu şartlarda Almanya için en uygun seçeneğin Bağdat demiryolu ve Kilikya bölgesini ve bu kapsamda İskenderun Körfezi ile Mersin ve Adana'yı elde bulundurmak olduğunu”* bildirmiştir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden pay almayı düşündüğü bölgelere ilişkin tasavvurları Almanya Dışişleri Bakanı Yagov tarafından 14 Mayıs 1913'te Viyana'da Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'a da bildirilmiştir. Bu görüşmeden sonra Almanya'nın Viyana Büyükelçisi Tschirschky Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'la bir görüşme yapmış ve görüşme sonuçlarını Almanya Dışişleri Bakanlığı'na rapor etmiştir. Tschirschky raporunda⁴⁰⁷; *“Avusturya'nın Antalya ve Kilikya bölgelerini işgale değer olup olmadıkları konusunda incelediğini ve bu bölgelerin diğer devletlerin menfaat alanına girmeyeceğini belirlediğini, bu suretle Anadolu toprakları üzerinde Avusturya ile Almanya'nın komşu olacağını, Avusturya'nın ayrıca Hayfa limanını da almak istediğini, ancak bu isteğinin Fransız ve İngiliz çıkarları ile çelişmesinden endişe ettiğini “* bildirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşına sürüklendiği yıllarda büyük devletler arasında süren Osmanlı'nın mirasının paylaşımı çalışmalarından Osmanlı Devleti yönetimi ve halkı yeterince haberdar olamamıştır. Bunun sebeplerinin başında yönetim kadrosunun durumu anlamamış olması ve anlayabildikleri kadarını da

⁴⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Ermeni Meselesi**(Cumhuriyet Yayınları), İstanbul,1998, s.18

⁴⁰⁶ Bayur, **age**, s.19-21-128-129

⁴⁰⁷ Bayur, **age**, s.136-137

halktan gizli tutmaya çalışmış olması gelmektedir. O dönemde Türkçe gazeteler hükümetin baskısı altında ve iktidarın elinde olduğundan halk aydınlatılamamış, mesela Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini yabancıların idaresi altına sokan anlaşmalar halka aldatıcı bir şekilde aksettirilmiştir. O dönemde Rumca ve Ermenice de dahil yabancı dillerde yayın yapan Osmanlı basını Türkçe yayın yapan basından çok daha etkindi⁴⁰⁸ ve “söz konusu yayınları izleyenler üzerinde istenilen doğrultuda kamuoyu oluşturma imkânlarına da sahipti”.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmakta olduğunu algılayan Ermeniler de tıpkı Balkan halkları gibi önce özerklik ve uzun vadede bağımsızlıklarını kazanmak için savaşın öncesinden başlayarak hazırlıklara girişmişlerdi. Osmanlı Hükümeti, genel savaşa girmeden önce Ermeni komiteleri, başta patrikhane olmak üzere, Osmanlı Hükümetinin Rusya'ya karşı savaşa girmesi halinde izleyecekleri tutumu tespit için toplantılar yapıyorlardı⁴⁰⁹.

1914 Haziran'ında Erzurum'da Taşnaksutyun kongresi toplanmıştı. Bu kongrede durum görüşüldü, önemli kararlar verildi. Kongre, iki hafta sürdü. Kongreye İstanbul, Trabzon, Muş, Erzurum, Sivas, Harput, Samsun, Adana, Beyrut, İzmir, Kayseri, Konya bölgelerinden, Eçmiyazin, Moskova, Tiflis, Tahran, Tebriz, Amerika, Mısır, Balkan örgütlerinden, Truşak, Azadadard yazı heyetlerinden ve Avrupa, Rusya, Türkiye öğrencilerinden olmak üzere 30 üye gelmiş bulunuyordu. Kongrede, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalınması ve bir yandan onun siyasî programı eleştirilirken diğer yandan kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişilmesi⁴¹⁰ kararı alınmıştır.

Diğer yandan Rus Ermenileri de boş durmuyor ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkacak savaştan istifade ile Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan devleti kurmaları konusunda Rusya'nın desteğini sağlamaya çalışıyorlardı.

⁴⁰⁸ Bayur, **age**, s.7

⁴⁰⁹ Uras, **age**, s.579

⁴¹⁰ Uras, **age**, s.579

Osmanlı hükümetinin seferberlik ilan ettiği dönemde Rusya'nın Genel Valisi Voronzov Daşkov ile Eçmiyazin Katogikosu arasında Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte mücadele ve karşılıklı destek esasına dayanan yazışmalar yapıldı⁴¹¹.

Ayrıca Eçmiyazin katogikosu Keork* Tiflis'te bizzat Rus İmparatoru ile görüşmeler yaptı. Osmanlı Hükümeti'nin seferberlik ilan etmesinden sonra Ermeni komitelerinin faaliyetleri bir kat daha artmış ve daha Osmanlı Hükümeti Rusya ile savaşa girmeden önce Kafkasya Ermenileri hazırlıklara başlamışlardı. Her taraftan Ermeni gönüllüler Rus ordusuna, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşacak Ermeni çetelerine ve Ermeni intikam alaylarına girmek üzere Kafkasya'ya, Tiflis'e doluyorlardı. Osmanlı meclisinde Erzurum milletvekili olan Antranik (Karakin Pastırmacıyan) önce Tiflis'e getirildi ve komite tarafından teşkilat için Kafkasya'ya gönderilerek Taşnaksutyun'un bölgede bütün gücüyle faaliyete geçmesi sağlandı**

1914 Ekim'inde Çar, Rus ordusuna Türk hudutlarını geçmeleri emrini vermiş, aynı tarihte Taşnaksutyun da, Türkiye'ye savaş ilan etmiştir.

⁴¹¹ Bektaş, age, s.74

* 1914'de Rus İmparatoru Tiflis'e geldiğinde kendisini kabul eden imparatora hitaben Keork'un yaptığı aşağıda bir bölümü sunulan konuşma gerek Rusya Ermenileri'nin gerekse Osmanlı Ermenileri'nin, Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan devleti kurma düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır:

“...Şevketlim, cemaatimin ıstıraplarına siz son vereceksiniz.

Ermenilerin kurtuluşu için Türk Hükümeti yoluyla ıslahatı uygulattırmak konusunda yapılan bütün teşebbüslerin tarihi, bu yoldaki teşebbüslerin acı ve ıstıraptan başka bir şey getirmediğini bize bildiriyor. Islahat, hiçbir gerçekleşme alanına çıkamamış ve anlamsız kalmıştır. Türkiye Ermenilerinin kurtuluşu, kendilerini kesinlikle Türk hakimiyetinden ayırarak bağımsız bir Ermenistan kurulmasından ve bunları da Büyük Rusya'nın kudretli himayesine vermekten başka bir suretle mümkün değildir. Türkiye Ermenilerinde bağımsızlık düşüncesi o kadar olgun bir haldedir ki, bütün milleti canlandıran, yaşatan yalnız bu fikirdir (Detay için bakınız; Uras, age, s.583-584).

** Rusya'nın Kırmızı Kitap'ında Çalkuşyan, bu hareketler hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Büyük masraflarla derhal Ermeni gezici hastaneleri kuruldu. Tiflis'ten her tarafa Duma üyesi Babacanof, Episkopos Mesrop, Tiflis belediye reisi Hatisof, Kafkas Ermeni Hayır Cemiyeti Reisi Arutyunof imzalarıyla şu tamimi gönderdiler:

“Ermeni milletinin Rusya'ya karşı değişmeyen sadakatini gös-termesi zamanı gelmiştir. Ermeniler, hududun ötesinde bulunan birçok kardeşlerini kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan çekinme-melidir”.

Bu arada Rusya Ermenileri ve dış ülkelerde yaşayan Ermeniler arasında “gönüllü listeleri” dolaştırılıyordu. Bu listelere Rusya'dan gelen Ermeniler'in yanı sıra, Amerika'dan, İngiltere'den, Fransa'dan, Bulgaristan'dan, Romanya'dan ve hattâ Buhara'dan gelen Ermeniler giriyorlardı. Bunlar, mallarını sattılar, ticaretlerini, işlerini bıraktılar, silah ve cephane-lerini temin ettiler. Toplama yeri olan Tiflis'e koştular... Vatanimizin marşını söylüyorlar, bir düğüne gi-der gibi cepheye koşuyorlardı (Detay için bakınız:Uras, age, s.590)

Osmanlı Devleti kısa bir süre önce Balkan Savaşı'ndan çıkmıştı ve savaş sonrası birçok dertle uğraşmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı Osmanlı Devleti'nin yaşam ve bağımsızlığını tehdit ediyordu. Bu nedenle seferberlik ilan etmek zorunda kalmıştı. Doğal olarak etnik ayırım ve inanç ayırımı gözetmeksizin tüm halktan hizmet ve özveri bekliyordu. Oysa Ermeni halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmakta olan komiteler, devletin bu durumunu kaçırılmaz, bir daha ele geçmez bir fırsat sayıyorlardı. Bunun için Rus, İngiliz, Fransız paralarıyla satın alınmış propagandacılar, seferberliğin arkasından illere dağıldılar.

İstanbul'dan, yabancı memleketlerdeki merkezlerden direktifler, bildiriler yağdırılmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine kadar geçen sürede Rus, İngiliz, Fransız ve daha sonra İtalyan elçilikleri ve bu devletlerin illerdeki konsoloslari, Ermeni komitelerinin yurt dışı ile ve Osmanlı ülkesinin her yeri ile olan haberleşmelerine aracılık ettiler, para, silah gibi gereksinimlerini sağladılar. Komite başkanları ve bireyleri de siyasal ve askerlik durumumuz konusunda bunlara tam bir casusluk yaptılar⁴¹².

Bu arada savaş öncesinde ve savaş sırasında alınacak tedbirler ve uygulanacak yöntemler konusunda da Ermeni komiteciler aşağıda yer alan talimatları köylere kadar yayımlamıştır⁴¹³:

1. Her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.
2. Seferberlik ilanıyla silah altına çağırılan Ermeniler bu çağrıya uymayacaklar ve çevresindeki halkı, Müslümanlar dahil orduya katılmaktan men edeceklerdir.
3. Her ne suretle olursa olsun silahaltına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip Ermeni çetelerine ve gönüllü birliklere katılacaklardır.
4. Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firariler ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı ordusuna saldıracaklardır.

⁴¹² **Ermeni Komitelerinin Amaçları ..**, age, s.141-142

⁴¹³ Süslü, age, s.103-104

5. İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iâşe ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.
6. Cephe gerisinde 2 yaşına kadar olan Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir.
7. Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.
8. Terk edecekleri ev, tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları Müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.
9. Resmi devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürerek katledeceklerdir.
10. Cepheden yaralı dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.
11. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde isyanlar, ihtilaller çıkaracaklardır.
12. Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.
13. Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.
14. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamın faturasını Müslümanlara çıkararak bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.
15. İtilaf devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır⁴¹⁴.

Savaş başlamadan bir ay kadar önce Beyazıt Mutasarrıflığı 14 Ekim 1914 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderdiği mesajda; *“26 Eylül 1914’te Rusya’daki Ermeni komitecilerinden Samson, Muslu ve Sempat’ın 600 Ermeni gönüllü ile önce Hoy’a, oradan da Selmas’a geldiklerini, bunların büyük çoğunluğunun Osmanlı vatandaşı olan Van, Muş, Bitlis, Kars ve Gümrü Ermenilerinden meydana geldiğini ve Rusların Selmas’ta bulunan İran Ermenilerine silah verip Osmanlı ülkesinden Muş ve Bitlis vilayetleri ile Azerbaycan eyaletini Osmanlı’dan alıp*

⁴¹⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/2, Klasör 528, Dosya, 2061, Fihrist 21, No: 4/3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28, No: 1/131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1, No: 4/3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-25

Ermenilere vermeyi vadettiğinin Hoy Konsolosuna ve güvenilir bir zat olan Necati Bey'e gelen mektuplardan anlaşıldığını" rapor etmiştir⁴¹⁵.

Yabancı memleketlerdeki Ermeniler, itilâf devletlerinin paralarıyla ve bu devlet konsoloslarının aracılıkları ve arka çıkmalarıyla silahlandırılarak intikam alayları biçiminde Kafkas ve İran sınırlarında Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılacak askeri harekâtta kullanılmak üzere hazırlıklarını yaptılar. Bunların hareketiyle eş zamanlı olarak Osmanlı ordusunda silahlaltına alınan Ermeni askerleri de, silahlarıyla birlikte Rus tarafına geçerek Rusların öncü kuvvetleri olarak düşman ordusu içinde yerlerini almışlardı⁴¹⁶. Yurt içinde kalanlar ise İtilâf devletlerinin başarılarını kolaylaştırmak suretiyle ulusal amaçlarını elde etmek ve kısa sürede çökeceğini sandıkları Osmanlı Devleti'ni yıkmak için silahlanmış olarak, kendi bölgelerinde ayaklanmaya başladılar. Aşağıda detayları verilen Ermenilerin çıkardıkları isyanlar incelenirken Ermenilerin, çökmekte olan imparatorluğun kalıntılarından yabancı ülkelerin de desteği ile bağımsız bir Ermenistan çıkarma amacına yöneldikleri ve Osmanlı Devleti ile harbeden devletlerin de Osmanlı Ermenilerini kendi ulusal hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullandıkları gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

3.1.13.1. Zeytun Bölgesi

İlk ayaklanma hareketi yine Zeytun Ermenileri tarafından çıkarılmıştır. 1914 yılında daha savaş başlamadan Zeytun Ermenilerini temsilen bir heyet Petersburg'a giderek Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık alabilmek için Ruslardan yardım istemişti⁴¹⁷. Ruslar Zeytun Ermenilerinin bağımsızlık isteğini Fransızlar ve İngilizlere bildirmişti⁴¹⁸.

Bu arada Zeytun Ermenilerinden bir grup hapishaneyi basarak tutuklu Ermenileri kurtarmak istemiş ve hapishaneyi korumakla görevli jandarma erlerini şehit etmiştir. Konunun aslını öğrenmek ve muhtemelen yabancı devletlerin ve

⁴¹⁵ Bektaş, **age**, s.78-79

⁴¹⁶ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, **age**, s.141-142

⁴¹⁷ Dinçaslan, **age**, s.146

⁴¹⁸ Derya Sazak, Soykırım Sanal Din Haline Geldi (Hikmet Özdemir Röportajı), Milliyet, 25 Nisan 2005

Patrikhanenin suçluların af edilmeleri konusundaki taleplerini karşılamak üzere 4.Ordu Kumandanlığınca Maraş Mutasarrıflığına bir telgraf gönderilmiştir.

14 Mart 1915 tarihli telgrafa bir gün sonra gönderilen cevapta;⁴¹⁹ *“Zeytun Ermenilerinin hapishaneye hücum ederek görevli jandarma erlerini şehit ettikleri ve askerlerin katledilmesinden dolayı devletin kendilerini cezalandırmasından endişe duyan Ermenilerin durumu telgrafla Ermeni Patrikhanesine ve Sis Katogikosluğuna haber vererek aracılık yapmaları talebinde bulundukları, “Devletin siyasetinin Zeytun Ermenilerini affetme yönünde olması halinde bölgede yirminin üzerinde cinayet işleyen ve senelerce takibe rağmen yakalanamayarak gıyaplarında idam cezasına çarptırılan Ermeni katillerin af edilmelerinin bölge halkı üzerinde son derece kötü bir etki yapacağı ve gelecekte bölgede sükûnetin ve asayişin bozulmasına neden olacağı”* bildirilmiştir⁴²⁰. Söz konusu cevapta yapılması gereken doğru hareket tarzı önerilmiştir. Ancak hükümet çoğu kez yabancı devletlerin baskılarına boyun eğerek suçluları affetme yolunu tercih etmiş, bu durum yukarıdaki cevapta belirtildiği gibi bölgede huzurun ve asayişin daha da bozulması sonucunu doğurmuştur.

Zeytun'lular seferberliğin ilanı üzerine açıktan açığa hükümeti dinlememeye, devlet vergilerini vermemeye, askerlik çağrısına gelmemeye, askerlik şubelerine yazılmak için başvuran Müslüman halkın önlerine çıkarak ve yolları keserek onları öldürmeye, para ve mallarını zorla almaya⁴²¹ başladılar.

Ermeniler, seferberliğin ilanı üzerine 17 Ağustos 1914'de askeri hizmete karşılık komutan ve subayları kendileri tarafından tayin edilmek üzere ayrı bir Ermeni alayı kurmak istemiş, istekleri kabul edilmeyince, Zeytun merkezinde kendi aralarında toplanarak seferberliğe katılmama kararı alarak silahlarıyla dağlara çıkmış, Maraş kışlasına getirilen Ermeni erler de silahlarıyla kaçarak, çeteler kurmuştur⁴²².

⁴¹⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2005, s. 71

⁴²⁰ Genelkurmay ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör:1768, Dosya: 206, Fihrist: 2-1(2-5)

⁴²¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, age, s.142

⁴²² Uras, age, s.603

Bu çeteler 30 Ağustos 1914'te, yine seferberlik ilanından hemen birkaç hafta sonra Zeytun Askerlik Şubesinde terhis olup, Fırnıs* yoluyla köylerine dönen yüzün üstünde Andırın'lı askere taarruz ederek paralarını almışlar ve büyük bir çoğunluğunu öldürmüşler, taşıt aracı toplamak için ilçeye bağlı yerlerde dolaşan Jandarma Bölük Komutanı ile emrindeki erlere karşı silah kullanmışlar ve Maraş yolu üzerinde Kaymakam Pınarı denilen yerde Başarılı Köyü halkından bir kısmını öldürmüşlerdir. Soruşturma sonucunda eşkiyadan yaklaşık 65 kişi, birçok silahlar, bomba ve dinamitlerle ele geçirilmiştir⁴²³.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na; “ *Ermenilerin Türklere karşı kullanabileceği silah ve mühimmatın İstanbul'a gönderilmesi gayretlerinde İngiltere, Fransa ile birleşmelidir*” şeklinde bir istekte bulunmuş, Rusya'nın Londra Büyükelçisi Kont Benckendorff, Sazanov'un talebini 24 Şubat 1915'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na iletirken aşağıdaki istekleri de ilave etmişti:

“ *Zeytunlu Ermeni milletvekilleri Mavino Huyan, Mikael Avardyan ve Gasparyan'ın Rus Kafkas Ordusu sahra kurmayına bildirdiğine göre; Kilikya'nın her tarafında, özellikle Zeytun'da Hınçak örgütünün birçok taraftarı, Adana, Haçin, Sis, Fırnıs, Maraş ve Halep'te komiteleri vardır. Başlatılacak akımın başına 1895'deki akımı yöneten aynı fertler- Tohadcıyan, Yenidünyan, Surenyan, Çakıryan, Yakubyan ve Gasparyan geçirilebilir. Bunlar İskenderun veya dolaylarına baskın yapmadan çok sayıda silahı içeriye taşıyabilirler*”⁴²⁴.

Yukarıda yer alan talep, Zeytun isyanını Fransa'nın yanı sıra Rusya ve İngiltere'nin de desteklediğini ve Ermenilerin bu dönemde yoğun şekilde cephaneye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

1915 yılı Şubat ayında Zeytun'lular kasaba içindeki kışlada bulunan seyyar jandarma erlerine, Maraş'tan gönderileceğini haber aldıkları çok sayıdaki cephaneyi zorla ele geçirmek için Zeytun'un en sarp ve engelli bir yerinde pusu kurmuş, bekledikleri cephanenin başka yoldan gönderilmesi üzerine isteklerine ulaşamayan çeteler, cephaneyi karşılamak üzere gidip dönen 17 kişilik jandarma

* Süleymanlı

⁴²³ **Ermeni Komitelerinin Amaçları..**, age, s.142

⁴²⁴ Dinçaslan, age, s.147

grubuna ateş açarak altı eri şehit etmiş ve ikisini yaralamış⁴²⁵, daha sonra düzeni sağlamak için Zeytun'a gelen Maraş mutasarrıfı ile gece kasabada gezen devriye jandarmalarına saldırmıştır.

Sayıları 700-800'ü bulan eşkıya Zeytun'un en hakim noktalarından biri olan Tekke manastırına kapanmış, bastırılmaları için uygulanan harekât sonucunda Maraş Jandarma Komutanı Binbaşı Süleyman* bey ile 25 er şehit olmuş, 34 er yaralanmıştır. Ayaklananların bir kısmı yakalanmışsa da büyük kısmı bölgenin sarp yapısından ve gecenin karanlığından yararlanarak manastırı ateşe vererek kaçmış, çevreye dağılan çeteler, rastladıkları yerlerde asker, jandarma, hükümet memuru ve Müslüman halka düşünölmeyecek ölçüde işkence ve kötü eylemler uygulayarak köyleri yakmaya başlamıştır⁴²⁶.

Tekke manastırından kaçan eşkıyadan ayrılan bir çete Dönekli, Afşarlı, Gümperli, Fatmalı, Hartalep, Uvek köylerine saldırarak halktan 32 kişiyi öldürmüş, altı kişiyi yaralamış, hava değişiminden dönen askerlerden ve jandarma erlerinden de 7 kişiyi şehit etmiş, 3'ünü yaralamış, 62 ev, üç bağ evi ve 27 harmanı yakarak hayvanlarını götürmüştür⁴²⁷. Genelkurmay ATASE Başkanlığı arşivinde yer alan konuya ilişkin bilgiler incelendiğinde; Zeytun Ermenilerinin isyanının basit bir olay olmayıp, planlı ve teşkilatlı bir çalışmanın ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan Zeytun bölgesindeki çetelerde birçok bölgede olduğu gibi eylemleri için hazırlık bölgesi ve eylemden sonra kaçma/kurtulma bölgesi olarak kiliseleri kullanmışlardır. Bu durum Ermeni kiliselerinin ve din adamlarının Ermeni tedhiş hareketlerini desteklediklerinin açık bir göstergesidir.

3.1.13.2. Kayseri Bölgesi

Komiteler, pek çok yerde olduğu gibi, Kayseri'de de önemli merkezler kurmuşlardı. Burada komite oluşturan ve yönetenlerin büyük kısmı Amerika'ya

⁴²⁵ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.142

* Zeytun'un adı şehit Jandarma Komutanı Binbaşı Süleyman beyin anısına hürmeten Süleymanlı olarak değiştirilmiştir

⁴²⁶ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.142

⁴²⁷ Ermeni Komitelerinin Amaçları...age, s. 142

gidip yıllarca orada kalmış, komitelerin yabancı memleketlerdeki merkezleriyle ilişki kurmuş kişilerdi.

Doğu illeri ıslahat programı ele alınmadan biraz önce, Hınçak Komitesinin Paris Genel Merkezi Başkanı Sabah Gülyan Kayseri'ye gelip bir hafta kalarak ayaklanma hareketlerine çevreyi hazırlamış ve komiteye on üç yaşındaki çocukların bile alınmasını öğütlemiş daha sonra Everek, Tomarza ve İncesu'yu dolaşarak buralarda da örgütü incelemiş ve komite faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda direktifler vermiştir. Yapılan resmî soruşturmalara göre bu süre içinde Hınçak Komitesince Kayseri livası içine 500-600'ü aşkın seri ateşli İngiliz tüfekleri sokulmuş, şubelere dağıtılmış ve 400 kadar çok yüksek tahrip gücüne sahip olan bomba yapılmıştır. Bu bombaların hesabı, yönetim kurulları değişikçe demirbaş olarak birinden ötekine aktarılmış ve komite direktifine uyularak çete başlarına verilmiş, silah sağlanması komite bireyleri için zorunlu kılınmıştır⁴²⁸.

Kayseri bölgesinde Taşnaksutyun Komitesinin gerçek çalışması, Nubar Paşanın Avrupa'da, doğu illeri sorununu söz konusu ederek dolaştığı zamana rastlamaktadır. Bu dönemde komite çalışmaları artarak devam etmiş, hücum ve taarruz için planlar hazırlanmış ve şubelere direktifler verilmiş, Kayseri Ermeni okulu öğretmeni Melkon Asador tarafından Kayseri, Genese, Everek ve Çomaklı'da, "Nubar Derneği" adı altında dört şube kurulmuş ve bu şubeler aracılığı ile birçok yardım toplanarak Mısır'a gönderilmiştir⁴²⁹.

Seferberliğin ilanı üzerine Hınçak ve Taşnaksutyun başkanlarınca gerek Kayseri, gerekse Everek'te ihtilal hazırlıkları birlikte konuşulmaya, silah ve bombalar her iki komitece ortaklaşa şubelere, çetelere paylaştırılmaya başlanmıştır. Seferberliğin ilanından sonra komitelerin en önemli uğraşlarından biri de askerlik sorunu olmuştur. Komitelerce, tüm şubelere askere çağırılanların çağrıya uymamaları, yükümlülük yaşında bulunanların ortadan kaybolmaları bildirilmiş ve sonuçta silahlı çağırılanların çoğunluğu çağrıya uymamıştır. Gelenler de en elverişli zamanda silahlı olarak gruplar halinde kaçmak üzere saklanmaya başlamıştır. Bir yandan da silah ve mühimmat teminine başlanmış ve

⁴²⁸ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age,s.146

⁴²⁹ Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri, Çeviren: Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 200

bomba ve mühimmat imalatı yapılmıştır. Everek'te, Balakisli Asador ve arkadaşlarının Amerika'dan getirttiği güçlü bir elektrik jeneratörü ile elektrik akımı üretilip bu akımı sokaklara çekilen tellere vererek görünmez bir biçimde Müslüman halkın ve erlerin öldürülmesi⁴³⁰ denenmiştir.

Şubat 1915'te, Amerika'da bomba yapımını öğrenerek dönen 30 yaşlarındaki Kigork'un, Everek'te imalathane olarak kullandığı evinde, ürettiği bir bomba kazara patlamış, patlama sonucu Kigork ölmüş, evde bulunan diğer üç bomba Ermenilerce ortadan kaybedilmiş ve gece kapıda görevlendirilen Ermeni bir jandarmanın da yardımıyla, bomba yapımına yarayan araç ve gereçler ortadan kaldırılmıştır. Soruşturmalar sonucunda, 1915 yılı Şubat ayında; Everek'te 30, Mart ayında 21, Mayıs ayında 11 bomba, Kayseri'de 90'ı aşkın çeşitli cins bombalar, dinamit ve başka patlayıcı maddeler, 400'ün üstünde savaş silahı, birçok mavzer, tabancalar ve rovelverler* bulunmuştur⁴³¹. Soruşturma genişledikçe gerek Everek'te ve gerek Kayseri'de bomba ve silah sayısı olağanüstü artmış ve birçok talimat ve komite bildirisi ele geçirilmiştir.

25 Şubat 1915'te 5. Kolordu Komutan Vekili Halil Recai Bey tarafından Savunma Bakanlığı'na gönderilen şifrede; " Develi'de Ermenilerin bomba imal ettiği, bombalardan birinin patlaması sonucu imal eden kişinin öldüğü, yapılan araştırma sonunda Ermeni mezarlığında, gömülü halde bomba yapımında kullanılan aletler ile barut ve silah bulunduğu 15. Tümen Komutanlığı'nın raporuna atfen bildirilmiştir⁴³².

Develi'de ayrıca Vasil oğlu Hacı Parsih'in bahçesinde büyük çapta 24 bomba, Fenese'de Ermeni kilisesi ile okulunda 21 bomba ve 320 kiloya yakın kurşun bulunmuştur⁴³³. Bu durum, komitelerin Kayseri'yi silah ve mühimmat deposu haline getirdiklerini göstermektedir.

13 Mayıs 1915'de Kayseri Mutasarrıfı Mithat Bey imzasıyla İstanbul Divan-ı Harbi Örfi Riyasetine gönderilen yazıda; "*İstanbul Divan-ı Harbi Örfi Riyasetinde*

⁴³⁰ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.147

* Toplu tabancalar

⁴³¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.7

⁴³² Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, age, s. 53

⁴³³ Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri, age, s. 201

yargılanan Kayseri Ermeni Hınçak Cemiyeti Kâtibi Neğyazaryan'ın Kayseri'deki silahların yerini göstermek üzere Kayseri'ye getirilmesi” talep edilmiştir⁴³⁴.

Ayaklanma tertipleri açığa çıkınca, köyleri daha çok savunmaya elverişli olan yerlerdeki gezici çeteler, sakladıkları silahlarıyla, bombalarıyla, yirmişer, otuzar kişilik gruplar halinde İncesu, Devrevnek (Dürevenek), Efkere, Ekrek ve diğer bölgelerde çalışmaya başlamış, saldırılar, sabotajlar, öldürme, halkın malını zorla almalar birbirini izlemiştir. Komitenin bu çevredeki çalışmaları ve ayaklanma tertipleri böylece açığa çıkarak patlamaya hazır yüzlerce bomba ve silah ele geçirilmiştir⁴³⁵.

Kayseri Ermenilerinin birçoğunun evlerinin altına tüneller kazdıkları ve çeşitli olaylarda kullanılan silah ve mühimmat ile asker kaçaklarını ve çetecileri bu tünellerde sakladıkları isyanlar sırasında ve isyandan sonra yapılan aramalarda tespit edilmiştir. Söz konusu tüneller günümüzde bu evlerin sahibi olan Kayserili vatandaşlar tarafından kiler ve benzeri amaçlarla kullanılmaya devam edilmektedir.

Kayseri bölgesinde Ermenilerin kadınlara tecavüzü nedeniyle bazı bölgelerde yörenin yaşlıları toplanarak, “kadınların 3 batın doğum yapmayarak çocuklarını düşürmesi” konusunda karar almıştır*. Tek başına bu karar bile Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

3.1.13.3. Bitlis ve Muş Bölgesi

Komitelerin Van'dan sonra en çok önem verdikleri bölge Bitlis ve Muş çevreleri olmuştur. Burası özellikle yılın her mevsiminde işlek bulunan ve ulaştırma için en elverişli durumdaki Van-Diyarbakır-Halep-İskenderun yolu üzerinde olduğu ve Muş-Lalori gibi eskiden beri Ermeni ayaklanmalarında ün yapmış yerleri içerdiği için değerli idi. Bu nedenle komiteler bölgeye çok önem

⁴³⁴ Hikmet Özdemir, “Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar”, Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 131

⁴³⁵ **Ermeni Komitelerinin Amaçları ...**, age, s.148

* Söz konusu bilgi Kayseri’de anılan kararın alındığı bölge nüfusuna kayıtlı olan ve halen Gazi Üniversitesi’nde görev yapan bir öğretim üyesi tarafından aktarılmış olup, kimlik bilgisinin saklı tutulmasının uygun olacağı değerlendirildiğinden burada ismi verilmemiştir.

vermişler, örgütlerin tertiplenmelerini düzenlemek ve yönetmek için en yetenekli adamlarını, delegelerini buralara atamışlardı. Patrikhane, meşrutiyetin ilanından önce ve ilanı müteakip en seçkin papazlarını, dinsel başkanlarını Bitlis bölgesine göndermiştir.

Gerek Van, gerekse Bitlis ili öteden beri komite eylemlerine elverişli bir çevre olmuş, en büyük ve kanlı olaylar bu yörelerde çıkmış, Ermenilerin büyük saygı gösterdikleri yerli ve Kafkasyalı çete başları bu bölgede gruplarını örgütleyerek en kapsamlı ayaklanmaları bu yörelerde çıkarmışlardı. Bu bölgelerde dar veya geniş kapsamlı Ermeni ayaklanmaları neredeyse kesintisiz bir şekilde devam etmiştir⁴³⁶.

Seferberlik ilan edilince Taşnaksutyun komitesinin talimatıyla Van ve Bitlis havalisi iki bölgeye ayrılmış ve Muş-Bitlis havalisi isyanlar çıkartmak üzere Van milletvekili Papazyan'ın idaresine verilmiştir⁴³⁷.

Bitlis'te komiteler muntazam ve kuvvetli bir teşkilata sahipti ve ilk ihtilal hareketi de Bitlis'te baş gösterdi. Komite merkezi Muş ve Van'a sınır olan Karkar* nahiyesindeydi. 9 Şubat 1915'te Hizan kazasının Karkar nahiyesine bağlı Ahkis** tarafındaki Sekûr köyüne gönderilen iki jandarmanın, *“artık hükümetin emirlerine boyun eymeyeceklerini ve bir daha gelmemelerini söyleyen”* Ermeniler tarafından kovulması üzerine köye 8 kişilik jandarma müfrezesi gönderilmiştir. Ermeniler gelen müfrezeye ateş açarak altı askeri şehit etmiş, benzer şekilde Kosor köyüne gönderilen iki jandarmadan da haber alınamamış ve Kursor, Sekûr, Arşin köylerinde çok sayıda Ermeni toplanarak Müslüman köylerine saldırmaya ve sivil halkı katletmeye başlamıştır. Karkar merkezinden bir diğer çete grubunun da Hizan'a saldırarak kaza merkezini ele geçirmeye çalışması üzerine Bitlis, Van ve Gevaş'tan bölgeye müfrezeler sevk edilmiş, Gevaş'tan bölgeye gelmekte olan müfrezeden 6 asker şehit edilmiştir. Sonuçta Kapan yolu, Arnis, Ahkis ve Beygiri*** köyleri ile Hizan kazası kuşatmadan kurtarılmış, ancak isyancı Ermeniler kaçmayı başarmıştır. Askeri birlikler harekâta devamla Karsu ve Sigor köylerini de

⁴³⁶ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.148-149

⁴³⁷ Süslü, **age**, s.73

* Van/Gevaş, Daldere

** Van/Gevaş

*** Van/Gevaş

iki günlük çatışmadan sonra isyancılardan kurtarmış, bölgeye girildiğinde birçok Rus şapkası ve cihazı bulunmuş ve bölgenin Ermeniler tarafından sahra mevzisi halinde tahkim edildiği anlaşılmıştır. Sigor köyünde şehit edilen jandarmalar ise gözleri oyulmuş, ciğerleri çıkarılmış, kafaları ezilmiş vaziyette taşlar arasında bulunmuştur⁴³⁸.

Hizan olayında bir gün sonra Muş merkez kazasına bağlı Sironk köyü civarından geçmekte olan müfreze Ermeniler tarafından açılan ateş sonucu birçok asker şehit olmuştur. Muştan bölgeye gönderilen 3 subay komutasındaki müfrezeler çatışmalar sonunda dokuz Ermeni çeteciyi ölü olarak ele geçirmiş, diğer çeteciler kuşatmayı yararak kaçırmıştır. Aynı gün Akâan nahiyesinin Kümes köyünde bulunan nahiye müdürü ile jandarma müfrezesinin bulunduğu ev Ermeni çetecileri tarafından kuşatılmış, sekiz saat devam eden çatışmalar sonunda nahiye müdürünün emrindeki dokuz jandarma eri şehit edilerek ev ateşe verilmiştir. Muş Taşnak komitesinden Rupen ve Esro tarafından sevk ve idare edilen Kümes ve Sironk olaylarının faili olan çetenin Muş'a bağlı Irak manastırında barındıkları istihbaratı üzerine 25 Şubat 1915'te bölgeye sevk edilen Teğmen Ahmet Efendi komutasındaki müfreze manastıra yaklaşırken iki taraftan açılan ateş altında kalmış ve müfreze komutanı Ahmet Efendi ile 4 er şehit olmuştur. Daha sonra Manastır ele geçirilmiştir. 26 Şubat 1915'te Muş'tan Sason'a giden 4 jandarma eri Geligüzan* civarında dere kenarında yemek yerken Geligüzan halkının saldırısına uğramış ve baltalarla parçalanan bedenleri bir saat ötedeki bir bölgeye gömüldüğünden bunların akibeti hakkında uzun süre bilgi alınamamıştır⁴³⁹.

Bitlis ve Muş bölgesinde bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında milletvekili olan Papazyan bizzat Muş'ta bulunmakta ve isyan eylemlerini bizzat idare etmektedir⁴⁴⁰. İsyanın askeri birlikler tarafından bastırılması üzerine suçlu Ermenilerin kurtarılması için gerçek durumu saptıran bilgiler aktararak hükümet nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Ermeni Patriği tarafından da benzer teşebbüslerde bulunulması üzerine bir Tahkikat Heyeti

⁴³⁸ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s. 104-105

* Muş/Cevizlidere

⁴³⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s. 106

⁴⁴⁰ Özdemir, agm, s.135

kurulmuş, durumu yerinde inceleyen heyetinin hazırladığı raporda Papazyan tarafından Ermenileri kurtarmak üzere öne sürülen hususların tamamen yalan bilgilerden oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Muş olaylarında mağdur olan Müslüman halk olduğu halde olaylar Ermeni komitelerinin yurt dışındaki temsilcileri tarafından dış kamuoyuna farklı şekilde yansıtılmıştır. Gerek Muş olayları gerekse diğer isyanlar konusunda Komitelerin ülke dışındaki şubeleri Müslümanların Ermenilere yaptıkları işkenceleri konu alan mitingler tertip ediyorlar, parlamentolara bu olaylar üzerine tasarılar veriyorlar ve bilhassa Avrupa'da kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı⁴⁴¹.

Esasen Muş çevresinde başlangıçta 7000 Ermeni silahlandırılmış ve bunlar gruplar halinde köylere dağıtılmıştı. Bunlara asker kaçağı Ermenilerin ve Rusya'dan gelen gönüllülerin de katılımıyla Bitlis, Muş ve Van bölgesindeki çetecilerin sayısı 30.000'e kadar ulaşmıştı⁴⁴². Bunların faaliyetlerini bizzat Ermeni basın organları⁴⁴³ tarafından bile isyan olarak nitelendirilmiştir.

3.1.13.4. Erzurum Bölgesi

Ermenilerce Garin adı verilen bu bölgeye komitelerce olağanüstü önem veriliyordu. Rus Ermenileri, Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine geçmek için hep bu bölgenin sınırını seçmişler, önemli merkezlerden birini de burada kurmuşlardı. Üstelik doğu illeri ıslahatı sorunu sonucunda atanan genel müfettişlerle daha yakından bağlantı kurmak, komite şubelerine direktifleri tam zamanında yetiştirmek için Taşnaksutyun doğu bürosunun da bu bölgeye aktarılması kararlaştırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Taşnak Komitesinin son genel kongresi de Erzurum merkezinde toplanmıştır⁴⁴⁴.

Daha savaş başlamadan Ermenilerin Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da sürdürdükleri Türklere yönelik faaliyetler, Erzurum'da da yapılmış ve Taşnaksutyun Erzurum'da genel kurulunu yaparken bile çeteler ve gönüllü alayları

⁴⁴¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.149

⁴⁴² Süslü, **age**, s.80

⁴⁴³ Hayasdan Gazetesi, 6 Temmuz 1915

⁴⁴⁴ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.152

kurulmuştur. Bu durum, daha sonra Rusya'da kurulacak olan Ermeni Cumhuriyeti Başbakanı Katchaznuni⁴⁴⁵ tarafından 1923 yılında yapılacak diğer Taşnak Kongresi'nde de⁴⁴⁶ açıkça ifade edilmiştir.

Erzurum vilayeti, Trabzon-Van yolu üzerinde bulunduğundan hem kara yolundan, hem de Trabzon limanı vasıtasıyla Batum, Köstence ve civar bölgelerden Erzurum'a bol miktarda silah, cephane ve propaganda malzemesi getirilmiştir⁴⁴⁷.

Seferberlik ilanından sonra, Erzurum savaş bölgesi olduğu için merkez ve Bayezid sancağındaki Ermenilerin büyük kısmı kendi silahlarıyla, silahlı bulunanlar da kaçarak Ruslara katılmışlar ve Rus Hükümeti bunları bir kat daha silahlandırıp, donatıp, kendilerinden özel çeteler oluşturarak sınırdan içeri göndermiştir⁴⁴⁸. Teşkilatlanıp silahlandırılan "Ermeni gönüllü alayları" Rus ordularının öncü kuvvetleri olarak Osmanlı ordusuna taarruz etmişler⁴⁴⁹ ve mahallî çetelerle birlikte bölgedeki Osmanlı halkına mezalim ve katliam yapmışlardır.

Seferberlik ilan edilir edilmez bütün Müslümanlar askerlik şubelerine koşup askere yazılırken Ermeniler evlerine çekilerek kendilerini yurtdışında göstermeye kalkışmışlar ve Patrikhane'nin talimatıyla harekete geçen Ermeni kiliseleri, bedel-i nakdî adıyla askerlik yapmak istemeyenlerden alınan 43 Osmanlı Lirası'nın yarısını kendileri tahsil etmek suretiyle Ermenileri, kiliselerin veya kilise diye vasıflandırdıkları yıkık - dökük yerlerin rahip ve müstahdemi olarak göstermiş⁴⁵⁰ ve onların askere alınmasına mâni olmuşlardır.

Erzurum'da ve çevre illerde din adamı olarak gösterdikleri birçok Ermeni bu şekilde askerden kaçarken veya askere alınmış olanlar da firar ederken, birçoğları da yine kendilerini kilise mensubu olarak göstermek veya yabancı konsolosluklardan ikinci bir tâbiyet almak suretiyle kısmen veya tamamen vergiden muaf olmuşlardır. Patrikhane'nin verdiği Ermeni nüfusunun bazen çok

⁴⁴⁵ Ovanez Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Çeviren: Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.1-2

⁴⁴⁶ Süslü, **age**, 84

⁴⁴⁷ Süslü, **age**, s.85

⁴⁴⁸ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, **age**, s.152

⁴⁴⁹ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...**, **age**, s.85

⁴⁵⁰ Süslü, **age**, s.85

az, bazen de çok yüksek gösterilmesinin sebeplerinden biri de budur. Ermenilerin aynı tür hilelere nakil vasıtaları ve tekâlif-i harbiye (savaş zamanında alınan aynî veya nakdî vergiler) konusunda da başvurdukları anlaşılmaktadır⁴⁵¹.

1914 sonlarında başlayan hazırlıklarla Ermeniler 1915'te harekete geçmiş ve özellikle 1916 Temmuz'undan itibaren Erzincan'ın Rusların eline geçmesiyle katliamı yoğunlaştırmışlardır.

Erzurum'un doğusuna kadar ilerleyen Ermeni çeteleri, bütün Ermeni köylerindeki aileleri Rusya'ya naklederek eli silah tutan Ermenileri kendilerine katılmaya mecbur bırakmış ve geri çekilirken de Müslüman köylerini yakarak, yıkarak, halkını işkencelerle katlederek imha etmiştir⁴⁵².

21 Mart 1916 tarihinde 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından Başkomutanlığa gönderilen 108 No.lu şifrede;⁴⁵³ *"Ermeniler tarafından Erzurum'da yapılan katliam hakkında 10 Mart 1916'da bilgi arz edildiği, düşman işgaline maruz kalan köylerden kaçan halka, düşmanın (Ruslar) ve özellikle Ermeni askerlerinin pek canice ve vahşice davrandıkları, genç, çocuk ve kızları kaldırarak bilinmeyen bir tarafa götürdükleri, mal ve canlarını yağmaladıkları, katlettikleri, ırza tecavüzün akla hayale gelmeyecek derecede bulunduğu ve diğer kaynaklardan alınan bilgilerin de bu hususları doğruladığı"* rapor edilmiştir⁴⁵⁴.

2 Eylül 1917'de 36. Kafkas Tümenine iltica eden 156. Alay 12. Bölük Komutanı Teğmen Nikola'nın Ruslar ve Ermeniler tarafından bölgedeki Müslümanlara yapılan mezalim hakkında verdiği bilgiler, 3. Ordu Komutanlığınca 4 Ekim 1917 tarihinde Başkomutanlığa rapor olarak gönderilmiştir. Oldukça uzun olan rapordan sadece bir paragraf aşağıda aktarılmıştır: ⁴⁵⁵

"Rusların Erzurum'da gösterdikleri muhalefet ve dikkate rağmen işgalin başlangıcında son derece önemli yağma ve katliam yapıldı. Namusuna tecavüz edilmedik ancak bir-iki yüz kız kaldı desem abartmış olmam. Şu olayı asla

⁴⁵¹ Süslü, **age**, s.85-86

⁴⁵² Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s. 102

⁴⁵³ Özdemir, agm, s.140

⁴⁵⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, Cilt II, Koleksiyon: BDH, Klasör:528, Dosya: 2063, Fihrist: 1

⁴⁵⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s.84-85

unutamam: Erzurum'un güneyinde bir mahallede bir eve giren Ermeniler, genç bir anneyi direğe, babayı da diğer bir direğe bağlayıp, bunların bir yaşında olan çocuklarını da sofa ortasına çaktıkları kazığa geçiriyorlar. Çocuğun cenazesini ben bizzat gördüm. Annesi delirmiş, Erzurum'da başıboş geziyordu. Bu durumdan dolayı kadını evine almak istemeyen kocasını idareciler eve almaya mecbur ettiler”.

Rusya'da Bolşevik ihtilalinin çıkması ve Rusya'nın kendi meseleleriyle uğraşmaya başlamasıyla 18 Aralık 1917'de Brest-Litovsk Antlaşması sayesinde barışın geleceği zannedilirken, aynı tarihlerde kurulan Güney Kafkas Federasyonu bir Ermeni Kolordusu kurmuştur.

Kurulan bu Kolordu ve bölgedeki çeteler, Erzurum merkezinde, Erzincan'da, Bayburt'ta ve Gümüşhane'de Türkleri imha faaliyetine yeniden girişmişler ve yaptıkları mezalim ve katliamla başlangıçta kendilerini teşvik eden Rus subaylarını ve yazarlarını bile hayretler içinde bırakmışlardır. Konuyla ilgili birçok arşiv belgesi ve Rus konsolosları ve subaylarından General Odişelidze, General Nikolayef, General Bolkovitinof, General Prjevalski, General Mayewski, Yarbay Twerdokhlebof, Dr.Horeşenko'nun raporları, hatıratları, telgraf ve mektupları⁴⁵⁶ Ermenilerin bölgede yaptıkları katliamları ortaya koymaktadır.

Doğu Anadolu ve özellikle Erzurum bölgesindeki Müslüman halk Brest Litovsk Antlaşması'ndan sonra Rusların bölgeden çekilmesi döneminde en büyük acıları yaşamıştır.

Bu dönemde Alaca köyünde Ermeniler tarafından katledilen 278 Müslümana ait toplu mezar 1966 yılında, Yeşilyayla'da katledilen 80 Müslümanın toplu mezarları ise 7 Ekim 1988'de Prof. Dr. Enver Konukçu başkanlığındaki bir heyet tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğunun işkenceyle katledildikleri iskeletleri üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır⁴⁵⁷.

⁴⁵⁶ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...**, age, s.86-87

⁴⁵⁷ Enver Konukçu, **Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı**, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 1990, s.13-102

3.1.13.5. Mamûrat-ül Aziz Bölgesi

Diğer vilayetlerde olduğu gibi Ma'murat'ül-Aziz vilayetindeki Ermeniler de, bir taraftan komitelerin, konsoloslukların, diğer taraftan da kiliselerin, hayır cemiyetlerinin hatta Ermeni okullarının tahrikleriyle seferberlikten çok önceleri faaliyete başlamışlar ve savaşın ilk aylarından itibaren faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bölgede faaliyet gösteren çeteler ve bilahare Kafkasya'dan gelen gönüllülerle vilayette ve çevresinde sabotajlar yapılmış, bölge halkından ve cepheden yaralı olarak dönen askerlerden, emniyeti sağlamakla görevli jandarma ve zaptiyelerden birçoğu katledilmiş, birçok yer bombalanmış, yakılmış, ayrıca Ruslar, İngilizler ve Fransızlar hesabına casusluk⁴⁵⁸ yapılmıştır*.

Dersim Kürtlerini** hükümete karşı kışkırtmak ve iş birliği yapmak üzere İstanbul ve Rusya merkezlerinden Dersim içerisine birçok komiteci gönderilmiştir. Bunlardan birisi, yanında İngiliz, Rus, Fransız bayraklarının resimleri ve altında Kürtleri Ermenilerle birleştirmekle görevli olduğu konusunda İngilizce yazılı bir belge ile Dersim bölgesinde çalışırken yakalanmıştır⁴⁵⁹. Bunlar, bölgede “Hoyboun Indépendance” cemiyetinin temellerini atmaya çalışmışlarsa da aşiretlerin bunlara yüz vermemesi ve Osmanlı ordusundan yardım istemeleri üzerine hedeflerine ulaşamadan mahalli otoritelerce yakalanmışlardır⁴⁶⁰.

Elazığ'da bulunan Kolordu Komutanlığından 4 Ağustos 1915'de Süleyman Faik Bey imzasıyla 3. Ordu Komutanlığına gönderilen raporda;⁴⁶¹ *“Midyat'taki asilerin bastırıldığı, iki saat mesafedeki Ziyor köyüne sığınan 500 Ermeni asinin 30/31 Temmuz gecesi ablukaya alındığı, şimdiye kadar süren çatışmalarda jandarmadan 3 şehit, 3 yaralı verildiği, aşiretlerden ise 22 kişinin şehit olduğu 62 kişinin de yaralandığı, topun gelmesinden sonra asilerin barınaklarından*

⁴⁵⁸ Süslü, *age*, s.83

* Merkez İngiliz Konsolosluğu tercümanı olan Türk uyruklu bir Ermeni, 11. Kolordu konusunda, bizzat dolaşarak birçok bilgi toplamış, İngiliz konsolosuna vermiş ve rapor elçiliğe gönderildiği sırada ele geçirilmiştir. Ayrıca Ermenilerin Paskalya yortularının Rus bayrağı altında geçirilmesi dileklerine ilişkin karşılıklı alınıp verilen birçok mektup yakalanmıştır.

** Tunceli bölge halkının büyük bölümü Zaza kökenlidir. Ancak Kürt olarak anılmaktadır

⁴⁵⁹ *Ermeni Komitelerinin Amaçları..*, *age*, 2003, s.155

⁴⁶⁰ Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı..*, *age*, s.83

⁴⁶¹ Özdemir, *agm*, s.137

çıkarılacağı”, Diyarbakır Sabit Jandarma Alayı ile Midyat Seyyar Jandarma Tabur Komutanlıklarından bildirildiği aktarılmıştır⁴⁶².

Eğîn'den orduya gönderilmek üzere zahire depo edilmiş olan ambarların bitişiğindeki bir Ermeni dükkânında yangın çıkarmak ve böylece ordu için vilayetin toplatmış olduğu bütün yiyecekleri yok etmek üzere Eğînli Filipos adlı 20 yaşında bir Ermeni genci, dükkân sahibi Ermeni'nin yangını başka bir yerde çıkarma önerisi üzerine, dükkân sahibini öldürmüş, gaz dökerek dükkânı ateşlemiş ve dükkânın bir kısmı ile birlikte kendisi de yanmıştır. Filipos'un Eğîn delege vekilinin kışkırtmasıyla bu eyleme giriştiği evinde bulunan haberleşme belgelerinden anlaşılmıştır⁴⁶³. Ermenilerin ev, işyeri ve kiliselerinde yapılan aramalarda, yalnız il merkezinde 5.000'in üstünde silah, 300 dolayında bomba, 40 kiloya yakın bomba fitili, 200 paket dinamit, 5.000 adet dinamit misketi⁴⁶⁴ bulunmuştur.

Ruslar sınırı geçip ilerlemeye başlayınca Elazığ Ermenileri, bölgedeki birçok Müslümanı katletmiş, bu arada Müslüman erlerden hasta ve yaralı olarak terhis edilip evine gönderilen zayıf kişilerden birçoğunun yollarda uğradıkları Ermeni köylerinde öldürüldüğü anlaşılmıştır.

İleride detaylı olarak yer verileceği üzere Ermenilerin yukarıda belirtilen Türk ordusunun askeri harekâtını sekteye uğraticı faaliyetleri nedeniyle ordu bir yandan cephede Rus ordusu ile çarpışırken, geri bölge emniyeti için de iç bölgelerde kuvvet bulundurmak zorunda kalmış, bu durum cephedeki kuvvetlerin azalmasına yol açarak askeri harekâtın başarısını da zora sokmuştur.

3.1.13.6. Diyarbakır Bölgesi

Nüfus olarak Diyarbakır bölgesinde azınlıkta olmalarına rağmen Ermeniler, burada da komitacılık faaliyetine girişmişlerdir. Amaçları, hem Osmanlı ordusunu

⁴⁶² Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Belge No: 2013, Askeri Tarih belgeleri Dergisi, 85 (Ekim 1985), s.85

⁴⁶³ **Ermeni Komitelerinin Amaçları**,..., **age**, s.155-156

⁴⁶⁴ Süslü, **age**, s.84

arkadan vurmak⁴⁶⁵, hem de Rus ordusunun ilerlemesini kolaylaştırarak Ermenilere bağımsızlık verilmesi için uğraşmak olmuştur.

Savaştan önce komitenin bu çevrelerdeki umudu o denli güçlüydü ki, en çekingen Ermeniler bile, korkusuzca hükümete ve Müslüman halka karşı Rus zaferini ilâna, Ermenistan haritalarını, komite başkanlarının resimlerini asmaya, Müslümanları küçümsemeye, kötölemeye, hükümet uygulamalarını aşağılamaya başlamışlardı. Bu şımarıklıklar daha sonraları büyük çoğunluğu Müslüman olan Diyarbakır'da polis ve jandarma kolluk kuvvetlerini gezdirmemek, Ermeni mahallerinden geçen Müslümanlar üzerine pislik atmak, aşağılamak eylemlerine kadar vardırılmıştır. Askerlik çağrısına gelmeyenlerle, silahlarıyla ordudan kaçan ya da kaçırılanlar "Dam Taburu Askerleri" adıyla Ermeni mahallelerinde damdan dama dolaşarak bütün gereksinimlerini, savaş olağanüstü vergisi olarak toplamaya ve vermek istemeyenleri korkutmaya başladılar. Firariler ve Dam Taburu adı altındaki azılların yakalanması için yapılan aramalarda, bu taburu oluşturan 500 kişi, silahlarıyla birlikte yakalanmıştır⁴⁶⁶.

27 Nisan 1915* tarihinde yapılan arama sonucunda Diyarbakır il merkezinde "Ermenilerin gizledikleri" 60'dan fazla bomba, dinamit kapsülleri, fitilleri ve dinamit barutları, yüzlerce tüfek ve tabanca bulunmuştur. Aynı zamanda evlerin gizli bodrumlarında yer altı tünel ve kovuklarında gizlenmiş 1.000'den fazla asker kaçağı "Ermeni" yakalanmıştır. Soruşturma sonucunda komitelerin; Rusların zafer kazanarak ilerlemeleri hâlinde tüm Ermenilerin, hazırlanmış plân uyarınca Müslümanlara soykırım yapmak, kenti yakmak, resmî binaları bombalarla havaya uçurmak, Kafkasya sınırında Türk ordusunu arkasından vurmak ve hükümeti oyalayarak Ermeni isteklerini kabule zorlamak, aynı zamanda Rusların Türk topraklarını ele geçirmelerini kolaylaştırmaya çalışmak üzere bölgede bomba ve

⁴⁶⁵ Süslü, **age**, s.81

⁴⁶⁶ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, **age**, s.156-157

* Arama tarihi Azmi Süslü'nün "Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı", (Ankara, 1990) adlı eserinde 12-14 Nisan 1915 olarak verilmiştir. 27 Nisan 1915 tarihi Hicri takvimde 12 Nisan 1333'e denk gelmektedir. Buradan, doğru tarihin 27 Nisan 1915 (miladi) olduğu, Süslü'nün eserinde verilen tarihin Hicri tarih olduğu anlaşılmaktadır.

silah yığnağı yaptıkları ve bu amaçla bölgedeki Ermenileri vergiye bağladıkları⁴⁶⁷ anlaşılmıştır.

27 Nisan 1915’de Diyarbakır vilayetinden Reşit imzasıyla gönderilen şifreli telgrafta; *“10 gündür yapılan aramalarda Ermenilere ait birçok silah ve mühimmat ile asker elbiselerinin ve külliyetli miktarda patlayıcı, barut ve bombanın ele geçirildiği ve köy ileri gelenlerinden 120’sinin tutuklandığı”*⁴⁶⁸, 28 Nisan 1915’de 11. Kolordudan Hakkı imzasıyla 3. Ordu komutanlığına gönderilen şifreli telgrafta ise; ⁴⁶⁹ *“Boğos oğlu Artin’in evinde yapılan aramada iki duvar arasına özel olarak yapılmış bölümde yedi mavzer ve muhtelif silahlar ile, çok miktarda bomba fitili 1282 Kg. barut, çok sayıda mavzer fişeği ve bombaların kullanımıyla ilgili talimatnamenin ele geçirildiği, Artin’in tutuklandığı”*⁴⁷⁰ rapor edilmiştir.

Aramaların, ilin tümüne yaygınlaştırılması üzerine, en küçük köylerde bile yasaklanmış silahlar ve pek çoğunda patlayıcı maddeler bulunmuştur. Silahlar, patlayıcı maddeler ve önemli yıkıcı aletlerden büyük kısmının tarlalara, Ermeni mezarlıklarına, kilise avlularına, bodrumlara gömülmüş olmasından, ele geçirilenlerin, saklanmış olanın ancak onda birini geçmediği⁴⁷¹ anlaşılmıştır. Bu oran öteki illerde de Diyarbakır’daki gibidir. Yakalanan silah, bomba ve mühimmatın yanı sıra 1000’in üzerinde asker kaçağı Ermeni’nin yakalanması, Taşnaksutyun Komitesi’nin “askere gidilmemesi, askerde olanların ise toplu olarak firar ederek Ermeni çetelerine katılmaları” talimatı ile örtüşmektedir. Dolayısıyla bölgede yakalanan asker kaçağı Ermenilerin diğer yerlerde olduğu gibi merkezden verilen bu talimata uydukları anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Valisinin 11-24 Mayıs 1916 tarihleri arasında yaptırdığı anket sonucunda Ermeniler tarafından bölgede yapılan katliamdan tespit edilebilenler şunlardır.⁴⁷²

⁴⁶⁷ **Ermeni Komitelerinin Amaçları....**, age, s. 157

⁴⁶⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge No: 1912, Askeri Tarih belgeleri Dergisi, 83(Mart 1983), s.115

⁴⁶⁹ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge No: 1912, Askeri Tarih belgeleri Dergisi, 83(Mart 1983), s.119

⁴⁷⁰ Özdemir, agm, s.138

⁴⁷¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları....**, age, s.157

⁴⁷² Kara Schemsi, **Turcs et Armeniens Devant L’histoire**, Nouveaux Témoignages Russes et Turcs Sur Les Atrocités Arméniennes de 1914-1918”, Genève, 1919, s. 72

1. Silvan kazasına bağlı Başnik köyünde barınan Ermeni Derian Dono çetesi 28 Haziran 1915 tarihinde Şeytan Kaya mevkiinde birkaç jandarmayla birlikte 500 katırcıyı bir ırmaktan geçirmekte olan subay Hacı Hamit Efendi nezaretindeki konvoyu saldırmış ve büyük kısmını katletmiştir.

2. Lice kazasına bağlı Kum ve Sum köyleri yakınlarından geçen izinli Osmanlı askerleri buradaki Ermenilerin saldırısına uğramış ve bıçaklanarak şehit edilmişlerdir.

3. Diyarbakır'ın Şark nahiyesine bağlı Arzaoğlu ve Şaniköyde eli silah tutan bütün Ermeniler Hone liderliğinde bir çete kurarak erkekleri cephede olan Hıdır İlyas köyündeki Müslümanlara saldırmış ve kadınlarla çocukları Merseni çayına sürükleyerek kurşuna dizmiş ve süngülemişlerdir.

4. Siverek-Urfa yolunda çalışan Ermeni işçiler isyan ederek jandarmaları katletmişler ve eşkıyalığa başlamışlardır. Karacataş'a ziyarete giden erkek ve kadınları tevkif etmişler ve 300 metreden hedef yaparak* kurşuna dizmişlerdir⁴⁷³.

3.1.13.7. Sivas Bölgesi

Kayseri, Merzifon, Amasya, Tokat gibi Sivas'ta da Ermeniler isyanlar çıkarmışlar ve isyanlara katılmak istemeyen Ermeni halkından bir kısmına baskı yaparak silah ve cephane tedarikinde yardıma zorlamışlardır⁴⁷⁴. Evler ve okulların yanı sıra kiliseler de birer silah deposu haline getirilmiştir. İsyan çıkarma, Müslüman halka kastetme, jandarmaya ve askere saldırma konusunda Ermeni papazları çoğu kez komite elebaşlarını gerilerde bırakmışlardır. Murad(Hamparsum Boyacıyan), Daniel Çavuş gibi Ermenilerin en azılı çetecileri Sivas bölgesinden çıkmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonraki olaylar bu ilde daha çok açık bir biçimde meydana gelmiş ve komiteler Sivas'a bağlı Şarkikarahisar ve Suşehri bölgesine,

* Bu ifade Ermenilerin Müslüman halkı canlı hedef olarak dikip üzerlerinde atış talimi yaptıklarını göstermektedir.

⁴⁷³ Süslü, **age**, s.82-83

⁴⁷⁴ Süslü, **age**, s.87

özel bir önem vermiş, Sivas ve çevresinde 30.000 silahlı Ermeni gücü hazırlanmıştır⁴⁷⁵.

Harp başlar başlamaz Rusların Erzurum'a, Erzincan'a geleceği söylentisi ile Suşehri'nin Porek köyündeki Ermeniler dört ay geçtiği halde, Rusların başarı haberi gelmediğini görünce sabırsızlanmaya başlamışlar ve Porek köyü muhtarı Agop'un *"Daha bu silahları hangi gün için saklıyoruz?"* diye bağırarak, Zara Teşkilat-ı Mahsusa personelinin katile memuru Nuri'yi ateş açarak yaralaması aynı zamanda Sivas bölgesindeki ayaklanmayı da başlatmıştır⁴⁷⁶. Agop Kâhya'nın tabanca sesi, köyden hemen yüze yakın silahların mevzilenerek ateş açmaları için işaret olmuş ve olay çabucak kent merkezine yayılmıştır. Ancak gönderilen kuvvetin müdahalesi ile olaylar çevreye yayılmadan bastırılmıştır. Bu olaylar sonunda 150 tüfek, 10.000'e yakın cephanesiyle birlikte hükümetin eline geçmiştir. Yapılan soruşturma, öteki Ermeni köylerindeki silahları ve tertipleri de açığa çıkarmıştır. Doğal olarak, silah aranmasının arkası bırakılmamış ve sadece Suşehri ilçesi Ermeni köylerinden 560 silah çıkmıştır⁴⁷⁷.

1915 yılı Nisan ayı başlarında Karahisar Kalesine toplanan 500-600 kadar Ermeni Hükümet kuvvetlerine ve sivil halka ateş etmeye başlamış, Jandarma Komutanı ile bir polisi ve bir tahsildarı yaralayan ve 10 kişiyi katleden Ermeniler kalenin kuşatılması ve takviye birliklerinin gelmesiyle etkisiz hale getirilmiştir⁴⁷⁸.

Gün geçtikçe güçlerini ve ayaklanmanın etkisini kaybettiğini görerek telaşa kapılan Şârkikarahisar Ermenileri Şârkikarahisar'ın sarp kalesinde isyan başlatarak 18 gün direnmiş ve 100 erin şehit olmasına neden olmuştur. Yapılan aramalar sonunda yalnız Zara ilçesi içinde 30 bomba, 45 dinamit, birçok silah bulunmuş, Tenus'ta ise 300 tüfek, 300'ü aşkın tabanca ve çok sayıda cephane ile birçok bomba ele geçirilmiştir. Bunlardan başka ilin öteki bağlılarında özellikle

⁴⁷⁵ Sakarya, *age*, s.189

⁴⁷⁶ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ..*, *age*, s. 157-162

⁴⁷⁷ *Ermeni Komitelerinin Amaçları...*, *age*, s. 157-162

⁴⁷⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi No: 4/3671, Klasör:2835, Dosya: 127, Fihrist: 3-9(3-25)

Amasya, Tokat, Zile, Merzifon ve başka yerlerde, çok sayıda silah ve bomba ele geçirilmiştir⁴⁷⁹.

Sınırdan geçirilen silah ve ateşli maddelerden fazla olanların Sivas, Şebinkarahisar ve Kayseri’de saklandığı tespit edilmiştir⁴⁸⁰.

Hafik ilçesinde, Horsane köyü girişinde yer altındaki iki büyük mahzende, üç sandık silah ile altı büyük bomba ve birkaç sandık cephane bulunmuştur. Sivas-Erzurum şosesi üzerinde çevresine hakim bir yerde bulunan Tuzhisar’da yapılan aramalarda ise yalnız bu köyde beş sandık silah, çok sayıda cephane, beş dinamit, birkaç bomba, iki kutu bomba fitili, bir sandık içinde komiteciler için elbiseler, beş teneke barut bulunmuştur. Köy yakınındaki sarp ve geçişe zorluk veren taşlık bir biçimde olan şoseyi kesmek için inşa edildiği anlaşılan savunma mevzileri ve her biri 6-15 kişiyi alacak büyüklükte mağaralar kullanılmak suretiyle asker ve jandarmalara karşı aylarca süren taarruzlar yapılmıştır⁴⁸¹.

Yalnız Hafik ilçesindeki aramalarda, bir mavzer, 440 tüfek, 66 mavzer, 30 tabanca, 21 bomba, 13 teneke barut, 13.000 fişek, üç dinamit⁴⁸² ele geçirilmiş, Gürün ilçesindeki aramalarda ise 12 bomba, 31 dinamit paketi, birçok dinamit kapsülü, 939 silah, 254 tabanca, 300 kilodan fazla barut ve o kadar kurşunla 10.000’in üstünde çeşitli fişek⁴⁸³ ortaya çıkarılmıştır.

Seferberlikten önce Türk ordusunun hazırlıklarından ve durumundan Rus ordusunu haberdar etmek üzere Sivas, Kayseri, Bitlis, Van, Muş, Erzurum ve Trabzon’da birer casus merkezi teşkil edilmiştir⁴⁸⁴.

Seferberliğin ilanı üzerine komiteler, Ermeni halkın yanı sıra Müslümanlar arasında da propaganda yaparak, seferberlik çağrısına gidilmemesi, Ruslar birkaç kolordu ile yakında bu ili alacaklarından herkesin ailesinin başında bulunması ve başlarının çaresine bakmaları düşüncesini aşılamışlar, her olanaktan

⁴⁷⁹ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.164

⁴⁸⁰ Özdemir, agm, s.112

⁴⁸¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 163

⁴⁸² Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 163

⁴⁸³ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 164

⁴⁸⁴ Özdemir, agm, s. 112

yararlanarak, Müslüman halkı ve hükümeti küçük düşürücü girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, ilk zamanlarda kaçaklar üzerindeki genel affa "*korkunun adını af koymuşlar*" diyecek kadar şımarmışlardır.

Yapılan soruşturmalar ve elde edilen kesin bilgiler komitelerin bu ili üç bölgeye ayırdığını, Birinci bölgeye Sivaslı Murad'ı(Hamparsum Boyacıyan), öteki ikisine de tanınmış diğer iki önemli elebaşını komutan atayarak, Osmanlı ordusunun gerisini kesmeyi kararlaştırdığını ve bunun için Şârkikarahisar, Sivas, Suşehri ve buralara komşu yerlerden 30.000 kişilik bir kuvvet ayırmış⁴⁸⁵ olduklarını ortaya çıkarmıştır. Ancak kimi yerlerde Ermenilerin, düşünülen zamanı beklemeden taarruzda bulunmaları ve hükümetin çabucak aldığı önlemlerle tam zamanında olayların önüne geçilmiştir. Genel olarak böyle bir hareketin gerçekleşme olanağı kalmayınca da yukarıda görüldüğü üzere tek tek taarruzlara başlamışlar, askere ekmek yapan Ermeni fırıncılardan bir bölümü yaptıkları ekmeklerle askerleri zehirlemeye⁴⁸⁶ bile girişmiştir.

Sivas Valiliği'nin içişleri Bakanlığı'na gönderdiği 22/23 Nisan 1915 tarihli mesaj* Sivas'taki isyan için adeta küçük bir ordunun hazırlandığını göstermektedir. Hazırlanan kuvvetin mevcudu ve silah gücünün yanı sıra Sivas Uzunyayla bölgesinin Doğu ve Batı Anadolu'yu birleştiren coğrafi yapının omurgasını teşkil etmesi Ermenilerin Sivas'ın doğusunda kalan bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparmayı planladıkları için asıl yığınağı bu bölgede yaptıklarını göstermektedir. Nitekim armenica.org adlı sitede ve Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın web sayfasında yer alan " Ermenistan Tarihi Haritası** " başlığı altındaki haritada Ermenistan sınırlarının Sivas Uzunyayla platosundan başlatıldığı görülmektedir.

⁴⁸⁵ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...., age, s. 163**

⁴⁸⁶ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...., age, s.164**

* 22/23 Nisan 1915 tarihli mesaj: "*Vilayet içinde Ermenilerin toplu olarak bulunduğu yerler, Şebinkarahisar, Suşehri, Hafik, Divriği, Gürün, Gemerek, Amasya, Tokat ve Merzifon'dur. Şimdiye kadar Suşehri'nin Türk köyleriyle, civarında ve Hafik'in Tuzhisar, Horasan köylerinde ve merkeze bağlı Olataş Bucağı'nda yapılan aramalarda pek çok yasak silah ve dinamit bulunmuştur. Ermenilerin bu vilayetten 30,000 kişiyi silahlandırdıkları, bunlardan 15.000 kişinin Rus ordusuna katıldığı ve diğer 15.000 kişinin de, Türk ordusunun başarısızlığı halinde ordumuzu gerisinden tehdit edeceği, yakalanan sanıkların ifadeleriyle kesinleşmiştir*" (Detay için bakınız: Sakarya,1984, s.197-198)

** Bakınız DÖRDÜNCÜ BÖLÜM, s.273-274, Batı Ermenistan; Armenia Trough out the History, <http://www.armenica.org>; Historical Map of Armenia, <http://www.armeniaforeignministry.com>

3.1.13.8. Trabzon Bölgesi

Trabzon ve Samsun, Anadolu'ya açılan önemli ihracat ve ithalat limanlarından olduğu için özellikle buraya yerleşen Ermeniler, silah kaçakçılığında ve casusluk faaliyetlerinde buraları kullanmışlar ve teşkilatlanmışlardır⁴⁸⁷. Komitelerin, Sivas, Şârkikarahisar, Erzurum, Van, Elazığ bölgelerine silah yollaması bu iskelelerden ve bu yolla yurt içine eşya ve ticaret malları yollayan büyük tüccarların yardım ve aracılığıyla yapılmıştır. Seferberlikten önce buralarda düzenli komite örgütleri ve şubeleri vardı. Şubeler, özellikle yabancı memleketlerden ve Rusya'dan, İtilâf devletleri konsolosları, yabancı postaneleri aracılığıyla bilgiler almakta ve merkezleriyle haberleşmelerini sağlamaktaydı. Rusya'ya giden ve gelen komiteciler de Rus, İngiliz, Fransız mesajeri vapurlarıyla buradaki komite merkezlerine uğrayarak gereken düşünce aşılamlarında bulunmaktaydı⁴⁸⁸.

Silah dış satımı için Giresun iskelesine büyük önem verilmişti. Burada kendilerine komisyoncu görüntüsü veren Ermeniler, Rus gemileriyle gelen silah ve cephanenin bölgede depolanması ve iç bölgelere sevkini sağlamışlardır.

Giresun iskelesinde komisyonculuk yapan Vahan Badilyan ve Kel Artin adlı iki Ermeni gizlice saman balyalarının içinde silah ve cephane geçirirken balyalardan biri vinçten kurtulmuş ve arasından silah ve cephane dökülmüştür. Gümrük memurlarının yaptıkları aramada balyalar içinde 400 adet Martinle birçok silah ve mermi ele geçirilmiştir⁴⁸⁹.

Gereken ateşli silahlar ve patlayıcı maddelerin sahilden Türk topraklarına sokulmasını temin ve Karadeniz sahilinin Türklere ait kısmındaki Rum ve Ermenilerden istifade edilerek ihtilal ve isyan çıkarmak ve Türk ordusu hakkında ayrıntılı bilgi almak üzere Batum limanında Ruslar, Ermeniler ve Rumlardan

⁴⁸⁷ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...**, age, s.89

⁴⁸⁸ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, age, s.165

⁴⁸⁹ Süslü, **age**, s.89

*oluşan bir İcra Komitesi kurulduğu Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı tarafından tespit edilmiştir⁴⁹⁰.

Ermeniler bu yörelerde, yüksek bir ekonomik düzeyde bulunduklarından seferberliğin daha başlarında askerlik çağrısına gelmedikleri gibi Müslümanlara da askerlik yapmamaları konusunda telkin ve teşvikte bulunmuşlardır.

Bir Rus savaş gemisinin Giresun'u bombardıman etmesi üzerine sevinçten coşan Ermeniler Giresun'da dayanılması olanaksız taşkınlıklar yaparak etrafa saldırmışlar⁴⁹¹, Müslüman halkı ve hükümet memurlarını aşağılayıcı davranışlarda bulunmuşlardır. Rusların ihtilâli müteakip Trabzon ve çevresini tahliyeleri sırasında ve sonrasında Trabzon'dan Erzincan'a kadar bütün köyler Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiş, camilere pislikler doldurulmuş, meyve ağaçları kesilmiş, kuyular katledilen Müslüman cesetleriyle doldurulmuş, viran evler ve bahçeler; kesilmiş eller, ayaklar ve parçalanmış vücutlarla dolmuştur⁴⁹².

Ermenilerin, Rus donanmasının Giresun'u bombalaması sırasında yaptıkları taşkınlıklar, Osmanlı ordusunun işgalci Rus kuvvetleri karşısında başarısız olmasını beklediklerini ve Rus işgalini kendileri açısından bağımsız bir Ermeni Devleti kurma hayallerinin gerçekleşmesine katkıda bulunacak bir unsur olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

3.1.13.9. Ankara Bölgesi

Ermeniler, Ankara ve çevresinde de seferberlikle birlikte askere gitmemek, askerden silahlarıyla birlikte firar etmek, giden Müslümanlara mani olmak, silah,

* Yunanistan ve Rumlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve bağımsız bir Ermenistan kurulması konusunda Ermenilerle işbirliği yapmışlardır. Bu kapsamda Yunanistan Ermeni savaşçılarına dağıtılmak üzere Pire limanından 5000 silah ve 8.000.000 mermi göndermiştir (Datay için bakınız: Azmi Süslü, "Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara, 1990, s.160, Salahi R. Sonyel, "Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", Belleten, TTK, Cilt XXXVI, Sayı 141, Ankara, Ocak, 1972).

Ayrıca Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansında 3-4 Şubat 1919'da yaptığı konuşmada; "Ermenilerle dayanışma içinde olduklarını belirtmiş, 13 Mayıs 1920'de Yunan meclisinde yaptığı konuşmada ise; "Ümit ederiz ki Başkan Wilson Büyük Ermenistan hudutlarını cömertçe çizsin" sözlerini kullanmıştır. Detay için bakınız: Zafer Çakmak Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni Rum Yunan İşbirliği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Sayfa: 403-412, Elazığ, 2006, s.407

⁴⁹⁰ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s.99

⁴⁹¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları ..**, **age**, s. 163

⁴⁹² Süslü, **age**, s.89

cephane ve gıda maddeleri depolamak, Ermenilerin isyan çıkardıkları diğer şehirlere yardıma gitmek, çeteler teşkil ederek cepheden yaralı olarak dönenlere veya yaşlı kadınlara ve çocuklara saldırmak, İtilaf Devletleri'ne casusluk yapmak, jandarmaya, polise saldırmak⁴⁹³ gibi faaliyetlere girişmişlerdir.

Ankara bölgesinde Ermenilerin en yoğun bulundukları yer Yozgat yöresi olduğundan, seferberlikten hemen sonra burada da birçok olay* çıkarılmıştır. Çatkebir köyü yakınındaki ormanlıkta saklanan yüzü aşkın silahlı kişiden oluşan Ermeni çetesi, jandarma ve askerlere taarruz etmiş, burada çetenin bıraktığı dinamitler, bomba, barut ve kurşunlar bulunmuştur⁴⁹⁴.

Boğazlıyan'ın Rumdiken köyünün Ermeni halkı, köydeki jandarma karakolunu geceleyin basarak sabaha kadar jandarma üzerine ateş açmış, Kumkuyu Ermeni köyünden komite fedaileri bir jandarma erini şehit etmiş, Poyrazdağ köyünde de bazı Müslümanları öldürmüşlerdir⁴⁹⁵. Akdağmadeni ilçe merkezinde, Ermenilerce birçok kez bomba atılmıştır.

Boğazlıyan'ın çevre köylerindeki Ermenilerin 300 kadarı silahlı çeteler kurarak çevre köylere tecavüz ettikleri gibi, bir kısmı da diğer köylerdeki Müslümanları öldürmeye, yağmacılık ve çapulculuk yapmaya başlamışlardır. Durumun ihbar edilmesi üzerine, itaat eden halkın rencide edilmeden, olayların acilen ve şiddetle bastırılması için Yozgat Jandarma Taburu'nun tamamı ve diğer kazalardan da gerektiği kadar jandarma olay yerlerine 23 Temmuz 1915'te giderek eşkıyalık faaliyetlerini tesirsiz hâle getirmiştir**.

Bölgedeki Ermeniler çetecilik faaliyetlerine zorunlu göç kararının alınmasından sonra bile devam etmişler ve görevli birliklerin özellikle Boğazlıyan

⁴⁹³ Süslü, *age*, s.89-90

* Boğazlıyan'ın Orih adındaki Ermeni köyü halkı, Akdağ'a bağlı Çayır Şeyhi köyünün üç ayrı yerine birden dinamit koymuşlar, bunlardan birisinin patlamasıyla Sıddık adında bir Müslüman çocuk ağır yaralanmıştır. Bu olay üzerine, Orih, Menteşe, İğdeli Ermeni köylerinde yapılan aramalarda birkaç bomba, bir dinamit, 27 gra ve martin, 100'ü aşkın başka silah ve binlerce cephane çıkarılmıştır

⁴⁹⁴ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** *age*, s.165-166

⁴⁹⁵ **Ermeni Komitelerinin Amaçları ..**, *age*, s. 166

** Detay için bakınız: Azmi Süslü, "Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara,1990, s. 90

bölgesinde yetersiz kalması üzerine çetecilerin yakalanabilmesi için Sivas ve Ankara vilayetlerinin ortaklaşa hareket etmesi kararlaştırılmıştır⁴⁹⁶.

3.1.13.10. İzmit, Adapazarı Bölgesi

Rus filosunun Ereğli'yi topa tutmaya yeltendiği sıralarda, Adapazarı ve İzmit Ermenilerinin de Ruslar lehine casusluğa çalıştıkları görülmüştür. Özellikle Adapazarı'nda, Rusların birkaç güne kadar kıyıya asker çıkaracakları ve sağ olarak bir tek bile Türk bırakmayacaklarını söylemeye başlayan Ermeniler, yortu ya da kutsal günlerinden biri olmadığı halde, bombardıman girişimi günü evlerde toplanarak çalgılarla olayı kutlamışlardır⁴⁹⁷.

Vatandaşı olduğu ülkeye harp ilan eden ve bir limanı bombalayacağını açıklayan düşman ülkenin donanmasının kendi topraklarını bombalama haberini o ülke vatandaşlarının sevinçle karşılayarak kutlaması dünya tarihinde herhalde bir daha eşine rastlanmayacak bir ihanet örneğidir.

O dönemdeki başkent İstanbul'un yanı başı demek olan bu yörede meydana gelen ve düşmana açıkça destek veren Ermeni faaliyetleri üzerine Hükümet, soruşturma açmak zorunluluğunda kalmıştır. Sonuçta Adapazarı'nda birkaçı kenti tümüyle havaya uçurmaya yeterli, yerli ve yabancı yapımı yüzlerce bomba* ve dinamit ile son model tüfekler, tabancalar, özel olarak yaptırılmış asker ve jandarma giysileri, binlerce cephane ve gereçleri, bomba yapımına özgü aletler, gereçler, ecza ve dinamit fitilleri ele geçirilmiştir. Araştırmalar İzmit'e kadar genişletilince orada da yüzlerce silah, çok yüksek tahrip gücüne sahip bombalar ve cephane bulunmuştur⁴⁹⁸.

Ermenilerin isyan hazırlıklarını sürdürdükleri dönemde İzmit ve çevresi ve özellikle Bahçecik, komitacılıkta pek ileri gitmiş komite başkanlarının en önemli

⁴⁹⁶ Taha Niyazi Karaca, **Ermeni Sorununun Gelişimi Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı:107, Ankara, 2005, s.191

⁴⁹⁷ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, age, s.191

* Merkez ve Adapazarı'nda yakalanan Ermenilerin Ayaklanma Kurulu'nun önünde gelenlerinin ifadelerinden; Ruslar Karadeniz'de Sakarya nehri ağzına asker çıkardığı zaman bu bombaların, asker bulunan yerlerde kullanılması ve soykırım yapılmasının planlandığı, asker giysileri giyerek Türk ordusunun harekâtını zorlaştırmak ve hükümeti şaşırtmak için özel tertipler düzenlendiği tespit edilmiştir.

⁴⁹⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, No:5/1920, Klasör: 4608, Dosya: 2, Fihrist: 2-9

harekât bölgesi olmuştur. Ayaklanma tertiplerinin ortaya çıktığını gören komite başkanları, çeteler oluşturarak artık faaliyetlerini açıkça yapmaya ve Müslüman halka taarruza başlamıştır. Bu dönemde yakalanan Adapazarı Ermeni Komitesi mensuplarının ev ve işyerlerinde yapılan aramalarda ortaya çıkarılan silah ve bombaların yanı sıra, komitenin bölgede bomba imalat atölyesi kurduğu⁴⁹⁹ anlaşılmıştır.

3.1.13.11. Bursa Bölgesi

İzmit'teki araştırmalar sonucunda, gizlenen bombalar ortaya çıkınca komitelerin faaliyetlerinin artık gizlenemeyeceğini değerlendiren Bursa vilayeti ve çevresindeki en ünlü ayaklanma merkezi ve silâh deposu olan Çengiler, Seluz, Orhangazi, Gemlik, Bilecik bölgesindeki Ermeni çetecileri de artık eylemlerini açıkça sürdürmeye ve Müslüman halka saldırmaya⁵⁰⁰ başlamıştır.

Son model silâh ve bombalarla donatılan bu çeteler, İzmit çeteleri ile birleşerek 60-70 kişilik gruplar halinde bölgedeki Müslüman halka ve askeri birliklere taarruzlarda bulunmuşlardır. Bu çetelerin saldırılarından sonra yapılan takipler sırasında ve araştırmalar sonucunda Bursa vilayetinde de yüzlerce silâh, binlerce tabanca, küçük namlulu bir top, jandarma ve asker üniformaları ve askeri teçhizat ele geçirilmiştir. Yapılan araştırmalarda bu çetelerin elebaşlarının Piskopos Vekili Barkef ile sekreteri Sokyas, diğer Ermeni din görevlileri ve Ermeni Okulu müdürü olduğu⁵⁰¹ ve yakalanan silahların yanı sıra bunlar tarafından dereye, kuyulara atılmak ve kilise avlusuna gömülmek üzere getirilen ayaklanma örgütüne, Ermeni yaşantısına, tarihine, Ermeni sorunlarına ilişkin çok sayıda belge ve zararlı kitap ele geçirilmiş⁵⁰² ve adı geçenler Askerî Mahkemeye verilmiştir.

3.1.13.12. Adana Bölgesi

Adana ili, Doğu Anadolu'nun birçok vilayeti gibi Ermeni faaliyetlerinin, isyanlarının yoğun olduğu, hayali "Ermenistan'ın Akdeniz'e açıldığı ve "Kilikya"

⁴⁹⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s.54, Klasör:385, E.Dosya:1021, Y. Dosya:1530, Fihrist: 5(1)

⁵⁰⁰ **Ermeni Komitelerinin Amaçları**, **age**, s. 193

⁵⁰¹ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, **age**, s.93

⁵⁰² **Ermeni Komitelerinin Amaçları**,..., **age**, s.193

adıyla her seferinde problem hâline getirildiği bir vilayettir. Bu bakımdan hem komitelerin, hem de Patrikhane ve kiliselerin çok önem verdikleri, İç ve Orta Anadolu'dan savaş sırasında Ermenileri göç ettirip yerleştirdikleri bölge burası olmuştur .

Meşrutiyet'in ilanından sonra en büyük ayaklanmalardan birinin çıkartıldığı bu bölge Ermeniler için her zaman ele geçirilmesi gerekli görülen ve kurmayı tasarladıkları Ermenistan'ın toprakları olarak düşünülen bir bölge olarak kabul edilmiştir.

İtilâf Devletleri daha bölgeye gelmeden, Kafkas cephesinde olduğu gibi, güneyde de silahlanma ve teşkilatlanma faaliyetleri tamamlanmış ve Adana'da İngiltere ve Fransa hesabına Ermeni casusluk şebekeleri kurulmuştur⁵⁰³. 12 Şubat 1915 tarihinde Dört Yol Ermenilerinden Abraham Salcıyan, Artin ve Bedros, düşman gemilerine kaçarak askerî kuvvet ve tertiplerimiz konusunda topladıkları bilgileri İtilaf Devletlerine vermiştir⁵⁰⁴.

24 Şubat 1915 tarihinde casusluk yapan Dört Yol Ermenilerinin yakalandığı bölgede sazlıklar arasında gizlenen yine Dört Yol Ermenilerinden olan Agop yakalanarak ifadesi alınmıştır. Agop ifadesinde; aşağıda yer alan bilgileri düşman gemilerine iletmekle görevlendirildiğini itiraf etmiştir⁵⁰⁵:

1. Türkiye'de rahat olmadıkları,
2. Bölgelerinde Osmanlı Devletinin askeri birlikleri ve toplarının olmadığı,
3. Küçük bir kuvvetle gelirlerse Ermenilerin de kendilerine silahlı olarak katılacakları ve Türkleri katledecekleri.

24 Şubat 1915 tarihinde Köşker Torosoğlu ve Muallim Agop isimdeki kişiler, düşman tarafından Kıbrıs'tan getirilerek İskenderun'a çıkarılmışlar, ancak sahilde Türk yetkililer tarafından, üzerlerinde filo komutanının verdiği talimatlarla birlikte

⁵⁰³ Süslü, **age** , s.90

⁵⁰⁴ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** **age**, s. 194

⁵⁰⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, **age**, s.6

yakalanarak ve Divan-ı Harbe verilmişlerdir. Aynı tarihte topladığı belgelerle birlikte düşman gemisine sığınmaya çalışan Dağlıoğlu Artin de yakalanmıştır⁵⁰⁶.

Yapılan aramalarda Adana iline bağlı ilçelerden Dört Yol, Sis* ve Haçin** ile ilin öteki kazalarında ve Hasanbeyli bucağında yüzlerce silah, bomba, dinamit, haritalar, bayraklar bulunmuş, Haçin'de, Ermeni manastırının yalçın kayalıklarında dinsel başkanlar ve komitecilerce saklanmış gaz tenekeleri içinde barutlar ve ayrıca mağaralara saklanan 150 kilo barut⁵⁰⁷ ele geçirilmiştir.

Bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetleri incelendiğinde bunların büyük bir bölümünün Ermeni kiliselerinde görevli din adamları tarafından planlandığı ve icra edildiği görülmektedir. Bunlardan Episkopos Muşeg'in Adana isyanının çıkarılmasındaki rolü ve faaliyetleri ilgili bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

3.1.13.13. Halep Bölgesi

Diğer bölgelerdeki Ermeniler gibi Gazi Antep ve Kilis'teki Ermenilerin de ayaklanmaya hazırlandıkları ve Adana olaylarında olduğu gibi tertipler almaya başladıkları görülmüştür. Ancak yapılan mücadele sonucunda Kilis'in Haber ve Çengen köylerine gelen Zeytun ve Gürün elebaşlarından 30 kadar silahlıının bir kısmı yok edilmiş, kalanlar ise kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Kilis rahibinin oğlu, aynı zamanda Hınçak Komitesi'nin başkanı ve ayaklanma hareketlerinin tertipçisi ve düzenleyicisi olan Agop Kazar'ın Askerî Mahkemeye verilmesi⁵⁰⁸ bu bölgedeki isyan girişimlerinin başarısız kalması sonucunu doğurmuştur.

3.1.13.14. İzmir Bölgesi

İzmir'de daha önce Taşnaksutyun Derneğinin bulunduğu Parsih Gülbenkyan'ın evinin tabanından, saklanmış bulunan birçok bomba ile on gaz

⁵⁰⁶ Ermeni Komitelerinin Amaçları... age, s.194

* Kozan

** Saimbeyli

⁵⁰⁷ Süslü, age, s.90-91

⁵⁰⁸ Ermeni Komitelerinin Amaçları, age, s. 194

tenekesi dinamit çıkarılması bu bölgedeki ayaklanma girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır*.

7 Ekim 1916 tarihinde Aydın Vilayetine gönderilen şifreli telgrafta;⁵⁰⁹ *“İzmir’de Ermenilerden ele geçirilen bomba saatlerinin fotoğraflarının gönderilmesi ve İngilizlere casusluk ettiği için Divan-ı Harp’te yargılanan Ataganos’un mağazasında bulunan Ermeni armalarının İstanbul’a gönderilmesi”* istenmiştir⁵¹⁰.

12 Kasım 1916 tarihinde İzmirden Konsolos Radimsky tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun İstanbul Büyükelçisi Pallavicini’ye gönderilen raporda; ⁵¹¹ İzmir’deki Katolik mezarlığında açılan bir lahitten Ermenilere ait silah ve bomba çıktığı, ayrıca yakındaki bir çeşmeden de bomba çıktığı bildirilmiştir⁵¹².

3.1.13.15. Samsun Bölgesi

Samsun yöresi Trabzon ile birlikte Rusların Karadeniz üzerinden Anadolu’nun iç kesimlerine, Sivas, Erzurum, Van, Elazığ bölgelerine gönderdikleri gerek askeri, gerekse ticari malzemelerin sevk edilmesinde yararlandıkları en önemli liman bölgesiydi. Bu konumuyla Samsun hem askeri harekât, hem de isyancıların desteklenmesi açısından Ruslar için hayati önemi haizdi.

Şehir merkezi ve bağlı kentlerde oluşan, Sivas, Merzifon, Amasya ve daha içerilerden gelen çeteler bu yörede de büyük eylemlerde bulunmuştur. Burada komite hareketlerini, ayaklanma tertiplerini Samsun Ermeni Delegeliği yönetmiştir. Yalnız merkezde yapılan aramalarda birçok silâh ve cephaneden başka Merkez Ermeni Kilisesi tabanından büyük cins 20 bomba ile bomba yapımında kullanılan ecza ve barut bulunmuştur. Bunların içinde bulunduğu sandığın üzerinde

* Detay için bakınız: Ermeni Komiteleri’nin Amaçları... s.194

⁵⁰⁹ Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) Cilt I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 49, Ankara, 2001, s. 167

⁵¹⁰ Özdemir, agm, s.146

⁵¹¹ Ohandjanian, No: 1213, HA PA XII 463, No: 82/P’den : Avusturya - Macaristan ve Ermeni Meselesi, (1916-1917), Cilt VII A

⁵¹² Özdemir, agm, s.146

Ermenice "Samsun Ermeni Delegeliğine teslim edilecektir" yazılı olduğu⁵¹³ tespit edilmiştir.

27 Mart 1915 tarihinde Yarbay Pertev Bey tarafından 10. Kolordu'dan gönderilen şifreli telgrafta; *"iki jandarma erinin Bafra'da firarilerin açtığı ateşle şehit edildiği, sonra cesetlerinin yakıldığı"*⁵¹⁴ rapor edilmiştir.

23 Temmuz 1915 tarihinde Amasya'daki 10. Kolordu Komutan Vekili tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta;⁵¹⁵ *"22 Temmuz öğleden sonra saat 07.30'da çıkan yangında 14 mahalleden oluşan 2000 kadar dükkan ve evin yandığı, bu arada 92. Alaya ait ambardaki silah ve mühimmatın ve Bayazıt Kışlasındaki cephaneliğin kurtarıldığı, yangın sırasında yağlı paçavra atıp kaçmaya çalışan ve birkaçı ölü, birkaçı da canlı olarak yakalanan Ermenilerin bu işi yapmış olmalarının ihtimal dahilinde olduğu"*⁵¹⁶ rapor edilmiştir.

23 Temmuz 1915 tarihinde Amasya Depo Tabur Komutanı İsmail Bey tarafından Amasya'daki Tümen Komutanlığı'na gönderilen raporda; *"atlı bir Ermeni çetesinin Tokat ile Zile sınırı üzerinde, dağlık bölgelerde oturan halkı ve aşiretleri katlederek, köyleri yakarak gelmekte olduğu ve olay yerine yeteri kadar müfrezenin sevki konusunda emir beklendiği"*⁵¹⁷ bildirilmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden Ermenilerin, kurulmasını tahayyül ettikleri Ermenistan'ın batı sınırını teşkil eden Sivas'a, Amasya üzerinden bağlantı yolunun giriş limanı durumunda olan Samsun bölgesine özel bir önem verdikleri anlaşılmaktadır.

3.1.13.16. Van Bölgesi ve İkinci Van isyanı

Ermenilerin ve onları destekleyen Batılıların en çok üzerinde durdukları, propaganda ve teşkilatlanmalarını yoğunlaştırdıkları yer Van bölgesi olmuştur. Komite reislerinin, Osmanlı Ermeni mebuslarının ve Batılı konsolosların en çok

⁵¹³ **Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s. 195**

⁵¹⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge No: 1919, Askeri tarih Belgeleri Dergisi, 83 (Mart 1983), s.145

⁵¹⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, (1914-1918) Cilt 1, **age.., s.205**

⁵¹⁶ Özdemir, agm, s. 132

⁵¹⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, (1914-1918) Cilt 1, **age.., s.207**

ziyaret ettiği⁵¹⁸ ve Ermeni çetelerinin ve Ermeni gönüllü alaylarının faaliyetlerini ve sayılarını giderek arttırdıkları bölge de burası olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanına kadar, Van ilinin olaylar tarihi ara sıra çıkan büyük, küçük siyasal ayaklanmalar ve siyasal çetelerin işkence ve taarruzları ile özetlenebilir. Meşrutiyetin ilanından sonra ise bütün bu gizli tertipler açıktan uygulanmaya başlanmıştır.

Meşrutiyet'ten önce Van'daki çetelerin ve komitenin başında, Kafkasyalı İşhan ile yine Kafkasya'nın Karabağ halkından Aram olmak üzere iki kişi bulunuyordu. Bunların her ikisi de Rusya'da ölüm cezasına çarptırılmış, Türkiye'ye kaçarak canlarını kurtarmış kişilerdi. Meşrutiyet'ten sonra bu ikisi, Ermeni isyanını yönetmeye başlamış, komitenin başına geçmiş, ilk önce, Akdamar adasındaki rahipler okulunu kaldırarak, buradan artırdıkları para ile adamlarından bir kısmını köylere öğretmen ve komite temsilcisi olarak atamıştır. Daha önce dini bir merkez olan Akdamar, komite merkezi haline getirilerek buranın gelirleri komitecilere aktarılmaya başlanmıştır⁵¹⁹.

Van'da her zaman Ermeniler hükümeti değil, komiteyi tanımış, hükümet de çoğu kez komiteyi muhatap almıştır. Seferberliğe kadar Van'da meydana gelen olaylar incelendiğinde, komitecilerin, tüm güçleriyle Ermenilerin hükümete yaklaşmasını önledikleri, Müslüman halkla Ermeniler arasındaki soğukluğun sürdürülmesine çalıştıkları görülmektedir.

Silahlar depo edildikçe, örgütler iyice geliştirildikçe Ermenilerin de şımarıklığı o oranda artmaya başlamıştır. Van kentinde, öteden beri akşamları güneş battıktan sonra Ermeni mahallelerinde silah atmak alışkanlığı vardı. Bunu yasaklamak son zamanlara kadar sağlanamamıştı. Meşrutiyet'ten sonra bu durum baş edilemez bir hal almıştır. Ermeni evlerinden her gün yüzlerce silah sesi geliyordu. Ancak yabancı ülkelerin kamuoylarında Ermenilerin Türk boyunduruğu altında inledikleri, hiçbir hak ve özgürlüğe sahip olmadıkları⁵²⁰ yalanı işleniyordu.

⁵¹⁸ Süslü, age, s.75

⁵¹⁹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.169

⁵²⁰ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.169

İldeki komitecilerin en içten dostları İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları idi. Komitacılar en önemli konuları Rus Konsolosluğunda görüşüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin topraklarında faaliyet gösteren Ermeni komitelerini koruyan ve kışkırtan Rus Hükümeti, kendi toprağında onları ölüme mahkûm etmiş, ülkesinde yakalandıkları zaman hemen yok edilmelerini emretmiş ve sınırını bunlara karşı çok sıkı kapatmıştı. Konsoloslarla birlikte çalışan papazların bile Rus topraklarına girebilmeleri çarların iznine bağlı bulunuyordu. Seferberlikten hemen sonra, bu yörelerdeki Ermeniler de komitelerin verdikleri talimatlara uyarak Kafkasya Ermenileriyle birleşip, Rusların harekâtını kolaylaştırmak üzere iş birliğine karar vermişlerdi⁵²¹. Van vilayetinin, Rus etkisinde ve elinde bulunan Azerbaycan sınırında olması ve Rusya'ya yakınlığı komitecilerin işini kolaylaştırıyordu.

Bu arada 1914 yılı Mayıs ayında iki yabancı müfettişin Doğu Anadolu'da Vilayat-ı sitte olarak adlandırılan bölgeye vali olarak atanmaları ve Temmuz ayında göreve başlamaları bölgedeki mütereddit Ermenileri de cesaretlendirmiş ve azınlıklar arasında Osmanlı Devleti'nin artık yıkılmakta olduğu kanaatini kuvvetlendirmişti.

Nitekim Ekim ayında Muş, Van ve Bitlis bölgelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere gönüllü Ermeniler toplanmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik çağrısına gelen olmamıştır. Önceleri dikkat çekmemek için birliklerden silahsız kaçan Ermeniler sonradan azar azar silahlı olarak ve düzenli biçimde kaçmaya başlamıştır. Her yerden ve özellikle Van ve Muş taraflarından Rusya'ya ve İran'a geçen tanınmış komitecilerden Erzurum'lu Antranik, Muş'lu Sampat, Van'lı Hamazasp ve benzeri çete başlarının yanında 300-400'er kişilik taburlar oluşturarak Rus subaylarının yönetiminde Hoy ve Dilman yöresinde açıkça ve düzenli talime başlamışlardı⁵²². Savaşın ilânından önce sınır boyunda bu çetelerle Türk müfrezeleri arasında çatışmalar çıkmıştır.

Savaş başlamadan önce Ermenilerin Rusya'da ve Türkiye'de aldıkları tertibat hakkında 3. Ordu Komutanlığından Başkomutanlığa gönderilen raporda; *"sınırın Rusya tarafındaki köy ve kasabalarda bulunan silahlara el konularak bu*

⁵²¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.169-170

⁵²² **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.170

*silahların Ermenilere dağıtıldığı, sınırın batısında yani Türkiye topraklarında özellikle sınıra yakın köy ve kasabalardaki Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak üzere Oltu, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır'a çok sayıda silah, cephane ve bomba yerleştirildiği, Van ve Bitlis'te dağıtılacak silahlarla, daha sonra alınacak tertibatın kararlaştırılması için Rus Generali Loris Melikof *'un oğlunun yanında bulunan Taşnak örgütü liderlerinden Malkon ve Ohannes ile birlikte Abaga yoluyla 10 Ekim 1914'te Van'a gittikleri, büyük kısmı Beyazıt, Van ve Bitlis Ermenilerinden olmak üzere 6.000 Ermeni'nin çete halinde teşkilatlandırılarak silahlandırıldıkları, Beycecek kilisesinde Ermeni çete teşkilatı oluşturulduğu ve bunların Selmas'ta teşkil edilen çetelerle birlikte Van'a geleceklerinin anlaşıldığı ve birliklerdeki, özellikle Hudut Taburlarında ve hududa yakın birliklerdeki Ermeni erlerinin bir kısmının silahlarıyla birlikte firar ederek Rusya'ya geçtikleri “ bildirilmiştir⁵²³.*

1 Kasım 1914 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesini müteakip Rusların Ermeni gönüllü taburlarıyla Osmanlı sınırlarına saldırıya geçmeleri üzerine gerek il merkezinde, gerekse çevrede yaşayan Ermenilerin hâl ve tavrı tamamen değişmeye başlamış, hükümet memurları, jandarmalar hakaret ve saldırılara uğramıştır. Komite tarafından indirilecek darbenin daha etkili olması için biraz daha vakit kazanılmasına ihtiyaç duyulduğundan il şubelerine; *"Ruslar Başkale ve Saray istikametinde ilerleyecekler. Arkadaşlarımız birliktedir. Yaklaştıkları yerlerde bütün üyelerimiz silahlarıyla onlara katılacaktır. Ruslar iyice yaklaştıktan sonra istediğimizi yaparız. ...Onun için Rusların yaklaşmasını beklemeliyiz⁵²⁴"* şeklinde bildiriler dağıtılmıştır.

Bu bildirilerden zamanında haber alamayan ve daha önce aldıkları direktifi uygulamada acele eden köylerden kimilerinin Havasor bucağında birkaç jandarmayı, Vastan-Van arasında Gevaş Kadısı İsmail Hakkı'yı şehit etmeleri, Gevaş ve Bitlis sınırında, Karçekan'da jandarma karakollarına taarruzları, telgraf tellerini kesmeleri⁵²⁵, bazı önemli yerleri, yolları tutmaları, olayların belirlenen zamandan önce patlamasına neden olmuştur.

* General Loris Melikof Ermeni kökenlidir.

⁵²³ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, (1914-1918) Cilt 1, age., s.97-100

⁵²⁴ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...** age, s.170

⁵²⁵ **Ermeni Komitelerinin Amaçları....** age, s. 170-171

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesini müteakip Ermenilerin Van şehrini kuşattıkları "The New York Times" gazetesinin 7 Kasım 1914 tarihli nüshasında "**Ermeniler Türklerle Savaşıyor- Van şehri Muhasara Altında- Diğerleri Türk Ordusunu Arkadan Vuruyor**" başlığı ile haberleştirilmiştir⁵²⁶. Haberin devamında "**Erzurum'un 140 mil güneydoğusundaki Türk şehri Van, bir Ermeni birliği tarafından muhasara edildi. Şehirde büyük bir silah deposu var. Bir başka Ermeni birliği Türk ordusunu arkadan vuruyor**"⁵²⁷ ifadelerinin yer alması Ermenilerin 1. Dünya Harbinde de düşman tarafına geçerek kendi Devleti'ne karşı düşmanla işbirliği yaptığının yabancı basın tarafından da kabul edildiğini açıkça göstermektedir.

2 Aralık 1914 tarihinde Van vilayetinden Osmanlı Ordusu Başkomutanlığına gönderilen telgrafta; "*Rusların 3.000 kadar Nasturi'yi silahlandırarak Türk topraklarına taarruzda kullandıkları, 17-19 Kasım 1914 tarihleri arasında Kotur güneyinde cereyan eden muharebelerde Türk ordusunun 400 şehit ve yaralı verdiği, Selmas bölgesindeki Osmanlı Ermenilerinin tamamının Ruslarla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaştığı*" rapor edilmiştir⁵²⁸.

1915 yılı Şubat ayında Timar bucak merkezinde koyun sayımı sorunundan dolayı çıkan ayaklanma ile artık olaylar önüne geçilemez bir duruma gelmiştir. Burada çevreden katılanlarla ayaklananların sayısı, ilk günde mavzer ve Rus tüfekleriyle donatılmış olarak 1.000 kişinin üstüne çıkmıştır. Çevredeki Müslüman köylerine saldıran isyancı Ermeniler Timar'da Banat köyünde jandarma müfrezesine taarruz ederek, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Süleyman ile emrindeki erleri şehit etmiştir⁵²⁹.

Van Jandarma Alay Komutanlığının 3 Ocak 1915 tarihli raporuna atfen 6 Ocak 1915'te Hasankale'den Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli telgraftan;

⁵²⁶ Armenians Fighting Turks-Besieging Van-Others Operating in Turkish Army's Rear, "The New York Times", Nov. 5, 1914

⁵²⁷ Şükrü Server Aya, **The Genocide of Truth**, Istanbul Commerce University Publications, İstanbul, 2008, s.161

⁵²⁸ Cemalettin Taşkıran, **Van'da Ermeni Devleti Denemesi-Belgelerle-**, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 177-178

⁵²⁹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, age, s.170-171

“Van’ın Şatak(Çatak) ilçesi Ermenilerinin jandarma askerlerine ve karakollarına saldırdıkları ve telgraf hatlarını kestikleri” anlaşılmaktadır⁵³⁰.

Ayaklanma ve başkaldırma, Gevaş ve Şatak (Çatak) ilçelerine de sıçrayınca "Kişisel Savunma için Yönerge" adındaki Ermeni komite yönergesinin uyarısı gereğince Müslüman köyleri arasında bulunan Ermeniler hemen Ermeni köylerine taşınmaya başlamıştır. Timar olayları üzerine isyan çevreye yayılmış ve kısa zamanda Saray* ve Hoşap** ilçelerinde Müslüman köyleri ile çevrili Ermeni köylerinde eli silah tutan Ermenilerin tamamı komitecilerin emrinde çeteler teşkil etmiştir. Böylece çıkarılacak büyük bir isyan için merkezi bir kuvvet teşkil edilmesi sağlanmış oluyordu.

Şatak'ta "Ermeni çetecilere silah dağıtımını bildirir defter ve yasak silahlarla ele geçirilen komiteci Osep adlı öğretmenin yakalanması nedeniyle çıkan ayaklanma, Gevaş ilçesine de sıçramış, Şatak-Van-Bitlis arasındaki telgraf telleri Ermeni çeteciler tarafından kesilmiş ve Şatak'ta çevreden akın akın merkeze koşan silahlı Ermeni çeteleriyle Osmanlı devriyeleri arasında çarpışmalar meydana gelmiş, hükümet konağına taarruz eden çeteciler iki eri şehit etmiştir⁵³¹. Gevaş, Şatak, Havasor ve Timar'daki ayaklanmalar nedeniyle, çetecileri takip için Van il merkezinden kuvvet çıkarılmıştır.

Kürt köylerine ve yolculara da taarruz ederek rastladıkları yerde Müslüman halkı çoluk çocuk ayırt etmeden öldürüp yok etmeye başlayan isyancı Ermeniler Van'da Hamitağa kışlasında bulunan bağımsız bölüğe ve Ermeni mahallelerini çevirmiş olan jandarma ve polis karakollarına ateş açmış ve şehrin iç kent denilen bölümüne saldırmışlardır. Çevreden yapılacak yardımı engellemek için de kente gelen yollarda siperler kazarak yardım gelebilecek istikametleri kapatmışlar⁵³² ve giderek yaygınlaşan ayaklanma Erciş ve Adilcevaz ilçelerine de sıçramıştır.

Van Valisi'nin İçişleri Bakanlığına gönderdiği 20 - 21 Mart 1915 tarihli mesajında: *"Vilayetin her tarafında akşama kadar çarpışmalar sürdü ve şimdi*

⁵³⁰ Taşkiran, **age**, s.185-186

* Van ilinin Özalp ilçesinin o dönemdeki adıdır

** Van ilinin Güzelsu ilçesinin o dönemdeki adıdır

⁵³¹ **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, **age**, s.172

⁵³² **Ermeni Komitelerinin Amaçları...**, **age**, s. 172

daha da şiddetlendi. Asilerin miktarının 2.000'den fazla olduğu sanılıyor, isyanı bastırmaya çalışıyoruz⁵³³" denilmektedir.

Van Seyyar Jandarma Tümen Komutanlığı'ndan 3.Ordu Komutanlığı'na gönderilen 24 Mart 1915 tarihli mesaj özet olarak şöyledir⁵³⁴ :

"Van Bölgesindeki bazı köylerde Ermenilerin çıkardıkları olaylar, tümenin Hoy bölgesinde yaptığı harekât sonuçlanıncaya kadar mevcut kuvvetlerle idare edilmeli, Ermenilerin eylemlerini kırarak önlemler alınmalıdır. Eğer mutlaka kuvvet göndermek gerekiyorsa tümenin yarısından fazlasını bu göreve ayırmak gerekir. Bu ise tümenin Azerbaycan'daki harekâtını aksatır. Hangi hareketi yapmamız gerektiği hakkında emirlerinizi bekliyorum."

Yukarıda yer alan raporlardan Türk ordusunun cephedeki asli görevinin yanı sıra bir yandan da cephe gerisindeki Ermeni çeteciler ve isyancılarla uğraşmak zorunda kaldığı ve bu durumun asli görevinin yapılmasını zaafa düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Ermeni isyancıların Van'da masum sivil halka karşı giriştikleri eylemler hakkında Van Valiliği'nin içişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Nisan 1915 tarihli yazı şöyledir⁵³⁵ :

"Şimdiye kadar çevreden bölgeye 4.000 kadar isyancı Ermeni getirilmiştir. Asiler yol kesiyor ve civar köylere hücum ederek buraları yakıyorlar, buna engel olmak olanaksızdır. Şimdi, birçok kadın ve çocuk yersiz ve yurtsuz kalmıştır. Bunları aşiret köylerinde barındırmak da uygun ve mümkün değildir. Bu aileleri batıdaki vilayetlerde iskân etmek her bakımdan uygun olacaktır. Şimdiden yavaş yavaş göndermeye başlanmasında bir sakınca yoksa emir buyurulmasını".

Sonuçta yıllardan beri gizlice getirtip toplamayı başardıkları silahlar ile asker-den kaçanların ellerindeki küçük ve büyük çaplı mavzerler ve son sistem silahlarla, kent muharebelerine uygun mavzer tabancalarıyla donatılmış olan ve

⁵³³ Sakarya, **age**, s.209

⁵³⁴ Sakarya, **age**, s.209-210

⁵³⁵ Sakarya, **age**, s.211-212

köylerden getirdikleri komite çeteleri personeli ile sayıları 5.000'den fazla olan bir Ermeni ayaklanma kuvveti oluşturulmuş, Van'ın içinde ve kentin güney doğusunda saklandıkları yerleri savunan ve geceleri lâğımlar ve bombalarla asker bulunan yerlere taarruz eden bu kuvvet, Osmanlı Bankası, Duyun-u Umumiye Binası, tekel, posta telgraf ve hükümet binalarına bombalar atarak havaya uçurmuştur⁵³⁶.

Saldırıları sadece resmi binalarla sınırlı kalmamış, Van'ın Müslüman mahalleleri de ateşe verilmiş ve el bombalarıyla donatılmış 700 Ermeni fedaisi Van Kalesi'ne hücum etmiştir. Ayaklanan Ermenilerin taarruzları, hükümetin savunması ile Nisan ayı sonuna kadar sürmüştür. Nisan ayı ortalarında Rus subayları komutasında en küçüğü 400 kişiden oluşan çok sayıda Ermeni çete birlikleri Rus ve İran sınırından içeriye girmeye çalışmıştır. Van ve bağlı kentlerindeki Ermeni çeteleriyle yapılan çarpışmalarda, siperler içerisinde "Ermenilik serbest", "Ermenilik kurtuldu" cümleleri yazılı bayraklar, siperlerin çoğunda, önlerinde "İntikam!" yazılı Ermeni kalpakları, Rus ve Fransız şapkaları⁵³⁷ bulunmuştur.

Ermeniler 29 Nisan 1915'te Komite Merkezine gönderdikleri raporda; çetelerin adam öldürme ve bina yakma eylemlerini bir marifetmiş gibi detaylı olarak anlattıktan sonra bundan sonrası için düşüncelerini "Düş Gerçekleşiyor" başlığı altında özetle şöyle açıklıyorlardı:

Düş Gerçekleşiyor,

" İşte sonunda, o yüce düş, yüzyıllardan beri Ermenilerin kalplerinden çıkamadıkları düş gerçekleşti. O düş ki, atalardan çocuklara kalmış, o düş ki, yüzyıllarca bütün düşüncelerin amacı, içimizden en değerlilerimizin çabasının amacı olmuştu...

Ermenilerin elinde özgür bir Ermenistan görmek!

...Bugün Van Ermenilerin elindedir. 15 Nisan'dan beri Ermeni savaşçıları Aram'ın komutasında olarak, ayaklanma bayrağını kaldırmış ve 30 gün

⁵³⁶ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 172

⁵³⁷ Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s. 172

savunmadan sonra Van'a egemen olmuşlardır. Mayısın 19. günü Başkomutan General, karşıdan gözükmüş ve Van'ın hemen o gün alınmasını emretmişti. Haço komutasındaki öncü taburu da hemen ileri hareket etmişti. ...Van kenti Varağ Kilisesi'nin çanları, Ermenistan'a, Rus ve Ermeni ordularının pek çok kanlarla sulanmış bu toprağa girdiğini bildiriyordu. **Kalenin üstünde Rus bayrağı ile Ermeni bayrağının yan yana dalgalandığı görüldüğü zaman ise sanki bir sevinç taşkınlığı başlıyor ve tüm kalplerden Rusya ile onun ün ve onur dolu ordusu için; Rus ve Hristiyan kardeşlerin, bu küçük Ermeni ordusu ile zincirlerini kıran ulusa desteğini sürekli olarak esirgememesi için dualar yükseliyordu...**

19 Mayıs günü, Ermenistan tarihinde anımsanmaya değer bir gün olacaktır. Bu günden başlayarak artık Van ilinin Ermenistan Türk ili diye söylenmesi sona ermiş, orası yeniden dünyaya gelen Ermenistan'ın bir ili olmuştur.

İşte Rus ordularının çaba ve uğraşları, Ermeni askerlerinin yiğitliği ve İngilizlerle Fransızların yardımlarıyla büyük kurtuluş eyleminin başlangıcı.. **Van toprak parçası Müslümanlardan ve barbar Türk boyunduruğundan kurtarılmıştır.** Burası bundan böyle bir Rus genel valisi ile yönetilecektir. Van kahramanı Aram, Rus Hükümetince bu görevde bırakıldı... Bugün o burada, şanlı meydan savaşlarında Ermeni bayrağını, kuşkusuz ve sonsuza dek bağlaştığı olacağı Rus bayrağının yanında, sürekli olarak taşıyacaktır. **Ermeni gönüllülerinin sayısı günden güne artmaktadır. Yeni taburlar kuruluyor. Tümenler eğitilmekte ve hazırlanmaktadırlar. Muş, Sason, Zeytun ve Kilikya'dan gelenlerle birlikte üç tümen var sayılabilir. Bu, Ermeni bayrağının çevresinde toplanmış bir kolordu demektir**⁵³⁸.

Severyanın

Utroyuga- No. 14

Rostof- Rus gazetesi

⁵³⁸Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s. 200

Osmanlı Hükümeti ise, Van'ın düşmesine kadar ayaklanmaları, yerel önlemlerle büyümeden yerlerinde söndürmeyi ve her yanda ayaklanmalara karşı savunma durumunda kalmayı tercih etmiştir. Ancak Ermenilerin 20 Nisan 1914'te Van şehir merkezinde başlattıkları büyük ayaklanma ve müteakiben Rus ordusunun Van'ı işgal etmesinden sonra giriştikleri katliamdan kurtulabilmek için 80.000 Müslüman'ın panik halinde şehri terk ederek Bitlis istikametinde kaçmaya başlaması Ermeni isyanlarının yerel önlemlerle önlenemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Van isyanı ve Van'da meydana gelen Müslüman katliamı gerek Alman gerekse Osmanlı yönetimini yeni kararlar almak zorunda bırakmıştır.

3.2. Zorunlu Göç Kararının Alınması, Uygulanması, Sonuçları ve Ermenistan Kurma Çabaları

3.2.1. Zorunlu Göç Kararının Alınmasına Neden Olan Olaylar

1877-1878 Osmanlı–Rus Harbinden sonra imzalanan Berlin Anlaşması ile Ermeni meselesi uluslararası bir sorun haline getirilerek Osmanlı devletine karşı kullanılmıştır. Anlaşmanın 61. maddesi “Osmanlı devletinin Doğu Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapması ve anlaşmaya taraf olan ülkelerin bu ıslahatı denetlemesi” hükmünü getiriyordu.

Büyük devletleri temsilen Rusya’nın İstanbul büyükelçiliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 8 Şubat 1914’de Doğu Anadolu’da yapılacak ıslahata ilişkin Yeniköy Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Doğu Anadolu; Erzurum-Trabzon-Sivas ile Van-Bitlis-Harput-Diyarbakır olmak üzere iki bölgeye ayrılmış ve her bölgenin başına yabancı bir genel müfettiş atanmıştı⁵³⁹. Genel müfettişlere kendi bölgelerindeki idare, adliye ve jandarmayı denetleme, valiler ve memurlar hakkında takibat yapma, gerektiğinde askeri kuvvetleri de emrine alma gibi geniş yetkiler verilmesinin yanı sıra bu bölgelerde kanunlar, nizamnameler ve resmi bildirilerin mahalli dillerde yayımlanması, mahkemelerde ve devlet dairelerinde herkesin kendi dilini kullanması, zabıta ve jandarmaya personel alımında Gayr-ı Müslimlerin de Müslümanlarla eşit hakka sahip olması, bu kapsamda Hamidiye

⁵³⁹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı 90, Ankara, 2001, s.54

Alaylarına Ermenilerin de alınması, askerlik hizmetlerini kendi bölgeleri içinde yapmaları, her iki bölgede bir yıl içinde seçim yapılması, bölgede farklı ırk ve dinlere mensup olanların tespit edilmesi gibi haklar verilmek suretiyle⁵⁴⁰ kısa vadede otonomiye ve uzun vadede bağımsızlığa kadar varabilecek ayrıcalıklar tanınmıştı.

Ancak “altı vilayet” denilen bu bölgede çoğunluk Müslüman halktan oluşuyordu ve Ermenilerin nüfusu tüm nüfusun % 31,3’ünü⁵⁴¹ teşkil ediyordu. Bu şartlarda nüfusa dayanarak Ermenistan kurmanın imkânsız olduğunu düşünen Ermeni terör örgütleri yeni stratejiler geliştirerek Ermeni toplumunu topyekûn bir isyana kışkırtmak üzere⁵⁴² harekete geçtiler. Bu çerçevede bir yandan terör yoluyla Osmanlı yöneticilerini sindirmeye çalışırken, diğer yandan zengin Ermenilerin servetlerini davalarında kullanmak üzere onlara karşı da şiddet ve baskı uygulamaya başladılar. Örneğin Van ve çevresinde, İngiliz istihbarat kaynaklarına göre 1.000 kişilik fedai ve 30.000 kişilik çete gruplarıyla terör estirdiler. Van Belediye Başkanı Bedros Kapamacıyan’ı Ocak 1913’de, Osmanlı valisi ile birlikte hareket ettiği gerekçesiyle öldürdüler⁵⁴³.

Ekim 1914’de Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına girince Sina-Filistin cephesi ile Irak cephesinde İngiltere ile, Hicaz-Yemen cephelerinde İngiltere ve Araplarla, Kafkasya cephesinde ve Galiçya’da Rusya ile, Çanakkale’de İngiltere, Fransa ve Anzaklarla, İran’da Rusya ve İngiltere ile, Makedonya’da İngiltere, Fransa ve Sırplarla olmak üzere sekiz ayrı cephede savaşı sürdürmek zorunda kalmış ve bu durum diğer cephelerde kuvvet tasarrufu yaparak belli bir cephede siklet merkezi oluşturulmasını hemen hemen imkânsız hale getirmişti. İşte Osmanlı Devletinin sekiz cephede birden savaşmak zorunda kaldığı bu en zor döneminde Ermeniler Kafkasya cephesinde Ruslarla birleşerek bir yandan Osmanlı ordusunu arkadan vurmuş, diğer yandan Anadolu’da çıkardıkları

⁵⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi Cilt II/III**, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara,1991, s.169-170

⁵⁴¹ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.56

⁵⁴² Özdemir, ”v.d.” **age**, s.56

⁵⁴³ Özdemir, ”v.d.” **age**, s.56

isyanlarla çeteciliğe başlayarak, erkekleri askerde olduğu için sadece kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan, masum Müslüman halkı katletmeye başlamışlardır.

Ermeni isyanını başlatan ilk kıvılcımlar, patrikhane liderliğindeki kiliselerden ve misyoner okullarından çıkmıştır. Osmanlı Devletinin milletvekili olarak görevlendirdiği Ermenilerin ve patrikhanenin görevlendirdiği papazların liderliğinde toplantılar yapan Taşnaksutyun, Hınçak ve Ramgavar gibi Ermeni komiteleri daha Osmanlı Devleti harbe girmeden *“askerden kaçarak Rus ordusuna katılmak”⁵⁴⁴, geride kalanlarla ise çeteler teşkil ederek Rus ordusu hududu geçer geçmez silaha sarılarak Türk ordusunu geriden vurmak ve iki ateş arasında bırakmak ve Türk köylerini yakarak göçe zorlamak”⁵⁴⁵* gibi kararlar almışlardır.

Bu kararları süratle uygulamaya koyan Ermeniler Rus ordusu hududu geçer geçmez isyan ve yağmacılığa başladılar. Harp nedeniyle silah altına alınan Ermeniler silahları ile topluca askerden kaçıp bir kısmı Rus ordularıyla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılırken, bir kısmı da çoğunluğunu ihtiyar, kadın ve çocukların oluşturduğu Türk köylerinde çapulculuğa ve katliama başladılar.

Ermeniler Osmanlı ordusu cepheye gittikten sonra ilk önemli hareketi Van bölgesinde başlattılar. Van’da bulunan 33. Piyade Tümeninin harbin başlangıcında Erzurum bölgesine hareketinden sonra, şehirde asayişi temin eden jandarma müfrezesinden başka askeri kuvvet kalmamıştı. Bu durumu fırsat bilen Ermeni Komitacılar Van bölgesinde toplanarak silahlanmaya başladılar ve askerden kaçan Ermenilerin de katılmasıyla 10.000 kişilik silahlı bir güç oluşturdular. Ermeni zorunlu göçünün önemli nedenlerinden birini teşkil eden Van isyanlarını başlatan bu silahlı çeteciler, otuz gün süreyle Van ilindeki Türk halkını muhasara ettiler. Şehirdeki jandarma ve polis karakollarına saldıran çeteler kısa süre içinde birçok evi yağmalayarak binlerce masum insanı genç, ihtiyar, kadın, çocuk demeden katlettiler. Van katliamından canını kurtarabilen halkın bir kısmı kara yoluyla, bir kısmı da gemilerle şehri terk ederek Bitlis istikametinde çekilmek zorunda kaldı.

⁵⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.43

⁵⁴⁵ A. Süslü, F.Kırzioğlu, R.Yinanç, Y. Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995, s.196-197

Bu gelişmeler üzerine Başkomutanlık birliklere gönderdiği 25 Şubat 1915 gün ve 8682 sayılı emrinde; “Bitlis’te Ermeni eşkiyasının türediğini ve Ermeni askerlerinin ordudan kaçarak eşkiyalığa başladıklarının tespit edildiğini, Halep’te ve Dört Yol’da asker ve jandarmaya saldırıldığını, Kayseri’de çok sayıda bomba ile Rusça, Fransızca ve Ermenice şifreler bulunduğunu, bu durumun ülke içinde bir isyan çıkarılacağına delalet ettiğini” bildirerek tedbirler alınması talimatını verdi⁵⁴⁶. Buna göre; Ermeni erler seyyar orduda ve silahlı hizmetlerde kullanılmayacak, ordu, kolordu ve tümen komutanları silahlı saldırılara karşı koyacaklar, gerekirse örfi idare (sıkıyönetim) ilan edecekler, her yerde uyanık bulunulacak, eylemli saldırı belirtisi görülmeyen yerlerde kovuşturma yapılmasından kaçınılacak, itaat gösteren halka zarar verilmeyecekti.

Bu arada Osmanlı Hükümeti, Ermeni patriğine ve diğer Ermeni din adamlarına, isyan hareketlerini bastırmak için askeri birlik ve Jandarma’nın kullanılmasına imkân olamayacağını, bu nedenle Ermeniler isyan ettiği takdirde hükümetin şiddetli tedbirler almak zorunda kalacağını⁵⁴⁷ ve bu durumun Ermenilere zarar verebileceğini hatırlatmıştır⁵⁴⁸. Ancak gerek patrik, gerekse diğer Ermeni din adamları ve liderleri bizzat isyan hareketlerinin planlayıcıları arasında olduklarından Hükümetin ikazlarını ciddiye almamışlar, tersine bir tutum içinde Ermeni kalkışmasına arka çıkarak, bir yandan askeri birliklere ve Jandarma’ya yapılan saldırılarla askeri birliklerin düşman karşısında zaafa uğratılmasına, diğer yandan masum sivil halkın kadın, çocuk, sakat, yaşlı demeden işkenceyle katledilmelerine seyirci kalmışlar, hatta destek vermişlerdir.

Ermenilerin, Osmanlı Hükümeti’nin ikazlarına aldırmaksızın katliama devam etmelerinin bir nedeni geçmiş yıllarda Ermeniler tarafından çıkarılan isyanlar ve hatta silahlı saldırılar sonunda her defasında suçlulara bir şey yapılmayarak serbest bırakılmasının ortaya çıkardığı “Osmanlı Devleti nasıl olsa bir şey yapmaz” zihniyeti idi. Nitekim geçmişte Osmanlı Bankası baskını, Bab-ı âli baskını yapanlar, Abdülhamit’e suikast düzenleyeneler, Zeytun isyanını, Adana

⁵⁴⁶ Sakarya, *age*, s.180

⁵⁴⁷ Davut Kılıç, “**Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi**”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 272

⁵⁴⁸ Sakarya, *age*, s.217

ayaklanmasını yapanlar bir süre sonra affedilmiş, buna karşılık olaylarda ihmali görülen birçok devlet adamı ve komutan görevinden azledilmişti.

Ermenilerin ikazlara aldırmaksızın katliama devam etmelerinin diğer nedeni ise Rusya ile savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaafın istismar edilmesi suretiyle yabancı ülkelerin de yardım ve desteği ile bağımsız Ermenistan Devleti kurulması için çıkan fırsattan yararlanma isteği idi.

3.2.2. Ermenilerin Türklere Uyguladıkları Katliama İlişkin Genelkurmay ve Başbakanlık Arşivlerinden Alınan Bazı Örnekler

3.2.2.1. Van Jandarma Alay Komutanının Raporu⁵⁴⁹

Ruslar Osmanlı sınırını geçtikleri zaman Van Ermenileri öteden beri, beklemekte oldukları fırsatın çıktığı kanısına vararak, ötede beride ayaklanma ve başkaldırma girişimlerine başladılar. Bunlar savunmasız Müslüman köylerine, yolcu ve postalara saldırmak, olağanüstü savaş vergilerini vermemek ve ordu için getirilen yiyecekleri kimi geçit ve yollarda pusu kurarak yağmalamak gibi haksız ve dik başlı hareketlerde bulunarak, kendilerince tasarlanmış ve kararlaştırılmış olan programın kısa sürede uygulamaya geçirilmesine çalışıyorlardı.

Başlangıçta, hükümetin öğütlerine alaycı yanıtlarla karşılık vermekten çekinmiyorlardı. Öyle ki Terzibaşyan Avedis adındaki Ermeni "Ne yapalım! 1896 yılı kargaşalığında anası babası öldürülenlerin çocuklarına söz anlatılamıyor." demiştir.

Komite başkanlarından Aram ve İşhan'ın açıktan aşılamalarıyla, Çatak ilçesinde ayaklanma başlamıştı. Kaleye kapanan Ermeniler, terk edilmiş, bir eski yapı Balyemez topunun bir özelliği olmayan demir mermileriyle sivillere ateş etmişlerdir.

Memurlar geceleyin kaçabilmişlerse de birçok günahsız kadın ve çocuklar surlarda boğularak, ötede beride saldırılara uğrayarak ölüp gitmişlerdir.

⁵⁴⁹ Ermeni Komitelerinin Amaçları, age, s. 5-10

Mirkehi köyünde, Molla Hasan adındaki muhtar, arkadaşlarıyla birlikte Ruslara öncülük eden Ermeni çetelerine karşı teslim işareti verdikleri hâlde 27 erkek, 12 kadın ve 18 çocuk ki toplam 57 kişi sanki koyun boğazlar gibi acımasızca şehit edildiler. Kız ve gelinler ayrılarak Ermenilerce götürüldüler.

Çarpıkser köyünde bir çocuğun kuzu gibi kızartılarak bir süngü üzerinde bir direğe bağlandığı, birçok kişice yeminle anlatılmış ve cesedinin kalıntıları gösterilmiştir. Ahorik ile Avzerik köyleri arasında dört kişinin ölüleri, elleri karınlarına sokulmuş, cinsel organları ağızlarına bırakılmış bir hâlde bulunmuştur.

Kavlik köyünde, yedi yaşında Fatma ve dokuz yaşlarında Gülnâz adlarında iki günahsız kız çocuğunun her iki yönden ırzına geçilerek sakat duruma getirdikleri görülmüştür. Bugün bu günahsızlar, Ermeni zulüm ve alçaklığının canlı birer örneği olarak ortada durmaktadırlar. Yine bu köyde, 70 yaşını geçmiş Alu adında bir ihtiyarın çene kemiklerinin süngülenip kırılarak şehit edildiğine ve cinsel organının da ağızına sokulduğuna, sonradan gelen Türk ordusu komutanlarından kimileri, büyük bir nefretle tanık olmuşlardır.

Ahtucu köyünde Kemo adındaki kişinin Zeliha adlı eşi tandır başında ekmek pişirirken, altı aylık kız çocuğu ateşe atılarak anasının gözü önünde pişirilmiş ve kendisine, yemesi önerilmiş, karşı gelince zavallı bahtsız ananın bir bacağı tandıra sokularak acımasızca yakılmıştır. Bu kadın bugün yaşamakta olup, bu acıklı işkenceyi anlatırken ağlamaktan kendisini alamıyor ve orada hazır bulunanların yüreklerini sızlatıyordu.

Yine bu köyde tezek yığınları içerisine birçok günahsız çocuğun atılarak yakıldığı orada bulunan cesetlerden anlaşılmıştır.

Heretil köyünde Hacı Osman adında bir zavallıyı işkence ile öldürdükten sonra, üç kız ve iki gelinin, söz ve kalemle anlatılamayacak çirkinlikte ırzlarına geçmişler, zavallılar bu alçaklığın etkisi ile yaşamlarını yitirmişlerdir.

Birçok Ermeni'nin, Kotor halkından muhtarın Gülbeyaz adındaki 16 yaşında bulunan oğlunun ırzına geçtikleri, bu bucakta erkeklerin tümünün bir samanlığa

doldurularak başlarına nöbetçi dikildiğini, sonrada yalnız kalan kadınların ırzlarına geçildiği, bucak halkından saygın kişiler tarafından yeminli olarak anlatılmıştır.

Bezdkân köyünde de Ermenilerin yapmadık kötülük bırakmadıkları, yurtlarını terk zorunluluğunda olan çaresiz Müslüman halktan % 80'inin yollarda öldürülerek yok edildiği henüz çürüyüp bozulmamış olan cesetlerinden anlaşılmıştır.

Van kentinin Halılağa Mahallesi'nden eski Muhasebe Şefi Hasan Efendi, eşiyle kızı, okul öğretmenlerinden olan kardeşi Hüseyin Efendi ve eşiyle dört küçük yavruları Ermeni kan dökücülüğüne kurban gitmişler, Hasan Efendinin kızı, ırzını bu canavarların yırtıcı pençesinden kurtaramamıştır. İzmir Muhasebe Memurluğundan emekli Beşir oğlu Derviş Efendi eşi ve eniştesi Sabri ile eşinin gözleri önünde Huriye ve Şadiye adlarındaki iki kıza, söylemesi ve açıklanması yırtıcı hayvanları bile utandıracak boyutlara varan iğrenç saldırılarda bulunulmuş ve zavallı kızlardan birisi, sonradan Van Valisi Cevdet Bey tarafından Vastan ilçe merkezine gönderilirken yolda ölmüştür. Bu alçaklıkların arkasından ana ve babalarını da koyun gibi kesmişlerdir.

Yine bu mahallede Nalçacı oğlu Ethem'le savaşta bulunan üç kardeşinin 15 kişiden oluşan aileleri, Çatak Sandık Emimi Vehbi Beyin eşi, babası, anası ve amcası, Ermenilerin zulmüne uğrayarak acıklı bir biçimde yaşamlarını yitirmişlerdir.

Yine adı geçen mahalleden 90 yaşında Mahalle İmamı İsa, 70 yaşını aşkın öğretmenlikten emekli Rasih Efendi ve Hırayte imamı Hacı Derviş Efendi, Rusların göz yummalarından yararlanan Ermeni katilleri tarafından birer eşeğe bindirilerek sokaklarda gezdirilmiş, sakalları kesilip kirletildikten sonra vücutları parça parça kesilerek şehit edilmişlerdir.

Şehit Rasih Hocanın 60 yaşındaki eşi ırzına geçildikten sonra cinsel organına odun sokularak pek acıklı bir biçimde öldürülmüştür. Yine bu mahalleden Sefil Kavas oğlu Hurşit ve kardeşi Kamil'in 12 kişilik ailesinden yalnız üçü Ermenilerin işkencesinden kurtulabilmiş, dokuzu şehit edilmiştir.

Çilingir oğlu Süleyman Ağa ve eşi, emeklilerden gözleri görmez Halil Efendi, muhasebe yazıcılarından Sıdkî Efendi ve eşi, Hacı Efendinin genç karısı ile ikisi erkek üçü kız beş çocuğu Hacı Yakup Ağanın evinde gizlenmişler; fakat Ermeniler zorla bu eve girerek bunları parçalamışlardır.

Kerem oğlu Hidayet Efendinin 70 yaşındaki eşinin, Şamram Mahallesi'nde Mehmet Beyin evinde Ermeniler tarafından ırzına geçilmiş, sonra 200 kadın ve çocuk, komite şarkısı söyleyerek eğlenen Ermeniler tarafından parçalanmıştır.

Hasta olan Teğmen izzet ve Operatör Mehmet Efendiler de bunların mezalimine kurban gitmişlerdir. Mehmet Bey Mahallesi'nde Sadullah'ın kızı ve Cemal'in eşi Seher'in biri beş öteki yedi yaşlarındaki çocukları anasının elinden alınarak kama ile parçalanmış, Kör Hamza oğlu Abbas'ın eşi ve üç kızı, Halil Çavuşun eşi Ayşe ve kız kardeşi, 80 yaşındaki zekât tahsildarı Hacı Abdullah Efendi ve eşi korkunç biçimde dövüldükten ve kafaları taşla ezildikten sonra alçakça şehit edilmişlerdir.

Şâbâniye Mahallesi'nde, hasta ve yatalak Emekli Teğmen Abdurrahman'ın odasından dışarı çıkarıldıktan ve yüzü küçük ve büyük dışkılarla kirletildikten sonra, yürekler parçalayıcı bir biçimde şehit edildiğini gördüklerini, komşularından kurtulabilen saygın ve inanılır kişiler yeminli olarak anlatmışlardır.

Ermenilerin, tüccardan Hacı Ömer Efendinin pek çok parasını aldıktan sonra kendisini de Rusların göz yummalarından yararlanarak öldürüp cesedini iki parçaya ayırarak yok ettikleri, komşuların verdikleri olaya ilişkin yeminli ifadelerinden anlaşılmıştır.

Topçuoğlu Mahallesi'nin eski muhtarı Bekir Efendinin 12 yaşındaki yeğeni Zahit, Ermenilerce ırzına geçilmesinin etkisi ile on beş dakikada ölmüş, Ermeniler çocuğu bir duvarın altına götürüp duvarı üzerine yıkarak gömülme işlemini bu şekilde yapmışlardır.

Hafız Efendi Mahallesi'nde Ermeniler, Güleş Mahmut'un kız kardeşi Adile'yi, Mengluz oğlu Bayram'ı ve Kasap Abbas'ı öldürmüşler, Abbas'ın kızı Şadiye ve Fikriye'yi de Ruslar ve Ermeniler birlikte alıp götürmüşlerdir.

Eminpaşa Mahallesi'nde gardiyan Ali ve iki torunu ile eşi ve gelini, inzibat memuru Bayram'ın Mustafa adında ve yedi yaşındaki oğlu, Seyit Çavuş'un oğlu Mustafa'nın iki çocuğu ve eşi, Hacı Kaya oğlu İbrahim Çavuş'un genç eşi de boğazlanmışlardır.

Abbasağa Mahallesi'nde emekli olarak oturan alay kâtibi Mehmet Ali Efendi bahçesine çıkarılmış, elindeki parası alındıktan sonra bir ağaca bağlanarak yirminin üstünde tüfek mermisi ile şehit edilmiştir. Zavallının böyle vahşice şehit edilmesini gören kız kardeş ile eşi çılgınca bahçeye koşmuşlar, katiller, kamalarıyla bu iki zavallı kadını da parçalamışlardır. Bunun komşusu sobacı esnafından Necip Efendi ile eşi de yine bu eşkiyanın kıyımları ve sapıklıklarına uğramışlardır. Selimbey Mahallesi'nden Suvar oğlu Halit, Ziya, Rıza ve kardeşi Faik, Çevik oğlu Hoca Mehmet Efendi, 50 kişiden çok komşularıyla büyük bir evde bulunurlarken, Van Ermenilerinden Panos'un aracılığıyla gelen eşkiyalarca, bu zavallıların aman dilemelerine, çığlıklarına bakılmaksızın, erkeklerle erkek çocuklar bir sıraya dizilmiş, kadınlardan işe yaramayanlarla küçük suçsuz kız çocukları da bunların önüne getirilerek Panos'un ateş komutu ile üzerlerine ateş edilmiş erkeklerden sağ kalanlar boğazlanmıştır. Bu mahallede böylece mezalim kurbanı olanlar üç yüzü aşmıştır. Bu durum işlenen cinayetlerden açığa çıktığı gibi şehit edilen Hoca Mehmet Efendinin eşi olup iki çocuğu ile birlikte kolayını bulup saklanarak yakasını kurtarabilen bahtsız bir kadın da geçen olayları yemin ederek anlatmıştır.

Tebriz Kapısı Mahallesi'nden, savaşta bulunan Salih'in eşiyle 5-15 yaşları arasında dört kızı, erkek ve kız kardeşinin 17 kişiden oluşan aile bireyleri, Kasaplardan daha beter biçimde Ermeni şakileri tarafından doğranmışlar, Ermeniler bunların kanlarıyla ellerindeki haçı boyamışlardır. Yine bu mahalleden Salih'in kız kardeşi Mahbup ve üç oğlu ile iki kızı, Camii Kebir Mahalleli Kasım'ın eşi Ayşe ve iki çocuğu toplanmış, önce çocuklar boğazlanarak öldürülmüş sonra kadınlar da aynı vahşiliğe kurban gitmişlerdir.

Van'ın boşaltılması sırasında, halkı taşıyan deniz araçlarından beşi fırtına nedeniyle Erciş ve Adilcevaz ilçeleri yakınına gelerek geceyi orada geçirmek istemişlerse de bu araçlar da Ermeni çetelerince hemen abluka edilerek saldırıya uğramış, 400'e yakın kişi kurşunlanarak öldürülmüş ve birçoğu denize atılmıştır. Ölenler arasında muhasebe kâtiplerinden Siirtli oğlu Tefik Efendi ve eşiyle, birçok subay ailesi de bulunuyordu. Bu acı olaydan kurtulabilen polis Haşim ve Celal Efendilerle halktan kimi kişilerin önümüzde verdikleri yeminli ifadeler, vicdanları titretecek kadar yakıcıdır.

Alay Kâtibi Sivaslı Hasan Fahri Efendinin eşiyle Tüfekçi Dursun Ustanın anası, Ermenilerden Kavas Miko tarafından sanki acınarak evine götürülmüş, tüm ellerindeki paraları ve süs takıları alındıktan sonra, alay kâtibinin iki çocuğu acımasızca boğazlanmıştır. Durum, bugün sağ olan bu kadınların, olayları ağlayarak anlatmalarından öğrenilmiştir.

300 nüfustan oluşan Şeyh Ayne köyü halkı Van'a göç ederken iskele ve Kalacık köylerinin Ermenileri, bunları yoldan çevirerek Zive köyüne götürmüşler, 200 nüfuslu olan bu köyde erkeklerin hepsi birçok işkenceden sonra öldürülmüş, yaşlı kadınlarla küçük çocukların hepsi camiye doldurularak ateş verilmiştir. Bu durum, bugün yaşamakta olan ve olayın tanığı Kürt İbrahim ve Şükrü oğlu Mustafa ile Reşit oğlu Hakkı'nın yeminli ifadelerinden anlaşılmış, her iki köy halkından hiçbir kişinin bir yerde bulunmaması da durumu doğrulamış ve kanıtlamıştır.

Molla Selim köyü zenginlerinden 70 yaşlarında Fevzi Ağanın başı eşinin kucağına konulduktan sonra kesilmiş, dokuz yaşlarındaki oğlu Sabri ile gelini Huriye il merkezine getirilmişken yine köye götürülerek ölenin parasının saklandığı yer göstertilmiş ve buna karşın acımasızca öldürülmüşlerdir. Bu köydeki tekkenin Şeyhi Mehmet Şakir, oğlu Ziya ve onun oğlu Sadullah ile Zeynep, Muhabbet, Fahire, Fahriye adlarındaki kızlarıyla eşi ve büyükanneleri Fatma, öteki üvey kızı Zehra, acımasızca öldürülmüşlerdir. Zavallı Şeyh ve kardeşlerinin evinde küçük, büyük toplamı 70 kişi, Ermenilerin mezalimine uğramışlardır. Şeyhin gelinlerinden Zahide'yi, canını kurtarmak için Van'a götördükleri sırada kendisini suya atmıştır.

Sözü edilen acı olayları, gözleriyle gören Salih oğlu Şerifin eşi Mahi Hanım söylemiştir.

Amik ve Ayans köylerinde de pek çok kötülüklerin, işkencelerin yapıldığı, sağ kalan köy imamı Molla Yusuf'la oğlu Sait ve muhtar Cafer'in yeminli ifadelerinden anlaşılmıştır.

Bağdeşan ve Karaağaç köylerinden en son 15-20 yaşları arasında 17 kız seçilerek Ermeniler tarafından Rusya yönünde götürülmüştür. Teçar bucağı halkının hepsi, Erçek ve Havasor bucakları halkının yüzde yetmişi acımasızca öldürülmüş ve Mindan köyünde Erçikli Şirin adındaki haydut Ermeni ile arkadaşları tarafından, bu köy halkından 45 kişi öldürülmüştür. Erciş ve Adilcevaz ilçeleri halkının ancak yüzde ellisi kurtulabilmiştir. Ermenilere yardım ve insancılığı ile tanınan Ercişli Hacı Hasan Ağa, bu iyilik bilmez şakiler tarafından günlerce işkence yapılarak şehit edilmiştir. Gevaş, Vastan ilçeleri halkından 3.000'den çok insan, Agiru dağında Meşk komitesince, bir kişi bırakılmaksızın öldürülerek yok edilmişlerdir.

Akâri'den çıkarak kaçmak isteyen 300'e yakın Yahudi, Şeyi köyünde parça parça edilerek öldürülmüş ve cesetleri yığınlar oluşturacak biçimde istif edilmiştir. Ölülerin kalıntısı görenlerin yeminli açıklamalarıyla doğrulanmıştır.

Van'ın tüm camileri yıkılmış, Müslüman mahalleleri yakılmış ve Van ile çevresi yangın yerine çevrilmiştir. Van hastahanesinden başka yere taşınmasına olanak bulunamayan 80 kadar hasta er diri diri yakılmıştır.

Katırcı Mahallesi'nden Pembeci Recep oğlu Mehmet'in dört çocuğu ile eşini ve Teğmen Hüseyin'in on iki yaşındaki kızını Ermeniler birlikte götürmüşler, bu kızcağızı kurşunla yaraladıktan sonra, acımasızca ırzına da geçerek bitkin bir hâlde bırakmışlardır. Teğmen Hüseyin'in önceleri hizmetçiliğini yapan bir Ermeni kadın bu çocuğu saklamış, çocuk daha sonra Vali Cevdet Bey tarafından Bitlis'e getirilmiştir ki bugün yaşamakta olup yarası iyileştirilmektedir.

Engel köyü ile Vastan köyü arasında Ermenilerce öldürülen Müslüman halkın, kadın ve çocukların toplamının 10.000'i geçtiği, Rusların Van'dan çekilmeleri sırasında kendi gözlerimizle görülmüştür. Van halkından Üsteğmen Şükrü'nün 80 yaşında ve Tayyar Efendi adındaki amcasının, yaşlı eşi önünde ellerinden çivi ile kapağına çakıldığı, önce burun ve kulakları ve sonra da çenesinin kesildiği sözüne güvenilir tanıklar tarafından görülmüştür. Tayyar Efendinin yürekler acısı bir şekilde öldürülmesinden sonra eşi de şehit edilmiştir.

Erciş Askerlik Şubesi başkanı olup, her nasılsa çıkamayan Hikmet Efendinin kızı, zorla bir Ermeni'ye verilmiş ve davul zurna ile kentte gezdirildikten sonra Rusya içerilerine gönderilmiştir. Bu kadının eşi Gevar (Yüksekova) telgraf müdürü Hakkı Efendi, eşinin bu acıklı sonu nedeniyle çıldırmıştır

Van Jandarma Alay Komutanı Ali

3.2.2.2. Pabuççu Esnafından ve Van'ın Halilağa Mahallesi'nden Halil Ağa'nın, Kurul Önünde Verdiği Yeminli İfade⁵⁵⁰

"Van'ın boşaltılmasından sonra bizi Ermeniler Amerikan kurumuna götürdüler, iki ay orada kaldık; halkın hepsi oraya toplattırıldı. Bize, günlük bir somun veriyorlardı. Bunu yiyenlerin hemen saçları dökülüyor, kanlı sular akıtarak ölüyorlardı. Az zaman içinde pek çok kişi can verdi. Biz yalnız yüz kişi kadar kaldık. Köylerden toplanan halkın üçte ikisi Mermid çayına döküldü. Sonra bizi buradan Fransız Konsolosluğunun bulunduğu eve götürdüler, orada hapis edildik. Ermenilerin kadınlarımıza uyguladıkları işkenceler düşünilemeyecek kadar kötüydü. Müslüman mahalleleri az zaman içinde yakılıp yıkıldı. Cebeci oğlu Hacı Ağa ile evine sığınan üç çocuk, tahsildar Hacı Efendinin eşi, Sehak Beyin evinin yanında eğlenceye benzer biçimde öldürüldü.

⁵⁵⁰ **Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s.241-264 ; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914-1919), Cilt-I, s. 11-12**

3.2.2.3. Berholu Ömer'in Yeminli İfadesi⁵⁵¹

Ermeniler Çatak ilçesine bağlı Hasnik, Kakan, Kasr, Köşk, Darens'i Ülya (Yukarı Darens), Darens-i Süflâ (Aşağı Darens), Berho, Cemik, Norevan, Hasis, Virgez, Arkanes, Ekruhi, Sarnûhi, Sozvans, Hişet, Şekran, Ruknan, Şeyh Hanes, Sukan köylerinde bulunan erkekleri, Ruslara öncü olarak gelen Ermeniler tümüyle süngülediler. Kız ve kadınları seçerek güzellerini içerilere götürdüler.

3.2.2.4. Trabzonlu Hüseyin Efendinin Kızı Olup, Rusların Van'ı Alışından Sonra Ermeniler Tarafından Yaralanan ve Kaçıp Kurtulabilen Nadiye Hanım'ın Yeminli İfadesi⁵⁵²

"Ermeni mahallelerinden Katırcı Mahallesi'nde oturan Pembeci Recep oğlu Bakkal Mehmet Efendinin evinde saklı bulunan İngiliz Kavası Ali Ağa ve eşi Lali ile bunların 17 yaşında Hasan ve 10 yaşında İhsan, dört yaşında Tahsin, bir yaşında Kâzım adlarındaki oğullarıyla kızı Zehra ve bunun kucağında altı aylık çocuğu, ben iki kızım ve oğlumla birlikte bulunduğumuz sırada birden habersizce Ermeniler evimizi bastılar. Hükümete haber vermek için telaşla kapıdan çıktım. Döndüğümde mazgallardan atılan kurşunların korkusundan bir daha çocuklarımı göremedim. Ancak beş yerinden yaralı olup bir iyiliksever tarafından Diyarbakır'a gönderilen zavallı günahsız yavrumun geçirdiği felaket ve anlattığı acı olaylar Ermenilerin mezalim yapmakta ne denli becerikli birer canavar olduğunu gösterir.

Kavas'ın oğlu Hüseyin ve kızı Zehra'nın parçalandığını anam söyledi. Kucağındaki çocuğu Piskoposluğa götürdüler, orada öldürdüler. Bu evde bulunan öteki arkadaşlarımin ne olduğunu bilemedim. Bakkal Mehmet Efendinin büyük kızı Hediye'yi Tebriz Kapısı Camii'nde öldürdüler. Eşi Habibe ile küçük kızı Sabite'yi Amerikan Kurumu'na götürürken öldürdüler. Benim yarama piskoposlukta bakılmadı. Piskoposluğun penceresinden baktığım zaman, Ermenilerin beş, altı aylık bir çocuğu öldürdüklerini gördüm. Sonra öteki beş çocukla bir gebe kadını öldürdüler. Şeyh Abdurrahman Baba ziyaretgâhına sığınan bir kadın da Ermenilerin saldırısından kurtulamadı. Alay kâtibi Mehmet Ali Efendinin evinde

⁵⁵¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

⁵⁵² Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264 ; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914-1919), Cilt-I, s. 6-14

bulunan Saray naibini ve daha birkaç kadını parçaladıklarını piskoposlukta bulunan Ermenilerden duydum. Mezalimin hangi birini sayayım. Bacağım kalçadan çıkmış, sakat ve bakımdan yoksun bir durumdayım. Bunu hiç unutamayacağım."

Ermenilerin Van yöresinde yaptıkları saptanıp yazılması kitaplar dolduracak kadar çok işkence ve alçaklıkların yukarıda açıklananları, doğrudan doğruya kurulca yapılan soruşturmalardan ya da kişilerin kendilerinin karşılaştıkları alçakça kötülükleri yeminli ve kişisel ifade etmelerinden öğrenilmiş ve anlaşılmıştır.

Komiser Vanlı Emekli Teğmen Van Belediye Bşk. Van Jandarma Alay K. Süreyya Recep Abdurrahman Ali

3.2.2.5. Erzurum İlinde Yapılan Ermeni Mezalimi Hakkında Esir Rus Topçu Yüzbaşı Twerdo Knlebof'un Tuttuğu Harp Ceridesi'nden Notlar⁵⁵³

"Rus ordusundaki Ermeniler daima cepheden uzak ikinci derecede ve önemsiz görevleri tercih ettiler ve birçokları bütün tehlikelerden uzak olmak için çarpışmaların başında kaçtılar veya kendilerini yaraladılar. Fakat Erzurum'un geri alınışından iki ay evvel bunlar sahnede görünmeğe başladılar.

1916 da Erzurum'un Ruslar tarafından işgali zamanında, tek bir Ermeni'nin Erzurum'a yaklaşmasına müsaade edilmedi ve birinci Kolordu Komutanı General Kaliteni bölgenin komutanı olarak kaldığı müddetçe Ermenilerin bulunduğu tümenler buraya gönderilmedi. Çünkü Ermenilerde müthiş bir intikam hissi, büyük bir düşmanlık vardı. Onlar çoluk çocuk dinlemeden bütün Türkleri yok etmek istiyorlardı. Bu kancık ve korkak millet muharebeden kaçır, erkekçe dövüşmeye cesaret edemez, fakat silahsız insanlara, masum yavrulara ve namuslu Türk kadınlarına vahşi hayvanlar gibi saldırıp onları yok etmekten ve ırzlarını payimâl eylemekten çok zevk duyar." Nitekim Erzurum'da bakkallık yapan bir Ermeni kendi soydaşlarının Erzurum ilinde yaptıkları mezalimi anlatırken Ermenilerin bir kadını diri diri duvara çivilemiş olduklarını ve ondan sonra aynı zavallının kalbini çıkararak başına astıklarını söyleyerek Rus yarbayının görüşlerini teyit etmiştir.

⁵⁵³ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

3.2.2.6. Dr. Rıza Nur'un Ermeni Terörü Hakkında Anlattıkları ⁵⁵⁴

"Mama Hatun'a geldik. Ufak bir şehir, güzel bir iki cami var. Bir tanesi inci gibi imiş kör olası Ermeniler, Kaçarken içine dinamit koyup ateşlemişler. Bir kısmı berhava olmuş. Kalan duvarlarına baktım, içim delindi. Ne güzelmiş...Buralar Koyun sürüleri yetiştiren bir yerdir. Koyun, mühim ticaretleridir. Tuhaf hikayeler işittik. Harb-i Umumi ve "Ermeni kıyımı" (burada böyle diyorlar) ile koyunlar bitmiş imiş. Halk sonra birkaç koyun peyda etmiş. Ermeni Kırımı dedikleri şeyin hikayesini ise müthiş: Rus ordusu çekilirken, Ermeniler ordumuzdan kaçarken bir köyde ocağa kazanı koyup hamile bir kadını yakalamışlar. Karnını yararak kesmişler. Çocuğunu kazana atmışlar. Ocağa: "Gelin Türkler karnınız açtır. Size yemek hazırladık" diye bağırmışlar. Yine bir yerde insanları, kol, but, kelle, gövde, parça parça edip her birini bir çiviye takmışlar: Üzerine "okkası on para" yazmışlardır. Bu hikayeler birçok, dinleyebilmek için taştan, demirden olmak lâzım"

3.2.2.7. Erzincan'daki Ermeni Mezalimi Hakkında Rus Başkomutanı Odichelidze'nin Verdiği Rapor ⁵⁵⁵

Her türlü savunma vasıtasından yoksun bırakılmış 800'den fazla Türk öldürüldü. Bunlar koyun gibi kesildikten sonra zavallı Türklerin içlerine atıldıkları büyük çukurlar kazıldı. Ermeniler ölüleri soyduktan ve elbiselerini üzerlerinden aldıktan sonra bir birlerine şöyle söylüyorlardı; Burada 70 kişi var onları doldurduk. Çukur daha 10 kişi alır. Bu konuşmalardan sonra çukura koymak üzere hemen 10 kişi daha öldürüldü.

Bir Ermeni Tüccar 30 bahtsız insanı bir eve doldurdu ve bunları birer birer öldürmeğe başladı ve hepsini böyle öldürerek evin dışında dağ gibi bir ceset meydana geldi. Bu tüccar, bir kaç arkadaşı ile bu katliamı yaparken, düğün yapıyormuş gibi zevkleniyor ve eğleniyordu.

⁵⁵⁴ Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s.241-264

⁵⁵⁵ Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s.241-264

3.2.2.8. Rus Yarbayı Grizyanoff'un Ilıca'da Gördüğü Vahşet ⁵⁵⁶

Cami avlusunda, 10-15 metre genişliğindeki ceset grupları iki arşın yüksekliğe kadar üst üste yığılmıştı. Onların arasında her yaşta erkek çocuk ve kadınların cesetleri vardı. Kadınlar tecavüz emaresi taşıyorlardı ve birçoklarının cinsel organlarının içine mermi kovanları yerleştirilmişti. Ermeni taburlarında telefoncu olarak çalıştırılan genç Ermeni kızlarını bu avluya getirdim ve onlara sitemli kelimelerle ırkdaşlarıyla gurur duymalarını söyledim. Bu sözlerle, kızların duygulanacağını umuyordum. Fakat aksine, cesetlerin manzarası karşısında onların zevkten güldüklerini gördüğüm zaman, hayret ve nefret ettim.

Rus yarbayı Grizyanoff sözlerini şöyle tamamlıyor: Anladım ki Ermeniler hatta onların kadınları bile en vahşi ve rezil milletlerden biridir.

3.2.2.9. Van'ın Muradiye İlçesinden Göç Eden Kahraman Oğlu Fehim Bey'in Yeminli İfadesi ⁵⁵⁷

1915 yılının MAYIS ayında daha ziyade Ermenilerden kurulmuş Rus ve Ermeni birlikleri Muradiye'nin Ayeyan nahiyesine bağlı köyleri işgal ettiler. Yollarda rastladıkları bütün Müslümanları hatta kendilerine teslim olanları da katlettiler. Teslim olduğumuz halde dindaşlarımızın akıbetine uğrayacağımızı bildiğimizden Muradiye dolaylarında bulunan köylerin sakinleriyle Erciş'e göç etmeye karar verdik.

Erciş'e gitmek üzere köyümüzü terk ederken Rus-Ermeni mezaliminden kurtulmuş olan Ayaya nahiyesinden birkaç bin Müslüman Muradiye'ye sığınıyorlardı. Aynı gün bu bölgeyi terk ettik. Dana sonra kurtulup bize iltihak etmiş birkaç kadın ve çocuk gözleri yaşlı olarak, Muradiye'ye sığınmış olan Ayaya nahiyesinin geri kalan halkının Bayezid'de ticaret yapan Rus vatandaşı; Surprine'nin çetesi tarafından imha edildiğini anlattılar. Yürüyüşümüz esnasında Gümüş köyü belediye reisi Salih beyden; kendi ve civar köylerin halkının Vanlı Aram'ın Ermeni çetesi tarafından öldürüldüklerini ve Aram'ın ekmek için kullanılan

⁵⁵⁶ Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s.241-264

⁵⁵⁷ Ermeni Komitelerinin Amaçları .., age, s.241-264

fırınlarda çocukları canlı olarak yaktırdığını öğrendik. Yolda Salim Beyle 30 evlik İyice ve 100 evlik Gümüş köylerinin Ermeni çeteleri tarafından tamamı ile yıkıldığını gördük. Her tarafta, korkunç bir şekilde öldürülmüş kadın ve erkek cesetleri bulunuyordu. Fırınlarda kömür haline gelmiş çocuk iskeletleri görölüyordu. Gümüş köyü katliamından kurtulabilen birkaç kadın ve çocuk bize iltihak edip, köylerinin bütün sakinlerinin Ermeniler tarafından acımadan öldürölüp yakıldığını anlattılar.

3.2.2.10. Siirt Jandarma Komutanı Basri Beyin Yeminli İfadesi ⁵⁵⁸

Geçen Mayıs ayında görevim dolayısıyla birliğimin başında olarak Muküs köyüne gittim. Bu köyün Ermenileri Müslümanlara karşı tasvir edilemeyecek derecede her türlü mezalimi yapmışlardı. Kadın erkek cesetleri ile örtölü ateş içinde olan köye akşama doğru girdik. Cesetler içinde burnu, kulağı kesilmiş, gözleri oyulmuş erkekler, başları kesilmiş, vücutları parçalanmış çocuklar görölüyordu. Fakat katledilmiş genç bir kadının ve bir kızın cesetleri bizi son derece etkiledi. Birincisinin karnı bıçakla deşilmiş çıkartılan çocuk boğulmuş ve tekrar yerine konmuştur. Ayaklarından asılmış genç kız ise delik deşik edilmişti. Ermeni ve Ruslar bu cinayetleri işledikten sonra dini binaları kirletmişler ve yıkmışlardır.

3.2.2.11. Molla Abidin Arvat, Hacı Bey Oğlu Selim Han, Hamid Bey Oğlu Ali Adlı Vatandaşların Reşadiye İlçesindeki Ermeni Mezalimini Anlatan Yeminli İfadeleri ⁵⁵⁹

Ruslar ve Ermeniler Reşadiye'ye bağlı Aktik köyünü istila ettiler. Kızları herkesin içinde iğfal ettiler, çocukları diri diri yakıp, erkeklerin gözlerini oydular. İhtilalcilerin başlarında Norkih'li (Gevaş) Ermeni, Ahtamar kilisesi piskoposu Biznk, Mirbek, Arpit'li Osep, Bedros ve Antranik'i tanıdık. Bu Katiller köyün en güzel kızlarından 15'ini bir odaya kapatıp içmeye başladılar ve kızları çırılçıplak soyduktan sonra onları "Müslümanlar kahrolsun" "yaşasın Ermenistan" avazları ile dans ettirdiler. Bu zavallıları dua etmeleri için zorladılar ve kızlar namazlarını

⁵⁵⁸ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

⁵⁵⁹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

kılarken haydutlar bu andan istifade ederek iğfale giriştiler. Kızların reddi ve direnci üzerine kavga çıktı ve sonunda Ermeniler ve Ruslar zavallıları öldürdüler.

3.2.2.12. Molla Kolaç Köyünden Anine Oğlu İbrahim, Mehmet Oğlu Hüseyin, Yusuf Oğlu Hasan ve Bulmuz Oğlu Mehmet'in Yeminli İfadeleri ⁵⁶⁰

Hin'den bir saatlik mesafede bulunan Molla Kolaç köyündeniz. Köyümüzün Ruslar tarafından işgali esnasında köyümüz halkından Vahan Alenksandır Asonyan yaptıkları zulüm ile aniden köyümüze saldıran Taşnaksutyun Komitesinin üyelerinden olduklarını ispat ettiler. İlk önce 20 çocuğu öldürdüler, hamile kadınların ceninlerine süngülerini takarak zavallı babalara gösterdiler. Çömezleri de aynı mezalimi yapmaya davet ettiler. Sonrada hepsi birer kadın seçtiler. 250 Müslümanlık köyümüzde şimdi büyük bir sefalet içinde yaşayan 35 kişi vardır.

3.2.2.13. Yıkımlar ve Mezalim Üzerine Soruşturma Yapmakla Görevlendirilen Kurulun Raporları ⁵⁶¹

7 Haziran 1916 Salı günü, büyücek bir köy olan Kurukol'a vardık. Ermenilerin tahrip etmiş oldukları bu köy, acınacak bir yıkıntı durumunda idi. Perişan kalıntılar sanki yapılmış olan alçaklıkları anlatan dilsiz birer tanıktı. Bu ıssız harabeyi büyük bir üzüntü ile dile getirmeye çalışırken, Mizgik köyünden ailesiyle birlikte göç etmekte olan aşağı yukarı 65 yaşlarında Kaya Mehmet adında bir yaşlıya rastladık. Bu zavallı bahtsız adam Mizgik köyünde Ermeni çetelerin işledikleri alçaklıklara bir daha uğramamak için Erzincan'a göçüyordu. Tanık olduğu facialarla ilgili bilgi istedik. Yemin ederek, aşağıdaki açıklamalarda bulundu: "Kadınları ve çocukları taarruzdan kurtarmak için binalarda yer altı ambarlarında, zahire kuyularında saklamak zorunluğunda kaldık. Ermeniler Müslüman aile kadınlarını bulamayınca büsbütün öfkelenerek ele geçirdikleri erkekleri öldürüp yok ediyorlardı. Mizgik köyünde İsmail adındaki kardeşimi kurşunla kafatasını parçalayarak şehit ettiler. 60 yaşlarında Kürt Ahmet adında bir ihtiyarın süngü ile göbeğinden, Esat adlı oğlunun da kılıçla boynundan vurularak vahşice şehit edildiğini, Sabit oğlu Medet ve Ali oğlu Ağa ile Dursun oğlu Hasan'ın da çeşitli

⁵⁶⁰ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

⁵⁶¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

mezalim ve işkencelerle öldürüldüğünü gördüm. Hele Dursun oğlunun eşi izzet Hatun'u öyle bir işkence ile öldürdüler ki bunları unutmak olanaksızdır. Zavallı kadının sağ bacak budunu sanki kıyma doğrarcasına süngü ile parçaladılar." dedi. Bunları anlatırken sürekli ağlıyor, gördüğü korkunç olayların etkisiyle pek heyecan içinde bulunuyordu.

Yetmişlik üç dört ihtiyarla zulüm görmüş bir genç kız ve birkaç kadından başka insanı kalmayan Terposek köyüne 6 Haziran 1916 Salı günü saat 07.30'da vardık. Bu köy yaşlılarından Saded oğlu Musa ile Muhtar Hüseyin, Süleyman oğlu Hürrem yemin ederek tanık oldukları mezalimi anlatmaya başladılar: " Ruslardan önce Terposek'e gelen Ermeni çetelerinin yaptıkları yağma ve talan ile mezalim söylemekle bitmeyecek kadar çoktur. Ermeniler, kudurmuş köpekler gibi sokaklarda genç erkekleri birer birer öldürüp yok etmeye başladılar. Kadınların ırzlarına geçtikten sonra çeşitli aşağılamalar ve vahşiliklerde bulundular. Bunlar insan kıyımı ile yetinmeyerek, yiyecek, eşya, süs takıları, para ve hayvanlardan ne buldularsa alıp götürdüler. Ölümünden kurtulan bir grup iş göremez ihtiyar, sakat erkekleri de Erzurum'a yolladılar. Zamanında Tercan kadılığında bulunmuş olan ölü Halit Efendinin eşi elli yaşlarında Ayşe Hanım, tüm süs takılarını vererek namusunu kurtarabildi. Düşmanın bu köydeki mezaliminden korkan 20 kadar kadın, ansızın ölmüşlerdir. Rus komutanına yaptığımız başvurular sonuç vermiyordu. Çünkü Ruslar Ermenilerin bu hareketlerine göz yumuyorlar ve hatta katılıyorlardı. Yine bu köyde Mikta'dın eşi Suna Hatun, namusunu kurtarmak üzere tüm varlığı olan 30 lirayı Ermeni çete başına verdiği hâlde, yine bu kadının namusunu pek kötü biçimde kirlettiler."

Bu söylenenleri dinledikten sonra ayrıldık. Kırk evden oluşan Seyki köyüne gittik. Bu köyde yıkılmadık bir iki ev kalabilmişti. Rusların yardımıyla, Ermenilerin işgalinde kaldığı süre içinde, yiyecek ve hayvan olarak ne varsa alınmış ve erkekleri toplanarak Erzurum yönüne yollanmıştır.

Sonradan gelen Rus Müfrezesi komutanı, Arslan adında Kazanlı bir Müslüman olduğu için burada ırza geçme olmadı denilebilirse de yine şurada burada gizlice Ermeniler, Demiroğlu Murat'ın eşi Zeynep, Ahmet oğlu Mehmet'in karısı Havva, Yağız oğlu Mehmet'in kızı Güllü, Beşiroğlu Şakir'in kızı Zekiye, Yavili

Hafız'ın kızı Fehime ile Beşir oğlu Refet'in öteki eşi Fehime'nin ırzlarına çok alçakça bir biçimde geçtiler.

Buradan Alirik Köyü'ne hareket ettik. Bu köy de mezalim ve adaletsizliğin en korkuncuna sahne olduğunu gösteriyordu. Köyün zenginlerinden Mehmet kimi köylülerle birlikte yemin ederek gördüklerini büyük bir acı içinde ağlayarak anlattılar:

Ermeniler tüm paramızı ve hayvanlarımızı aldıktan sonra amcamın oğlu Macit'i, dayımın oğlu Ahmet'i koyun boğazlar gibi kestiler. Amcamın 50 yaşındaki Mehçi adlı sakat eşini boğarak öldürdüler. Köyde ırzına geçilmemiş hiçbir kadın kalmadı. Mehmet'in torunu ve Emirhan'ın kızını, Yasin'in torununu ve Mehmet Onbaşı'nın kızı yirmi yaşlarındaki Esmâ'yı bir süre kullandıktan sonra Ermeniler birlikte alıp götürdüler. Köyümüzün imamı Molla Şükrü'nün sekiz yaşındaki kızı Fatma'yı, Binbaşı oğlu Şakir'in sekiz yaşlarındaki kızı Nigâr'ı, Sılgılı Ali Mustafa'nın yedi yaşındaki kızı Münevver'i zorla alıp kızlıklarını bozdular. Yine köyümüzden kırk beş yaşlarında Ali oğlu Süleyman'ı kılıçla parçaladılar. 60 yaşlarındaki Küçük Ömer oğlu Ahmet'i, hastalığına bakmayıp ayaklar altında ezerek şehit ettiler. Köyümüz Antranik Paşa adını alan Koturlu Aleksanoğlu Antranik ve arkadaşlarının pek çok kötülüklerine uğradı. Gördüğümüz zulümleri söylemekle tüketmek mümkün değildir." diye ağlamaya başladılar. Yürek dayanmaz bu acıklı görünüm karşısında buradan da ayrıldık.

Saat 08.30'da Parsenik köyüne geldik. Burada da hayvanlardan, köylülerin ev eşyalarından hiçbir şey kalmamıştı. Köylülerin yeminli olarak anlattıklarına göre, Ermeniler burada da ırzlarına geçilmemiş kadın ya da kız bırakmamışlar, işe yarayan erkekleri ayırarak Erzurum'a göndermişler, camiyi yıkmışlar, mezarlığı bozmuşlardır. Musa oğlu Fehim adında bir ihtiyar, ikisi kaburgaları arasından, birisi kalçasından olmak üzere Ermenilerden aldığı üç korkunç bıçak yarasını gösterdi. Ermenilerin vahşice şehit ettikleri Pasinli Halil'in oğlu olduğu anlaşılan küçük bir çocuk geldi ve ağlayarak babasının şehit edilmesini anlattı. Bu suçsuz yavrunun şu yakıcı hâlini hiçbir kalem canlandıramaz.

10 Haziran 1916'da Tercan ilçesinin merkezi olan Mamahatun kentine geldik. Kentte bulunan evlerin beşte dördü yıktırılmış, caminin minberi kaldırılarak kiliseye çevrilmiş ve minaresine çan takılmıştı. Ermeniler kimi Rus Kazaklarıyla birlikte evleri yağmalamışlar ve zorla birçok kadın ve kızın ırz ve namuslarına saldırmışlardır. Mamahatunlu Bayramoğlu Ethem'in, ölü jandarma Çavuşu Cemal'in, Dede oğlu Hüseyin'in ve Belediye Kâtibi Bekir'in eşleriyle Kiraz adındaki kadın saldırıya uğramışlardır. Bunlardan Cemal Çavuşun eşi, namusunu korumak için direnişte bulunmuş, başaramayınca intihar etmiştir. Aşçı Selim'in evi yıkılmış ve malları yağmalanmıştır. Kendisini de asmak için aramışsa da Ermeniler bulamamışlardır.

Öteki köylerde olduğu gibi buradan da birtakım genç, seçilerek Erzurum'a yollanmışlardır.

İlçe merkezinden ayrıldıktan sonra Jazavartik köyüne ulaştık.

Burada Ermeniler çok yıkım ve birçok korkunç mezalim yapmışlardır. Kız ve kadınların zorla ırzlarına geçmişler, eşlerini savunmaya çalışan yedi kişiyi de çoluk çocuklarıyla birlikte şehit etmişlerdir.

Şehit edilenlerin adları: Servet oğlu Süleyman, Mustafa oğlu Durak, Süleymanoğlu Mahmut, Mustafa oğlu Dursun, Çavuş Mustafa oğlu Mail, Rüştü, Mehmet, Bayburtlu Mustafa. Bunlardan Mustafa'nın eşi Fethiye'yi direndiği için süngü ile parçalamışlardır. 12 yaşlarındaki Nuriye ile yine o yaşta Münci oğlu Osman'ın kızı Peluke, Arifin kızı 10 yaşlarında Kadriye, Osman'ın eşi Hasnik, Servet oğlu Süleyman'ın evinde oturan genç bir kadın Ermenilerin işledikleri çeşitli işkence ve eziyetlerle, kötü utanç verici saldırılarına uğramışlar, bu köyün ihtiyar kadınları bile saldırılardan kurtulamamışlardır. Her kadının payına 10-30 Ermeni düştüğünü zavallı kadınlar, ağlayarak ve çığlıklar içinde yemin ederek anlattılar.

Buradan hareketle, Aktaş köyüne vardık:

Birtakım ihtiyarların ve kalabilen kimi kadınların yeminle anlattıklarına göre, Ermeniler, köy muhtarı Ethem Ağanın tüfek dipçığı ile belini kırmışlar, halk, kadın

ve kızları sarp dağlardaki mağaralara gizleyerek namuslarını korumayı başarmışlardır. Yalnız hastalığı nedeniyle bir yere gidemeyen Zübeyde adlı 15 yaşlarındaki bir kızın pek alçakça kızlığını bozmuşlardır. Zavallı kızcağız üzüntü ve acısından birçok kez intihar girişiminde bulunmuş ise de engellenmiştir. Yürekler parçalayan şu mezalim karşısında sızlamamak olanaksızdır.

Kurulumuz bu köydeki soruşturmasını tamamlayarak Hoğik köyüne gitti. Bu köyü de Ermeniler yıkmış, camisi ahıra çevrilmiştir. Burada rastladığımız kimi köylülerin yeminli ifadelerini kayıt altına aldık. Anlattıklarına göre, mallarının ve eşyalarının hepsi ellerinden alınmış ve halktan Hançer oğlu Hasan, Hüseyin oğlu Dursun, Hasan oğlu Mehmet ile anası, Hasan oğlu İsmail Hüseyin oğlu Ali, Hasan oğlu Halis, Hasan oğlu Mahmut çeşitli mezalim ve işkencelerle pek acıklı olarak şehit edilmiş, Mustafa oğlu Osman, Durak kızı Seyyare, dokuz yaşındaki Mustafa oğlu Aşir ve altı yaşlarında bir günahsız çocuk olan Molla Mustafa'nın kızı kılıçla parçalanmıştır. Mustafa Bey çiftliğinden Mehmet Ali Durak, Rıdvan oğlu Hüseyin ve Zeynel oğlu Kuli şehit edilmiş ve bunlardan Zeynel oğlu Kuli aralıksız dövüldükten sonra kasatura ile parça parça doğranmıştır. Buradaki mezalimleri de böylece öğrendikten sonra Pikriç köyüne uğradık. Bu bahtsız köy de Ermeni mezaliminin utanç verici pek iğrenç eylemlerin uygulama yeri olmuştur. Malları, eşyaları yağma edilmiş, cami yıkılmış ve kirletilmiştir. Her yerde kanlı eylemlerin izleri görülmektedir.

Halktan rastlayabildiğimiz kimi kişilerden yemin ettirilerek alınan bilgiler aşağıdadır:

Düşmanla birlikte köye giren Ermeniler, Karaçaylı Emrah ile Mahmut'un yolda rastladıkları biri altı, öteki yedi yaşlarında iki günahsız çocuğunu almışlar, kilise kapısının eşiğine götürerek, koyun boğazlar gibi kestikten sonra, kesilmiş başlarını kilise yönüne, gövdelerini de kapının önüne bırakmışlar ve yaşlılardan Fattan oğlu Ahmet'i, Mir'in Ahmet Efendiyi Ahmet oğlu Halim'i, Ako oğlu Kaya Onbaşı'yı, Ciddeli Mehmet'i, Muhî oğlu Molla'yı, Mehmet Çavuş'u ve oğlu Osman'ı, Suud Ağayı, Hafız oğlu Halil'i, Dellal oğlu Sabri'yi ve yedi yaşındaki oğlu Hakkı'yı, Mustafa oğlu Zihni'yi, Yusuf oğlu Mevcûd'u dört yaşındaki kardeşi Eyüp'ü, kadınlardan Altıntaş'tı Mevlut'un anasını, kızlardan Şeyh Beşir'in 15 yaşındaki

kızını, Mustafa'nın altı yaşındaki kızı Fatma'yı, Karalı Bahri'nin sekiz yaşındaki kızı Naime'yi, dört yaşında öteki kızı Esmer'i pek acıklı olarak öldürüp şehit ettiler. Pikriçli Ahmet Beyin evine sığınan ve gizlenen 150 kadınla kendi eşine ve Mamahatunlu Mustafa'nın biri 12, öteki 14 yaşındaki iki kızına, Karaçaylı Selim'in bir kızına, Muhtar Molla Şükrü'nün 7 yaşındaki kızına 500'ü aşkın Ermenice hücum edilerek, kız ve kadınların ırzlarına geçildiği ve bunlardan teslim olmayan dört kadın ile İzzet Hatun adında otuz yaşında bir kadının boğazlanarak kuyuya atıldıkları, Molla Şükrü ile arkadaşlarının büyük üzüntü içinde verdikleri bilgilerden anlaşılmıştır. Kurulumuz köye vardığı zaman sözü edilen utanç verici eylemlerine kurban olan İzzet Hatun'un kesilmiş başı hâlâ oradaydı. Bu zavallı kadının bir yaşındaki günahsız kız çocuğunun parmağındaki yüzüğü almak için parmaklarını kesmişlerdir. Bu köy ihtiyarlarından Dursun Ağa adındaki kişiyi, boynundan taktıkları bir iple kuyu başına götürerek baş aşağı asıp öldüreceklerini söyleyerek para istemişler, bütün parasını verdiği hâlde birçok işkenceden sonra boynunun arkasından kasatura ile kesmeye başlamışlar, sonunda, her nedense bırakıp gitmişlerdir. Dursun Ağa'yı boynundaki korkunç yarası ile biz de gördük. Bu köyde yapılan mezalim sınırsız ve sayısızdır

Ilıca Bucak Müdürü
Şükrü

İl Hukuk Danışmanı
Kemal

3.2.2.14. Hınıs Halkından Ali Efendi, Hacı Yusuf ile Yakup Oğlu Tevfik'in Yeminli İfadeleri⁵⁶²

Ruslara öncülük eden Ermeniler, uğradıkları köylerdeki erkeklerin hepsini öldürüp kadınlara da taarruzlarda bulundular, görülmemiş çeşitli alçakça eylemler yaptılar. Çocuklarla ihtiyarlar bile bunların vahşilik ve mezaliminden kurtulamadılar. Birtakım güçsüz zayıf kadınları eve sokarak, evi ateşe verdiler. Hamile kadınların çocuklarını süngülere takarak sergilediler. Bu duruma göç etmek zorunda kalan ve her biri bir yolunu bularak yaşamını kurtaran yüzlerce kişi tanıktır. 500'ü aşkın güçsüz, düşkün erkeklerle pek çok kadın ve çocuktan oluşan bir kabile Ermeni ve Ruslarca Erpedres denilen yere götürülerek orada kurşun ve kılıçla öldürüldüler.

⁵⁶² Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

Ermeni çetelerinin mezalim ve alçakça utanç verici eylemlerinden birisini gösteren bu olay karşımızda gözyaşlarıyla açıklanmıştır.

İsmail
Polis Komiseri

Mehmet
Jandarma Tabur Komutan Veli

3.2.2.15. Hınıslı Hacı Cafer Ağa Oğlu Hacı İsa, Dellal Ali ve Kahveci Hayrettin'in Yeminli Olarak Alınan İfadeleri⁵⁶³

"Askerimiz çekildikten sonra Ermeni çeteleri Rus ordusu öncüsü olarak kasabaya girdiler. Çocuklara varıncaya dek ellerine geçen erkekleri kudurmuşça öldürüyorlar, kadınların ve günahsız kızların ırzlarına geçiyorlardı. Ermeni çetelerinden birkaçı Fatma adında bir kadının kucağında süt emen çocuğunu ateşe atmış ve bahtsız anaya, kebab olan yavrusunu yemesini ölümle korkutarak önermişlerdir. Namuslu Müslüman kadınlarının güzelleri ile genç kızları ayırarak ve ırzlarına geççe geççe Rusya'ya doğru götürdüler. Kasabamızda yapılan mezalim anlatılmakla bitmez."

Üye
Mehmet Hanefi

Üye
Yasin

Ergene Müdürü adına
Hüseyin Hüsnü

3.2.2.16. Ermenilerin Bitlis İlinde Yaptıkları Mezalime İlişkin Komisyon Raporu⁵⁶⁴

Hersan Mahallesi'nden Horlulu Reşit oğlu Mehmet'in 50 yaşındaki anası Nigâr adındaki kadının Ermeniler tarafından kama ile kesilerek şehit edilmiş ve evinde bulunan Ahmet Ağanın günahsız bir kız çocuğunun da benzer biçimde öldürölüp cesedinin sokağa atılarak köpeklere yedirilmiş olduğu, bu korkunç durumun birçok kişi tarafından görölldüğü, Kızılmescit Mahallesi'nden Kalkancıoğlu Osman Ağanın yeminli ifadesinden anlaşılmıştır.

Kızılmescit Mahallesi'nde oturan Ahlatlı Hüseyin oğlu Salih'in yetmiş yaşındaki babasını kılıçla parçalamışlardır.

⁵⁶³ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

⁵⁶⁴ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.255-258

Taş Mahallesi'nden İsmail oğlu Mehmet'in 90 yaşındaki babası şehit edilmiş evi Ermeniler tarafından yağma olunmuştur.

Ayn-el Barid Mahallesi'nden Haso oğlu Berdi'nin 17 yaşındaki kızı Fatma'nın Ermeni eşkıyaları tarafından zorla ırzına geçilerek kızlığı bozulmuş evi yağma edilerek işkence yapılmıştır.

Bitlis mahkeme üyelerinden Şaban Efendiyi geceleyin Ermeniler evinden çıkararak acımasızca şehit etmişler, paralarının hepsini almışlar, kızı 15 yaşındaki Naciye'nin zorla ırzına geçerek kızlığını bozmuşlar, kayınpederi Musa Efendiyi dayanılmaz şekilde döverek öldürmüşler, amcasının kızı Gülperi adındaki kadını da Ermeni kadınları öldürmüşlerdir.

Taş Mahallesi'nden Kamil Efendi, evinden alınarak kurşunla öldürülmüştür. Zavallının kayınvalide ve erkek kardeşi ile üç aylık çocuğu ve evinde hizmet eden Rukiye adlı kadın da yine bu canilerin vahşiliğine kurban gitmiştir.

Taş Mahallesi'nden Faris, evinden alınıp götürülmüş, yaşayıp yaşamadığı anlaşılamamıştır. Ermeniler Faris'in 10 yaşındaki oğlu Kadir ve öteki oğulları Tevfik ve Şerifin başlarını tüfek dipçikleriyle ezerek ve çizmeleriyle çiğneyerek vahşice öldürmüşler, Paris'in dayısı Tahir oğlu Dursun'un eşleri Mentan, Kişmiş, Ziyet adlarındaki kadınların üst üste ırzlarına geçmişler ve amcası oğlu Esat'ı kılıçla parçalamışlardır.

Ahlat'ın Ergizan Mahallesi'nden olup Kızılmescit'te oturan İbrahim kızı Ayşe'nin yeğeni de çok acıklı bir biçimde doğranmıştır.

Kümes Mahalleli Abdülgani'nin babası Selim'i Kızıl Cami'nin önünde pek acımasızca şehit etmişlerdir.

Kızılmescit Mahallesi'nden Mehmet kızı Nesibe'nin ve Avih Mahallesi'nden 10 yaşında Sultan adlı kızın ırzlarına geçilmiş ve Kızılmescit Mahallesi'nden Hoca Yusuf, Zeydan Mahallesi'nden Ömer ile Hakverdi acıklı bir biçimde doğranmışlardır.

Hersân Mahalleli, Nakşibendi tarikatı halifelerinden Haydar Efendi ile Mahallebaşı halkından Naciye, Avih Mahallesi'nden Polat ve yine bu mahalleden 50 yaşında Hasan ve İzzet, Kümes Mahallesi'nden Bakkal Muhittin, Karçıkan ilçesi halkından Osman ve Kızılmescit Mahallesi'nden Ali, Ermenilerin vahşice taarruzuna uğrayarak canlarını vermişlerdir. Kızılmescit Mahallesi'nden Berber Şükrü, Külhancı Salih, Hacı İsmail, kardeşi İshak, Patnos köylü 12 yaşlarında Sultan adlı kız ile Yako köylü Fatma, Kümes Mahallesi'nden 40 yaşında Rahime ve 45 yaşında Hanife ile kayınbiraderi Resul, Avih Mahallesi'nden Gülbeyaz, Behiye adlı kızlar Ermeni canavarları tarafından insanlığın saptayıp yazamadığı bir şekilde işkence ile şehit edilmişlerdir.

Hersân Mahallesi'nden Medine Kadın ile damadı Halit ve oğlu Ali, Molla Mehmet, İbrahim ve Osman'ın evine sığınan Reşit ve eşi ile üç kız ve üç erkek çocukları, yine bu mahalleden Yusuf ve eşi ile altı çocuğu, 14 yaşındaki Hasan, Hasan oğlu Ahmet, Salih oğlu İbrahim, Haydaroğlu Abdülmecit ve Abdülaziz, Molla Ali oğlu Mehmet, Fakı Mehmet ve iki oğlu ile kızı ve eşi, Molla Resul, Yusuf, Mehmet, Tevfik, Aziz ve Şefik adlarındaki kişiler kılıç ve balta ile Ermeni komitecileri tarafından çok feci biçimde parçalanmışlardır.

Taş Mahallesi'nden Haydar oğlu Hasan, Rıdvan oğlu Sofi, Halil'in kız kardeşi Hanife ve Rahime erkek kardeşi Resul ve erkek kardeşinin oğulları Yusuf, Cemil, Hamit ve Huri, Sadık oğlu Pulat'ın oğlu Yusuf, eşi Nazlı, kızları Nesibe, Hadiye, İsa oğlu Abdülhamit, İsmail, Ali oğlu Mehmet ve amcası Kasım, amcaoğulları Halit ve Abdülkadir, Kasım kardeşi Halil, İbrahim oğlu 12 yaşındaki Zeyyâd, Mehmet ve eşinin kardeşi Mikdad, Said, Hamid, Cemil adlarındaki kişilerden kimileri evlerinde diri diri yakılmış kimileri de balta ile parçalanarak vahşice şehit edilmişlerdir. Bu mahallede Ermeniler tarafından ırzlarına geçilen kadınların toplamı, önemli bir sayı tutmaktadır.

Avin Mahallesi'nden Halid ve yedi yaşındaki oğlu, Hezâr adlı kadın, 16 yaşında Pulat, Cihangir ve Kümes Mahallesi'nden Molla Veli oğlu Hasan'ın oğlu Bilal, erkek kardeşinin oğlu Mirza'nın eşi Gülçin, Rüstem oğlu Şaban, Köse oğlu Hasan ve oğlu Süleyman, Çelebi oğlu Haydar'ın eşi Peru ve Zeydân Mahallesi'nden Cafer oğlu Reşid, erkek kardeşi Ali ve erkek kardeşinin oğlu Halid,

Osman oğlu Nuri'nin eşi Fatma, Hacı Mehmet oğlu Hafız Yakup Efendi, Hasan oğlu Emin, eşi Elmas, Zülfikâr oğlu, Sâdık oğlu Mikdat Mamku oğlu Osman oğlu Halid, Abdullah oğlu İsa, Çürükoğlu Halid'in eşi Halime, Muhtar Şabân'ın oğlu Nuri, torunu Şemseddin, Arif adlarındaki kişiler de Ruslara öncülük eden Ermeniler tarafından öldürülmüş ve boğulmuşlardır .

Ermeniler tarafından Bitlis'te yıkılıp yakılan kutsal binalar ile resmî daireler ve kimi kamu binaları:

Camiler : Meydan Camii (Büyük Cami), Hocabey, Gökmeydan,

Şey Hasan, Kurupınar, Farisiye, Kureyş, Mermud, Taş, Kızılmescit, Alemdar, Şerifiye, Cehar Sanduk, Sultan Arap yıkılıp yakılmış, Hatuniye Camii ahır olarak kullanılmıştır.

Tekkeler : Küfrevi, Şeyh Emin Efendi, Şeyh Abdullah Bedahşani yakılıp yıkılmış.

Medreseler : Gökmeydan, Kerâfiye, Gazibekiye, Şerefiye yakılıp yıkılmış.

Ziyaret Yerleri : Şeyh Abdullah Bedahşani, Veli Şemseddin, Şeyh Bayo,

Türebeler : Şeyhülkarib yakılıp yıkılmış.

Okullar : Gökmeydan, Kızılmescit, Çarşıbaşı, Hersan Mahallesi ilkokulları ile Mermut yöresindeki lise yıkılmıştır.

Karakollar: Mahallebaşı, Kurupınar, Çarşı, Sapirkor, Kümes, Zeydân karakolları yıkılmıştır.

Hamamlar : Paşa, Han, Orta hamamları yıkılmıştır.

Hanlar : Çarşı tüccar hanları, Aşağı Kale'de Hamza'nın hanı yakılmıştır.

Resmi Daireler : Hükümet, polis, jandarma, belediye daireleri yıkılmış.

Köprüler : Arap, Alemdar, Seferbey, Diyadin, Şorpinar, Hatuniye köprüleri yıkılmıştır.

Depolar : Köymeydanı Askerî Deposu yakılmış, belediye yakınındaki askerî depo yıkılmıştır. Bunlardan başka özel binaların pek çoğu Ermeniler tarafından yakılmış ve yıkılmıştır.

Bitlis'in Ruslar ve Ermeniler eline geçişinde kaçamayarak şehirde kalan ve Ermeni çetelerinin çeşitli sataşma ve sarkıntılıklarına uğrayan Müslüman halktan birçoklarının önümüzde yeminle anlattıkları, yukarıdaki acı olaylar ve bugün izleri görülen mezalim ve alçaklıkların, binde biri bile değildir.

Hacı Melikoğlu Şeyh Yusuf Askeri Ortaokul Arapça Öğretmeni Ömer Hulusi

Molla İsaoglu Abdulhakim

Bitlis Valiliği Yazı İşleri Müdür Vekili Hakkı

Kazazlar Şeyhioğlu Yusuf

Polis Müdür V. M. Arif

3.2.2.17. Muş Halkından Mehmet Resul'un Yeminli Olarak Alınan İfadesi⁵⁶⁵

" Ben asker olarak savaşta bulunuyordum; aldığım yaradan dolayı Bitlis yönünde çekilen birliği izleyemeyerek benim gibi yaralanmış sakat olan başka üç erle birlikte geri kaldık. Bir süre sonra Rus Kazaklarının öncüsü olan Ermeni çeteler yanımıza geldiler. Arkadaşlarımızdan Harputlu Hüseyin adlı erin gözlerini çıkararak, 'Kalk bak, Osmanlı askeri geliyor mu?' dediler. Sonra zavallıyı kurşunla şehit ettiler. Öteki erin de sağ yanından derisinin bir parçasını yüzerek çanta biçimine koydular. Bu zavallıya da, 'Elini sok, bu çantada padişahınızın parası var mı?' diye işkencelerle şehit ettiler.

Üçüncü arkadaşımızı yere yatırarak cinsel organını kestiler ve ağzına sokarak, 'Bu boruyu çal, size Osmanlı askerinden yardım gelsin.' yollu aşağılayarak arkasından onu da şehit ettiler. Artık sıra bana gelmişti. Bu alçaklıkları yapan kişiler bana yabancı gelmiyordu. Yüzlerine dikkatle baktığım zaman içlerinden üç kişiyi hemen tanıdım; bunlardan birisi Muş Ermenilerinden ve

⁵⁶⁵ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.258-259

Çefar Mahallesi'nden Keşiş oğlu Aram, ikincisi yine Muş'un Yaş Mahallesi'nden Bağdasar Körük oğlu Aleksan, üçüncüsü yine bu mahalleden Avukat Hırant Efendi oğlu Hırant idi. Bunlar beni alarak bir dereye doğru götürdüler. Yaktıkları ateşle tüfeklerin süngülerini güzelce kızdırdıktan sonra yirmi dört yerimden dağladılar. Bağırmalarımı ve yalvarmalarımı kesinlikle kulak asmıyorlardı. O sırada birkaç Rus askeri yetişti, bunlardan birisi geldi beni ölümden kurtardı. Bu kişi gizlice kulağıma Rus Müslümanlarından olduğunu söyledi. Artık Rus Kazak ve Ermeni çeteleriyle birlikte Bitlis'e doğru yola çıktık. Yolda kaçak topluluklarına rastladık. Ermeniler bu savunmasız kadın ve çocuklarla zavallı yaşlılara şiddetle saldırıyor, yürekleri parçalayacak bir vahşilikle öldürüp şehit ediyorlardı. İçlerinden yalnız birisinin Muş'un Ziyaret köyü halkından olduğunu tanıdığım bir Ermeni ile birlikte altı yedi kişiden oluşan arkadaşları altı Müslüman kızını getirdiler. Bunları bellerinden öne doğru eğilmiş durumda çıplak olarak durdurdular ve ırzlarına geçmeye başladılar. Hem bu alçaklığı yapıyorlar hem de 'Bundan sonra Müslümanlara böyle namaz kıldıracağız.' diyorlardı.

"Biz oradan hareketle akşama doğru Til köyüne geldik. Ermeniler yanlarında; Karamiş köyü yağması esnasında kaçırdıkları iki Müslüman kadın getirmişlerdi. Bu bahis konusu olan kadın hamile idi. Ermeni ve Rusların ortasına getirildiler, iki asker ve iki Ermeni, kadınların taşıdıkları çocukların cinsi üzerine iki mecdiyelik bahse girişmişlerdi. Bunun üzerine kadınların karınlarını bıçakla deldiler, birisinden bir oğlan çıkarttılar, diğerinin cenini ise çeşitli tahminlere yol açtı."

Til köyünde üç gece geçirdim. Bu süre içinde, daha önce beni kurtarmış olan Tatar Abdülmelik, bana birazcık ekmek veriyordu. Üçüncü gün artık bana yardım edemeyeceğinden bir Müslüman'ı koruduğu anlaşılırsa ağır ceza göreceğinden söz ederek başımın çaresine bakmamı söyledi. Geceleyin bir kolayını bularak oradan kaçtım. Şafağa doğru Kazan köyüne hakim sınırlara geldim." Köyün içinden acı çığlıklar atılıyordu. Gün ağardığında Rus ve Ermenilerin köy sakinlerini öldürdüklerini ve diri diri yaktıklarını gördüm. Dehşetten taş kesilerek gece oluncaya kadar yerimi terk etmedim. Karanlıkta yola koyuldum ve her çeşit zorluk ve tehlikelerle karşılaşarak Hani'ye vardım."

3.2.2.18. Muş Jandarma Erlerinden Kali Mahalleli Mevlut Oğlu Mehmet'in Yeminli Olarak Alınan İfadesi⁵⁶⁶

"Ben Muş'un Liz bölgesinde bulunan birlik komutanına posta götürmekle görevlendirilmiştim. 10 Şubat 1916'da yola çıktım. Bir süre gittikten sonra çevremi Ermeni çetelerinden silahlı kişilerle sarıldığını gördüm. Bunlardan Bulanıklı Keşiş oğlu Kinyas, Abri köyünden Gazar, Kebulan köyünden Bado, Muşlu Melik'in oğlu Vano'yu tanıdım. Ermeniler tarafından şehit edilmek üzere idim. Olay yerine yetişen Rus askerleri beni kurtardılar. Bunlarla birlikte Molladavut köyüne gittik. Beni subaylarına götürdükten sonra bir odaya hapsederek başıma nöbetçi koydular. Köyden getirilen gelin kızlarla şarap içerek eğleniyorlar ve bana sürekli bu alçakça hareketlerini göstererek; İslamların hâli hep böyle olacak, diyorlardı. Bundan sonra köyün gençlerini ayırarak türlü işkencelerden sonra öldürüyorlar ve küçük çocuklarla kadınlarına akla gelmedik kötülük ve saldırılarda bulunuyorlardı "

Muş ve Bitlis halkından on bir kişinin yemin ettirildikten sonra alınan ifadelerine göre Siverek köyünden Tavin oğlu Misak aracılığıyla Karamiş köyünden bütün erkekler yok edilmiş ve kadınların da ırzlarına geçilmiş, Mala Baba köyünden 74 kişi, Kozan köyünün tüm halkı ve Heşkervan köyünden 12 kişi, Eritcik, Ağdat, Vartetyi, Semerşeyh köyleri halkının tümü, Ficik, Bulanık, Hasik, Küt, Norkagak, Malakmeran, Semt-i Rûz, Aluzerek, Kutanan köylerinin halkından birer bölümü öldürülmüş ve Kazanan halkının tümü bir yere toplanarak acımasızca yakılmışlardır.

3.2.2.19. Muş Halkından Hasib Hacı Ali oğlu Abdülbâki, Hacı Ahmet Oğlu Yunus Çavuş ile Arkadaşlarının Yeminli İfadeleri⁵⁶⁷

"Savaşın ilk zamanlarında Bayezîtlî Ermeni çete başlarından Sorun, Erzurum eski Milletvekili Pastırmacıyan Karakin yönetimindeki 1.200 kişilik kanlı Ermeni çetesi Müslüman köylerine saldırarak vahşî hayvanları geride bırakan bir yırtıcılıkla önlerine gelen günahsız Müslüman halkı parçalıyorlar, mallarını

⁵⁶⁶ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.259-261

⁵⁶⁷ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

eşyalarını, yağma ediyorlardı. Yaramış, Ağcaviran köylerinin halkının çoğu öldürüldü. Bunların kanlı ellerinden yaralı ve hasta askerler de kurtulamıyordu. Lize'de ordumuzun zorunlu olarak bıraktığı yaralı askerleri, sonradan Ruslar çekildiği zaman, Ermeni çeteleri tarafından şehit edilmiş olarak bulduk. Rusların desteklediği Ermeni çetesi Malazgirt bölgesinde 53 köyü yakıp yıkmış ve herhalde 20.000'den aşağı olmayan nüfusun çoğunu yok etmişlerdir. Bunların çoğuna tanık olduk. Malazgirt'in Bekran köyünden Berber İlyas oğlu Şevket ile iki karısı, gözleri önünde kızlarının ırzlarına geçilmesine "mani olmaya" uğraşırlarken bırakılması için yalvardıklarından, Dolabaş köyünden Mardiros, Harabe Kasım köyünden Kelekçi Simon, Kale kasabalı Mardivagik, Körek köyünden Serop tarafından çeşitli işkencelerle şehit edilmişlerdir. Malazgirt'e bağlı Ada köyü halkından ve Asliye Mahkemesi üyelerinden Hüseyin ile yönetim kurulu üyelerinden Şamil, hizmetçileri olan Ermeniler tarafından aileleri karşılarında pek çok işkenceler yapılarak ve üstelik ırzlarına geçilerek alçakça şehit edildiler. Ailelerinin de ırzlarına geçmişler, küçücük kız çocuğunun da ırzına geçerek kızlığını bozmuşlardır.

İbrahim Paşanın kardeşi Ahmet Beyin evine gelerek ailesine "Bizim törede örtü yoktur, açık bulunmak ve bize açık içki sunmak gerektir." dediklerini ve kabul etmemeleri üzerine, bu kişinin büyük kızının ırzına geçtiklerini, bu aileden sağ kalanlar üzüntü ile anlatmışlardır.

Muş'un düşman eline geçişinde, Ermeni komitecileri, kana susamış canavar gibi çevreye saldırarak buldukları Müslümanları çok acıklı biçimde öldürmüşler ve "intikam alıyoruz." diyerek sevinç içinde dolaşmışlardır. Kadınların ırzlarına geçiyorlar, yaşlıları ateşle yakıyorlar, gençleri öldürüyorlardı. İleri gelen kişilerden Hacı Murad, Reşit, Günaylı Hacı Mehmet, Cafer, Timar, Abdullah, Yusuf, Mehmet Han ve Nadir Han ağalar, Ermeniler tarafından öldürme yeri olarak belirlenen yere götürülerek, koyun boğazlar gibi kesilmişlerdir. Ermeniler, Varto ilçesinin Ayiz bucağı içinde Cibran aşiretinden Cündü Ağaya bağlı 15 köy halkını Murat nehrinin Göl Hazal denilen gölüne atmışlar ve boğulanların ayaklarına ağır nallar çakmışlardır.

Mevkelli yoluyla içeriye çekilen Müslüman halka Ermeni komitecileri taarruz ederek, hasta çocuk ve kadınların yaşlılarını Şeyhülkarip denilen tekkeye doldurup

yakmışlar ve genç kadınların memelerini keserek asmışlar, anası yaralı bir çocuğun sokakta anasının kesilmiş memesini ağzına vererek emzirtmişlerdir. Din bilginlerinden Şeyh Abdülgaffar Efendi, kafasının derisi soyularak şehit edilmiştir. Başhekim Mustafa Bey, 15-20 Ermeni komitecisinin 1.000'i aşkın çoluk çocuğu şarkılarla ve önde kadınlar oynamakta oldukları hâlde götürdüklerini ve Batı Köprüsü'nden Dikilitaş'a kadar binlerce erkek ve kadın ölüsü gördüğünü, bunların çoğunluğunun pek acıklı biçimde boğazlandığını yemin ederek anlatmıştır.

Komiser Muavinleri Mehmet, Ahmet, Kâmil

3.2.2.20. Valilikçe Yapılan Soruşturmalara Göre Diyarbakır İlinde Ermenilerin Yaptıkları Mezalim⁵⁶⁸

a. Silvan ilçesinde, Başnik adındaki Ermeni köyünde saklanan Doryan Dono adlı azılının başkanlığında bulunan çete 11 Temmuz 1916 tarihinde milis subayı Hacı Hamit Efendinin sorumluluğunda ve yeterince jandarma ve milis erleri desteğinde yollanan 500'ün üstünde yüklü hayvan kafilesine Şeytankaya denilen yerde ve dereden geçtikleri sırada birden bire hücum ederek bunlardan çoğunu pek acıklı ve korkunç bir biçimde öldürüp şehit etmişlerdir.

b. Hava değişimi olarak terhis edilen askerler Lice ilçesine bağlı Kom ve Som Ermeni köyleri yakınlarına geldiklerinde, bu köylerin komitecileri tarafından taarruza uğrayarak kimilerinin başları kesik, kol ve ayakları bağlı, hepsi de hançerle parçalanmış oldukları hâlde şehit edilmişlerdir.

c. Merkezin Doğu bucağının Erza oğlu ve Şâni köyü Ermenilerinden eli silâh tutanlar, Holanlı ünlü komiteci Hone adındaki azılının başkanlığında bir çete oluşturup, Hızır İlyas köyüne hücum ederek, erkeklerin genellikle askerde bulunmalarından yararlanıp, köyün içinde ve tarlalarında rastladıkları bütün kadın ve çocukları Merseni deresine sürüklemişler, orada kurşun ve hançerle şehit etmişler, kimilerini kasaplardan daha kötü biçimde doğramışlardır. Öldürülmelerinden önce kadınların ırzlarına da geçmişlerdir.

⁵⁶⁸ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.261-262

d. Siverek-Urfa yolunda çalışan Ermeni işçiler ayaklanarak jandarmaları şehit etmişler ve o yörede eşkıyalığa başlayarak Karacataş denilen yerdeki ibadet yerinde rastladıkları yaşlı erkek ve kadınları bu ibadet yerinden alıp 300 metre uzaklıktaki düz bir yerde hedefe dikip acımasızca kurşunla şehit etmişlerdir. Benzerleri pek çok olan olaylardan anlaşılacağı gibi, Ermeniler, Müslümanlara karşı acımasızca, alçakça kötülüklerde bulunmaya ant içmişlerdir.

3.2.2.21. Ermenilerin Trabzon İlinde Yapıkları Mezalim ve Vakfıkebir Kaymakamlığınca Saptanan Ermeni mezalimi⁵⁶⁹

Ermeni çetelerinin Viçe'ye girişinde, Tahsildar Osman Efendinin evine sığınan pek çok kadın ve çocuk vahşice şehit edildikleri gibi 30 kişilik bir Ermeni çetesi tarafından birkaç ev kuşatılarak kadın ve çocukları seçilip bir dereye götürüldüğü ve orada hepsinin boğazlandığı, bu vahşilikten kurtulabilen iki kadının da yaralı iken iyileşerek olayı büyük bir üzüntü ile anlattıkları, Of ilçesinin Kelali köyünden beş kişilik bir Ermeni çetesinin bir kadına jandarmanın gözü önünde taarruza yeltendikleri ve kadını savunmaya çabalayan jandarmanın öldürüldüğü, kadının da ırzına geçildikten sonra bir yanağının ısırılarak koparıldığı ve bu kanlı çetelerin birçok din bilginini çeşitli aşağılamalar ve işkencelerle şehit ettikleri, mal eşya ve hayvanlarını alıp götürdükleri, ayrıntıları kitaplar dolduracak mezalimler ve kötülükler yaptıkları resmen delilleriyle ortaya çıkarılmıştır.

Trabzon polisine başvurarak yeminli ifadeler veren kişilerin anlattıklarına göre; Of ilçesinin Lazandos köyüne giren Ermeni çeteleri, halkın adları ve evlerin sayılarını saptayıp yazdıktan sonra, ele geçen şeylerin tümünü Rusya'ya taşımışlar ve bu köyde Dilsizoğlu Ali Osman'ın eşi Yasemin'in ağlama ve çığlıklarına karşın ırzına geçmişler, kocasını ağır yaralamışlardır. Yine bu ilçeye bağlı Hervana köyünden Su İçmez oğlu Bîcan Ağanın karşısında eşinin ırzına geçtikten sonra her ikisini öldürmüşler, yine bu ilçenin Purnak ve Zimle-î Kebîr, Zimle-i Sagîr köyleri halkından kaçamayan kadın ve çocukların hepsini öldürmüşler, Alana köyü ile öteki köylerden Çakıroğlu Süleyman'ın eşinin ırzına geçmişler, Tellioğlu Emin, ilçe tahsildarlarından Ali, Hacı Mustafa oğlu Mehmet, Molla Mahmut oğlu Asker Mahmut, başka bir Mahmut'un eşlerinin ırzlarına

⁵⁶⁹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.262-263

geçilmiş ve Kemahçı oğlu Hamit, Ali oğlu Mehmet, Tabi oğlu Hüseyin Ağanın kızlarının kızlıkları bozulmuş, Ömer oğlu Osman Efendi öldürülmüş ve ayrıntılarıyla anlatılması tüyler ürpertecek kötülükler, Rusların kışkırtması ve de arka çıkmaları ile Ermeni çeteleri tarafından işlenmiştir.

Rus askerlerine öncülük görevi yapan Ermeni çetelerinin mezalimi üzerine birkaç Müslüman'ın yeminli olarak verdikleri bilgilere göre; Yomra bucağının Kalafka köyüne giren Ermeniler, birkaç eve toplanarak gizlenen ve durumun sonucunu bekleyen Kulakoğlu Hüseyin ve eşi Ulviye, gelini Hüsniye, Kulakoğlu Ali'nin eşi Zeliha ve daha birçok kadın ve çocuğu bu evden alıp köy dışında bir dağın eteğinde bulunan bir dereye götürerek erkeklerini gözleri önünde boğazladıktan sonra kadın ve çocukları koyun keser gibi kesmişlerdir. Köyde kalan Faslı oğlu Ali'nin 18 yaşındaki kızı Emine'yi ırzına geçtikten sonra öldürmüş ve kız kardeşi Hatice'nin yeni doğmuş çocuğunu havaya fırlatarak altına tuttukları süngünün ucuna saplayıp acımasızca, alçakça öldürmüş, Kulak Hasan'ın eşleri Emine ve Mevlude ile sekiz yaşındaki kızı Şükriye'nin ırzına geçmiş ve İspelâ köyünden Alemdaroğlu Hasan ile Delibalta oğlu Hasan, Eyüpoğlu Mehmet, Hacı Ahmet oğlu Osman ve Hasan Ağayı süngüleyerek öldürmüş, bunlardan Hasan Ağanın ellerini, kollarını keserek, canlı olduğu hâlde ateşle yakmış, Eyüp oğlu Mustafa'nın pek küçük kızını çok acıklı biçimde ırzına geçtikten sonra şehit etmişlerdir. Ermeniler; Rusların buraları aldıklarında kaçamayan polislerden Hasan Efendiyi ve eski polislerden Aldıkaçtı oğlu Hikmet Efendiyi çeşitli mezalim ve işkencelerden sonra asarak öldürmüşlerdir.

3.2.2.22. Haraşinko Adlı Bir Rus'un Ahılkelek'teki Ermeni Mezalimi Hakkında Yazdığı Rapor⁵⁷⁰

Burada; 17 Kasım - 18 Mayıs devresi esnasında Ermenilerin doğru ve sakin Müslümanlara Karşı yaptıkları hareketleri anlatacağım. Gözyaşları içinde olayların tasvirine başlıyorum. Bu tasvir, kısmen yerli Gürcülerin tanıklığına kısmen de şahsi görgüme dayanmaktadır. Son senenin (1917) Kasım ayının son günlerinde Akbaba köyünden 8 Müslüman buğday almak üzere Boğ'dan Ofka'ya gelmişlerdir. Bu işten haberleri olan Hocabey köyü Ermenileri derhal bu sekiz Müslümanı

⁵⁷⁰ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

çevirdiler, ellerinde hançer üzerlerine saldırdılar, dört tanesini öldürdükten sonra gözlerini oydular. Dillerini kestiler. Tecavüz ettikten sonra on dört cesedi yaktılar. Diğer dört Müslümanı ateşli silahla öldürdükten sonra cesetlerini Akbaba'ya gönderdiler. Ocak 1918'de Ermeniler Müslüman köylerine saldırmaya başladılar. Müslümanları, silahlarını vermeye davet ettiler. Ve bu davete uydukları takdirde kendilerine hiç bir kötülük yapmayacaklarına dair söz verdiler. Ermenilerin yalanlarına inanan Müslümanlar silahlarını verdiler. Fakat Ermenilerin verdikleri söz yalandı. Bunlar silahları aldıktan sonra; Piskoya, Kopya, Derivan, Totokam, Kolulis, Pankana, Soğoma, Konasi, Alojove, Domares köylerini tahrip ettiler. Bu köylerde tarım ürünleri hayvanlar ve bütün eşyalar Ermeniler tarafından alındı. Köy sakinlerinin bir kısmı derhal oralarda öldürülüp diğer bir kısmı ise esir olarak Ahılkelek'e götürüldü.

3.2.2.23. Oltu-Acara Bölgesinde Ruslara Öncülük Eden Ermeni Çetelerinin Müslüman Halka Yaptıkları Mezalim ve Utanç Verici Eylemlere İlişkin Oltu Göçmenlerinden Hums Oğlu Hadis ve Kardeşi Ramiz'in Yeminli İfadeleri⁵⁷¹

“Oltu'ya üç saat uzaklıkta bulunan çiftlikte oturuyorduk. Buralara saldıran Ermeni çeteleri Sivri ve Navurman bucaklarında oturan Müslüman halkın malları, eşyaları ve hayvanlarını zorla ellerinden aldılar, Müslüman kadınlarının ırzlarına geçtiler.

Ermeniler, Peneskird, Ürek, Çolakir, Oğdadab, Haydos, Kâmis köylerine saldırarak "Osmanlı askerlerini siz çağırmıştınız." diye, erkekleri öldürüp kadınların ırzlarına geçtiler ve çocukları ana, babalarının gözleri önünde parçaladılar.

Kara Kürt'ün oğlu Sülo adlı kişi ile eşinin erkek kardeşini ve eşiyle iki çocuğunu Ermeni komitecileri, Osmanlılara casuslukla suçlayarak şehit etmişlerdir. Peneskir köyünde erkekleri cami önüne toplamışlar, çevrelerine silahlı Ermeni nöbetçiler koymuşlar, köyün içlerine dağılarak evleri yağmalamışlar, kadınların ırzlarına geçmişler, küçük çocukları öldürmüşlerdir.

⁵⁷¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları ..., age, s.241-264

150'ye yakın çeteci, Keban köyüne taarruzla tüm kadınları ayırıp, çevredeki meşeliğe götürmüşler, orada ırzlarına geçmişler, kızların kızlıklarını bozmuşlar ve bu güçsüz kadınlardan birçoklarını vahşice öldürmüşlerdir.

Olur merkezine gelen Ermeni Çete Komutanı Artinof bize adam gönderip, yanına çağırmış ve vardığımızda bize "Çevremizde yapılan düğün ve şenlikleri görüp, duyuyorsunuz. Köyünüze başka köylerden kaçıp gelerek sığınmak isteyenleri saklarsanız, sizin köyünüzde de düğün yapmaya başlayacağız. Bütün kadınlarınız ayrılıp Rus askerlerine ve sevgili Ermeni kahramanlarına sunulacaktır." dedi.

Oltu'nun Perinik köyünde Müslüman halkın hemen hepsi Ermeni çeteleri tarafından öldürülmüş, ölüleri açılan çukurlara doldurulmuş, küçük çocuklar da diri diri bunların yanına gömülmüştür. Bu ölülerle dolan hendekler, özel olarak gizlice gönderdiğimiz adamlar tarafından görülüp saptanmıştır. Biz pek çok felâketlerle ve ölüm korkutmalarıyla karşı karşıya kalarak bin güçlkle göç ettiğimizden, bu kanlı çetelerin yaptıkları mezalimleri canlı ve açık olarak gösterecek fotoğraf ve benzeri saptayıcı belgeler ne yazık ki elimizde bulunmuyor. Söylediklerimiz, Ermeni cinayetlerinin, alçaklıklarının yüz binde biri dahi olamaz " .

Polis Memuru Şefik

Komiser Seyyid

Yukarıda yer alan yeminli ifadeler Ermeni ve Ruslar tarafından yapılan katliam arasından seçilen bazı münferit olayı göstermektedir. Başbakanlık Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri isimli dokümanları iki cilt halinde ve 1329 sayfadır ve konuya ilişkin binlerce olayı içermektedir.

3.2.3. 24 Nisan Emirnamesi ve Ermeni Komitecilerin Tutuklanması Kararı

Yapılan tüm ikazlara rağmen çoğunluğu kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan masum sivil halkın Ermeniler tarafından katledilmesine devam edilmesi ve Van'da başlayan isyanın valiyi öldürme ve jandarma kuvvetlerine saldırarak 10.000 isyancının şehri ele geçirme ve halkı acımasızca katletme noktasına varması

üzerine Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915’de vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği acele ve gizli kayıtlı genelge ile; Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını, bu merkezlerdeki evraka el konulmasını ve komite elebaşlarının tutuklanmasını bildirmiş⁵⁷², 26 Nisan 1915 tarihinde de Başkomutanlık bütün birliklere bir tamim göndererek komite elebaşlarının askeri mahkemelere sevk edilerek suçluların cezalandırılmasını emretmiştir. Bu emir üzerine İstanbul’da 235 kişi tevkif edilmiştir⁵⁷³.

Tutuklanan Ermeni komitecilerinin sayısı Esat Uras’ın “Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi” adlı 1987 basımlı kitabında 2345 olarak verilmiştir. Aynı rakam Kamuran Gürün’ün “Ermeni Dosyası” adlı 1983 basımlı eserinde 2345, aynı eserin 1983 basımlı İngilizce nüshasında ise 235 olarak verilmiştir. Uras’ın söz konusu rakam için bir kaynak göstermediği görülmektedir. Gürün ise bu rakama kaynak olarak Genelkurmay ATASE arşivini göstermiştir. Söz konusu arşivde yapılan incelemede Gürün’ün kaynak olarak gösterdiği belgelerden KLS.401, Dosya 1580, Fihrist 1-3’ün Ermeni Komite merkezlerinin kapatılarak evrakına el konulması ve komite liderlerinin yakalanmasına ait Dahiliye Nezaretinin emirnamesi olduğu, KLS 2287, Dosya 12, Fihrist 12-1’in ise aynı konuda Başkomutan Enver paşanın birliklere gönderdiği komite elebaşlarının askeri mahkemelere sevk edilerek yargılanmasına ilişkin emirname olduğu görülmüştür.

Her iki belgede de tutuklanan komite liderlerinin sayısına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Gürün’ün muhtemelen bu iki belgeye ait verdiği bilgileri URAS’IN “Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi” adlı kitabının 608. sayfasında kaynak gösterilmeden verilen bilgi ile birleştirerek 2345 rakamını yazdığı ve yanlışlığı fark ettikten sonra İngilizce nüshada 235 rakamını kullandığı değerlendirilmektedir. Nitekim Yusuf Sarımay; “What Happened On April 24, 1915” adlı makalesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne dayanarak anılan rakamı 235 olarak⁵⁷⁴ vermiştir.

⁵⁷² Genelkurmay ATASE Arşivi Nu: 1/2, Kls: 401, Dos:1580, Fih:1-3

⁵⁷³ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara,1983,s.213

⁵⁷⁴ Yusuf Sarımay, “What Happened On April 24, 1915?” International Journal of Turkish Studies (Editor: Kemal H. KARPAT, University of Wisconsin-Madison, 2008, s.78-79

Diğer yandan 24 Nisan emirnamesi ile tutuklanan Ermeni komiteciler daha sonra Ayaş ve Çankırı cezaevlerine nakledilmişlerdir. Sarıay; yukarıda belirtilen makalesinde Çankırı'ya nakledilen Ermenilerin miktarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde BOA.DH.EUM. 2. Şube No:10/73 sayı ile kayıtlı Kastamonu Vilayeti'nin 31 Ağustos 1915 tarih ve 481 sayılı yazısının 2 numaralı ekine dayanarak 155 olarak, aynı yazının 3 numaralı ekine dayanarak Ayaş'ta hapis bulunan Ermeni komitecilerin miktarını 71 olarak⁵⁷⁵ vermiştir. Buna göre Çankırı ve Ayaş'a gönderilenlerin toplamı 226 kişi olmaktadır.

Ermeni yazar Peter Balakian ise 24 Nisan 1915'de İstanbul'da tutuklanıp daha sonra Fransa'ya göç eden ve bir rahip olan amcası Grigoris Balakian'ın hatıralarına dayanarak İngilizce'ye çevirdiğini belirttiği 2009 basımlı Armenian Golgotha adlı kitabında Ayaş'ta hapis bulunan Ermeni komitecilerin sayısını 62 olarak, Çankırı'da hapis bulunan komitecilerin sayısını ise 69 olarak göstermiştir⁵⁷⁶. Balakian'a göre toplam sayı 131 kişi olmaktadır.

Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Wangenheim, konuya ilişkin raporunda 24/25 ve 25/26 Nisan geceleri İstanbul'da aralarında doktor, gazeteci, yazar ve mebusların da bulunduğu 500 Ermeni'nin Taşnak ihtilal örgütü üyesi oldukları için tutuklandığını⁵⁷⁷ yazmaktadır*. Söz konusu genelge ve tamim zararlı faaliyetleri görülen Ermeni Komitacıların tutuklanması ve evrakına el konulması karardır. Ancak Ermenilerin 24 Nisan 1915 tarihini sözde soykırım tarihi olarak esas almaları manidardır. Çünkü bu tarihin göçle alakası yoktur. Göç kararı 27 Mayıs 1915'te alınmıştır.

⁵⁷⁵ Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Arşiv No: 10/73 Ek. 2-3

⁵⁷⁶ Balakian, G., "Armenian Golgotha", Alfred A. Konoff, NewYork, 2009, s.62-70

⁵⁷⁷ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**., age, s.45

* Osmanlı Hükümetinin Ermeni Komitecileri ve isyancılara karşı aldığı tedbirler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun İstanbul'daki Askeri Ataşesi Joseph Pomiankowsky tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Talat ve Enver Paşa, hemen harp başlar başlamaz, Ermenilerin düşman tarafını tutmaları, bilhassa Osmanlı ordusuna karşı düşmanca girişimlerde bulunmaları halinde şiddetli karşı önlemler alınacağı hususunda kesinlikle uyardı. Buna rağmen Ermeniler, Türklere karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmaktan, bilhassa Türk Silahlı Kuvvetleri'ne saldırmaktan geri kalmadılar. Başlangıçta çok sayıda Ermeni asker, bazı Ermeni subayları, başlarında bir Ermeni milletvekili olduğu halde kaçıp Rusya'ya gittiler. Bunlar Rus hududunu geçen Ermenilerle birlikte Ermeni gönüllü alaylarına katıldılar. Rusların safında Türk hududunu geçerek Müslüman halka barbarca saldırılarda bulundular. Ermeni haydut çeteleri Osmanlı ordusunun gerisine, ikmal kuvvetlerine, postalara ve bağımsız birliklere hücum ettiler. Türk hükümeti ve ordusunun ileri gelenleri, Ermenilerin genel bir ayaklanmaya girişecekleri hususunda endişe duymakta haksız değildi(Detay için bakınız: Yusuf Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)", Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı 90, Ankara, 2001, s.45). .

3.2.4. Zorunlu Göç Öncesinde Meydana Gelen Gelişmeler ve Alınan Tedbirler

24 Nisan 1915 tarihli Osmanlı hükümet genelgesinin gönderildiği 14 valilikle* 10 mutasarrıflık** dikkate alındığında isyanın sadece Van'la sınırlı kalmayıp, bütün Anadolu sathına yayıldığı görülmektedir. İsyanlar önlenemediği takdirde hem Osmanlı Devletinin bekası tehlikeye düşecek, hem de masum halkın Ermeniler tarafından katledilmesine yol açacaktı.

Bu arada Rusya kendi topraklarında yaşayan masum Türk ve Müslümanları 20 Nisan 1915 tarihinden itibaren aç ve sefil bir halde Osmanlı hududuna sürmeye başlamıştı. Bu sürgünden beş gün önce Türk esirler vagonlara doldurulmuş, ancak vagonların muhtevasının ne olduğu unutulmuş vagonlar sağa sola gönderilmiş, sonunda vagonlar açıldığında ölmüş Türk esirlerinin cesetleri ile karşılaşmıştı⁵⁷⁸.

Rusların kendi ülkesindeki Türk ve Müslümanları Osmanlı topraklarına sürmesi üzerine Başkomutan vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı(İçişleri Bakanı) Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği aşağıda yer alan "çok gizli" yazıyla göçün ilk işaretini⁵⁷⁹ vermiş oluyordu:

"Van Gölü etrafında ve Van vilayetinin belirli bölgelerinde Ermeniler isyan ve ayaklanma için hazırlık halindedirler. Bu halkın oradan kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrindeyiz. 3. Ordu, Rusların 20 Nisan 1915'te hudutları içindeki Müslüman halkı çıplak bir halde hududumuz dahiline sürdüğünü bildirmiştir. Hem buna bir karşılık olmak ve aynı zamanda yukarıda söylediğim maksadı sağlamak üzere: Yukarıda bahsedilen Ermenileri ve ailelerini Rusya topraklarına sürmek, veya Anadolu dahilinde değişik yerlere dağıtmak gerekmektedir. Bu iki hareket tarzından uygun olanın seçilmesi ile icrasını rica ederim. Bir mahzur yoksa asilerin

* Bu valilikler; Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Halep, Hüdavendigar (Bursa), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Konya, Mamûrat-ül Aziz(Elazığ) ve Van illeri valilikleridir.

** Bu mutasarrıflıklar; Urfa, İzmit, Bolu, Canik(Kastamonu), Kayseri, Karesi(Balıkesir), Niğde, Eskişehir, Karahisar-ı Sahib (Afyon) ve Maraş mutasarrıflıklarıdır.

⁵⁷⁸ Uras, **age**, s.621

⁵⁷⁹ Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, **age**, s.109-110 ; Genelkurmay ATASE Arşivi Nu: 1/1, Kls: 44, Dos:207, Fih: 2

ailelerini, isyan merkezlerini hudut dışına sürmeyi ve onların yerine Rusya'nın sürdüğü Müslüman halkı yerleştirmeyi tercih ederim.”

Talat Paşa hemen harekete geçerek, öncelikle Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin harp sahası dışına çıkarılmaları için 9 Mayıs 1915 tarihinde Erzurum, Van ve Bitlis valilerine talimat vermiştir.

Bu emirlerde Talat Paşa; özetle Van gölü çevresinde ve Van vilayetinde belli bölgelerde isyan ve ihtilal halinde bulunan Ermenilerin yoğun şekilde yaşadıkları yerlerden çıkarılarak güneye doğru sevklerinin kararlaştırıldığını, kararın derhal tatbiki için valilere mümkün olan her türlü yardımın yapılması gerektiğini, esasen çok faydalı sonuçlar verecek bu teşebbüsün, Van'la birlikte Erzurum'un güney kısmı ve Bitlis'e bağlı önemli kazalara ve bilhassa Muş ve Sasun ile Talori bölgelerine de genişletilmesinin faydalı olacağını vurgulamış, ayrıca valilerden, ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak derhal uygulamaya geçmelerini de istemiştir. Buna göre Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler, Musul vilayetinin güney kısmı ile Zor'a ve merkez hariç olmak üzere Urfa sancaklarına yerleştirileceklerdi. Adana, Halep, Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye vilayetinin doğu kısmı ile Halep vilayetinin doğu ve güney doğusuna nakledilecek ve oralarda iskân edileceklerdi. Nakliyat işlerine nezaret etmek üzere Adana bölgesine, refakatinde bir mülkiye müfettişi ile maliyeden de bir özel memur bulunmak üzere mülkiye müfettişlerinden Ali Seydi Bey, Halep ve Maraş için de aynı şekilde Hamid Bey tayin edilmiş ve Ali Seydi Bey görevi başına gitmiştir⁵⁸⁰.

Talat Paşa 23 Mayıs 1915 tarihinde 4. Ordu Komutanlığına gönderdiği şifre emrinde ise başka vilayetlere nakledilecek Ermeniler hakkında bilgi vererek, aşağıdaki bölgelerin boşaltılmasını bildirmiştir:

Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri, Halep vilayetinin merkez kazası hariç olmak üzere İskenderun, Belen, Cısr-i Şugur (Suriye sınırı içinde kalan Antakya'nın güneyindeki kasaba) ve Antakya kazaları dahilindeki köy ve kasabalar, Maraş şehir merkezi hariç olmak üzere Maraş sancağı, Adana, Sis (Kozan) ve Mersin

* Diyarbakır ile Halep arasındaki bölge

⁵⁸⁰ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**, age, s.49 ; Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), Cilt-I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.132-133

şehir merkezleri hariç olmak üzere Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket (Osmaniye-Payas, Hassa-İslahiye bölgesi) sancakları⁵⁸¹.

İskân mahallerine ulaşan Ermeniler, hal ve mevkiin durumuna göre ya mevcut köy ve kasabalarda inşa edecekleri evlere, ya da hükümet tarafından tayin edilecek yerlerde yeniden kuracakları köylere yerleştirileceklerdi. Ermeni köylerinin Bağdat demiryolundan en az 25 Km. uzakta olması şart koşulmuştu. Nakli icap eden Ermenilerin sevk ve iskânları mahalli memurların idaresine bırakılmıştı. İskân yerlerine sevk edilen Ermenilerin can ve mallarının korunmasıyla iâşe ve istirahatlerinin sağlanması, güzergâhlarında bulunan idari memurlara aitti. Nakledilecek Ermenilerin, bütün taşınabilir mal ve eşyalarını birlikte götürebileceklerine ilişkin ve taşınmaz malları konusunda da gerekli tedbirleri içeren ayrıntılı bir talimatname hazırlanarak tebliğ edilmesi⁵⁸² kararlaştırılmıştı.

Doğu Anadolu vilayetleriyle bazı Güneydoğu Anadolu vilayetlerinden çıkarılarak, Diyarbakir Vilayeti güneyine, Fırat nehri vadisine ve Urfa-Süleymaniye yakınlarına gönderilmelerine karar verilen Ermenilerin, yeniden isyan etmelerini önlemek için Başkomutanlık bazı uyarılarda bulunmuş, bu amaçla 26 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda; "Ermenilerin gönderildikleri yerlerdeki nüfusunun oradaki aşiret ve Müslüman sayısının % 10 nispetini geçmemesi, göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her birinin 50 evden çok olmaması ve Ermeni göçmen ailelerinin seyahat ve nakil suretiyle de olsa ev değiştirmemesi gerektiği"⁵⁸³ hususlarına dikkat edilmesi hatırlatılmıştır.

3.2.5. Zorunlu Göç Kararının Alınması ve Uygulanması

Alınan tüm tedbirlere rağmen sorunun üstesinden gelinebilmiştir. Ermeni çeteleri masum halkı katletmeye ve Osmanlı ordusu aleyhine sabotaj ve casusluk yapmaya devam ediyorlardı. Sonuçta Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915 tarihinde

⁵⁸¹ Halaçoğlu, age, s. 48-49

⁵⁸² Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918), Cilt-I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.132-133

⁵⁸³ Gürün, **Ermeni Dosyası**, age, s.213

“Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler hakkında kanun-u muvakkat (geçici kanun) “ isimli aşağıda metni verilen geçici kanunu⁵⁸⁴ çıkarmıştır:

Vakt-i seferde ordu ve kolordu ve fırka (tümen)kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali(halk) tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete(hükümetin emirlerine) ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik(asayişin sağlanması konusunda) icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görülürse derekab(derhal) kuva-i askeriye(askeri birlikler) ile en şiddetli surette te'dibat (bastırma, cezalandırma)yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun (yetkili) ve mecburdurlar.

Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriye mebni (askeri ihtiyaçlar nedeniyle) veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura(köyler) ve kasabat(kasabalar) ahalisini münferiden(ayrı ayrı) veya müctemian (toplu olarak) diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

İşbu kanun tarih-i neşrinden(yayım tarihinden) muteberdir(geçerlidir).

İşbu kanunun mer'iyet ahkâmına (hükümlerinin uygulanmasına) Başkumandanlık vekili ve Harbiye Nazırı(Savunma Bakanı) memurdur.

Meclis-i Umumi'nin(Millet Meclisi'nin) içtimaında (toplantısında) kanuniyeti (kanunlaşması) teklif olunmak üzere işbu layiha-ı kanuniyenin muvakkaten mevki-ı mer'iyete vaz'ını (bu kanun hükmünün geçici olarak uygulamaya konulmasını) ve kavanin-i Devlete ilavesini(ve Devlet Kanunları arasına ilavesini) irade (emrederim).

27 Mayıs 1915 (13 Recep 1333-14 Mayıs 1331)*

Mehmed Reşad **

Mehmet Said
Sadrazam
Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nazırı

⁵⁸⁴ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı..**, age, s.111

* Takvim-i Vekayi'nin 18 Recep 1333 (1 Haziran 1915) tarihli nüshasında yayınlanmıştır

** Osmanlı Padişahı V. Mehmet Reşad

Osmanlı Hükümeti zorunlu göç uygulamasına başlamadan önce bütün vilayetlere yazılar yazarak, bölgelerinden geçecek kabilelerin bütün ihtiyaçlarının karşılanması için gereken tedbirlerin alınması ve yiyecek stoklanması talimatını vermiştir⁵⁸⁵. İhtiyaçların tespit ve temini için İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdürü Şükrü Bey bizzat görevlendirilmiş ve sevkiyat sırasında kabilelerin ihtiyaçlarının karşılanması için Konya'ya 400.000, İzmit Sancağı'na 150.000, Eskişehir Sancağı'na 200.000, Adana Vilayeti'ne 300.000, Halep Vilayeti'ne 300.000, Suriye Vilayeti'ne 100.000, Ankara Vilayeti'ne 300.000, Musul Vilayeti'ne de 500.000 kuruş olmak üzere toplam 2.250.000 kuruş ödenek tahsis edilmiştir⁵⁸⁶. Ayrıca zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin devlete ve şahıslara olan borçları ertelenmiş ya da tamamen silinmiş ve suçlu ve zanlılar hakkındaki takibat da ertelenmiştir⁵⁸⁷

Dahiliye Nezareti göçe tabi Ermenilerin emniyetle yerlerine ulaşmalarını temin etmek üzere de tedbirler almıştır. Göç ettirilecek Ermenilerin geride bıraktıkları mal ve arazilerin mülki amirler başkanlığında teşkil edilecek komisyonlarda rayiç bedelleri üzerinden satılarak ücretinin Ermenilere ödenmesi, yeni gittikleri yerde ev ve arazi verilmesi, mesleklerinin icrası için alet, ayrıca sermaye verilmesi gibi tedbirler⁵⁸⁸ uygulamaya konmuştur.

Bu kapsamda 10 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan ve **EK-2'de** tam metni verilen talimatname ile Ermenilerin geride bıraktıkları bina, mal ve eşya kurulan komisyonlar tarafından mühürlenerek muhafaza altına alınmış, söz konusu bina, mal ve eşyanın cins ve miktarı ile sahiplerinin isimleri yazılı olarak kayıt altına alınmış ve tutanakların birer sureti hükümete gönderilmiştir. Söz konusu mallardan bozulması muhtemel tarım ürünleri ile hayvanlar, teşkil edilen müzayede komisyonları vasıtasıyla satılarak bedelleri mal sahiplerine ödenmiş, sahibi bulunmayanların bedelleri tespit edilen sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarına teslim edilmiş ve tutanak altına alınmıştır. Terk edilen yerlerde

⁵⁸⁵ Halaçoğlu, “**Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**”, **age**, s.66 ; Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: No. 55-291, 55-341, 55-A/17, 55-A/77, 55-A/135, 57/110

⁵⁸⁶ Halaçoğlu, **age**, s.66-67 ; Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: No: 55-A/17, 53/305

⁵⁸⁷ Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: No. 54-A/226 ; Halaçoğlu, **age**, s.67-68

⁵⁸⁸ Süslü, “**Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**”, **age**, 111-115 ; Başbakanlık Arşivi 31 Mayıs 1915 (16 Recep 1331) tarihli Dahiliye, Harbiye ve Maliye Bakanlıklarına gönderilen tamim

mevcut dikili ağaçların da tespiti yapılarak bunların korunma sorumluluğu bölgeye yerleştirilen ahaliye verilmiş ve bu ağaçların zarar görmesi durumunda bedelinin Müslüman ahaliden tahsil edileceği hükme bağlanmıştır. Benzer şekilde bina ve arazilerden kiraya verilenlerin kira bedellerinin teşkil edilecek komisyonlar tarafından gerçek rayici üzerinden belirlenmesi ve tahsil edilecek kira bedellerinin tutanakla mal sandıklarına teslim edilmesi ve mal sahibi Ermenilere ödenmesi ⁵⁸⁹ karara bağlanmıştır.

Zorunlu göç kararı üzerine İtilaf Devletleri HAVAS Ajansı aracılığıyla kısa bir “bildiri”⁵⁹⁰ yayınlarak bu kanunu kınamışlar, Ermenilerin sakin ve zararsız insanlar olduğunu, Osmanlı Devleti’nin ise insanlık ve medeniyete karşı suç işlediğini öne sürerek hükümet üyelerinin ve kanunu tatbik eden görevlilerin sorumlu tutulacağını açıklamışlardır.

İtilaf Devletlerinin yayınladığı bildiriye Osmanlı Devleti aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Osmanlı Hükümeti sözü geçen bildirinin kapsadığı ifade ve maddeleri kesinlikle reddeder. Osmanlı ülkelerinde Ermenilere karşı katliam yapıldığı yalandır. Olayların iç yüzünü anlatmak için aşağıdaki açıklama sunulur:

*Erzurum, Tercan, Eğin, Sasun, Bitlis, Muş ve Kilikya Ermenileri rahatlık ve güvenliği bozacak hiçbir harekette bulunmadıklarından, Osmanlı memurları tarafından bunlar hakkında birtakım tedbirler alınmasına ihtiyaç görülmemiştir. Bu gerçek tarafsız devletler konsoloslarınca da bilinir. **Üçlü İtilaf hükümetlerinin bu konudaki suçlamaları yalandan başka bir şey değildir. Doğuya ait işleri ve hususları bilenler pekâlâ bilirler ki, Ermeni halkını her fırsattan yararlanarak Osmanlı Hükümeti aleyhinde isyana kışkırtanlar, üçlü itilafın ve özellikle Rusya ve İngiltere’nin memurlarıdır. Bu devamlı tahrikler, Osmanlı Hükümeti ile sözü geçen hükümetler arasında düşmanlık belli olalıdan beri ortaya çıkmıştır. Yine böylece bu devletlerin Bulgaristan ve Romanya’da bulunan diğer memurları, Osmanlı tebaasından olan genç Ermeni çetelerini Varna, Sulina, Köstence ve***

⁵⁸⁹ Süslü,..., age, s.117-121 ; Genelkurmay ATASE Arşivi Nu: 1/2, Kls: 361, Dos:1445, Fih: 1-3

⁵⁹⁰ Uras, age, s.606

diğer yollarla Kafkasya'ya göndermişlerdir. Rusya Hükümeti bu genç Osmanlı Ermenilerini gerek ordusuna almış ve gerek silah ve bombalarla donatıp ihtilal bildiri ve programları verdikten sonra kendilerini imparatorluk Ermeni çetelerine sokmaktan geri durmamıştır. Bunların görevi bu çevrelerde gizli bir ihtilal teşkilatı meydana getirmek ve özellikle Van, Şatak, Havasor, Gevaş ve Tımar Ermenilerini hükümetimiz aleyhine silahlı isyana yöneltmekten ibaretti. Bunlar aynı zamanda da Türklerle Kürtleri öldürmek için Ermenileri tahrik ediyorlardı.

Aşağıdaki örnekleri vermeyi faydalı gördük :

Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında savaş çıktıktan sonra "Aram Garo" adıyla tanınan eski Osmanlı milletvekili Karakin Pastırmacıyan, Ermeni komiteleri reislerinden Troile Heço tarafından kurulan çeteye girmiş ve bu kimseler ile birlikte Rusya tarafından silahlanmış olan Ermeni gönüllülerinin başında olarak Osmanlı hududunu geçmiştir. Bayezid kasabasının Ruslar tarafından alınması sırasında adı geçen yol üzerinde rastladığı bütün Müslüman köylerini tahrip etmiş, halkını öldürtmüştür. Ruslar bu bölgeden çıkarıldığı sırada kendisi yaralanmış ve Erzurum Taşnak delegesi Suren adındaki şahıs da ölmüştür.

Pastırmacıyan, şimdi Kafkasya hududu üzerinde faaliyette bulunuyor. Amerika'da yayınlanan ve Taşnaksutyun'un yayın organı olan "Asbarea gazetesi", onun savaş alanına girmeden önce ant içme töreni yapıldığı sırada Tro, Heço ile birlikte çektiirdiği bir fotoğrafını yayınlamıştır.

Bu bölücü hareketler, İngiliz memurları tarafından Kıbrıs'tan getirtilip İskenderun yakınlarına çıkarılan Ermenilerin hareketleriyle gayet açık ve olumlu bir surette ortaya çıkmıştır.(Toros oğlu Agop'un üzerinde bulunan belge, takip edilen korkunç gayeyi itiraz edilmez bir şekilde açıklıyordu). Bu tahrikler diğer sonuçlardan başka trenin yoldan çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Diğer taraftan da Fransız, İngiliz deniz kuvvetleri kumandanları, Adana, Dört Yol, Yumurtalık, İskenderun ile memleketin diğer yönlerindeki Ermenilerle haberleşerek bunları isyana teşvik ve tahrik ediyorlardı.

Özellikle Zeytun Ermenilerine gelince, İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından yapılan propaganda sonucunda Ermeni ihtilal örgütü geçen Şubat ayından itibaren faaliyete geçti. Zeytun Ermenileri hükümet görevlilerine karşı silaha sarılarak hükümet dairesini kuşattılar. Bu olaylara karşı, Osmanlı Hükümetine düşen görev ihtilali bastırmak, genel güvenliği temine çalışmaktan ibaretti.

Bu gibi ihtilalci ve bölücü hareketlerin önlenmesi için gerekli olan bütün tedbirlerin alınmasındaki hak doğrudan doğruya devletin hukukundan doğmuş olduğu için buna kimsenin itiraza hakkı yoktur.

Bundan başka tedbirler, söz konusu olan meselede olduğu gibi harp zamanında ayrıca bir öncelik ve önem kazanır. Osmanlı hükümeti bir taraftan askeri hareketler ile ihtilali bastırmaya ve diğer yönden yabancı ülkelerdeki ihtilal komiteleri ve üçlü itilaf hükümeti memurlarıyla temasta bulunan Ermeni ihtilalcilerinin tutuklanmasına zorunluluk duydu.

Adı geçen üç hükümetin iddialarına rağmen Osmanlı hükümetinin bastırma hareketlerinde halktan hiçbir unsurun payı yoktur. Ermeni ihtilalcilerinin evlerinde yapılan aramalar sonunda ihtilal bayraklarıyla isyana ve bölücü hareketlere ilişkin önemli belgeler ortaya çıkarıldı. Bu belgeler merkez idareleri Paris, Londra, Tiflis'te bulunan ihtilal komitelerinin İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin himayelerine sahip olduğunu da ayrıca tespit ediyordu.

Aynı zamanda başka yerlerde yapılmış olan aramalarda, Ermeniler üzerinde binlerce bomba ve Rus tüfekleri meydana çıkarılmıştır. Tutuklanan bu Ermenilerle İngiliz, Fransız ve Rus memurlarının teşvik ve tahrikiyle askeri hizmetten kaçan ve bu amaçla jandarmalara hücum edenler tabii ki yetkili mahkemelere teslim olunmuşlardır. **Söz konusu hareketlerin Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin koruması altında hazırlanmış olduğuna ve son defa da Köstence'de toplanan ihtilal komitesinin görünüşte ihtilalci hareketlerden vaz geçmiş gibi görünmekle beraber fırsat çıktığında harekete geçmeye karar verdiğine dair bugün Osmanlı hükümetinin elinde belgeler vardır. Bab-**

ı âli kamuoyunu aydınlatmak için bu belgeleri bütün ayrıntılarıyla elverişli bir ortamda yayınlıyacaktı.

Osmanlı Hükümeti, genel güvenliğin temini hususunda devletin açık haklarından olmak üzere aldığı tedbirler sayesinde, Ermenilerin ihtilalci hareketleri; hiçbir zaman katliam yapılmaksızın bastırılabilmiştir.

Bununla beraber İstanbul'da oturan 77.735 Ermeni'den söz konusu olan ihtilallere katılmaktan sanık olarak yalnız 235 kişi tutuklanıp diğerlerinin huzur ve rahatla iş ve güçleriyle meşgul oldukları ve büyük bir güvenlik içinde yaşadıkları göz önüne alınırsa, bu tedbirlerin herhalde gerekli olduğu ve Ermenilere karşı hiçbir hareket anlamını taşımadığı meydana çıkar.*

Bazı Ermeniler, başka yerlere yollanmışlar ise, bu da, kendilerinin savaş bölgelerinde yerleşmiş bulunmalarından veya varlıkları yukarıdaki görüşlere göre, milli savunma yönünden Osmanlı Hükümetine pek haklı endişeler vermesinden ileri gelmiştir.

Diğer taraftan; Bab-ı âli, kara ve deniz hudutlarının korunması, güvenliği için gerekli göreceği her çeşit tedbirleri uygulamayı milli görevlerinden sayar ve bundan dolayı hiçbir yabancı hükümete hesap vermek zorunda değildir.

İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri kumandanları Çanakkale'de gezici ve sabit hastaneleri topa tutarken ve Rusya hükümeti Ermeniler vasıtasıyla Kars yakınlarında oturan binlerce Müslümanı kılıçtan geçirir ve Kafkasya'da aldığı Osmanlı esirlerini yine aynı Ermeniler vasıtasıyla yok eder ve bunları açlık ve susuzluk içinde merhametsizce öldürürken; İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin insanî duygulardan dem vurmaları garip değil midir? Savaşan devletler konsoloslarını en fena muameleye uğratan Türkiye değil, Rusya Hükümetidir.

* Bu konuda "24 Nisan Emirnamesi ve Ermeni Komitecilerin Tutuklanması Kararı" başlıklı bölümde gerekli bilgi dipnot olarak verilmiştir.

İngiltere, Fransa ve Rusya'yı sevk ve idare edenler, yalnız Ermenilerin ayaklanmasını hazırlamakla yetinmeyerek Müslüman unsurunu da devlete karşı isyan ettirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunlar maksatlarına varmak için şahsen cinayetler işlemiş ve yolsuz harekette bulunmuşlardır. Bu tertibat ve teşebbüslere ait belgeler Bab-ı âlî'nin eline geçmiştir. Anlatılması mümkün olmayan olaylar pek eski zamanlarda, zalimce hareketlerle lekelenen yüzyıllarda bile görülmemiştir.

Kafkasya'da, Fas'ta, Mısır'da ve Hindistan'da ve başka yerlerde çıkan isyanlar sırasında, bunları bastırmak için son derece şiddet göstermiş ve tamamen insanlığa aykırı hareketlerden geri durmamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin, alınması gerekli ve son derece adaletle uygulamış olduğu tedbirlerden dolayı Osmanlı Hükümetini suçlamaları doğru olamaz.

Osmanlı Hükümeti, bu olaylarda en basit devlet haklarını kullanmaktan başka bir şey yapmamışken, Osmanlı Hükümeti ileri gelenleri ile bastırma tedbirleriyle ilgili bulunan memurların sorumlu tutulacaklarına dair yayınlar, hiçbir karşılığa lâyık değildir.

Şikâyet etmeye mecbur olduklarını sandıkları olayların bütün sorumluluğu, söz konusu olan ihtilal hareketlerini kendileri tertip ve idare ettikleri için daha çok üçlü itilâf hükümetlerine aittir. Bu bildirileri bile zaten Ermeni tetikçileri için bir dayanaktır ve onları teşvik eder”⁵⁹¹.

3.2.6. Göç Ettirilen Ermenilerin Nakli ve Yabancıların Konuya İlişkin Raporları

Göçe tabi Ermenilerin naklinde esas taşıma vasıtası olarak tren ve nehir yolu kullanılmıştır. Nitekim Batı Anadolu'dan iskân mahalline gönderilenlerin hemen hepsi trenlerle nakledilmişlerdir. Cizre yolu ile sevk edilenler de trenle ve “şahtur” denilen nehir kayıklarıyla taşınmışlardır. Tren ve nehir nakliyatının bulunmadığı yerlerde kabileler hayvan ve arabalarla belli merkezlere toplanmışlar ve buradan trenlere bindirilmişlerdir.

⁵⁹¹ Uras, *age*, s.606:609

Osmanlı Hükümeti savaş şartlarına rağmen, sevkiyatın bir düzen içinde yürütmesine ve kafilelerin herhangi bir zarara uğramamasına itina göstermiş, bunun için elindeki bütün imkânları zorlamıştır. Buna rağmen, cepheye devamlı surette asker ve zahire nakli sebebiyle, muhacirlerin sevkinde vasıta sıkıntısına düşüldüğü ve çeşitli zorluklarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman istasyonlarda büyük yığılmaların meydana geldiği, vasıta darlığından sevkiyatın aksadığı, hasat mevsimi olması, araba ve hayvana duyulan ihtiyaç yüzünden kafilelerin zorlukla hareket ettikleri görülmüştür⁵⁹².

Bütün bu zor şartlara ve imkânsızlıklara rağmen hükümetin, göçe tabi tutulan Ermenileri bir intizam içerisinde yeni yerleşme alanlarına sevk ettiği yabancı misyon tarafından da doğrulanmaktadır. Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward I. Natan, 30 Ağustos 1915'te Büyükelçi Hanry Morgenthau'a gönderdiği raporda, *"Tarsus'tan Adana'ya kadar bütün hat güzergâhının Ermenilerle dolu olduğunu ve Adana'dan itibaren bilet alarak trenle seyahat ettiklerini, kalabalık yüzünden sefalet ve çektikleri zahmete rağmen hükümetin bu işi son derece intizamlı bir şekilde idare etmekte olduğunu, şiddete ve intizamsızlığa yer vermediğini, göçmenlere yeteri kadar bilet sağladığını, muhtaç olanlara yardımda bulunduğunu"*⁵⁹³ belirtmiştir.

Edward I. Natan, 11 Eylül 2015 tarihli raporunda *"478 sayılı gönderimden beri (30 Ağustos 1915 tarihli rapor) yüz binlerce Ermeni daha buraya ulaştı ve Halep'e sevk ediliyorlar"*⁵⁹⁴ demektedir.

İstanbul'daki Alman büyükelçisi de 7 Temmuz 1915 tarihli raporunda ;

" Trabzon'daki Ermenilerin beş gün içinde göç ettirilmesi emredildi ve geride kalan mal ve mülklerinin devletin korumasında olduğu bildirildi. Fakat önceleri sadece hastalar, daha sonra dul, öksüz, yaşlı ve beş yaşından küçük çocuklar ve Katolik Ermeniler göçten istisna tutuldu. En son habere göre ise sadece çocuk ve

⁵⁹² Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler...**, age, s.58-59 ; Başbakanlık Arşivi ŞFR.Nr: 54-A/59-A/96

⁵⁹³ Halaçoğlu, **age**, s.58; Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Nr: 2D/13

⁵⁹⁴ Özdemir,"v.d." **age**, s.72 ; US Archives NARA 867.4016/193, Copy No: 484

*tedavi gören hastalar dışında bütün istisnalar kaldırıldı”*⁵⁹⁵ şeklinde bilgi vermektedir.

İngiliz arşiv belgeleri arasında yer alan askeri istihbarat raporları bölgedeki diplomatların göçün boyutu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, yerel kaynaklardan bazı bilgiler alarak bunları rapor ettiklerini göstermektedir. İngiliz istihbarat subayı Binbaşı R.E. imzalı kuzey Suriye ve Türkiye’deki durumu anlatan istihbarat raporunda; 1915 yılının Temmuz ayında Zeytun, Dört Yol, Maraş ve Urfa’dan göç ettirilenlerin 26.500 kişi olduğu, bunlardan 5.000’inin Konya’ya, 5.500’ünün Halep ve çevresi ile Mezopotamya’ya, bir kısmının ise Bağdat yakınına gönderildikleri⁵⁹⁶ bildirilmiştir.

Halep Amerikan konsolosu Jackson, 8 Şubat 1916 tarihli raporunda göç bölgesinde 500.000 civarında sürgün Ermeni bulunduğunu bildirmiştir. Jackson’ın 3 Şubat tarihli sürgün edilenler listesinde ise 486.000 Ermeni’den⁵⁹⁷ söz edilmektedir.

Alman elçiliği ve konsolosları da göç olayını dikkatle izlemiştir. Almanya’nın Trabzon konsolosu Bergfeld’in, 9 Temmuz 1915 tarihli raporunda; “göçe tabi tutulacak Ermenilere 26 Haziran’da, beş gün sonra Anadolu’ya gönderileceklerinden hazır olmaları gerektiğinin ve isteyenlerin değerli ev eşyalarını satabileceklerinin bildirildiği, göçün yaklaşık 30.000 Ermeni’yi kapsayacağı”⁵⁹⁸ ifade edilmektedir.

ABD, İngiliz ve Alman konsoloslarının bu tespitleri, Osmanlı görevlilerinin merkeze gönderdikleri raporlarla da doğrulanmaktadır. Buna karşılık Ermeni komiteleri, göç sırasında bile, saldırılarına devam etmek suretiyle, adeta göç kararında devletin ne kadar isabetli davrandığını göstermişlerdir. Nitekim Mamuret-ül Aziz ABD Konsolosu Leslie Davis’in ABD’nin İstanbul Sefiri Morgenthau’a 23 Ağustos 1915 tarihinde yazdığı mektupta, Ermenilerin merkez

⁵⁹⁵ Özdemir, “v.d.” **age**, s.77 ; Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi: 1A Turkei 183, Armenien Bd.37, No: 7122, R.14086

⁵⁹⁶ Özdemir, “v.d.” **age**, s.74 ; UK Archives WO 157/693, İngiliz Karargahı Askeri İstihbarat Bülteni, 6 Temmuz 1915, Kahire

⁵⁹⁷ Özdemir, “v.d.” **age**, s.75 ; US Archives NARA 867.48/271 : Ek 310

⁵⁹⁸ Özdemir, “v.d.” **age**, s.76 ; Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, A Turkei 183 Armenian Bd. 37, No: 7123, R.14086(Almanya’nın Trabzon Konsolosu’nun 9 Temmuz 1915 tarih ve 351 sayılı raporu

vilayette ve köylerinde gerçekleştirdikleri cinayetler anlatılmaktadır. 1080 taahhüt numarasıyla postaya verilen mektup, Osmanlı güvenlik teşkilatınca usulü dairesince açılmış, tercüme edilip okunmuş ve yine usulünce kapatılarak sefarete gönderilmiştir⁵⁹⁹.

3.2.7. Osmanlı Devletinde Yaşayan Ermeni Nüfusu ve Göç Ettirilen Ermenilerin Sayısı

Göç olayında gerek Ermeniler, gerekse Türkiye'yi Ermeni soykırımıyla suçlayarak sıkıştırmaya çalışan yabancı devletler tarafından en çok istismar edilen konuların başında, yaşamını yitiren Ermeni sayısı gelmektedir. Bu nedenle göç öncesinde Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni nüfusu ile göçe tabi tutulan ve yerlerine ulaşan Ermenilerin sayılarının o dönemde verilen nüfus istatistiklerine göre belirlenmesi faydalı olacaktır. Söz konusu istatistiklerde yabancı ülkelerin yanı sıra Ermeni tarihçilerin, Ermeni patrikhanesinin ve BM'nin o dönemdeki karşılığı olan Cemiyet-il Akvam'ın nüfus istatistiklerine de yer verilmiştir.

3.2.7.1. Zorunlu Göç Öncesi Ermeni Nüfusu

Y.Topçıyan, 1909 yılında Tiflis'te neşredilen "Genç Türkiye ve Ermeniler" adlı, Ermenice kitabında Prof.Vamberi'nin "Armenier und Kurden" adlı makalesine atfen Ermenilerin yaşadığı dokuz ilin toplam nüfusunun 5.999.125 kişi olduğunu, bunun 4.453.250'sinin Müslüman, 1.131.125'inin ise Ermeni olduğunu bildirmektedir. Ermeni patriği Ormanyan, Türkiye'deki toplam Ermeni nüfusunu 1.579.000 olarak vermektedir⁶⁰⁰. Marcel Leart takma adını kullanan ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üç dönem mebusluk yapan Krikor Zohrap, Ermeni patrikhanesinin istatistiklerine göre doğu illerinde yaşayan Ermeni sayısını 1.018.000 olarak vermektedir⁶⁰¹. V.Cuinet* ise Türkiye'deki Ermeni nüfusunu 1.045.018 olarak vermektedir. Cuinet'e göre Ermeniler için ileri sürülen sekiz il ile

⁵⁹⁹ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler...**, age, s.59 ; Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Nr: 68/83-84

⁶⁰⁰ Uras, **age**, s.139

⁶⁰¹ Uras, **age**, s.139-140

* Vitali Cuinet, Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarını araştırması için 1890'da Duyun-u Umumiye tarafından Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiş olan Fransız coğrafyacısıdır.

iki sancaktaki Ermeni nüfusu ise toplam 828.841 kişidir⁶⁰². Osmanlı İmparatorluğu Dahiliye Nezareti Sicil Umum Müdürlüğü'nce yapılan 1914 sayım rakamlarında genel nüfus toplamının 18.520.016* kişi olduğu, bu miktarın 1.294.851'inin Ermeni olduğu belirtilmektedir. Anadolu topraklarındaki dokuz ilde bulunan Ermeni nüfusu konusunda Ermeni, İngiliz, Fransız, Rus ve Alman kaynaklarından alınan bilgiye göre aşağıdaki çizelge meydana gelmektedir⁶⁰³:

Trotter'e göre	780.750
Rolen Jakmen'e göre	1.330.000
Cuinet'e göre	888.125
Zelenof'a göre	921.000
Vamberi'ye göre	1.131.000
Lynch'e göre	1.058.484

1877 yılında Osmanlı nüfusu hakkında titiz bir çalışma E.G. Ravenstein tarafından da yapılmıştır. Türkiye ve Rusya üzerindeki araştırmaları ile tanınan Ravenstein Osmanlı Ermenilerinin yoğun olarak yaşadığı altı vilayetin Ermeni nüfusunu 760.000 ve tüm Ermeni nüfusunu 872.000⁶⁰⁴ olarak kaydetmektedir. Türkiye'de uzun süre bulunan Felix Weber, 20 Ekim 1896 tarihinden itibaren dört gün süreyle Glarner Nachrichten isimli İsviçre gazetesinde neşredilen "Die Armenier" adlı yazısında, bütün Asya'daki Ermenilerin sayısını İstanbul da dahil yaklaşık 1.000.000 olarak⁶⁰⁵ vermiştir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Ermeni nüfus rakamlarıyla, harp başladıktan sonra gerek Türklere karşı savaşmak için, gerekse savaş şartlarından kurtulmak için Rusya'ya, İngiltere'ye, Fransa'ya giden Ermeniler nedeniyle büyük azalmalar meydana gelmiştir. Bu husus 1918 yılında Cenevre'de "Kara Şemsi"

⁶⁰² Uras, **age**, s.140

* Bu miktara Kudüs'ün nüfusu da dahildir.

⁶⁰³ Uras, **age**, s.134-143

⁶⁰⁴ Özdemir "v.d", **age**, s.36-37; E.G.Ravenstein, "The Population of Russia and Turkey" Journal of the Royal Statistical Society 40 (1877)s.456'dan aktaran: Kemal H.Karpat,"Ottoman Population", s.51

⁶⁰⁵ Özdemir "v.d", **age**, s. 37; Glarner Nachrichten und der Freie Glarner, 20 Ekim 1896, Schweiz

takma adıyla Reşid Saffet Atabinen tarafından Fransızca yazılan kitapta* şu şekilde yer almaktadır:

“Altı vilayet(Vilayat-ı Sitte), toplam 5.750.000 nüfusu barındırmakta olup, bunun sadece 1.200.000’i Ermeni’dir. Bu rakama İmparatorluğun diğer bütün bölgelerine dağılmış 400.000 Ermeni de ilave edilirse, toplam sayıları 1.600.000’i geçemez.

Bu nüfusun da 450.000’den fazlası gerek askerlikten kaçmak, Rus saflarında Türklere karşı savaşmak, Türklerin misillemesinden korkmak gibi sebeplerle, Rusya’ya ve İran’a geçmiştir. 800.000 veya 900.000 kişi halen İstanbul’da, İzmir’de, Konya’da ve sürgünde olmak üzere toplam 1.350.000 kişi Doğu Anadolu dışında bulunmaktadır. Savaş esnasında 2.000.000 Türk’e karşı yaklaşık 250.000-300.000 civarında Ermeni hayatını kaybetmiştir. Savaştan önce altı vilayette(Vilayet-i sitte) oturan 1.200.000 Ermeni’den bugün ancak 900.000 kişi kalmıştır”⁶⁰⁶.

Göç ettirilen ve geride kalan Ermenilerin sayılarına ilişkin bir diğer kaynak “Milletler Cemiyeti Muhacerat Komisyonu Raporu” dur. “ Britain and the Armenian Question” adlı kitabında söz konusu rapordan alıntı yapan Ermeni tarihçi Akaby Nasibyan; Türkiye’den Rus Ermenistanı’na ve Kafkaslar’a 400.000 kişinin göç ettiğini(savaştan önce Rusya’ya geçenler) , 300.000 - 400.000 kadar Ermeninin diğer ülkelere muhacir olarak gittiğini, Venizelos’un 1919 Paris Konfaransı’nda sunduğu rapora göre İstanbul, İzmir ve Suriye’de yaşayan Ermenilerin sayısının 230.000 kişi, aynı rapora göre Anadolu’da kalan Ermenilerin sayısının ise 150.000 kişi olduğunu, dolayısıyla 1919 itibariyle dünya üzerinde yaşayan Ermenilerin sayısının 1.080.000 kişi olduğunu⁶⁰⁷ belirtmektedir.

Bu konudaki bir diğer kaynak da Ermenistan’ın ilk başbakanı Ovanes Kaçaznuni’dir. Kaçaznuni Ermenilerin göç sonrası durumunu değerlendirirken

* Kara Schemsi – Les Turcs et La Question D’arménie, Ceneve, 1918, s.13 ; Özdemir “v.d”, age, s. 48-49

⁶⁰⁶ Özdemir “v.d”, age, s.48-49 ; Kara Schemsi – Les Turcs et La Question D’arménie, Ceneve, 1918, s.13

⁶⁰⁷ Akaby Nassibian, **Britain And the Armenian Question 1915-1923**, Croom Helm Ltd., Austria, 1984, s. 253

1918 itibariyle yaklaşık 1 milyon Ermeni'nin Gürcistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, İran, Suriye, Balkanlar, dünyanın diğer çeşitli ülkeleri ve İstanbul'da yaşadığını⁶⁰⁸ belirtmektedir.

Bu konudaki yabancı kaynakların en önemlilerinden biri ABD ortak Kongre-Senato Grubu'nun 22 Nisan 1922 tarihindeki 67. oturumunda onaylanan ve Mr. Lodge tarafından sunulan 192 sayılı Çalışma Raporu'dur. ABD Devlet Yayınevi tarafından basılan rapor, ABD başkanı Wilson'un 6 Ağustos 1919 tarihli onayı ile Ermenilere yapılan yardımların koordinasyonu için teşkil edilen, "Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Kurulu)"nın teşkilinden itibaren 31.12.1921 tarihine kadar olan faaliyetlerini kapsamaktadır. Ünlü misyoner James L. Barton tarafından imzalanan 28 sayfalık raporda Ermeniler için toplanan 52 milyon dolarlık yardımın nerelere harcandığı izah edilirken bölgede ve bölge dışında yaşayan Ermenilerin sayılarına da yer verilmiştir⁶⁰⁹. Raporda;

1. Kafkasya Ermenistanı'nda 1 milyon kişinin yaşadığı, bunların 500.000'inin yardıma muhtaç olduğu(hayatta oldukları),
2. Çoğunluğu Kemalist bölgede ve diğer "işgal altındaki bölgelerde" kurulan 124 yetimhanede 64.000 kişinin barındığı, ayrıca 50.000 kişinin daha aynı yerlerden faydalanmakta olduğu(yetimhanelerde 114.000 kişinin yaşadığı)
3. Mondoros Mütarekesi'nden sonra 300.000 kadar Ermeni'nin İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri ile Kilikya'ya geri döndüğü, ancak 1921 anlaşmasından sonra bunların kendi istekleriyle bölgeyi terk ettiği,
4. Suriye bölgesinde evsiz olan 200.000-300.000 kişinin yardım beklediği,
5. Ruslar Anadolu'dan çekilirken 500.000 kadar Ermeninin Rusya Ermenistanı'na hicret ettiği detaylı olarak anlatılmaktadır.

Söz konusu Çalışma Raporu'na " Soykırım Tacirleri ve Gerçekler" adlı kitabında ve aynı kitabın genişletilmiş İngilizce baskısı olan " The Genocide of Truth" adlı kitabında yer veren Ermeni araştırmaları ile tanınan Şükrü Server Aya;

⁶⁰⁸ Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Kaynak yayınları, İstanbul, 2005, s.72

⁶⁰⁹ Şükrü Server Aya, **Soykırım Tacirleri ve Gerçekler**, Derin yayınları, İstanbul, 2009, s. 189-191

“ABD ve Ermeni kaynaklarının son derece önemli olan bu rapordan bahsetmemeleri normaldir. Anormal olan Türk tarafının bu belgeyi şimdiye kadar görmemesi, bulamaması ve kullanmamasıdır. Bu belgeyi görmemek, adeta Washington’a gidip Beyaz Saray Meydanı’ndaki yüksek anıtı görmemeye benzer”⁶¹⁰ yorumunu yapmaktadır.

Diğer yandan Bölgenin nüfusunun Müslüman ve Ermeniler arasındaki oranı konusunda Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu Van vilayetinde bile Ermeniler bölgede azınlıktaydı. Oysa Ermeniler gerek Van’ı ve Bitlis’i kendilerinin nüfusça en kalabalık oldukları, Müslüman halka oranla çoğunluk oluşturdukları bölgelerden sayıyordu. Bu iddia gerçeğe aykırıdır. Van merkez ve Hakkâri sancaklarından oluşan Van ilinin Hakkâri kesiminin % 80’i Müslümanların yerleşim alanı⁶¹¹ olduğu gibi, Van ilinde, il merkezi ve Şatak(Çatak) dışındaki ilçelerde Müslüman halk her zaman Ermenilere oranla büyük bir çoğunluk oluşturmuştur.

Ancak Ermeniler özellikle yabancı ülkeler nezdinde yaptıkları propaganda ile Van ve çevresindeki nüfusun büyük çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğu, Türklerin ise azınlıkta olduğu şeklinde bir iddiayı işlemişler ve onları buna bir ölçüde inandırmaya muvaffak olmuşlardır. Oysa yabancı ülkelerin kendi araştırmacılarının raporları da bölge nüfusunun üçte ikisinin Müslüman halktan oluştuğunu, Ermenilerin ise azınlıkta olduğunu göstermektedir. 1914 tarihli Dahiliye Nezareti’nin yaptırdığı Memalik-i Osmaniye’nin 1330 senesi istatistiğine (Statistique officiel de 1914) göre Van vilayetindeki ve kazalarındaki nüfus oranı* şöyledir:

⁶¹⁰ Aya, ” age”, s.190-191

⁶¹¹ Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 167

* Türk ve Ermeni nüfusu dışındakiler de genel toplamda yer aldığından toplamda 8817 kişilik bir fark bulunmaktadır. Detay için bakınız: Genelkurmay ATASE Arşivi Nu:1/3 Kıs.523,Dos.118,Fih.5-3 ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Nu: 57/19096

VİLAYET - KAZALAR	Türk Nüfusu	Ermeni Nüfusu	Toplam
Van vilayeti merkez kazası	45.119	33.789	79.736
Erciş kazası	27.323	8.083	35.406
Şatak (Çatak) kazası	8.132	4.292	12.717
Adilcevaz kazası	10.820	4.849	15.669
Gevaş kazası	18.123	10.520	28.643
Hakkari sancağı – merkez	21.848	3.461	27.680
Çölemerik kazası	7.450	297	9.004
Mahmudi kazası	10.230	528	12.959
Şemdinan kazası	9.873	-	11.740
Hoşap(Güzelsu) kazası	7.691	1.015	8.706
Vilayet toplamı	166.609	66.834	242.260

Bu listede de görüldüğü üzere Van merkez ve Hakkari sancaklarından teşekkül eden Van vilayetinin Hakkari kısmındaki Müslüman nüfus, toplam nüfusun yaklaşık % 70'ini, Ermeni nüfusu ise bunun % 30'luk kısmını teşkil etmiştir. Yine Van merkez kazası ve Şatak (Çatak) dışındaki diğer kazalarda da Müslümanlar her zaman Ermenilerin yaklaşık iki-üç katı nüfusa sahiptiler. Van vilayetinin, Van merkez ve Hakkari merkez kazalarıyla birlikte bütün kazalardaki Ermenilerin nüfusu ise, Müslümanların nüfusunun yaklaşık üçte biri oranındadır⁶¹². Göçebe hayatları sebebiyle birçok Müslüman aşiretinin sayıma katılmamış olması ise bu oranları Müslümanlar lehine daha da yükseltebilecek bir unsurdur.

Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu Van ilinde Ermenilerin toplam nüfusa oranının %30 civarında olduğu gerçeği göz önüne alındığında, diğer bölgelerdeki Ermeni nüfus yoğunluğu da Van'daki kadar çok kabul edilse dahi Ermenilerin Osmanlı coğrafyasındaki nüfus oranı %30'un üzerine çıkmamaktadır.

Nitekim İkinci Meşrutiyetle birlikte Doğu Anadolu ve özellikle Van vilayetinden Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekillerinin temsil oranına Ermenilerin itiraz etmeleri üzerine vilayette süratle bir nüfus sayımı yapılması için alınan kararı, yukarıdaki gerçeğin ortaya çıkacağını anlayan Ermeni komiteleri

⁶¹² Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...*, age, s.75

hemen sabote etmeye kalkmışlardır⁶¹³. Ermenilerin ve yabancı konsolosluk yetkililerinin de yer aldığı komisyonlarca belirlenen yukarıdaki resmi istatistik sonuçları, birçok yabancı kaynak tarafından da bunlara yakın sayılar verilmek suretiyle teyit edilmiştir.

ABD Başkanı Reagan'un hukuk danışmanlığını yapan Bruce Fein, "Ermeni papazı Vahan Vardapet'in Birinci Dünya Harbi yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki toplam Ermeni sayısını 1.260.000 kişi olarak verdiğini, Bogos Nubar paşanın ise Anadolu'dan 700.000 Ermeni'nin savaşta başka ülkelere göç ettiğini, 280.000 Ermeni'nin ise geride kaldığını ifade ettiğini belirterek bunların tamamı bile ölmüş olsa ölen Ermeni sayısı 280.000 kişi olur, aynı dönemde Anadolu'da ölen Türklerin sayısı ise 2.400.000 kişidir. Ancak bundan hiç kimse söz etmemektedir" demektedir.

Bruce Fein sözlerini şöyle sürdürmektedir: Derecesine göre 3 çeşit yalan vardır: 1. Yalan, 2. Lanetlik yalan, 3. Ermenilerin soykırımla öldürüldüğü yalanı. Bu üçüncü yalanı yalnız Ermeniler değil onların destekçileri de söylemektedir⁶¹⁴.

3.2.7.2. Göç Ettirilen Ermeni Sayısı

9 Haziran 1915-8 Şubat 1916 tarihleri arasında 438.758 Ermeni'nin göçe tabi tutulduğu, bunlardan 382.148'inin göç yerlerine ulaştığı, gerek Osmanlı Devleti İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin belgelerinden, gerekse göç bölgelerinde görevli yabancı diplomatların kendi ülkelerine gönderdikleri raporlardan⁶¹⁵ anlaşılmaktadır. Göç sırasınca Ermenilere Osmanlı Devleti tarafından mümkün olan insani yardım ve desteğin sağlandığı o dönemde görev yapan yabancı diplomatların raporlarına da yansımıştır. Sevkiyat güzergâhında görev yapan ve göç hareketini izleyen ABD'nin Mersin konsolosu Edwart I. Nathan , 11 Eylül 1915 tarihli raporunda şu bilgileri vermektedir⁶¹⁶:

⁶¹³ Süslü, **age**, s.75

⁶¹⁴ TheHuffingtonPost Internet Newspaper, June 4, 2009

⁶¹⁵ Özdemir "v.d", **age**, s. 72-80

⁶¹⁶ Özdemir "v.d", **age**, s. 72-73

“Talebim üzerine Suriye Genel Valisinin bana bildirdiğine göre bu sürülenler, Van ve Bitlis’te isyan ettikleri ve devlet kurmak için örgütsel faaliyetlerde bulundukları için Şam civarına sürülmüşler. İkili üçlü gruplar halinde önemli kasabalara yerleştirileceklermiş. Vali isteğim üzerine Amerikan Kızıl Haç’ından Ermenilere yardım için fon alabileceğimi bildirdi. Güç şartlar, yoksulluk, açlık, kadınların kaçırılması, çocukların zorla satılması, muhafızların zulümleri vs. hakkında muhtelif hikayeler duymak mümkün; ancak şahsen ben ortalıktaki bu kötü hikayelere inanmıyor ve birçoğunun abartılı olduğuna inanıyorum. Ne var ki bazılarının doğru olma ihtimali de vardır.

Birkaç gün önce ben kampı (Şam’da) ziyaret ettim. Girişte beni bir polis memuru karşıladı ve kamp sorumlusuna götürdü. Çok kibar biriydi. Bu kişinin kesin sayımına göre kampta o an 2000 Ermeni varmış. O ana kadar bu kamptan muhtelif şehirlerden sürülen 20.000 Ermeni geçmiş ve fakat Van’dan henüz uzak olduğu için gelen olmamış. Onun tahminine göre 100.000 Ermeni Şam civarında yer alan kasabalara dağıtılacakmış. Kampta hastalar için bir hastane oluşturulmuş ve o an 50 hasta tedavi görüyormuş. Aldığım bilgilere göre kampta ölen yok ve hükümet bütün sürgünlere yiyecek dağıtıyor.

Diğer yandan 25 Kasım 1915’de Konya’dan W. Peel’e, Wilfred M. Post’dan gelen mektupta ;“ demiryolu çalışanlarının bildirdiğine ve başka kaynaklara göre” Pozantı’dan 500.000 sürgün geçiş yaptı⁶¹⁷ denilmektedir. Bütün bu bilgi ve raporlar Osmanlı arşivlerinde verilen rakamların gerçek olduğunu ve göçe tabi 438.758 Ermeni’den % 82’sinin (382.148) göç yerine ulaştığını göstermektedir.

Aradaki fark 56.610 kişi olup, bunlardan 500 kişinin Erzurum-Erzincan arasında, 2000 kişinin Urfa-Halep arasında Meskene’de, 2000 kişinin Mardin civarında eşkiya ve urbanın saldırısı sonucu katledildikleri, 5000 kadar kişinin de Dersim bölgesinden geçen kabilelere yapılan saldırılar sonucunda öldürüldüğü⁶¹⁸ Osmanlı arşiv belgelerinde kayıtlıdır. Ayrıca yollarda açlıktan da ölümler olduğu⁶¹⁹ , bunun dışında göç ettirilen Ermenilerden 25.000-30.000 kadarının

⁶¹⁷ Özdemir “v.d”, **age**, s. 72 ; US Archives NARA 867.4016/251

⁶¹⁸ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler...**, **age**, s. 77 ; Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: No. 57/51, 57/71, 59/244, 56/140, 55-A/144, 54/406, 54-A/73, 54-A/248

⁶¹⁹ Halaçoğlu, **age**, s. 77 ; Başbakanlık Arşivi ŞFR.Nr: 57/110

Osmanlı askerleri ve halkında da önemli kayıplara neden olan tifo, dizanteri gibi hastalıklardan öldüğü⁶²⁰ tahmin edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı yılları Anadolu ve civar ülkelerde salgın hastalıkların kol gezdiği yıllar olmuştur. 1915-1918 yılları arasında Osmanlı ordusunda yaralanma nedeniyle 68.378 kişi ölürken, hastalıklar nedeniyle 466.759 kişinin öldüğü⁶²¹, Türkiye'den Kafkaslar'a iltica eden Ermenilerden bulaşıcı hastalık ve açlıktan ölenlerin sayısının 139.000 olduğu, Türk, Gürcü ve Tatarlardan 1918'de koleradan, 1919'da tifüs salgınından ölümler olduğu, 1919'da 200.000 Ermeni'nin tifüs salgınından öldüğü⁶²² dikkate alındığında göç nedeniyle ölümlerin önemli bir bölümünün sebebinin salgın hastalıklar olduğu anlaşılmaktadır .

Kalanların ise bir kısmı yola çıkarılmış olmakla birlikte, henüz iskân mahalline varmadan göçün durdurulması nedeniyle bulundukları vilayetlerde alıkonulmuştur. Mesela 26 Nisan 1916'da Konya vilayetine, "vilayette henüz yollarda olan Ermenilerin sevk edilmeyerek vilayet dahilinde iskân edilmeleri için"⁶²³ yazı gönderilmiştir.

Diğer yandan Anadolu'daki Ermenilerin tamamı göçe tabi tutulmamış, tutulnlardan bir bölümünün de daha sonra yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Bizzat Ermeni patriği bu konuda *"İstanbul Ermenileriyle Kütahya sancağı ve Aydın vilayetindeki Ermeniler göç ettirilmemişti. Halen İzmit sancağı ile Bursa, Kastamonu, Ankara ve Konya'da bulunan Ermeniler buralardan göç ettirilmiş olup da geri dönmüş bulunanlardır. Kayseri sancağı ile Sivas, Harput, Diyarbakır ve özellikle Kilikya ve İstanbul'da göçten dönmüş, ama köylerine gidemeyen çok Ermeni vardır. Erzurum ve Bitlis Ermenilerinin bütün bakiyesi Kilikya'dadır"*⁶²⁴ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Göç ettirilen Ermenilerin yanı sıra, hükümet emirleriyle memleketin müdafaasını ve asayişin teminini ihlal etmeyenler ve casusluk yapmayanlar,

⁶²⁰ Halaçoğlu, **age**, s. 77 ; Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Nr: 68/81 ;

⁶²¹ Özdemir "v.d", **age**, s. 99 ; Ahmed Emin; "Turkey in the World War", New Haven, 1930, s.252-253

⁶²² Justin Mc Carty, **Muslims and Minorities**, New York University Pres, New York and London, 1983, s.129-130

⁶²³ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler..**, **age**, s. 77 ; Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, ŞFR.Nr: 63/119

⁶²⁴ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, **age**, s.149-150

Katolik ve Protestan olanlar, mebuslar ve aileleri, asker, subay, askeri doktor olanlar, amele taburlarında çalışanlar ve aileleri, demiryollarında çalışan memur, amele, müstahdem ve aileleri, Müslüman ailelerin yanında çalışıp da sadakatlerinden şüphe edilmeyenler, Müslüman olanlar ve benzer durumlarda olanlar göçe tabi tutulmamıştır⁶²⁵. Bunların toplam sayısı İngiliz Mavi Kitabı'na göre 600.000 civarındadır. Zaten aynı kitap 600.000 civarındaki Ermeni'nin de zorla veya gönüllü olarak İslamiyet'i kabul ettiğini belirtmiştir.

Halaçoğlu göçe tabi tutulan Ermeni sayısını değerlendirirken, sevk edilenleri 438.758, göç bölgesine varanları 382.148⁶²⁶ olarak tespit etmiştir.

Göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısının 500.000 civarında olduğu tespit edildiğine göre, göçe tabi tutulmayan Katolik ve Protestanlarla, yine göç dışında tutulan İstanbul, Bursa, Kütahya Ermenilerinin ve bu sırada Rus işgali altında bulunan Kars ve Van gibi doğu illerindeki Ermenilerle birlikte, Osmanlı Ermenilerinin toplam nüfuslarının da ancak 600.000 ile 800.000 arasında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim 1918 yılında, Ermeni Delegasyonu başkanı olan Boghos Nubar Paşa, Fransa Dışişleri Bakanlığı Fevkalade Yetkili Bakanı Monsieur Gout'a gönderdiği raporda ; *"Kafkasya'da 250.000, İran'da 40.000, Suriye-Filistin'de 80.000, Musul-Bağdat'ta 20.000 olmak üzere 390.000 kişinin Türkiye'den sürgün edildiğini, aslında sürgünlerin toplam sayısının 600.000-700.000 kişiye ulaştığını ve bunlardan ayrı olarak çöllerde şuraya buraya dağılmış sürgünleri kapsamadığını"* bildirmektedir.

Boghos Nubar Paşa'nın verdiği yukarıdaki rakamlardan 290.000 kişinin göç haricinde Osmanlı topraklarını terk edenler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sürgünlerin toplam sayısı olarak verilen 600.000-700.000 kişiden 290.000 kişi çıkarılacak olursa, göçe tabi tutulan nüfusun, 400.000 civarında olduğu görülmektedir ki, bununla Ermeni delegasyonu başkanının, göçün gerçekleştirilmesi sonrasında, yani 1918 yılına ait verdiği sayılarla, Osmanlı

⁶²⁵ Süslü, *age*, s.149-150 ; Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler...*, *age*, s. 62-63 ;

⁶²⁶ Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler...*, *age*, s. 72-77 ; Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü 2. Şube Arşivi 68/71, 68/80-84 ve 69/5-6-7-8-9 ve 68/101

belgelerinden çıkarılarak verilen rakamlar arasında uygunluk olduğu kanıtlanmakta ve Ermenilerin iddia edildiğinin aksine büyük bölümünün sağ salim iskân yerlerine vardıkları ve dolayısıyla soykırım iddialarının ne kadar dayanaksız olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim o sırada Amerika Sefiri bulunan Morgenthau da günlüğünde Ermeni Protestanlarının vekili olan Zenop Bezciyan'la olan görüşmesinde Bezciyan'ın ifadelerinden hayrete düştüğünü belirtmektedir. Bu görüşmesiyle ilgili olarak Morgenthau: *"Ermeni Protestanlarının vekili Zenop Bezciyan uğradı. Schmavonian kendisini benimle tanıştırdı. Okul arkadaşımıştılar. Şartlar hakkında bana çok şey anlattı. Zor'daki Ermenilerin hallerinden oldukça memnun olduklarını söylemesine şaşırdım; işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başlamışlar bile; bunlar ilk gönderilenler olup katledilmeden oraya varmışa benziyorlar. Bana çeşitli kampların nerelerde olduğunu gösteren bir liste verdi ve yarım milyon kişinin buralara nakledildiğini sandığını söyledi. Kış bastırmadan onlara yardım edilmesi gerektiği hususunda ısrarlıydı"*⁶²⁷ demektedir.

K.Çiçek ise sadece Suriye'ye ulaşan Ermeni sayısının 450.000-500.000 civarında olduğunu, bu rakama dış ülkelere göç eden Ermeniler de eklendiğinde kendi isteği ile ve göç yoluyla Osmanlı topraklarından ayrılan Ermenilerin sayısının 1.000.000'a yaklaştığını⁶²⁸ belirtmektedir. Çiçek, aradaki farkın Halaçoğlu'nun verilerini dayandığı belgelerin tamamının, Emniyet-i Umumiye 2. Şubesine, vilâyetlerin gönderdikleri yazılardan oluşmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Çiçek, tabloların düzenleniş şekli nedeniyle her yerleşim birimini birbiriyle karşılaştırmak tam olarak mümkün olmamakla birlikte, ATASE belgelerindeki veriler ışığında sevk edilen Ermeni sayısının bir miktar daha fazla olduğunu söylemektedir.

Bu konuda çoğu kez göz ardı edilen bir gerçek de göçe tabi tutulmayan Ermenilerle göç öncesinde, göç sırasında ve sonrasında kendi isteği ile diğer ülkelere göç eden Ermenilerin miktarıdır. Almanya'nın Halep konsolosu Batı

⁶²⁷ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler...**, age, s. 78-79-80 ; Heath L.Lowry, "Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsünün Perde Arkası", İstanbul, 1991, s. 47-48

⁶²⁸ Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.247-248-249

Anadolu'da 27.200, İstanbul ve Edirne'de 164.000, Suriye, Filistin ve Bağdat'ta 13.500 olmak üzere toplam 204.700 kişinin sürgünden muaf kaldığını⁶²⁹bildirmektedir. Paul Rohrbach ve arkadaşları ise 6 Ocak 1918'de Berlin'de Kayzer'e gönderdikleri mektupta İstanbul, İzmir ve Kafkaslara kaçan toplam 700.000 Ermeni'nin göçten kurtulduğunu ve Batı Anadolu'da 300.000 Ermeni'nin bulunduğunu yazmıştır⁶³⁰. Marquart adlı bir İsviçreli ise 350.000-400.000 kadar Ermeni'nin göçten geriye kaldığını tahmin ettiğini yazmıştır. Ayrıca Amerikan misyoner kuruluşlarının verdiği rakamlara göre 95.000 Ermeni göçten muaf kalabilmek için Müslüman olmuştur⁶³¹.

Göç kapsamında bulunan Ermenilerden bir bölümünün Rusya'ya, Batı ülkelerine ve Amerika'ya kaçırıldıkları da tahmin edilmektedir. Nitekim belgelerde, Osmanlı ordusunda silahaltında bulunan Ermenilerden 50.000' inin Rus ordusuna iltihak ettiği, yine Türklerle savaşmak üzere 50.000 Ermeni'nin de Amerikan ordusunda üç-dört yıldır eğitim gördüğü gibi kayıtlar yer almaktadır.

Gerçekten de, Amerika'da yaşayan bir Ermeni'nin Mamurat-ül Aziz'de dava vekili olan Murat Muratyan'a yazdığı mektupta bu türden bilgiler bulunmaktadır⁶³².

Mektupta, bir kısım Ermeni'nin Rusya'ya ve Amerika'ya kaçırıldıkları ve Amerika'da eğitilen 50.000 askerin Kafkasya'ya hareket etmekte olduğu açıkça ifade edilmektedir.

ABD'nin, kendi ülkesine göç eden Ermenilerin bir bölümünü askeri eğitime tabi tuttuğu ve eğitimi müteakip askeri birlik halinde teşkilatlanan Ermenilerin Rusya'ya gelerek Osmanlı Devleti ile çarpışan kuvvetlere katıldığı 8 Ocak 1915 tarihli The New York Times gazetesinde de yer almış⁶³³, gazete Ermenilere ilişkin

⁶²⁹ Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, age, s.252

⁶³⁰ Çiçek, age, s.253 ; Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, 1 A Armenien, Türkei 183, R 14098, Bd.49, f. Bd.50

⁶³¹ Çiçek, age, s.253

⁶³² Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler...**,age, s. 77-78 ; Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Nr: 2F/14

⁶³³ Aya, Şükrü Server, **The Genocide of Truth**, Istanbul Commerce University Publications No:25, İstanbul, 2008, s.41

söz konusu haberinde “ **Amerika’dan Savaşa Geldiler, Ermeni Birliği Tiflis’te Hararetle Karşılandı**”⁶³⁴ başlığını kullanmıştır.

Bütün bu belgelerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı tebaası pek çok Ermeni, harpten önce ve harp içinde Amerika ve Rusya başta olmak üzere çeşitli ülkelere dağılmışlardır.

Mesela ticaret maksadıyla Amerika’da bulunan Artin Hotomyan adlı bir Ermeni’nin 19 Ocak 1915’te Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ne gönderdiği bir mektupta⁶³⁵ çeşitli yollarla binlerce Ermeni’nin Amerika’ya kaçırıldığı ve bunların aç ve perişan bir halde yaşadıkları ifade edilmektedir.

23 Ocak 1919’da İstanbul’dan A. Aharonian imzasıyla Paris’teki Ermeni Milli Delegasyonu’na yazılan bir raporda; Kafkasya’da ve Doğu Anadolu’da ihtiyaç duyulan yardım miktarı belirtilirken “ *Türk Ermenistanı’nda savaş öncesi 900.000 kişinin yaşadığı belirtildikten sonra, bu nüfusun bir kısmının savaş sırasında kaybedildiği, fakat halen Kafkasya’da olup topraklarına dönme ihtimali bulunan en az 585.000 Ermeni’nin bulunduğu*” bildirilmektedir. Siyasi bir amaç taşımadan sadece yardım talebi için kaleme alınan mektup bir miktar abartma içerme olasılığına karşın, Türk Ermeni’lerinin akıbetleri hakkında belki de savaş döneminin en samimi itiraflarından birisini teşkil etmektedir⁶³⁶.

Bu rakamlara Amerikan belgelerine göre 50.000-90.000 kadar Ermeni’nin 1914’den itibaren İran’a⁶³⁷, 4049 isyancı Ermeni’nin Musa Dağı’ndan alınarak Mısır’a⁶³⁸, 10.000 Ermeni’nin ABD’ye⁶³⁹, 50.000 Ermeni’nin Yunanistan’a ve adalara, 40.000 Ermeni’nin Fransa’ya ve 60.000 kadar Ermeni’nin diğer ülkelere

⁶³⁴ “**From America To Fight-Detachment of Armenians Welcomed Enthusiastically in Tiflis**”, The New York Times, Jan. 8, 1915

⁶³⁵ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler..**, age, s. 78 ; Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü 2.Şube, Nr: 2F/94

⁶³⁶ Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, age, s.254-255

⁶³⁷ Özdemir “v.d”,age, s. 108

⁶³⁸ Çiçek, age, s. 254-255 ; Özdemir “v.d”,age, s. 96 ; Egyptian Gazettè, 21 Ekim 1915

⁶³⁹ Özdemir “v.d”,age, s. 165; Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor, Government Printing Office,beginning 1895-1932

göç ettikleri⁶⁴⁰ ilave edildiğinde 1.400.000 kadar Ermeni'nin akıbetleri aydınlatılabilmektedir⁶⁴¹.

3.2.7.3. Göçün Durdurulması ve Geri Dönüş Kararnamesi

Göç sırasında gerek iklim şartları, gerekse meydana gelen yığılmalar yüzünden zaman zaman sevkiyatın durdurulduğu olmuştur. 25 Kasım 1915 (12 Teşrin-i Sani 1331)'den itibaren vilayetlere gönderilen emirlerle, kış mevsimi dolayısıyla sevkiyatın geçici olarak durdurulduğu bildirilmiştir⁶⁴². 21 Şubat 1916 (16 Rabi-ul Ahir 1331)'de bu emir, Ermeni sevkiyatına son verilmesi şeklinde bütün vilayetlere tebliğ edilmiştir⁶⁴³. Ancak, bunun zararlı kimselere teşmil edilmeyeceği, Komitelerle ilişkisi olanların derhal toplatılarak Zor sancağına sevklerinin gerektiği belirtilmiştir⁶⁴⁴. Bununla beraber Osmanlı Hükümeti, görülen idari ve askeri lüzum üzerine ilk emirden yirmi gün sonra, yani 15 Mart 1916 (2 Cemaziyel-Evvel 1332) tarihinde vilayetlere ve sancaklara gönderdiği ikinci bir genel emirle, Ermeni sevkiyatının durdurulduğunu ve bundan böyle hiçbir sebep ve vesileyle sevkiyat yapılmamasını bildirmiştir⁶⁴⁵. Bu sebeple henüz iskân mahallerine varmamış, yani yollarda olan Ermenilerin, bulundukları vilayet dahiline yerleştirilmeleri talimatı⁶⁴⁶ verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ise Osmanlı Hükümeti göçe tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine dönmeleri için bir kararname çıkarmıştır. 4 Ocak 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Mustafa Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği yazıda, Ermenilerden dönmek isteyenlerin eski yerlerine nakledilmeleri konusunda ilgili yerlere talimat verildiği ve gereken tedbirlerin alındığı belirtilmektedir⁶⁴⁷.

⁶⁴⁰Özdemir "v.d", *age*, s. 142-171

⁶⁴¹Çiçek, *age*, s. 255 ; Özdemir "v.d", *age*, s. 142-171 ; Justin McCarty, "Osmanlı Ermeni Nüfusu" Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler (Editör: Türkkaya Ataöv, Ankara, 2002, s.76

⁶⁴²Dahiliye Nezareti Şifre kalemi, Şifre No: 57/273, 58/124, 58/161, 59/123, 60/190

⁶⁴³Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler...*, *age*, s.81

⁶⁴⁴Dahiliye Nezareti Şifre kalemi, Şifre No:61/72

⁶⁴⁵Dahiliye Nezareti Şifre kalemi, Şifre No:62/21(EK-30)

⁶⁴⁶Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler...*, *age*, s. 81-82

⁶⁴⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı âli Evrak Odası, Şifre No:341055

Hükümetin hazırladığı 31 Aralık 1918 (18 Kanun-u Evvel 1334) tarihli dönüş kararnamesine göre⁶⁴⁸: sadece geri dönmek arzusunda bulunanlar sevk edilecek, bunun haricinde kimseye dokunulmayacak, yerlerine iade edileceklerin yollarda perişan olmamaları ve dönüş mahallerinde mesken ve iaşe sıkıntısı çekmelerinin önlenmesi için gerekli tedbirler alınacak; gidecekleri bölgelerin idarecileriyle irtibat sağlanıp bu konudaki tedbirler sağlandıktan sonra sevkiyat ve geri dönüş işlemlerine başlanacak, bu şartlar dahilinde dönecek olanlara ev ve arazileri teslim edilecek, yerlerine daha önce muhacir yerleştirilmiş olanların evleri tahliye edilecek, açıkta kimsenin kalmaması için geçici olarak birkaç aile bir arada yerleştirilebilecek, kilise ve mektep gibi binalarla bunlara gelir getiren yerler ait olduğu cemaate geri verilecek, yetim çocuklar, istenildiği takdirde hüviyetleri dikkatlice tespit edilerek velilerine ve cemaatlerine iade olunacak, ihtida etmiş olanlar arzu ederlerse eski dinlerine dönebilecekler, muhtedi Ermeni kadınlardan, bir Müslümanla evli bulunanlar eski dinlerine dönme konusunda serbest bırakılacak, eski dinlerine döndükleri takdirde kocasıyla aralarındaki nikâh bağı kendiliğinden bozulmuş olacak, eski dinine dönmek istemeyen ve kocasından ayrılmaya razı olmayanlara ait meseleler ise mahkemelerce halledilecek, Ermeni mallarından henüz kimsenin tasarrufunda bulunmayanlar kendilerine teslim edilecek; hazineye intikal edenlerin iadesi de mal memurlarının muvafakati ile karara bağlanacak, bu konuda ayrıca açıklayıcı zabıtnameler hazırlanacak, muhacirlere satılan mülklerin sahipleri döndükçe peyderpey bunlara teslim edilecek, muhacirler ellerinde bulunan ve eski sahiplerine iade edilecek olan ev ve dükkânlarda tamirat ve ilaveler yapmışlarsa ve arazi ve zeytinliklerde ekim yapmışlarsa, her iki tarafın da hukuku gözetilecek, Ermenilerden muhtaç olanların dönüşlerinde sevk ve iaşe masrafları harbiye tesisatından karşılanacak, şimdiye kadar ne miktar sevkiyat yapıldığı ve bundan sonra her ayın on beşinci ve son günlerinde nerelere ne kadar sevkiyat olduğu bildirilecek, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışına çıkıp da geri dönmek isteyen Ermeniler, yeni bir emre kadar kabul edilmeyecektir.

Yukarıda belirtilen bu kararnamedeki hükümler, Ermenilerden başka yerlerini terk etmek durumunda kalan Rum muhacirlere de teşmil edilmiştir. Kararnameden sonra geri dönen Ermenilere ilişkin yerli yabancı basında birçok haber

⁶⁴⁸ Halaçoğlu, *age*, s. 82-83-84

yayınlanmıştır. Bunlardan Tarsus'ta yayınlanan Jamanak isimli Ermeni gazetesi Adana'ya 50.000 Ermeni'nin geri döndüğünü yazmıştır⁶⁴⁹. Fransızlar ise bu sayıyı 120.000 olarak vermektedir. İleri Gazetesi'nin 3 Şubat 1920 tarihli nüshasında geri dönerek iskân edilen Ermeni ve Rumların toplam sayıları 335.883 olarak verilmektedir. Muhacirin Müdüriyeti bunların iskânı için 1.150.000 lira ödenek ayırmıştır⁶⁵⁰. Ancak 1920 sonlarında göç ettikleri ülkelerde iş güç edinenlerin bir bölümü geri dönmek istememiştir.

3.2.7.4. Geri Dönen Ermenilerin İşgal Kuvvetleriyle İşbirliği

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında ve Birinci Dünya Savaşı başlarında Ermeniler Ruslarla işbirliği yaparak Anadolu'nun işgaline Rus öncü birlikleri arasında katılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde uygulayacağı ıslahatla ilgili bilgi vermek üzere Mısır'a gönderdiği Bogos Nubar Paşa'nın, 12 Kasım' 1914'te Kahire'deki İngiliz Diplomatik Temsilcisi M.Cheetham'a verdiği aşağıdaki bilgiler, Ermenilerin İtilaf Devletleri safında Osmanlı Devleti ile güney cephede de savaşmaya hazır olduklarını göstermektedir:

*“Kilikya'daki Ermeniler artık Osmanlı Devleti ile uzlaşma umudunu kaybetmiştir ve müttefik kuvvetlerin(İngiltere ve Fransa) İskenderun, Mersin ya da Adana'ya yapacakları bir çıkarma harekatında gönüllü olarak görev almaya hazırdır. Ermeniler kendilerine silah ve mühimmat sağlandığı takdirde Osmanlı Devleti ile savaşacak müttefik devletlere dağlık bölgelerde de destek vermeye ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya hazırdır. Bu kapsamda Mısır'daki Ermeniler de müttefik kuvvetleri desteklemeye hazırdır”*⁶⁵¹.

Yukarıda yer alan ifadeler bir devletin, kendisini temsil etmek üzere yabancı bir ülkeye görevlendirdiği devlet adamının, kendi devletine ihanet etmesinin tipik bir örneği olması açısından da ibret vericidir.

⁶⁴⁹ Kamil Necdet Ar, **Türk Amerikan İlişkileri çerçevesinde Ermeni Meselesi(1918-1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.130

⁶⁵⁰ İbrahim Ethem Atnur, “Tehcir'den Dönen Rum ve Ermenilerin İskan Meselesi” Atatürk Üniversitesi (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erzurum, 1991, s.25-27

⁶⁵¹ Sonyel, **Armenian Terrorism, age**, s.292

Milletler Cemiyeti kayıtlarında Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri savaşılan Ermenilerden 200.000 kişinin savaşta öldüğü bilgisi yer almaktadır. Gerçi bu rakam abartılıdır, ancak İtilaf Devletleri safında asker olarak savaşılan ölen Ermenilerin varlığı da açıktır⁶⁵². Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa da Birinci Dünya Savaşı'nda 150.000 Ermeni'nin Rusya ordusuna yer aldığını, ayrıca 40.000 kişilik Ermeni ihtiyat kuvvetinin de Erivan'da hazır bekletildiğini⁶⁵³ ifade etmiştir.

Ermeniler geri dönüş kararnamesiyle Anadolu topraklarına döndükten sonra Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermenistan kurma hayaliyle bu defa da Fransız işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmışlardır.

1. Dünya Harbinde İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin İskenderun'a çıkarma yapacağı anlaşıncı Samandağ'a bağlı yedi köydeki 5.000 kadar Ermeni, papazlarının, öğretmenlerinin ve İngiliz ve Fransızların kışkırtmasıyla silahlanarak Musa Dağı'na çıkmışlar, ancak erzakı tükenen isyancı Ermeniler Türk kuvvetleri etraflarını çevirmeye başlayınca Ağustos 1915'te Fransız gemileri Victor Hugo, Henry Quatre ve bazı İngiliz gemileri tarafından Mısır'ın Port Said limanına kaçırılmışlardır⁶⁵⁴.

Musa Dağından tahliye ettikleri Ermenilerden üç taburluk bir kuvvet teşkil eden⁶⁵⁵ Fransızlar 1919'da Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal ederken öncü kuvvet olarak Ermenileri kullanmıştır. Robert F. Zeidner de "The Tricolor Over the Taurus: The French in Cilicia and Vicinity, 1918-1922" adlı eserinde Fransız işgal kuvvetleri emrindeki 20.000 askerin bir bölümünün Fransa'nın Suriye lejyonundaki Ermenilerden oluştuğunu⁶⁵⁶ Beyrut'taki Amerikan konsolosunun Amiral Bristol'e gönderdiği rapora atfen nakletmektedir.

⁶⁵² Özdemir "v.d", *age*, s. 137

⁶⁵³ Erich Feigl, *A Mythe of Terror, Armenian Extrimism: Its Causes and Its Historical Context*, Salzburg, 1986, s.84 (Türkçe tercümesi "Ermeni Mitomanyası : Ermeni İfratı: Sonuçları ve Tarihi İçeriği" Çeviren : Can Ceylan, 2007)

⁶⁵⁴ Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı..*, *age*, s.93 ; Genelkurmay Ataşe Arşivi, No:1/1, Klasör 13, Dosya 63, Fihrist 16

⁶⁵⁵ Özdemir "v.d", *age*, s. 137

⁶⁵⁶ Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over the Taurus: The French in Cilicia and Vicinity, 1918-1922*, Publication of Turkish Historical Society Serial XVI-No. 105, Ankara, 2005, s.137-138

Ermenilerin Fransız işgal kuvvetlerine sağladığı destek Boghos Nubar Paşa tarafından da aşağıdaki sözlerle teyit edilmektedir:

“ 1919 ve 1920’de ise Kemalistler Fransız askerlerine taarruz ettiklerinde, Ermeniler Fransa için savaştılar.

Maraş, Haçin, Pozantı ve Sis(Kozan)’da da durum bu idi. Antep’i geçenlerde Fransızlar, Ermeniler sayesinde geri almayı başarmışlardır. Bu yüzden Ermeniler Kilikya’da Fransa’nın müttefikidirler”⁶⁵⁷.

10 Temmuz 1920 tarihinde Viyana’da yayınlanan “Neue Freie Press” gazetesi de; Ermeni-Fransız ortak savaşını okuyucularına şu şekilde nakletmektedir: *“ Ermeniler Gâvur Dağından(Amanos) ilerleyerek Islahiye’yi aldılar. Payas, Dört Yol, Adana ve Mersin onların eline geçti. Ermeni yetkilileri 16 Haziran’da Kemal Paşa’ya aşağıdaki ültimatı verdi:*

“24 saat içerisinde bütün Kilikya’dan geri çekilmelisiniz. Aksi durumda yediden yetmişe bütün Müslüman erkekler kılıçtan geçirilecek”.

Ayrıca Fransızların boşaltacağı bölgelerin 24 saat içerisinde Ermeni Cumhuriyeti’ne teslim edilmeleri talep edilmiştir⁶⁵⁸.

Fransız orduları içinde olduğu gibi İngiliz ordularında da Ermeniler Osmanlı Devletine karşı savaşmıştır. Bununla ilgili olarak İngiliz mareşal Allenby, Türklerle Şam’ın güneyinde yaptığı savaşta, yanında 8.000 Ermeni savaşçının mevcut olduğundan⁶⁵⁹ bahsetmektedir. Ayrıca Türk İstiklal Harbi sırasında, özellikle Fransızlar tarafından Antep, Maraş ve Adana’da önemli miktarda Ermeni’nin iskân edildiği, Mısır’a gitmiş bulunan Musa Dağı Ermenilerinden toplanan gençlerin, “Kıbrıs Monarga Ermeni Lejyonu Kampı’nda” eğitilerek Fransız üniformasıyla

⁶⁵⁷ US Archives, NARA; T1192, Roll 4, 860J.01/431 ; Özdemir ”v.d”, **age**, s. 137

⁶⁵⁸ Özdemir ”v.d”, **age**, s. 140 ; “Ein Armenischer Vorstoss”, Neue Freie Presse, 10 Temmuz 1920, N. 20067

⁶⁵⁹ Özdemir ”v.d”, **age**, s. 140 ; The New Near East, Volume 6, Nu 7, 31 Ocak 1920, s. 28

Anadolu'ya sevk edildiği ⁶⁶⁰ bilinmektedir. Nitekim Adana, Antep ve Maraş'ta bulunan altı tabur Fransız askerinin üç taburu Ermenilerden teşkil edilmiştir⁶⁶¹.

1918-1919 yıllarında Fransa, Ermenistan olarak adlandırdığı Kilikya'da polis, demiryolu, posta başta olmak üzere birçok idarenin başına Ermenileri getirmiş, 1920 yılının Haziran ayında ise Fransa himayesinde “ Amanus Ermeni Cumhuriyeti” ilan edilmiştir⁶⁶².

3.3. Mondros Mütarekesi Öncesinde Ermenilerin Bağımsız Devlet Kurma Çabaları ve İngiltere'nin Desteği

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği günlerde Türkiye ile yapılacak mütarekeden hemen önce İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bildirgede Filistin ve Mezopotamya'dan bahsedildiği halde Ermenistan'dan bahsedilmemesi üzerine Bogos Nubar telaşlanarak Ermenistan'ın bağımsızlığının sağlanması amacıyla İngiliz ve Fransız yetkililerle temasa geçmiştir. Ermenilerin bu konudaki talepleri üzerine Arnold Toynbee, 26 Ekim 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Kidston'a yazdığı mektubunda konuya ilişkin görüşlerini şöyle açıklıyordu⁶⁶³:

“ Ortadoğu'daki itibarlı yerimizin ve çıkarlarımızın korunması bağımsız bir Ermenistan devleti kurmalıyız ve şunları yapmalıyız:

1. *Turan hareketini etkili bir şekilde önlemeliyiz.*
2. *Bu amaçla Türkleri Araplardan ayırmalıyız . Bunun için Türk sınırına Türk ve Müslüman olmayan bir set çekmeliyiz”.*

21 Kasım 1918'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı istihbarat servisi tarafından hazırlanan “Türkiye ve Arap Yarımadasının Sorunlarının Çözümüne Yönelik

⁶⁶⁰ Özdemir ”v.d”,age, s. 141

⁶⁶¹ Kemal Çiçek, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi(1918-1922)**, Ankara, 1999, s.48-66 ; Özdemir ”v.d”,age, s. 141

⁶⁶² Yahya Akyüz, **“Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu”**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 181

⁶⁶³ Zeynep İskefiyeli, **“İngiliz Diplomasinin Ermeni ve Ermenistan Politikaları”**, **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa** (Editör: Doç. Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006, s.181; Anita L.P.Burdett, “ Armenia Political and Ethnic Boundaries (1878-1948)”, London, 1998, s.374-375

Memorandum “ adlı raporda da özetle; **“Doğu Anadolu’nun ve Kilikya’nın Türk hakimiyetinden çıkartılarak burada Ermenistan adıyla bağımsız bir devletin kurulması ve Ermenistan’ın Akdeniz sahillerinde bir deniz çıkışına ve kıyıya sahip olması gerektiği** belirtildikten sonra kurulacak devlette sürgüne gönderilmiş Ermenilerin de dikkate alınması ve dünyanın diğer bölgelerinden göç edecek Ermeniler için de tıpkı Yahudilerin Filistin’e yerleşmelerinde olduğu gibi gerekli olanakların sağlanması gerektiği”⁶⁶⁴ belirtilmektedir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın raporlarında geçen coğrafi bölge günümüzde Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan proje içinde “ Özgür Kürdistan” olarak gösterilen bölge ile örtüşmektedir.

Diğer yandan Toynbee tarafından önerilen “Türk sınırına Türk ve Müslüman olmayan bir set çekilmesi” teklifi akla Kafkas Seddi’ni getirmektedir. Bu proje ile teşkil edilecek Ermenistan sayesinde Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasına çekilmesi düşünülen Kafkas Seddi’nin bir benzerinin de Türklerle Araplar arasına çekilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.

3.4. Malta Sürgünleri ve İngiltere’nin Delil Bulma Çabaları

İngiltere, bir yandan Ermeni Devleti kurmanın şartlarını oluşturmaya çalışırken, diğer yandan da Türk halkının liderlerini tutuklamak suretiyle işgale karşı direnişin önünü kesmeye ve halk kitlelerini de sindirmeye çalışıyordu.

İngiltere, tarihe “Malta Sürgünleri” olarak geçen tutuklamaları yukarıda bahsedilen “Türk halkını sindirme” düşüncesinden hareketle gerçekleştirmiştir. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından üç ay kadar sonra Ermeni Patrikhanesiyle İngiliz yönetiminin birlikte oluşturdukları listede yer alan sözde savaş ve zorunlu göç suçlusu olarak belirlenen kişiler gözaltına alınarak Bekir Ağa Bölüğü*’ne götürülmüşlerdir. Bunlardan hiçbir suçu olmayan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey yargılanıp beraat ettiği halde daha sonra ayarlanan yalancı şahitlerin

⁶⁶⁴ Başak, **age**, s.339-340-341

* Bekir Ağa Bölüğü; Osmanlı döneminde bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının avlusunda yer almış olan cezaevinin adıdır. 1870-1922 arasında, İstanbul’da korku uyandıran ve yalnızca siyasi ve askeri tutuklulara mahsus, hükümete muhalif ve işgale karşı olan vatansever komutanların, sivil aydınların ve gazetecilerin kapatıldığı bir hapisane olarak tarihe geçmiştir.

tanıklığıyla tekrar yargılanıp idama mahkûm edilmiş ve Beyazıt Meydanı'nda idam edilmiştir. Bu müessif olayın ardından 100.000 kadar vatansever, Beyazıt Meydanı'nda yaptıkları mitingden sonra Bekir Ağa Bölüğü'ne doğru yürüyüşe geçerek burada tutulan komutan ve aydınları serbest bıraktırma girişiminde bulunmuştur. İngiltere yönetimini ve damat Ferit Paşa hükümeti, tutuklananların burada tutulmalarının daha büyük çapta ayaklanmalara neden olabileceği endişesi ile bir bölümünü Malta'ya, diğer bir bölümünü ise Mondros'a sürgün ederek hapsedmiştir. 29 Mart 1919'da Irak'ta İngiliz generali Townsend'i esir alan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabih Paşa ile başlayan tutuklamalar 20 Kasım 1920'ye kadar devam etmiş ve aralarında sadrazamlık, şeyh-ül islamlık, bakanlık, Meclis-i Mebusan Reisliği (Millet Meclisi Başkanlığı), Genelkurmay Başkanlığı, Ordu Komutanlığı, milletvekilliği, valilik, kaymakamlık, müsteşarlık yapmış üst düzey devlet adamlarının yanı sıra birçok üniversite hocası, gazeteci, yazar ve subayın da bulunduğu vatanseverler önce tutuklanmış, sonra sürgüne gönderilmiştir.

Zamanın Osmanlı hükümeti yabancılara oluşturdukları listelerdeki vatanseverleri haklarında hiçbir delil olmaksızın tutuklamış, sonra da bunları hapiste tutabilmek için delil aramaya başlamıştır. Delil arama işi o hale gelmiş ve İngiltere delil bulma konusunda o kadar zora girmiştir ki Osmanlı Arşiv Dairesi'nde çalıştığını iddia eden bir şahıs, Ermeni katliamına dair resmi olmayan bir takım sahte yazıları 10.000 Pound karşılığında İngilizlere satmak istemiş⁶⁶⁵, ancak yazıların sahte olduğunun ortaya çıkacağını anlayan İngiliz sefareti bunları satın almaktan vaz geçmek zorunda kalmıştır.

İstanbul'un işgalini müteakip İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini Malta'ya süren itilaf devletleri İstanbul ve taşradaki büyükelçilik ve konsolosluklarında görev yapan Ermeni tercümanlar ile İngiliz, Fransız ve Amerikalı tarihçi ve hukukçularını seferber ederek Ermeni iddialarını kanıtlayacak delil arayışı içine girmişler, ne kendi denetimlerindeki Osmanlı arşivlerinde ne de Paris, Londra ve Washington'daki arşivlerinde buna dair en küçük bir belge bile bulamamışlardır. Nitekim bu husus Washington'daki İngiliz büyükelçiliğinden İngiliz Dışişleri

⁶⁶⁵ Başak, *age*, s.438-439

Bakanlığı'na 13 Temmuz 1921'de gönderilen belgede de özet olarak şu şekilde bildirilmiştir ⁶⁶⁶ :

“...Bu durum karşısında ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda mevcut raporlarda Türkler aleyhinde majesteleri Hükümetinin elinde esasen bulunmakta olan bilgiyi teyit etmek amacıyla dahi kullanılabilecek nitelikte hiçbir delile rastlanmadığından korkarım ki, bu konuda yeni bir soruşturma yapmak için Amerikan Hükümeti'ne müracaat edilmesinden herhangi bir şey elde etme umudu yoktur. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yakın bir tarihte durumu açıklığa kavuşturmak çaresini görememesinden üzüntü duyuyorum”

R. C. Craigie

İstanbul'daki ABD yüksek Komiseri Lewis Hack, 4 Nisan 1919 tarihinde ABD'ye gönderdiği raporda; tutuklamaların çoğunun siyasi intikam duyguları ve başta İngilizler olmak üzere Müttefik Devletlerin talebiyle gerçekleştiğini⁶⁶⁷ bildirmiştir.

Bu arada Malta sürgünlerinden 16 kişi adadan kaçmayı başarmıştır. Ankara Hükümeti ise İstanbul'da kurulan özel yetkili mahkeme tarafından Kuvayı Milliyeciler hakkında ölüm kararları verilmeye devam edilmesi üzerine 12 Ağustos 1920'de bir açıklama yaparak, tehcir suçlamasıyla vatanseverlerin idamına devam edildiği takdirde İngiliz yarbayı Rawlinson* başta olmak üzere tüm İngiliz esirlerinin asılacağını açıklamıştır. Durumun ciddiyetini kavrayan İngiltere, esasen haklarında hiçbir delil bulunmayan Malta'daki Türk esirlerle İngiliz esirlerinin takası için Ankara Hükümeti ile 16 Mart 1921'de anlaşma yapmak zorunda kalmış ve Malta sürgünleri ile İngiliz esirleri takas edilmiştir.

⁶⁶⁶ Süslü, “Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı”, age, s.140-160

⁶⁶⁷ Şeref Ünal, “Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu”, Türk Tarih Kurumu yayınları IV/A-2-3. Dizi-Sayı:3, Ankara, 2011, s.217 ; Guenter Lewy, “ The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide”, The University of Utah Press, 2005, s. 77

* Lord Curzon'un yeğeniyle evlenen Yarbay Rawlinson, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda mütarekenin uygulanmasıyla görevlendirilmiş ve Erzurum'da bulunduğu sırada Malta sürgünlerine karşılık olmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla bizzat Kâzım Karabekir Paşa tarafından tutuklanmıştır (Detay için bakınız: Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY, ”İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 57-73)

3.5. ABD'nin Araştırma Heyetleri ve Ermenistan Kurma Çabaları

Bu arada ABD Başkanı Wilson'ın emriyle Henry C. King ile Charles R. Crane'den oluşan bir ABD Araştırma Kurulu ABD Başkanı tarafından 15 Nisan 1919'da Osmanlı Devleti'nde araştırma yapmak üzere görevlendirilmiştir.

King-Crane Kurulu Anadolu'da çalışmalarına devam ederken İngiltere'nin teşvik ve desteği ile Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarak Anadolu'yu işgale başlamış ve 30 Mayıs 1919'a kadar Ege'de Ödemiş'e kadar olan bölgeyi işgal etmiştir.

Hazırladıkları raporda Karadeniz'den Akdeniz'e ulaşan bir Ermenistan kurulmasını ve gerek Ermenistan'ın gerekse Osmanlı Devleti'nin ABD mandasına verilmesini öneren⁶⁶⁸ King-Crane Kurulu'nun çalışmalarının sonuçlanmasını beklemeden Başkan Wilson Ağustos 1919'un ikinci haftasında General James G. Harbord başkanlığında Wisconsin Üniversitesi'nden ve çoğu asker olmak üzere bazı diğer kuruluşlardan alınan görevlilerden oluşan 12 kişilik bir Kurul⁶⁶⁹ daha teşkil ettirerek "Türkiye topraklarında" ABD mandaterliğinde bir Ermenistan'ın kurulması amacı ile bölgeye gönderilmiştir. ABD heyeti yaptığı incelemelerin sonucunda bölgede meydana gelen olayların Ermenilerin anlattığından tamamen farklı olduğunu tespit etmiştir. Özellikle Erzurum bölgesinde yaşayan Ermenilerle görüşen Harbord, kendilerine yönelik bir katliam olup olmadığını sormuş, Ermeniler böyle bir hadise olmadığını Harbord'ın kfilesindeki Ermeni tercümanlar vasıtasıyla anlatmışlardır. Harbord, bölgedeki incelemeleri sırasında Erzurum ve çevresinde Ermenilerin yaptığı Müslüman katliamının kalıntıları da kendi gözleri ile görmüş ve sadece Hasankale'de 43 Köyün Ermeniler tarafından yerle bir edildiğini⁶⁷⁰ tespit etmiştir.

2000 millik alanda yaptığı araştırma sonuçlarını içeren raporunu 16 Ekim 1919'da tamamlayan ve savaşta Türklerin de öldürüldüğünü ve Ermenilerin

⁶⁶⁸ Kamil Necdet Ar, "Türk Amerikan İlişkileri çerçevesinde Ermeni Meselesi(1918-1923)", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.202-215

⁶⁶⁹ Nurşen Mazıcı, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu", Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.54

⁶⁷⁰ Şenol Kantarcı, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi", Aktüel yayınları, İstanbul, 2004, s.149-150

Türklerden çok daha iyi şartlar altında bulunduğunu belirten Harbord ; “Ortadoğu sorununun ancak bütün bölgenin ABD’nin mandası altına alınmasıyla çözümlenebileceğini, ayrı bir Ermenistan mandası kurmanın kargaşaya neden olacağını, bu kapsamda İstanbul ve Ermeni vilayetleri olarak adlandırılan yerleri içeren tüm Türkiye ile Gürcistan, Rus Ermenistan’ı ve Azerbaycan’ı kapsayan bir manda yönetiminin bölgede düzeni sağlayacağını” rapor etmiştir. Ancak Türklerin Ermenilere yönelik katliamı olmadığını, tersine Ermenilerin bölgedeki Türk halkını katlettiğini tespit eden Harbord Raporu ve Harbord raporu ile benzer gözlemleri ihtiva eden King-Crane Raporu, ABD kamuoyuna duyurulmamış ve gizli tutulmuştur⁶⁷¹.

3.6. Rusya’da Bağımsız Ermenistan Devleti Kurulması ve Türk Askeri Harekâtı

ABD heyetinin Anadolu’da Ermenistan kurulması için çalışmalarına başlaması öncesinde Rusya’da 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra Batum’a asker çıkaran İngilizlerin desteğiyle Erivan başkent olmak üzere 28 Mayıs 1918’de Taşnaklar’ın yönetiminde bağımsız bir Ermenistan kurulmuştu. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesiyle Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesini fırsat bilen Ermeniler Kars ve civarındaki 38 köyü yakıp yıkmış ve 14.620 kişiyi katletmiştir. Ermenilerin Sarıkamış bölgesinde 11.000 Türk’ü daha katletmesi üzerine TBMM 9 Haziran 1920’de “geçici seferberlik” ilan ederek⁶⁷² Ermenistan’a karşı askeri harekâta başlamış ve Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu kısa sürede Sarıkamış, Kars ve 7 Kasım’da Gümrü’yü alınca Ermenilerin “ateş kes” talebi üzerine Ermenistan’la “Gümrü Barış Anlaşması”⁶⁷³ imzalanmıştır.

Sakarya zaferinden sonra ise SSCB’nin aracılığıyla Sovyet Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile TBMM Hükümeti arasında 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalanmış ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması’nın 3 Sovyet Cumhuriyeti için de geçerli olduğu kabul edilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1922’de TBMM’nin açılış konuşmasında *“Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade*

⁶⁷¹ Mazıcı, **age**, s.56-57

⁶⁷² Atatürk, “**Nutuk**”, s.348

⁶⁷³ İsmail Soysal, “**Türkiye’nin Siyasi Anlaşmaları**”, Cilt 1, Ankara, 2000, s.17

ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Anlaşması ile en doğru çözüm şeklini buldu” sözleriyle Ermeni sorununun halledildiğini ifade etmiştir.

Ancak Ermeniler Türkiye Cumhuriyeti aleyhine sürdürdükleri faaliyetlere Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan sonra da devam etmiş ve Ermenilerin göç kararında imzası bulunan Türk devlet adamları diaspora Ermenileri tarafından planlı şekilde katledilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda 1. Dünya Savaşından sonra Kasım 1918'de Berlin'e yerleşerek Ali Salih Bey* takma adıyla burada yaşamını sürdüren Talat Paşa, 15 Mart 1921'de Solomon Teyleryan adlı bir Ermeni tarafından yolda yürürken başından kurşunlanarak şehit edilmiştir. Alman halkı tarafından yakalanarak adalete teslim edilen Teyleryan'ın Berlin Eyalet Mahkemesi Jürili Ağır Ceza Mahkemesi'nde yapılan yargılaması bir katilin yargılandığı duruşma salonundan çok, asılsız Ermeni iddialarının haklı olduğunun ispatlanmaya çalışıldığı bir tiyatro sahnesine dönüştürülmüş ve sonuçta 3 Ekim 1921'de mahkeme katil Solomon Teyleryan'ın beraatına karar vermiştir.

Davada adeta katil ile maktul yer değiştirmiş ve katilin yerine maktul ve Osmanlı Devleti sanık sandalyesine oturtularak yargılanmıştır. Sanık müdafilerinin isteği üzerine yurtdışındaki birçok ülkeden sanık lehine ifade vermek üzere konuyla hiçbir ilgisi olmayan kişiler mahkemeye çağırılarak dinlenirken, tanık listesinde yer alan Talat paşanın eşi ve Osmanlı Devleti'nde zorunlu göç uygulamalarını yakinen bilen birçok Alman subayı tanık listesinde yer aldıkları halde bunlara tanıklık yaptırılmamıştır.

Tanıklık yaptırılmayanlardan en önemlisi 1914 yılında Osmanlı Ordusu Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan General Friedrich Bronsart von Schellendorff'tur.

Schellendorf, mahkeme sonuçlandıktan sonra Deutsche Allgemeine Zeitung adlı Alman gazetesine gönderdiği yazıda⁶⁷⁴ Alman mahkemesinin kararını açıkça protesto etmiştir. **EK-3'te** tam metni sunulan mektupta General Schellendorf; **“zorunlu göç olayının yaşandığı dönemde Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki**

* Talat Paşa'nın Berlin'de Ali Can takma adını da kullandığı belirtilmektedir. Detay için bakınız: Şeref Ünal; **Salomon Teilerian Davası, Talat Paşa Suikastı**, Ufuk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004, s.4

⁶⁷⁴ Deutsche Allgemeine Zeitung, 24 Juli 1921

diğer halklarla eşit sosyal ve siyasi haklara sahip olduklarını, parlamentoda milletvekilliğine sahip olduklarını, Dışişleri Bakanlığı yaptıklarını, ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini fırsat bilerek bağımsızlık kazanma hırsıyla isyan ettiklerini, eli silah tutan bütün Müslümanlar Türk ordusunda silahaltında olduklarından, Ermenilerin savunmasız halk arasında korkunç bir katliam yapmalarının kolay olduğunu, Ermenilerin sadece Rus ordusuyla savaşan Osmanlı ordusunu yandan ve arkadan vurmakla kalmayıp, bölgede yaşayan Müslüman halkın da kökünü kuruttuğunu, Ermenilerin Müslüman halka yaptığı zulümleri bizzat gördüğünü, Ermenilerin zulmünün Türklerin Ermenilere yaptığı iddia edilen zulümden çok daha kötü olduğunu, bu zulümden kurtulmaya çalışan binlerce Müslümanın diğer bölgelere kaçmaya çalıştığını” yazmıştır.

Schellendorff, tehcir öncesi dönemi özetledikten sonra; *“bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerindeki isyancı Ermenileri verimli topraklara sahip olan Mezopotamya'ya nakletmek zorunda kaldığını, nakil sırasında ordunun kendisi yiyecek sıkıntısı çekmesine rağmen Ermenilere yemek çıkarıldığını, ulaşım aracı, doktor ve ilaç sağlandığını, ancak göç şartlarından dolayı ve hastalıklar nedeniyle bir kısmının yollarda öldüğünü, aynı şartlar altındaki Müslümanlardan ve Türk ordusundan da büyük kayıplar verildiğini, bütün bu gerçekler ortadayken Talat paşayı ve Osmanlı Devleti'ni suçlamanın insafsızlık olacağını, Talat paşayı katleden kişinin beraat ettirilmesinin büyük bir hata olduğunu ve kendisi de dahil, mahkeme tarafından tanık kaydedilen hiçbir Alman subayına tanıklık yaptırılmamasının haksızlık olduğunu, bu haksız kararı veren hakimlerin bir gün gerçeği sorgulayacaklarını umduğunu”* yazmıştır.

Teyleryan'ın serbest bırakılması, işlenen cinayetlerin karşılıksız kaldığını gören Ermenileri cesaretlendirmiş ve diğer Osmanlı yöneticilerinin de peş peşe katledilmelerine zemin hazırlamıştır. 6 Aralık 1921'de eski sadrazam Sait Halim paşa Roma'da, 17 Nisan 1922'de siyaset adamı Prof. Bahattin Şakir ve eski Trabzon valisi Cemal Azmi benzer şekilde Berlin'de sokak ortasında vurulmuşlardır. Bu cinayetleri 25 Temmuz 1922'de Cemal paşanın Tiflis'te ve 4 Ağustos 1922'de Enver paşanın Buhara'da katledilmesi izlemiş ve tehcir sırasında

Osmanlı yönetiminde görev yapan devlet adamlarının neredeyse tamamı bir yıl içinde ortadan kaldırılmıştır⁶⁷⁵.

Ermeniler, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra suikast girişimlerini Atatürk ve milli mücadele liderlerine yöneltmişlerdir. Daha Lozan görüşmeleri sırasında Ermenilerin İsmet İnönü'ye suikast yapacağı söylentileri yayılmış ve 1924 yılında Ermenilerin Atatürk'e suikast planladığı haberi alınmıştır. Yunanistan'daki Ermeni komiteleri Ekim 1924'te Atatürk'e ve milli mücadele liderlerine suikast yapmak üzere üç kişilik bir suikast timi hazırlamıştır. Bunlardan Antakya Ermenisi Manok Manukyan'ı Pire-Selanik-Edirne yoluyla trenle İstanbul'a, diğer ikisini Suriye üzerinden Adana'ya göndermişler, ancak suikastçılar Ankara'ya ulaşmadan önce dikkatli bir vatandaşın trendeki hareketlerinden şüphelenerek ihbar ettiği Manukyan polis tarafından Eskişehir'de yakalanmıştır⁶⁷⁶. Manukyan'ın sorgulamasından elde edilen bilgiler sonucunda Manukyan'a yardım eden Edirne'de bir, Eskişehir'de dört kişi daha tutuklanarak suikast önlenmiştir. Ancak suikastçılardan 5 kişi Eskişehir'de yakalanan Manukyan'a ilişkin haberin ikazlara rağmen gazeteler tarafından yayınlaması üzerine kaçmayı başarmışlardır⁶⁷⁷.

Ermeniler 1972 yılından itibaren Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik suikastlara başlamışlar ve bugüne kadar 42 Türk diplomatını katletmişlerdir.

⁶⁷⁵ Ünal, Salomon Teiririan Davası, 2004, s. 77-78

⁶⁷⁶ Şaban Ortak, "Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bir Suikast Girişimi (1924)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2006, Volume 8, Issue 3 (Aralık), s. 73-80

⁶⁷⁷ Ortak, agm, s. 77

4. KATLİAM VE SOYKIRIM İDDİALARININ HUKUKİ VE SİYASİ AÇIDAN İNCELENMESİ

4.1. Katliam ve Soykırım Kavramlarının Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi

4.1.1. Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Suç Kavramı ve Uluslararası Suçların Cezalandırılması

4.1.1.1. Hukuki Sürecin Gelişimi

Bireylerin uluslararası suçlar nedeniyle cezai sorumluluklarına ilişkin uygulamaların ilk örnekleri deniz haydutluğu ve köle ticareti gibi konulara inhisar etmektedir. Deniz haydutluğu 19. yüzyıldan beri uluslararası suç kabul edilmektedir⁶⁷⁸. Köle ticareti ise 8.2.1815 tarihli Viyana Kongresi Bildirisi'nden bu yana birçok uluslararası anlaşmada yer almıştır.

Uluslararası uygulamada savaş suçlarının cezalandırılması ilk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ele alınmıştır. Daha savaş sırasında Rusya, Fransa ve İngiltere'nin 28.5.1915 tarihinde yayınladıkları Petrograd Bildirisi ile Osmanlı İmparatorluğu " Ermeni katliamı" ile suçlanarak hükümet üyelerinin kişisel olarak sorumlu tutulacakları bildirilmiştir. Bu kapsamda Sevr Antlaşması'na suçluların yargılanmasına ilişkin bir hüküm eklemelerine rağmen Sevr Antlaşması'nın onaylanmaması ve yerini alan Lozan Antlaşması'na ek bir bildiri ve protokol ile savaş fiillerine ilişkin af ilan edilmesi⁶⁷⁹ nedeniyle böyle bir savaş suçlusu belirlenmesi ve yargılanması gerçekleşmemiştir. Nitekim Lozan Antlaşması'nın VIII sayılı belgesini oluşturan "Affa İlişkin Bildiri ve Protokol" Türkiye'de, Yunanistan'da, ya da Türkiye'den ayrılan ülkelerde yerleşmiş kişilerin 1.8.1914-20.11.1922 tarihleri arasındaki olaylara bağlı siyasal ve askeri hareketleri nedeniyle sorumlu tutulamayacaklarını⁶⁸⁰ öngörmektedir.

⁶⁷⁸ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, 2007, s.201-202

⁶⁷⁹ William A. Schabas, **Genocide in International Law: The Crimes of Crimes**, National University of Ireland, Galway, Cambridge University Press, 2000, s. 22

⁶⁸⁰ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, 2000, **IV. Kitap**, s.324

Uluslararası suç kapsamında savaş suçları ve benzeri suçlara ilişkin ilk uygulama ise İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Savaştan galip çıkacağı anlaşılan müttefikler 1 Kasım 1943 tarihli Moskova Bildirisi ile savaştan sonra savaş suçlularının cezalandırılacağını ilan etmişlerdir⁶⁸¹.

Daha sonra savaştan yenik çıkan Almanya'ya 5 Haziran 1945 tarihinde imzalatırılan teslim bildirisinin II. maddesinde Almanlar savaş suçu ve benzeri şiddet içeren suçları işleyen Nazi yöneticilerini Müttefiklere teslim etmeyi⁶⁸² kabul etmiştir.

İkinci Dünya Savaşının galip devletleri olan ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa 8 Ağustos 1945 tarihinde imzaladıkları Londra Anlaşmasının 1. maddesi ile fiilleri bir tek yere bağlanamayan savaş suçlularını yargılamak üzere Uluslararası Askeri Mahkeme (Nüremberg Mahkemesi)⁶⁸³ kurulmasını kararlaştırmıştır. Nuremberg Statüsü ve Nuremberg Mahkemesinde yapılan yargılamalar, uluslararası hukuk çerçevesinde insanlığa karşı suçun temel bir kavram olarak ele alındığı ve ilk kez insanlığa karşı suçların tanımının yapıldığı bir uluslararası hukuk belgesi olma özeliğine sahiptir⁶⁸⁴. Ancak söz konusu yargılamaların galiplerin hukuku niteliği taşıdığı gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Savaş suçlarının uluslararası düzeyde yargılanmasının kabul edildiği ikinci uluslararası belge Japonya'daki ABD işgal kuvvetleri başkomutanı General Mac Arthur'un 19 Ocak 1946'da yayınladığı özel bildiridir. "Uzakdoğu için Uluslararası Askeri Mahkeme Yasası" adlı bildiriye daha sonra Avustralya, Kanada, Çin, Fransa, İngiltere, Hindistan, Hollanda, Yeni Zelanda, Filipinler ve SSCB'nin de katılarak yargıç ve savcı görevlendirmesi Mac Arthur'un bildirisine uluslararası düzeyde üstü kapalı meşruiyet kazandırmıştır⁶⁸⁵. Böylece Nüremberg ve Tokyo mahkemeleri uluslararası hukuk açısından savaş suçlarını yargılayan ilk mahkemeler olarak tescil edilmiştir. Savaş suçlarının uluslararası düzeyde

⁶⁸¹ Schabas, **agm**, s. 22

⁶⁸² Pazarcı, **age**, s.325

⁶⁸³ Pazarcı, **age**, s.325

⁶⁸⁴ Ezeli Azarkan, "Uluslararası Hukuk'ta İnsanlığa Karşı Suçlar" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2,Sayı:3, Ankara, 2003, s.277

⁶⁸⁵ Pazarcı, **age**, s.325

yargılanması kapsamında 1993 yılında Eski Yugoslavya’da, 1994 yılında ise Ruanda’da Güvenlik Konseyi kararları ile uluslararası mahkemeler kurulmuştur.

17 Temmuz 1998’de “Roma Statüsü” nün imzalanmasıyla UCM (Uluslararası Ceza Mahkemesi)’nin teşkili kabul edilmiş ve 11 Nisan 2002’de 60 üyenin onayını müteakip UCM Lahey’de kurulmuştur.

Başlangıçta UCM’nin kuruluşunu destekleyen ABD yönetimi 31 Aralık 2000 tarihinde “Roma Statüsü” nü imzalamış, ancak ABD vatandaşlarını UCM’nin yargı denetimi dışında tutma yolundaki girişimlerinde başarılı olamayacağını anlayınca 6 Mayıs 2002 tarihinde “Roma Statüsü” nden imzasını geri çekmiştir. Daha sonra ABD, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nden 1422 sayılı kararı* çıkarttırarak, ABD vatandaşı barış gücü askerleri ve personelinin geçici olarak yargı kapsamı dışında tutulmasını sağlamıştır⁶⁸⁶. ABD diğer yandan kendi askeri personelinin UCM’nin yargı denetiminin dışında tutabilmek için müttefikleri ile de ikili Dokunulmazlık Anlaşmaları imzalamakta ve UCM’yi destekleyen ülkelere ekonomik ve askeri yardımları askıya almaktadır⁶⁸⁷.

UCM’de halen Uganda, Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti’nin ve Kenya’nın açtığı davaların yanı sıra BM Güvenlik Konseyi’nin Mart 2005’te açtığı Darfur/Sudan davasında Ön Yargılama Dairesi savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar nedeniyle Sudan Devlet Başkanı **Omar Hassan Ahmad al-Bashir** hakkında 4 Mart 2009 tarihinde tutuklama kararı çıkartmıştır. Al-Bashir hakkında alınan karar, UCM’nin görevdeki bir devlet başkanı için çıkarttığı ilk tutuklama kararı olması nedeniyle önem arz etmektedir.

UCM benzer şekilde Libyalı muhaliflerin başlattığı mücadeleden sonra, Güvenlik Konseyi’nin 26 Şubat 2011 tarih ve 1970 sayılı talebini değerlendirerek

* Haziran 2002’de Bush Yönetimi, Güvenlik Konseyi’nin kendi vatandaşlarına tam dokunulmazlık vermemesi durumunda Bosna-Hersek’teki Birleşmiş Milletler Barış Gücü’nün genişletilmesini veto edeceğini net bir şekilde ileri sürmüştür. Sonunda, Güvenlik Konseyi 1422 sayılı kararla bir yıla sınırlı olmak kaydıyla, barış güçlerinde veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında yapılan operasyonlarda yer alan Amerikan vatandaşları üzerinde, UCM’nin yargı yetkisinin olamayacağını kararlaştırmıştır. (Detay İçin bakınız: Yusuf Aksar UCM ve ABD, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt.52, sayı.2, 2003, s. 125-139).

⁶⁸⁶ Yusuf Aksar, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Amerika Birleşik Devletleri, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt 52, Sayı 2, Ankara, 2003, s.125

⁶⁸⁷ Aksar, **age**, s.125-139

27 Haziran 2011'de Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi, Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam ve istihbarat başkanı Abdullah El Senusi hakkında "insanlığa karşı suç işledikleri gerekçesiyle" uluslararası tutuklama kararı⁶⁸⁸ çıkartmıştır.

4.1.1.2. Uluslararası Suç Türleri

4.1.1.2.1. Saldırı Suçu (Barışa Karşı Suç)

BM (Birleşmiş Milletler) Anlaşmasının I. Bölüm 2. Madde 4. Fıkrasında “ Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne, ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek BM'nin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine, ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar” hükmü bulunmaktadır. BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1974 tarihinde aldığı 3314 sayılı kararda yukarıda belirtilen türde silahlı kuvvet kullanılmasını saldırı suçu (Barışa Karşı Suç) olarak tanımlamaktadır.

Barışa karşı suçlar, bir saldırı savaşının, ya da antlaşmalara aykırı bir savaşın planlanması, hazırlanması, başlatılması, sürdürülmesi, ya da dar anlamda savaş suçlarının ve insanlığa karşı suçların gerçekleştirilmesi için bir ortak plana, ya da fesat düzenlemesine katılınması⁶⁸⁹ olarak tanımlanmaktadır. Ancak saldırı suçunun oluşabilmesi için silahlı kuvvetlerin kullanılması, ya da saldırı fiilinin önemli mal ve can kaybına açması, ya da kısmen ya da tamamen kalıcı veya kısa süreli işgal ya da ilhaka yol açması gerekmektedir⁶⁹⁰.

4.1.1.2.2. İnsanlığa Karşı Suç

Savaş öncesi ve savaş sırasında sivil halkın kasıtlı olarak öldürülmesi, toplu olarak yok edilmesi, köle olarak kullanılması, sürülmesi, ya da öteki insanlık dışı muamelelere tabi tutulması, ya da barışa karşı suç, ya da savaş suçu ile ilgili olarak siyasal, ırkçı, ya da dinsel zulümler uygulanması fiillerini içermektedir.

⁶⁸⁸ The Prosecutor V., Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Senussi, ICC-01.11.11(**Uluslararası Ceza Mahkemesi**), Erişim: http://www.icc_cpl.int, 26.02.2011

⁶⁸⁹ Pazarcı, **age**, s.328

⁶⁹⁰ Yücel Acer, “Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu Kavramının Temel Unsurları: Tanım Çalışmaları ve Yansımalar”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt:1,No:3, Ankara, 2005, s. 39

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası toplum, uluslararası suçları önleme yönündeki kesin tavrını insan hakları kavramına saygı çerçevesinde sadece ulusal hukuk düzeyinde değil, uluslararası hukuk kapsamında da kesin hükümlere bağlama yönünde yoğun çaba göstermiştir. Bu paralelde, insan haklarını koruyan ve garanti altına alan ve bunlara devletlerin saygı göstermesini sağlayan uluslararası hukuk kurallarına ek olarak, birçok uluslararası sözleşme, insanlığa karşı suçları önleme ve insan haklarının korunmaya ilişkin somut kuralları ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir⁶⁹¹.

İnsanlığa karşı suç tanımının uluslararası hukukta ilk kabulü 8.8.1945 tarihli Londra Antlaşması'nın eki Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Statüsünün 6/c maddesi ile gerçekleşmiştir. Aynı tanım Tokyo Uluslararası Mahkemesi'ni kuran 19.1.1946 tarihli Bildirinin 5/c maddesinde ve dört müttefik devletin Almanya'daki Denetim Konseyinin 10 sayılı Yasasının II/1/c maddesinde⁶⁹² yalnızca savaş sırasında gerçekleştirilmiş olması koşuluyla yer almıştır.

Daha sonra 3.5.1993 tarih ve 808(1993) sayılı B.M. Güvenlik Konseyi kararı ile kabul edilen ve kısaca Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Statüsü diye anılan Statünün giriş bölümünde *“Eski Yugoslavya topraklarında, 1991’den itibaren işlenen uluslararası hukukun ciddi şekilde ihlallerinden sorumlu olan kişilerin yargılanması amacıyla BM şartının VII. Bölümüne dayanılarak Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Uluslararası Mahkeme”* ifadesine yer verilmiş⁶⁹³ ve Statü’nün 5. maddesinde eski Yugoslavya'daki olayların faillerinin Mahkemece insanlığa karşı suçlar için de yargılanacağı kabul edilmiştir. Anılan 5. maddeye göre, ister uluslararası, ister ulusal nitelikte olsun, silahlı çatışmalar sırasında herhangi bir sivil halka karşı işlenen aşağıdaki fiiller⁶⁹⁴ insanlığa karşı suç olarak kabul edilmektedir:

1. Kasten öldürme
2. Toplu yok etme
3. Köleleştirme

⁶⁹¹ Azarkan, **agm**, s.279

⁶⁹² Pazarcı, **age**, s.325

⁶⁹³ Tefik Odman, “Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası ceza Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yasal Dayanağı”, **Ankara Üniversitesi hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:45, Sayı:1-4, 1996, s.143

⁶⁹⁴ Pazarcı, **age**, s.330

4. Sürgün
5. Hapsetme
6. İşkence
7. Öteki insanlık dışı muameleler

17.7.1998 tarihinde Roma'da kabul edilen Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 7/1. maddesi de insanlığa karşı suçları, bir sivil halka karşı genel, ya da sistematik bir biçimde girilen saldırılara bağlı ve bu saldırının bilincinde olarak işlenen aşağıdaki fiiller⁶⁹⁵ olarak belirtmektedir:

1. Kasten öldürme
2. Toplu yok etme
3. Köleleştirme
4. Halkın sürülmesi, ya da zorla nakli
5. Uluslararası hukukun temel hükümlerinin ihlali sonucu hapsetme ya da fizik özgürlüğünden başka biçimde ağır yoksun bırakma
6. İşkence
7. Irza geçme, cinsel köleleştirme, fuhşa zorlama, hamileliğe zorlama, zorla kısırlaştırma ve benzer her türlü öteki cinsel zorlama
8. Siyasal, ırkçı, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, ya da cinsel nedenlerle ya da uluslararası hukukta kabul edilemez olarak benimsenen evrensel başka ölçütlere bağlı olarak herhangi bir gruba ya da herhangi bir belirlenebilir topluluğa zulmetme
9. Kişilerin zorla kaybedilmesi
10. Hiç canlı bırakmama emrinde bulunma
11. Apartheid (ırk ayrımcılığı)
12. Fiziki bütünlüğe, ya da fiziksel ya da ruhsal sağlığa, ağır kayıplara, ya da büyük acılara bilinçli olarak neden olacak nitelikte öteki insanlık dışı muameleler⁶⁹⁶.

⁶⁹⁵ 17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü madde 7, 1. fıkra

⁶⁹⁶ Pazarcı, **age**, s.331

4.1.1.2.3. Dar Anlamda Savaş Suçu

Savaş suçu kavramı ilk kez Openheim tarafından 1906'da kullanılmıştır⁶⁹⁷. Dar anlamda savaş suçunun uygulanan uluslararası hukukta kabulü 6.7.1906 tarihli "Kara Savaşında Yaralılara ve Hastalara İlişkin Cenevre Sözleşmesi"ne kadar varmakla birlikte, 8.8.1945 tarihli Londra Anlaşması'na kadar bu tür suçların cezalandırılması ulusal mahkemelere bırakılmıştır.

Savaş suçlarının uluslararası seviyede yargılanması ve cezalandırılması, ABD, Fransa, İngiltere ve SSCB arasında 8.8.1945 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ve eki Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Statüsü ile⁶⁹⁸ kabul edilmiş ve Nüremberg Askeri Ceza Mahkemesi kurulmuştur⁶⁹⁹.

Londra Anlaşmasının eki Statünün 6/b maddesinde dar anlamda savaş suçları için kişilerin yargılanması ve cezalandırılması düzenlenmiş olup, Nüremberg Statüsünde "savaş suçları" aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır⁷⁰⁰:

1. Kasten öldürme
2. Kötü muamele, sivil halkın ya da işgal altındaki sivil halkın sürgünü
3. Kölelik, ya da başka amaçla çalıştırma
4. Savaş tutsaklarına, ya da denizdeki kişilere kötü muamele
5. Rehinelerin öldürülmesi
6. Kamu ya da özel mülkiyetin yağmalanması
7. Gereksiz yere şehir, kasaba ve köylerin yok edilmesi ya da askeri gereklilik olmadan bunların yakılıp yıkılması ile sınırlı olmamak üzere savaş yasalarını ya da yapılagelişlerini ihlaller.

Daha sonra dar anlamda savaş suçlarının "ağır ihlaller" adı altında 1949 Cenevre Sözleşmelerinde yasaklandığı görülmektedir. 1954 La Haye Savaş Sırasında Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi de 28. maddesinde ağır ihlal

⁶⁹⁷ İlyas Doğan, "1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürüyemeyeceği Sorunu (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme)", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:X, Sayı:1-2, 2006, s.297

⁶⁹⁸ Pazarcı, "**Uluslararası Hukuk**", Ankara, 2007, s.651

⁶⁹⁹ Hakan Karakehya, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uygulanabilir Hukuk", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:57, Sayı:2, 2008, s.137-138

⁷⁰⁰ Pazarcı, **age**, s.652

deyimi altında dar anlamdaki savaş suçlarını yasaklamaktadır. Dar anlamdaki savaş suçlarının yasaklanması 1977/İ. Protokolünün de 11/4. ve 85. maddelerinde, 1949 Cenevre Sözleşmelerindeki gibi, ağır ihlallerin yasaklanması biçiminde geçmektedir.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 2. maddesi 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlallerine ve 3. maddesi savaş yasaları ve yapılageliş kurallarının ihlallerini anılan mahkemenin yargı yetkisine sokmak suretiyle⁷⁰¹, dar anlamdaki savaş suçlarının cezalandırılmasını düzenlemektedir. İnsanlığa karşı suçlar konusunda özellikle Yugoslavya İçin Uluslararası ceza Mahkemesi'nin kararları bu suçların yorumlanması ve nitelendirilmesi konusunda uluslararası topluma yol gösterici niteliktedir⁷⁰².

17.7.1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "savaş suçları" ile ilgili 8/2 maddesinin uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin olarak a) bendinde 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlallerinin b) bendinde; uluslararası silahlı çatışmalara uygulanabilir yasaların yapılageliş kurallarının öteki ağır ihlallerinin "savaş suçları" oluşturacağını ve cezalandırılacağını öngörmektedir. Anılan 8/2. maddesinin uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin "savaş suçlarını" düzenleyen c) ve e) bentlerinde ise, sırasıyla 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesinin ağır ihlalleri ile uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara uygulanabilir yasaların ve yapılageliş kurallarının ağır ihlalleri "savaş suçları"⁷⁰³ olarak değerlendirilmekte ve cezalandırılması öngörülmektedir.

Belirtilen bu veriler çerçevesinde uluslararası silahlı çatışmalar sırasında dar anlamda savaş suçlarının günümüzde uygulanan uluslararası hukukta iki ana kaynağı olduğu görülmektedir. Bunların birincisi 1949 Cenevre Sözleşmelerinin birtakım temel kurallarının ağır ihlali, ikincisi ise yasaklanan ve yapılageliş kuralı

⁷⁰¹ Pazarcı, **age**, s.652

⁷⁰² Uğur Bayıllıoğlu, "Uluslararası ceza mahkemesi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı:1, Ankara, 2007, s.79

⁷⁰³ Pazarcı, **age**, s.653

değeri kazanmış, dayanağı kimi zaman 1907 La Haye Sözleşmesine kadar varan, birtakım kuralları olmaktadır⁷⁰⁴.

1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlali nitelikleriyle uluslararası silahlı çatışmalarda savaş suçu oluşturan fiillerin⁷⁰⁵ şunlar olduğu görülmektedir:

1. Kasten öldürme
2. İşkence ve insanlık dışı muamele
3. Biyolojik ve tıbbi denek olarak kullanma
4. Kasten büyük acılara neden olma ya da vücut bütünlüğüne ya da sağlığa ağır saldırı
5. Askeri gereklilik olmadan malların meşru olmayan bir biçimde ve keyfi olarak yaygın yok edilmesi ya da sahiplenilmesi
6. Rehine alınması
7. Savaş esirinin ya da koruma altındaki kişilerin düşman devlet silahlı kuvvetlerinde hizmete zorlanması
8. Hukuka aykırı biçimde sürgün ya da nakil
9. Hukuka aykırı tutuklama
10. Koruma altındaki kişilerin tarafsız ve yasal bir biçimde yargılanması hakkında yoksun edilmesi⁷⁰⁶.

1977/ I. Protokolü ile yukarıda sayılan fiillere savaş suçu olarak başlıca şu fiillerin⁷⁰⁷ eklendiği görülmektedir:

1. Savaş tutsaklarının ve sivillerin ülkelerine gönderilmesinde gereksiz gecikmeler (Madde 85/4, b),
2. Apartheid ya da öteki ırk ayrımcı nitelikli uygulamalar (Madde 85/4,c),
3. Kültür varlıklarına yönelik saldırı (Madde 85/4, d) .

Uluslararası silahlı çatışmalar sırasında savaş yasalarının ve yapılageliş kurallarının ağır ihlalini oluşturdıkları için günümüzde uygulanan uluslararası

⁷⁰⁴ Pazarcı, **age**, s.653

⁷⁰⁵ 17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, madde 8, 2. fıkra, a bendi

⁷⁰⁶ Pazarcı, **age**, s.653

⁷⁰⁷ Pazarcı, **age**, s.653

hukukta savaş suçu oluşturduğu kabul edilen fiillere gelince, bunlar büyük ölçüde 1907 La Haye Sözleşmeleri'ne dayanmaktadır⁷⁰⁸. Ancak, anılan fiillerin savaş suçu olarak nitelendirilmesi, büyük ölçüde daha sonraki uluslararası belgelerle gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası silahlı çatışmalar sırasında savaş yasalarının ve yapılageliş kurallarının ağır ihlallerinin cezalandırılmasını düzenleyen genel nitelikli ilk uluslararası belge **1977 L Protokolüdür**. Anılan Protokol'ün 85/3, maddesi uyarınca silahlı çatışmalar sırasındaki savaş suçu oluşturan fiiller, kasten işlenmesi ve kişilerin fizik bütünlüklerine ve sağlıklarına ağır etkiler yapması koşullarıyla⁷⁰⁹ şunlardır:

1. Sivil halka ve sivillere saldırma
2. Sivil halka ve sivil mallara aşırı zararlar vereceğini bilerek sivil halka ve sivil nitelikli mallara ulaşacak ayırım gözetmeyen bir saldırıda bulunma
3. Sivillere ve sivil nitelikli mallara aşırı zararlar vereceğini bilerek tehlikeli güçler barındıran tesislere saldırma
4. Savunmasız ya da askerden arındırılmış yerlere saldırma
5. Savaş dışı kişilere saldırma
6. Kızılhaç, Kızılay vb. işaretleri güven suiistimaline yer verecek biçimde kullanma⁷¹⁰.

Eski Yugoslavya'da meydana gelen insanlık dışı uygulamaların önlenmesi için BM: Güvenlik Konseyi'nin 808 sayılı kararı ile⁷¹¹ 1993 yılında teşkil edilen Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 3. maddesi ise silahlı çatışmaların yürütülmesine ilişkin savaş suçlarını⁷¹² aşağıdakiler olarak belirtmektedir:

1. Zehirli ya da gereksiz acılara neden olan silahların kullanılması

⁷⁰⁸ Pazarcı, **age**, s.654

⁷⁰⁹ 17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, madde 8, 2. fıkra, b bendi

⁷¹⁰ Pazarcı, **age**, s.654

⁷¹¹ Tefik Odman, "Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu ve Yasal Dayanağı", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:40, Sayı:1-4, 1996, s.141

⁷¹² Pazarcı, **age**, s.654

2. Kentlerin, kasabaların ve köylerin gereksiz yok edilmesi, ya da askeri gereklilik olmadan yakılıp yıkılması
3. Savunmasız kentlerin, köylerin, tesis ve binaların bombalanması ya da bunlara saldırılması
4. Kültürel, tarihsel, dinsel, bilimsel yapıların yok edilmesi, ya da bunlara el konulması
5. Kamu ya da özel mülkiyetin yağmalanması.

Son olarak, 1998 Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 8/2. b. maddesi silahlı çatışmalar sırasında yasaklanan ve faillerinin cezalandırılması gereken fiiller⁷¹³ olarak şunları belirlemiştir:

1. Çatışmalara katılmayan sivil halka ve sivillere karşı açıkça saldırma
2. Askeri hedef oluşturmeyen sivil mallara karşı açıkça saldırma
3. İnsancıl yardım ya da barışın korunması amaçlı personele, tesislerine, birim ve taşıtlara karşı açıkça saldırma
4. Beklenmeyen askeri avantajlara oranla aşırı, sürekli ve ağır zararlara neden olacak biçimde sivil halka karşı yaşam kaybı ve yaralama etkisi olacak biçimde saldırma
5. Savunmasız ya da askeri hedef oluşturmeyen kentleri, köyleri, yerleşim yerlerini ve binalarını bombalama ya da bunlara saldırma
6. Teslim olan bir savaşçıyı öldürme ya da yaralama
7. Uluslararası hukukta güven suiistimali amacıyla kullanılması yasaklanan işaretleri ve bayrakları, düşman bayrağı üniforması ve bayrağını ve görüşmeci bayrağını kullanmak suretiyle ölüm ve yaralanmalara neden olma
8. İşgal altındaki halkın ülke içi ya da dışı sürgünü ya da işgal edilen ülkeye kendi ülkesinden sivil halkın nakli
9. Askeri amaç dışı kültür, bilim, tarih vb. varlıklara saldırma
10. Kişileri bilimsel ya da tıbbî denek olarak kullanma
11. Düşman ordusuna ya da uyuşuna mensup kişileri kahpece öldürme, ya da yaralama

⁷¹³ Pazarcı, **age**, s.655

12. Hiçbir canlı bırakılmaması için emir verme
13. Askeri gereklilik dışında düşman mallarını yok etme, ya da bunlara el koyma
14. Düşman uyruklu kişilerin haklarını tanımadığını bildirme
15. Düşman uyruklarını kendi ülkelerine karşı savaş eylemlerinde yer almaya zorlama
16. Yağmalama
17. Zehir ve zehirli silahları kullanma
18. Öldürücü ve zehirli gazları kullanma
19. Vücutta parçalanmış mermileri kullanma
20. Gereksiz acılar veren silahları ve mermileri kullanma
21. Kişilerin onuruna saldırma
22. Irza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamilelik, zorla kısırlaştırma
23. Askeri hedeflere saldırılmasını önlemek amacıyla sivil ya da koruma altındaki bir kişiyi kullanma
24. Sağlık personeline, binalarına ve araçlarına saldırma
25. Sivilleri kasten aç bırakma
26. 15 yaşından küçükleri askere alma.

Yakın tarihli uluslararası belgelerde uluslararası olmayan silahlı çatışmalar sırasında savaş suçu olarak değerlendirilen fiillerin ilk olarak 1994 Ruanda Uluslararası Mahkemesi Statüsünün 4. maddesinde belirtildiği görülmektedir. Anılan maddeye göre 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi ve 1977 n. Protokolünün ilgili maddelerinin ağır ihlallerinden oluşan bu fiillerin⁷¹⁴ başlıcaları şunlardır :

1. Yaşama, sağlığa ve fizik ya da ruhsal bütünlüğe saldırı oluşturan özellikle kasten öldürme, işkence, ya da benzeri insanlık dışı muameleler
2. Topluca cezalandırma
3. Rehin alma
4. Terörizm
5. Kişisel onura aykırı, özellikle küçültücü muameleler, irza geçme, zorla fuhuş vb. fiiller

⁷¹⁴ Pazarıcı, **age**, s.655

6. Yağmalama
7. Düzenli ve yargısal garantileri sağlayan bir mahkeme kararı olmadan cezalandırma ve infaz
8. Yukarıda belirtilen fiillerle tehdit.

1998 Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü 8/2, c ve e maddeleri uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda dar anlamda savaş suçlarını iki gruba ayırmakta ve birinci grupta insan kişiliğinin korunması ile ilgili olarak şu fiilleri savaş suçu⁷¹⁵ saymaktadır:

1. Yaşama ve vücut bütünlüğüne saldırı
2. Rehin alma
3. Hukuksal garantiden yoksun bir yargıdan geçmeden cezalandırılma ve cezanın infazı.

Anılan maddenin savaş suçu saydığı ikinci grup ise, silahlı çatışmaların yürütülmesi sırasındaki fiillere ilişkin olup, şu suçları içermektedir:

1. Sivil halka ve sivillere saldırma
2. Sağlık personeline, binalarına ve araçlarına saldırma
3. İnsancıl yardım ve barış gücü misyonlarına saldırma
4. Kültür, sanat, eğitim, din varlıklarına saldırma
5. Yağmalama
6. Irza geçme, cinsel köleleştirme, zorla fuhuş, zorla hamilelik ve zorla kısırlaştırma
7. 15 yaşından küçük çocukları silahlı kuvvetlere katma
8. Sivil halkı gereksiz nakil
9. Düşman savaşçıyı kahpece öldürme
10. Bilimsel ve tıbbî denek olarak kullanma
11. Savaş gereği olmadan karşı tarafın mallarını yok etme ya da el koyma.

Yukarıda ele alınan bilgiler ışığında Ermeni zorunlu göçü olayı incelendiğinde, göç kararının ve uygulamalarının insanlığa karşı suç kavramı ile

⁷¹⁵ Pazarcı, **age**, s.656

hiçbir şekilde tanımlanamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun işlediği iddia edilen “insanlığa karşı suç” ancak “barışa karşı suçlar” ve “savaş suçları” ile birlikte işlendiği takdirde suç kovuşturmasına konu olabilir. Barışa karşı suçların başlıca örneği, “haksız savaş çıkarmak” ve “saldırı” suçudur.

Savaş suçları ise 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri'ne aykırı olarak, savaşta yasaklanmış silahları kullanmak gibi suçlardır. Osmanlı İmparatorluğu bu iki suçu da işlemediğine göre, ancak bu suçlara bağlı olarak işlenmesi mümkün olan “insanlığa karşı suç” işlemekle de itham edilemez ⁷¹⁶. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşırken kendi Devleti'ne karşı ayaklanan ve masum sivil halkı katleden Ermenilere karşı uygulamak zorunda kaldığı göçün, insanlığa karşı suç kapsamında yorumlanması mümkün değildir.

4.1.1.2.4. Soykırım Suçu

Soykırımın tanımı

Genel ve klasik bir tanım ile soykırım, bir grubun veya mensuplarının kasıtlı bir biçimde öldürülmesi, imhası veya yok edilmesi fiilidir. Yirminci yüzyılın başlarında İnsanlığa Karşı Suçlar (Crimes Against Humanity) kavramının bir alt sınıflandırması olarak karşımıza çıkan Soykırım (Genocide) kavramı; uluslararası hukuk literatüründe ilk kez Antik Yunan'da kabile veya ırk anlamına gelen "genos" ile Latince'de öldürmek manasına gelen "cide" kelimelerinin Raphael Lemkin adlı Musevi asıllı Polonyalı ceza hukuku uzmanı tarafından bir araya getirilmesi ile ⁷¹⁷ kullanılmıştır.

Rafael Lemkin 1944 yılında yayımlanan “Axis Rule in Occupied Europe” (İşgal Altındaki Avrupa'da Mihver Yönetimi) adlı, Avrupa'daki Alman işgalinin Yahudiler ve Çingeneler üzerindeki etkilerini incelediği eserinde soykırımın safhalarından birincisini, zulme uğrayan grubun milli dokusunun yok edilmesi;

⁷¹⁶ Şeref Ünal, “Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu”, Türk Tarih Kurumu yayınları IV/A-2-3. Dizi-Sayı:3, Ankara, 2011, s.356

⁷¹⁷ Sinan Kocaoğlu, “Uluslararası Ceza Hukuku ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Bağlamında Soykırım Suçu”, *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 63, Sayı: 2005/3

ikincisini ise, zulüm yapanın (Hitler) milli dokusunun bu gruba dayatılması⁷¹⁸ olarak tanımlamıştır.

Lemkin'den önce uluslararası hukukta soykırım kavramı bulunmadığından soykırım suçları insanlığa karşı suç ve savaş suçları kapsamı içinde mütalâa edilmiştir.

ABD'de doğan, eğitimi Kanada'da tamamlayan, ölüm cezasının kaldırılması ve soykırım konusundaki çalışmaları ile tanınan İrlandalı hukukçu William A.Schabas ise soykırımı; "Genocide in International Law: The Crimes of Crimes" adlı eserinde "suçların suçu"⁷¹⁹ olarak tanımlamaktadır.

BM'nin Soykırım Kararı

Soykırım, Milletlerarası Hukuk bağlamında ilk kez BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarih ve 96(I) sayılı kararı ile açıkça suç olarak kabul edilmiş ve adı geçen karar ile, ilgili BM Organından "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin hazırlanması talep edilmiştir.

Bu karar ile; soykırım suçunun, ırksal, dinsel, siyasal ve diğer gruplara karşı ve grubun varoluş hakkının engellenmesine yönelik olduğu, sonuçları itibariyle tüm milletleri ilgilendiren ve BM ruhuna aykırı olan soykırım suçunun cezalandırılmasının milletlerarası bir mesele olduğu, hiçbir şekilde meşru dayanağı olamayacak bu suçun fail ve iştirakçilerinin hüviyetlerinin ve konumlarının da önemsiz olduğu kabul edilmiştir. Kararda üye devletler bu suçu önlemek ve cezalandırmak için gerekli mevzuatı çıkarmaya davet edildiği gibi, soykırımla mücadele bağlamında milletlerarası işbirliğinin gerekliliğine atıf yapılarak ilgili BM organından soykırım sözleşmesinin hazırlanması⁷²⁰ istenmiştir.

Rafael Lemkin'in bu konudaki çabalarına destek veren birey ve ülkelerin katkılarıyla 9 Aralık 1948 tarih ve 260 A(III) sayılı BM Genel Kurul kararı ile "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" kabul edilmiştir.

⁷¹⁸ Kocaoğlu, **agm**, Sayı:2005/3

⁷¹⁹ Schabas, **age**, Önsöz

⁷²⁰ Tolgahan Alpyavuz, "Soykırım Suçu", **Journal of Naval Science and Engineering**, 2009, Vol. 5, No.1:s.49-61

Yirmi ülkenin onaylamasının ardından 12 Ocak 1951'de yürürlüğe sözleşme soykırım suçunun ve cezalandırılmasının hukuksal temelini oluşturmaktadır. Türkiye sözleşmeye 31 Temmuz 1950 tarihinde katılmıştır⁷²¹. Hâlihazırda taraf devlet sayısı 140'dır.

Temel metin olarak kabul edilen ve sonraki tarihlerdeki konuya ilişkin milletlerarası düzenlemelerde esas alınan “Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi”nin 2. maddesinde: “Bu sözleşme bakımından; milli, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım suçunu oluşturur”⁷²² hükmü bulunmaktadır:

1. Gruba mensup olanların öldürülmesi,
2. Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi,
3. Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi,
4. Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alınması,
5. Gruba mensup çocukların zorla bir başka gruba nakledilmesi.

Soykırım suçunun bu tanımı, daha sonra hazırlanan ve kabul edilen birçok milletlerarası anlaşmada, statüde ve ulusal mevzuatta çoğu kez değiştirilmeden kullanılmıştır. Özellikle; BM nezdinde 17 Temmuz 1998 tarihinde kabul edilen ve Milletlerarası Ceza Mahkemesini kuran çok taraflı bir antlaşma olan Roma Şartı'nın 6. maddesinde “Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi”nin imzalanmasının ardından 50 sene geçmesine rağmen aynen yer bulması⁷²³, “soykırım suçu” tanımının geçerliliğini koruduğunu ve milletlerarası alanda benimsendiğini göstermektedir.

⁷²¹ Alpyavuz, **agm**, s.49-61

⁷²² United Nations, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948, Madde 2, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm.

⁷²³ İbrahim Kaya, “Milletlerarası Hukukta Soykırım”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, II. Cilt**, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2003, s. 257-261

Soykırım suçunun tanımını takip eden üçüncü maddede aşağıda belirtilen fiiller⁷²⁴ cezalandırılabilir hükmü yer almıştır :

1. Soykırım,
2. Soykırım suçunu işlemek için anlaşma,
3. Soykırım suçunu işlemek için doğrudan ve toplumsal tahrik,
4. Soykırıma teşebbüs,
5. Ortaklık.

Soykırım Suçunun Unsurları

Ermeni zorunlu göçünün uluslararası ceza hukuku açısından değerlendirilmesinin yapılabilmesi için soykırım suçunun unsurlarının tek tek incelenmesinde yarar bulunmaktadır:

Suçun Maddi Unsuru (Actus Reus)

a. Genel Olarak Actus Reus Kavramı

Actus Reus, "yasaklanmış eylem veya davranış" anlamına gelen ve suçun maddi unsurunu tanımlamak amacıyla, Anglo-Saxon ceza hukuku geleneğinde kullanılan ve oradan da uluslararası ceza hukuku terminolojisinin bir parçası haline gelen Latince bir terimdir. Bilindiği üzere suçların kanuni tanımlarında maddi konu gösterilmiştir ve suçun maddi unsuru nedensellik bağı gibi suçun objektif yapısı üzerinde etkili⁷²⁵ bir kavramdır.

b. Soykırım Suçu İçin Actus Reus

Soykırım suçunda, hedef alınan grubun maddi (fiziki, biyolojik) anlamdaki varlığını ortadan kaldırmaya yönelenve Sözleşme'nin II. maddesinde beş fıkra ile düzenlenen eylemler, soykırım suçunun maddi unsurunu oluşturmaktadır⁷²⁶.

⁷²⁴ Kocaoğlu, **agm**, Sayı: 2005/3

⁷²⁵ Kocaoğlu, **agm**, Sayı: 2005/3

⁷²⁶ Ozan Değer, "Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek ve Sırbistan-Karadağ Kararı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 6, Sayı 22 (Yaz 2009), s.70

Dolayısıyla soykırımın maddi unsuru milli, etnik, ırki veya dini bir grubun mensuplarını öldürmek, grup mensuplarına ciddi bedensel veya psikolojik zarar vermek, grubun hayat şartlarını kasıtlı olarak etkileyerek, maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açmak, grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak ve grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek filleriyle ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar "mensuplar" kavramının lafzi yorumu, sayıca birden çok kişiyi akla getiriyorsa da, suçların unsurlarının soykırım ile ilgili bölümünde bu suçun sadece bir kişiye yönelik olarak işlenebileceği⁷²⁷ de öngörülmektedir.

Suçun Manevi Unsuru (Mens Rea)

a . Genel Olarak Mens Rea Kavramı

Mens Rea, suçun manevi (sübjektif) unsurunu tanımlamak için kullanılan ve suç işleme anında var olması gereken zihni durumu yani **cürüm kastını** belirten Latince bir terimdir. Uluslararası Ceza Divanı (UCD) tüzüğünde suçun manevi unsuru yani Mens Rea aşağıdaki şekilde⁷²⁸ formüle edilmektedir:

"Madde 30: Zihni Unsur Eğer aksi öngörülmemişse, Divanın yetkisi içindeki suçlardan cezai olarak ancak suçun maddi unsurları kasıt ve bilgi ile irtikâp edilmişse şahıslar sorumlu olacaktır.

Soykırım suçunun gerçekleşebilmesi için suçun maddi unsurunun manevi unsuru ile beraber gerçekleşmesi zorunludur. Soykırım suçunu diğer uluslararası suçlardan ayıran da bu suçun manevi unsurudur. Sözleşme'nin II. maddesinin ilk paragrafında yer alan "*...ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, bu haliyle kısmen veya tamamen yok etmek kastı...*" soykırım suçunun oluşabilmesi için gereken manevi unsurdur ve suçun "kurucu unsuru"dur⁷²⁹.

b. Soykırım Suçu İçin Mens Rea

⁷²⁷ Kocaoğlu, **agm**, Sayı: 2005/3

⁷²⁸ Kocaoğlu, **agm**, Sayı:2005/3

⁷²⁹ Değer, **agm**, 2009, s.71

Soykırım manevi unsur açısından Uluslararası Ceza Hukuku'nun konusuna giren diğer suçlardan farklılık arz etmektedir. Çünkü bu suçun irtikâp edilebilmesi için genel bir kast (general intent) değil, özel bir kast (special intent /dolus specialis) gerekmektedir. Bu özel kast sanığın yargılandığı suçun sonucunu açık olarak istemesi demektir. Soykırım suçu için dolus specialis ise "milli, etnik, ırki veya dini bir grubu, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıdır". Yani herhangi bir gruba mensup üyelerin öldürülmesi soykırım suçunun oluşması için yeter ve gerek koşul değildir. Şöyle ki, soykırım suçunun oluşması için failde, fiili işleme anında öldürme kastından ayrı olarak yukarıda bahsedilen özel kastın da varolması gerekir ⁷³⁰. Aksi takdirde, manevi unsurun oluşmamasından dolayı bu öldürme vakası, soykırım suçuna sebebiyet vermez.

Kasıt unsurunun var olduğunun en kolay ispatı suçu işleyen iletişim organları aracılığı ile yaptığı konuşmaları ve açıklamaları ile plan, parti programı gibi yazılı belgeler⁷³¹, yani kaydedilmiş metinler ve/veya görüntüler gibi kanıtların bulunmasıdır⁷³².

Soykırım İddialarının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi

Ermeni göçü Ermenistan başta olmak üzere hemen hemen tüm yabancı devletler tarafından sadece insani yönden ele alınmakta, göçün uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesinden söz konusu ülkeler tarafından özenle kaçınılmaktadır. Böylece zorunlu göç olayı göç sırasında yaşanan bazı saldırı ve ölüm olaylarına indirgenerek Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin suçlanmasının aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle zorunlu göçün uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi özel bir önem arz etmektedir.

Bu kapsamda *saldırı suçu (barışa karşı suç),insanlığa karşı suç, dar anlamda savaş suçu ve soykırım suçu* kavramları ile bu suç türlerinin kapsamaları 2.1.2. maddede detaylı olarak incelenmiştir. Soykırım suçuna ilişkin BM kararı 1948 yılında çıkarılmış ve 1951 yılında yürürlüğe girmiş olduğundan öncelikle

⁷³⁰ Kocaoğlu, **agm**, Sayı: 2005/3

⁷³¹ Ebru Çoban, "Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), s. 52.

⁷³² Schabas, **age**, 2000, s. 222

daha önceki yıllarda tanımı ortaya konulan *saldırı suçu (barışa karşı suç), insanlığa karşı suç, dar anlamda savaş suçu* açısından konu incelenecek, soykırım suçlamalarının devletler hukuku açısından incelenmesi daha sonra yapılacaktır.

Soykırım kavramı dışında kalan savaş suçları ve benzerlerinin yargılanması 1907 Lahey Kurallarına dayandırılabilir⁷³³. Nitekim 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sévres Anlaşması'nın 226-230. maddelerinde savaş döneminde katliam ve tehcir suçları işlemekle suçlananların yargılanması hükmü yer almış ve bu kapsamda İstanbul'un işgali sonrasında, 1919-1920 yıllarında işgale karşı direnişi organize edilebilecek ve liderlik potansiyeli gösterebilecek olanlar işgal kuvvetlerince tutuklanarak bir İngiliz sömürgesi olan Malta adasına sürülmüş ve Ermeni göçü ile ilgili konular sürgün cezalarına sonradan monte edilmiştir. Ancak Osmanlı Devletinin bütün arşiv kayıtları ellerinde bulunan İngilizler tutukladıkları devlet adamları, askerler, gazeteciler ve diğerlerine suç isnadında bulunabilecekleri hiçbir delil bulunmadığından bunları 1922 yılında serbest bırakmak zorunda kalmışlardır.

“Roma Statüsü” nün 7. madde (1) paragrafında sayılan fiillerin insanlığa karşı suç oluşturması için bir topluluğa karşı yaygın ve sistematik saldırının parçası olarak uygulanmış olması gerekmektedir. Oysa Ermenilere karşı Osmanlı güvenlik güçleri böyle bir saldırıya girişmemiştir. Ermenilerin, çeşitli nedenlerle, grup olarak kimliklerini hedef alan bir mezalim de yoktur. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı başlayınca ve doğu cephesinde tehlikeli durum ortaya çıkıncaya kadar, temel haklardan herkes gibi yararlanmaya devam ettikleri gibi, göçe kadar da bu haklardan mahrumiyetleri söz konusu olmamıştır. Yaygın ve sistematik saldırıların mevcut olmadığı bir ortamda grup mensuplarının ölümleri böyle bir saldırının ne unsuru ne de parçası niteliği taşımamaktadır. Askeri birliklerin savaş alanında olmasından yararlanan bazı münferit çetelerin göç halindeki Ermenilere saldırıları da tamamen bir asayiş olayı⁷³⁴ niteliğindedir.

⁷³³ Gündüz Aktan, “Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu, Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını**, Ankara, 2007, s.133-170

⁷³⁴ Aktan, **agm**, s.133-170

Zorunlu göç, Ermenilere yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak yapılmamıştır. Göçün kendisi de böyle bir saldırı oluşturmamaktadır. Bu gerçek, göçün insanlığa karşı suç olmadığını açıkça göstermektedir. Göç sırasında Ermenilerin hayat şartlarını, yok olmalarına yol açacak şekilde değiştirmek söz konusu olmadığı gibi, göçe tabi tutulan Ermenilere; emniyet kıtalarının, sağlık ekiplerinin refakat ettirilmesi, bunların devlete olan borçlarının silinmesi, savaşmakta olan kendi ordusuna bile yemek çıkaramazken göçe tabi Ermenilere yemek çıkarılması⁷³⁵, gittikleri yerde ev, arazi, iş kurmaları için sermaye, sanatlarının icrası için alet, edevat tahsis edilmesi, geride bıraktıkları mallarının rayiç bedelleri üzerinden satışı için komisyonlar teşkil edilmesi ve satış bedellerinin göç ettirilen Ermenilere ödenmesi gibi tedbirler⁷³⁶ dikkate alındığında, Ermeni nüfus içindeki silahlı elemanların Osmanlı ordusunun güvenliği açısından yarattığı tehlikeleri bertaraf etmeyi amaçlayan göçün, gereken insani şartlar sağlanarak uygulandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu şartlar altında ve haklı bir gerekçeyle uygulanan bir nüfusun başka yere taşınması, devletler hukukuna uygun bir gerekçe oluşturmaktadır. Diğer yandan göç sırasında, aynı bölgede göç halinde bulunan Türk ve Müslüman nüfusta da gıdasızlık ve ilaçsızlık nedeniyle çok sayıda ölümlerin vuku bulması⁷³⁷, Bogos Nubar paşanın Paris Barış Konferansı'ndaki beyanlarından da anlaşılmaktadır.

Tehcirin ve zorla göç ettirmenin; soykırım sözleşmesinde bu suçu oluşturan eylemler arasında yer almadığı⁷³⁸ ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 7. maddesinde “insanlığa karşı suçlar arasında sayıldığı⁷³⁹ hususları da dikkate alındığında Ermeni zorunlu göçünün soykırım olarak nitelendirilebilmesi hukuken mümkün değildir.

Balkan Savaşları'nda bölgenin Türk ve Müslüman halkının katliama maruz bırakılarak bölgeden sürülmesi ve Balkanlardaki kavimlerin bu topraklar üzerinde kendi bağımsız devletlerini kurmalarında yaşanan acı deneyimden çıkarılan ders

⁷³⁵ Halaçoğlu, “**Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)**”, age, s.49

⁷³⁶ Başbakanlık Arşivi 31 Mayıs 1915 (16 Recep 1331) tarihinde Dahiliye, Harbiye ve Maliye Bakanlıklarına gönderilen tamim

⁷³⁷ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷³⁸ Philippe Currat, “Les Crimes contre l’humanite dans le statut de la Cour Pénale International, Bruylant, Bruxelles, Schulthess, 2006, s.256

⁷³⁹ Şeref Ünal, “Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu”, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2011, s.95

ışığında, Ermenilerin de işgalci Rus ordularıyla birleşerek, Türk ve Müslümanların büyük çoğunlukta olduğu doğu bölgesinde soykırım boyutlarında bir etnik temizlik yaparak kendi devletlerini kurma gayretlerini önlemek için zorunlu göçe başvurulmak zorunda kalınmıştır⁷⁴⁰. Bu, özellikle günün şartlarında, devletler hukuku bakımından güvenlik açısından da önemli bir gerekçe oluşturmaktadır.

Olayı daha iyi anlamak için, etnik temizlik, tehcir, mübadele ve zorunlu göç konularını kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Etnik temizliğin de, tehcirin de ilk bakışta bir etnik grubu belli bir toprak parçasından uzaklaştırarak, o toprakta homojen bir nüfus yaratmak amacı taşıdığı görülmekle birlikte biraz ayrıntıya girildiğinde saiki, yöntemi ve coğrafyası arasında önemli farklar bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Etnik temizlik bir tarafın silahlı güçlerinin karşı taraftaki sivil nüfusa saldırmasıyla başlamaktadır. Doğal olarak, kendilerini savunma imkânına sahip olmayan siviller öldürülmekte, yaralanmaktadır. Evleri ve yerleşim birimleri yakılmakta, gıda ve ilaç gibi yardım getirebilecek insani konvoylara izin verilmemekte, eli silah tutabilecek erkekler tutuklanmakta, yaşama şartları çok bozuk kamplara hapsedilmekte veya doğrudan öldürülmektedir. Kadınların sistematik ve kitlesel biçimde ırzına geçilmekte, hedef grubun yaşadığı bölgedeki kültürel değerleri, bu arada dini mabetleri, binaları, kitaplıkları yıkılmakta, yerlerini terk etmedikleri takdirde, sürekli ateş ya da bombardıman altında tutulmaktadır.

Katliamdan kurtulmak isteyen kitleler sürülmek istenen istikamete doğru kaçmakta ve etnik bakımdan temizlenmesi öngörülen bölgenin dışına, daha doğrusu kurulacak devletin olası sınırlarının dışına atılmakta ve bunların geriye dönmesi her ne pahasına olursa olsun engellenmektedir. Etnik temizliğin belli bir aşamasında saldırgan grupta hedef gruba karşı ırkçı nefrete benzer bir duygu hakim olmaya başlamaktadır. Örneğin Sırpların yaptıkları katliam sırasında Boşnaklara "Türk tohumu" denildiği görülmüştür. Geçmiş Osmanlı hakimiyetinin tüm faturası bunlara çıkartılmış, ırza geçmeler yeni hakim ırka ait bir nesil yaratma amacını taşımaya başlamış, bir bölge etnik açıdan homojen hale getirildikten

⁷⁴⁰ Aktan, **agm**, s.133-170

sonra bile erkekler, örneğin Srebrenitsa'da olduğu gibi, büyük gruplar halinde katledilmiş ve 200.000'in üzerinde Müslüman toplu mezarlara gömülmüştür. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi savcısı, Karaciç ve General Mladiç için hazırladığı iddianamede bu nedenlerle 9 kez soykırım suçunun işlendiğini bildirmiştir⁷⁴¹.

Ancak UAD, soykırım suçunu işleyenlerin Yugoslav devlet görevlileri olduğu ve suçun Yugoslav makamlarının bilgisi altında ve emir ve talimatları doğrultusunda işlendiği konusunda kesin kanıt bulunamadığından bahisle olaylardan Yugoslav makamlarının sorumlu tutulamayacağına karar vermiştir⁷⁴².

1877-78 Rus-Türk Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları sırasında Türk ve Müslüman nüfusa yapılanlar, Bosna-Hersek'te Sırp'ların gerçekleştirdiği etnik temizlikle özde uyuşmaktadır. Ancak Balkanlarda Türklere uygulanan etnik temizliğin etkilediği nüfus çok daha büyüktür. İki savaşta ölen Türk ve Müslümanların sayısının 2 milyona vardığı, ülkedışına yani Anadolu'ya tehcire zorlananların sayısının ise 1 milyona yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Ermeni göçünde de zorlama söz konusudur. Ancak göçe zorlama sivil nüfusa saldırı şeklinde olmadığından, yerleşim birimlerinden sökülüp atılmaları için öldürülenler, yaralananlar, ırzına geçilenler, katledilenler, ateş altında tutulanlar, aç bırakılanlar hemen hemen hiç yoktur⁷⁴³. İkinci olarak, göçe tabi tutulanlar, ülke dışına atılmamışlar, ülkenin bir başka yerine yerleştirilmişlerdir. Üstelik bunlara yeni bir yaşam kurabilmeleri için yukarıda özet olarak değinilen ayni ve nakdi yardımlar yapılmıştır.

Diğer yandan Anadolu'da yaşayan Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmalarının yanı sıra, göç öncesinde erkekleri askerde olan çoğunluğunu kadın, çocuk ve ihtiyarların oluşturduğu bir milyondan fazla Türk'ü çeşitli işkencelerle katlettikleri dikkate alındığında göç kararının aslında Ermenilerin, yakınları katledilen Türklerin intikamından kurtarılması ve çıkabilecek bir iç savaşın önlenmesi amaçlarını da sağladığı anlaşılmaktadır.

⁷⁴¹ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁴² Ünal, **age** s.428

⁷⁴³ Aktan, **agm**, s.133-170

Eğer yirminci yüzyılın ilk soykırımı aranıyorsa, bunun 1915-1916 göçü değil, 1912-1913 Balkan Harbi sırasında yapılan etnik temizlik olduğunda kuşku yoktur. Bir bakıma göçe, Rus ordusuyla Ermeni teröristlerin, Balkanlar'dakine benzer bir etnik temizlik ve soykırımı Doğu Anadolu'da yapmalarını önlemek için başvurulmuştur. Osmanlı istatistiklerine göre Ermeniler göçe tabi bölgedeki toplam nüfusun %16'sını teşkil ediyordu. Şayet göç olmasaydı veya Rusya 1917 sonunda savaşı durdurup, Brest-Litovsk Antlaşması'yla bölgeden çekilmeseydi⁷⁴⁴, bölgedeki nüfus yapısının ışığında, gerçekleştirilecek etnik temizlik Balkan harbinde Türk ve Müslümanların maruz bırakıldığı etnik temizlikten çok daha büyük boyutlara ulaşabilirdi.

Ermeni zorunlu göçünü diğer zorla göç hareketleriyle de kıyaslamak mümkündür. II. Dünya Savaşı sırasında Amerika, ülkenin batısında yaşayan Japonları doğuya taşımış, Bu göçe "üç küçük bombalama olayı ile, saptanamayan bazı radyo sinyalleri neden olmuştur. Pearl Harbor baskınından dört ay geçmiş, Japonya'nın Pasifik'i aşip batı Amerika'yı işgale başlayamayacağı anlaşılmıştır. Buna ne niyetleri ne de güçleri vardı. Yani Amerikan Japonlarının Japon ordusuyla birleşip Amerika'ya karşı silahlı harekâta girişmeleri söz konusu değildi. İlgili Amerikan Temyiz Mahkemesi'nin 18 Aralık 1944'de Korematsu davası hakkında verdiği kararda, 112.000 Japon asıllı kadın, erkek, yaşlı ve çocuğun göçünün, "günün kritik şartlarında", "sadık vatandaşların sadık olmayanlardan ayrılmasının mümkün olmaması karşısında" "casusluk ve sabotajları önlemek" gibi "askeri gereklerle" başka yere taşınmasının gayri hukuki olmadığı hükme bağlanmıştır. "Savaş zamanında tüm Amerikalıların zorluklarla karşılaşmış olması" mazeret olarak gösterilmiş, Amerika'ya sadakat yemini etmeyen 5.000 civarında Japon'un bulunduğu da hatırlatılmıştır. Tümgeneral J.L. DeWitt'in raporlarında Japonlar aleyhine ırkçılık sayılabilecek ibareler yer almış, Japonların doğuya taşınması lehine "lobi" faaliyetinde bulunan yerel grupların da ırkçı iddialar ileri sürdükleri⁷⁴⁵ görülmüştür.

Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu Batı Polonya'daki 15 milyon kadar Alman da, 1945 Potsdam Protokolü'nün XIII. maddesi gereğince

⁷⁴⁴ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁴⁵ Aktan, **agm**, s.133-170

Almanya'ya göçe zorlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılan nüfus mübadelesiyle Türkiye'den Yunanistan'a 900 bin Rum, Yunanistan'dan Türkiye'ye 430 bin Türk gelmiştir⁷⁴⁶.

Bu kişilerin onayı alınmadan zorla yapılan nüfus hareketleri sonunda az sayıda insan öldüğüne kuşku yoktur. 1913-1945 arasında buna benzer 20 mübadele anlaşması yapılmıştır. Barış zamanında yapılan bu göçlerin çok daha düzenli olması ve ulaşım gibi fiziki şartların da elverişli bulunması nedeniyle kayıpların düşük düzeyde kalması⁷⁴⁷, göçlerin zorla yapılmış olduğu gerçeğini değiştirmez.

Kısaca, Ermeni zorunlu göçü, bir grubu, ne grup niteliğiyle ne de başka bir nedenle, yok etmek amacıyla değil, Rus işgal ordularıyla işbirliğine girmiş olan; bu çerçevede kılavuzluk ve casusluk yapan; isyanlar çıkaran; birlikleriyle Osmanlı ordusuna saldıran; lojistik hatlarını kesen; terörist gruplarla Türk-Müslüman yerleşim birimlerine saldırıp katliamlara girişen Ermenileri doğu cephesinden ülkenin güneyine, savaş dışında kalan bir bölgeye taşımak amacıyla yapılmıştır. Ermeni göçünün bu askeri gereklilik yönü, bugün geçerli olan hukuka da uygundur. Kaldı ki göçe başvurulmasaydı, Rus ordusuyla birleşen Ermeni güçleri, Balkanlar'daki gibi, çoğunluktaki Türk-Müslüman nüfusu soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle bertaraf ederek, kendi devletlerini kuracaklardı. Ermeni göçünün nedeni açık ve kesin biçimde askeri ve Türk-Müslüman nüfusun güvenliği açısından da siyasiydi ve bu haliyle göç ne soykırım suçu, ne de insanlığa karşı suç oluşturmaktadır⁷⁴⁸.

Ermeni isyanları peşinden gelen göç kararının hukuksal niteliğinin anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nda ve diğer devletlerde isyan ve casusluk fiillerine uygulanan cezai yaptırımların gözden geçirilmesinde yarar vardır.

⁷⁴⁶ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁴⁷ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁴⁸ Aktan, **agm**, s.133-170

Bir milletin haksız bir saldırıya karşı kendini savunması, sadece sahip olduğu bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir⁷⁴⁹. Suç oluşturan bu tür eylemler işlendiği zaman yürürlükte olan hukuka göre değerlendirilmelidir⁷⁵⁰.

Ermenilerin eylemleri 1858 tarihli Kanunname-i Hümayun (Osmanlı Devleti Ceza Kanunu)'na göre açıkça suç sayılan fiillerdir. Söz konusu kanunun 48 maddesinde düşmanla silahlı olarak işbirliği yapanların, 49. maddesinde yabancı devletleri kendi devleti aleyhine düşmanlığa ve savaşa kışkırtanların ve onlarla, ya da memurlarıyla haberleşenlerin ve bu amaçla fesat çıkaranların, 52. maddesinde devletin gizli bilgilerini ve askeri harekâtını yabancı devlet memurlarına bildirenlerin, 55. maddesinde vatandaşları devleti aleyhine isyana teşvik eden, isyana teşebbüs eden ve isyan çıkaranların, 56. maddesinde Osmanlı halkından bir bölümünü diğeri aleyhine silahlandırarak çatışmaya tahrik edenlerin cezasının idam olduğunu⁷⁵¹ belirtmektedir. İlgili kanunun diğer maddelerinde de benzer hükümler yer almıştır.

Ermeni olayları sırasında ilgili devletlerin anayasa ve ceza kanunlarında da Osmanlı Devleti Ceza Kanunu'na benzer, hatta daha ağır hükümler yer almıştır.

Bu kapsamda 1871 tarihli **Almanya** Ceza Kanunu'nun 81-93. maddelerinde; ülkenin tamamını veya bir kısmını kuvvet kullanarak yabancı devlet hakimiyetine sokmak, ülkenin bir kısmını bölerek Almanya'dan bağımsız bir devlet kurmak, ülkenin bir kısmını bölerek Almanya'ya bağımlı özerk bir yönetim kurmak, bir devleti Almanya ile savaşa kışkırtmak, düşmana yardım etmek, casusluk ve savaşta Alman ordusu aleyhine çalışmalar yapmak vatana ihanet kapsamında kabul edilmiştir. Ermeniler Almanya Ceza Kanununun 81-93. Maddeleri arasında sayılan fiillerin tamamını işlemişlerdir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda ise 27.05.1852 tarihli Ceza Kanununun 98. Maddesinde anayasa ve yönetim şeklinin kuvvet kullanılarak değiştirilmesi, devlet ülkesinin bir kısmının bölünmesi, dışarıda devlete karşı

⁷⁴⁹ Vattel'den naklen, Avra Constantinou, "The Right of Self Defence under Customary International Law and Article 51 of the UN Charter", Athenes /Bruxelles, 2000, s. 52

⁷⁵⁰ Ünal, "Uluslararası Hukuk Açısından...", "age", 2011, s. 87

⁷⁵¹ Ünal, "age", 2011, s.87-88

tehlike yaratarak veya içeride bir savaşı teşvik ve tahrik ederek devletin iç güvenliğini ve barışı bozmak vatana ihanet kapsamında değerlendirilmiş⁷⁵² ve 59. Maddede bu suçları işleyenlerin, planlayanların ve teşvikçilerin idam edilmesi öngörülmüştür⁷⁵³. İsyan eden Ermeniler, Avusturya Ceza Kanunu'nun 98. Maddesinde sayılan suçların tamamını işlemiştir.

03.03. 1881 tarihli **Hollanda** Ceza Kanununun 92-96. Maddeleri arasında krala, devlet ülkesine ve ulusal meclis ve üyelerine karşı yapılan saldırılar vatana ihanet olarak kabul edilmiştir. Gerek bu suçlar, gerekse ülkenin tamamını veya bir kısmını yabancı devlet hakimiyetine sokmak veya ülkeyi bölmek amacıyla işlenen suçlarda müebbet hapis ile 15 yıl hapis arasında cezalar öngörülmüştür, savaş sırasında düşmana yardım etmek, devleti düşmana karşı zayıf duruma düşürmek, ordu ve donanma hakkında düşmana bilgi vermek, casusluk yapmak gibi fiiller⁷⁵⁴ ağır suçlar arasında yer almıştır⁷⁵⁵. Hollanda Ceza Kanununda kral kelimesinin yerine padişah sözcüğü yazılacak olursa kanunda sayılan fiillerin tamamı Ermeni isyanları ile örtüşmektedir.

4.2.1853 tarihli **İsviçre** Ceza Kanununun 2. bölümünün 1. başlığında devletin güvenlik ve huzuruna ilişkin hükümler, 3. başlığında ise devletin anayasal düzen ve iç güvenliğine ilişkin hükümler yer almıştır ve devletin ülkesinin tamamını veya bir bölümünü yabancı devlet hakimiyeti altına sokulması vatana ihanet⁷⁵⁶ olarak kabul edilmiştir⁷⁵⁷. Bu kapsamda İsviçre Ceza Kanunundaki vatana ihanet hükmü de Ermeni isyanları ile örtüşmektedir.

22.5.1902 sayılı **Norveç** Ceza Kanununun 94. Maddesi vatana ihanet için kurulan bir komploya katılmak, halkı vatana ihanete teşvik etmek, vatana ihanet ederek yabancı bir güçle işbirliği yapmak ve vatana ihanet amacıyla silahlı birlik oluşturmak ve yabancı devletlerle ülke çıkarları aleyhine anlaşma yapmayı vatana ihanet kapsamında değerlendirmiştir⁷⁵⁸. Norveç Ceza kanununda yer alan söz

⁷⁵² Horst Brune, Hochverrat und Landesverrat, in rechtsvergleichender Darstellung auf Grund der neuesten strafrechtlichen Entwicklung Breslau Neukirsch, 1937, s.64

⁷⁵³ Ünal, "Uluslararası Hukuk Açısından...", **age**, 2011, s. 90

⁷⁵⁴ Brune, **age**, s.83

⁷⁵⁵ Ünal, **age**, s. 90-91

⁷⁵⁶ Brune, **age**, s.83

⁷⁵⁷ Ünal, **age**, s. 90-91

⁷⁵⁸ Brune, **age**, s.86

konusu fiiller Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü fiillerle birebir örtüşmektedir.

İngiltere'nin 1315 sayılı vatana İhanet konulu kanununda savaş çıkırtkanlığı yapmak, isyan düzenlemek, düşmanı eylemli olarak desteklemek vatana ihanet kapsamında kabul edilmiş⁷⁵⁹, ayrıca yabancı bir ordu komutanının İngiltere'ye karşı saldırıya teşvik edilmesi de aynı suç kapsamında sayılmıştır⁷⁶⁰. Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan eden ve Yeşilköy önlerine kadar gelen Rus ordu komutanı Grandük Nikola'yı karargâhına giderek ziyaret etmesi ve Bab-ı âli'ye kabul ettirilecek Ayastefanos Antlaşması'nda Ermeniler lehinde hüküm koydurmak için teşebbüste bulunması İngiltere'nin vatana ihanet kanunu hükümleriyle birebir örtüşmektedir. Ancak İngiltere, Lozan Konferansı süresince Ermeni sorununu bir baskı aracı olarak kullanmış ve Ermeniler için Türk topraklarından bir yurt sağlama girişiminde bulunmuştur.

22.10.1810 tarihli **Fransa** CezaKanununun 86. Maddesinde devlet başkanına karşı suikasta teşebbüs etmek ve halkı devlete karşı silahlı ayaklanmaya tahrik ve teşvik etmek,78. ve 81. maddelerinde ise askeri sırların ifşası ve ordunun savunma mevzileri, planları hakkında düşmana bilgi vermek, yabancı güç mensuplarıyla haberleşmek vatana ihanet suçları kapsamında sayılmış ve söz konusu fiiller için derecesine göre hapis cezasından idama kadar varan cezalar öngörülmüştür. Ermenilerin Sultan Abdülhamit'e suikast teşebbüsü Fransa Ceza Kanununda idamla cezalandırılan bir fiildir. Benzer şekilde ordunun ikmal yollarının kesilmesi, erzakının zehirlenmesi, ordunun planları hakkında düşmana bilgi verilmesi idamı gerektiren suçlar arasındadır. Sarıkamış'ta şehit olan ve 60.000-90.000 arasında gösterilen askeri kayıpların en önemli sebeplerinden birisi Ermenilerin Rus ordusuna kılavuzluk ve casusluk yapmasınedeniyle ortaya çıkmıştır. Kendi Ceza Kanununda söz konusu fiiller için idama kadar varan cezalar öngören Fransa, isyan çıkaran Ermenilerin affedilmeleri için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmakla kalmamış, isyancı Ermenilere Marsilya ve Paris'te sığınma hakkı tanımış ve Fransa'daki "Sığınmacı Ermenilere Yardım Komitesi" Osmanlı Devleti'nden Marsilya'ya gelen

⁷⁵⁹ Ünal, **age**, s. 92

⁷⁶⁰ Brune, **age**, s.102

Ermenilere yardımlarda bulunmuştur. Fransa, daha da ileri giderek suç işleyen Osmanlı Devleti vatandaşı Ermenileri, Fransız vatandaşlığına da kabul etmiştir⁷⁶¹.

1889 tarihli **İtalya** Ceza Kanununda; ülkenin tamamını veya bir kısmını yabancı devlet hakimiyetine sokmak, devletin bağımsızlığını ihlal etmek, ülkenin bir kısmını bölmek ve devletin üniter yapısını ortadan kaldırmak⁷⁶² vatana ihanet suçu sayılmıştır⁷⁶³.

Yukarıdan beri incelediğimiz o dönemde mevcut devletlerin tamamının ceza kanunlarında Ermenilerin işlediği fiiller vatana ihanet kanunu kapsamına girmekte ve bu suçları işleyenler için idam cezası öngörülmektedir. Hal böyle iken Osmanlı Devleti'nin bunların elebaşlarına idam cezası vermek yerine yabancı devletlerin baskısıyla çoğu kez bunları affetmesi ve yabancı ülkelere gidişlerine izin vermesi büyük bir basiretsizlik örneğidir ve isyancı Ermenilerin işlediği suçların benzerlerini ve hatta daha hafiflerini bile idamla cezalandıran ülkelerin Osmanlı Devleti'nin aldığı göç kararını soykırım olarak nitelendirmeleri düşündürücüdür.

Tehcir veya nakil bireylerin ikamet ettikleri yerlerden, iradeleri dışında ve baskı altında başka bölgelere gönderilmesini ifade etmektedir. Tehcir bu tür nakillerin uluslararası sınırların ötesine yapılması halinde söz konusudur⁷⁶⁴. Tehcirin hukuka aykırı sayılabilmesi için tehcirin veya naklin güvenlik veya askeri zorunluluk gibi saikler olmaksızın yapıldığının kanıtlanması gerekmektedir⁷⁶⁵. Uluslararası hukukun bir ülkeyi işgal eden devlete bile halkın güvenliğinin sağlanması ve askeri ihtiyaçlar nedeniyle işgal ettiği bölge halkını bölgeden tamamen veya kısmen çıkartma hakkı tanıdığını gözönüne aldığımızda Osmanlı Devleti'nin kendi askeri harekâtını sekteye uğratan ve düşmanla işbirliği yapan vatandaşlarını harekât alanı dışına çıkarması işgal kuvvetlerine tanınan hakkın yanında çok hafif kalmaktadır.

⁷⁶¹ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası", **Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/4 Fall 2010, s. 846-847

⁷⁶² Ünal, **age**, s. 93

⁷⁶³ Brune, **age**, s.121

⁷⁶⁴ William A.Schabas, " **The UN International Criminal Tribunals**", Cambridge University Press, 2007, s. 252

⁷⁶⁵ Ünal, **age**, s. 96

BM Soykırım Sözleşmesi kapsamında konu incelendiğinde Ermeni göçünün BM Soykırım Sözleşmesinde belirtilen soykırım suçunun ne maddi unsurunda (Actus Reus), ne de manevi unsurunda (Mens Rea) sayılan şartlardan hiçbirine uymadığı görülmektedir. Her şeyden önce göç kararı sadece Gregoryen mezhebine mensup olanlar için uygulanmış, Katolik ve Protestanlar göç kapsamının dışında tutulmuştur. Tek başına bu uygulama bile bir ırkı, grubu yok etme kastı olmadığının göstergesidir. Ayrıca kamu hizmetinde çalışanlar, menfi faaliyeti görülmeyenler ve ülkenin güvenli bölgelerinde yaşayan Ermeniler göçe tabi tutulmamıştır.

Uluslararası Ad Hoc mahkemeler tarafından verilmiş olan yargı kararlarında özel kasıt (dolus specialis) incelemesi öncelikle bir soykırım planının varlığı ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Soykırım planı ile birlikte soykırımın gerçekleşmesi ve bunu gerçekleştirecek soykırım kastının bu planla doğrudan ilgili olması gerekmektedir. Tek başına soykırım planının varlığı bile soykırım suçunu oluşturmamaktadır⁷⁶⁶. Dolayısıyla özel soykırım kastı içermeyen ve devletin bekası amacıyla zorunlu olarak alınmış bulunan göç kararının soykırım olarak nitelendirilebilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Bir suçun soykırım suçu olup olmadığının ortaya konmasındaki bir diğer ölçüt de suçun siyasi gruplara karşı işlenip işlenmediği hususudur. İnsanlığa karşı suçlar her gruba karşı işlenebilirken soykırım suçunun milli, ırkı, etnik ve dini olmak üzere dört gruba karşı işlenmesi mümkündür ve siyasi gruplara karşı işlenen fiiller soykırım kapsamı içine girmemektedir. Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde önce özerklik, sonra bağımsız devlet kurmak için siyasi ve silahlı faaliyetlerde bulunduklarından, siyasi grup niteliğindedir. Bu nedenle Soykırım Sözleşmesinin 2. maddesi tarafından korunan dört grup arasına girmemektedirler. Daha 1880'lerde Hınçaklar siyasi ve silahlı mücadelelerinin amacı olarak Anadolu'nun doğusunda altı vilayeti kapsayan ve "Vilayat-ı Sitte" denen Erzurum, Van, El-Aziz, Diyarbakır, Bitlis ve Sivas'ı kapsayan bölgede bir hayali Ermenistan kurduklarını açıklamışlardı. Vilayat-ı Sitte, günümüzdeki idari taksimata göre Erzincan, Ağrı, Muş, Siirt, Hakkâri, Bingöl,

⁷⁶⁶ Erdem İlker Mutlu, Uluslararası Hukukta Soykırım Kavramı, "Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu", IQ Kültür, Sanat, Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.430

Malatya, Mardin, Amasya, Tokat, Giresun, Ordu, Trabzon'u da kapsamaktadır. Bütün bu faaliyetler, Ermenilerin bağımsızlık için silahlı faaliyette bulunan bir siyasi grup olduğunu açıkça göstermektedir. Bir siyasi gruba karşı mücadelede işlenen suçların, tabii şayet işlenmişse, hukuken soykırım tanımına girmeyeceği ise açıktır⁷⁶⁷.

Diğer yandan Osmanlılarda Nazilerin Yahudilere karşı duyduğu antisemitizme benzer ırkçı bir nefret bulunmadığından göç, Ermenileri, grup niteliğiyle yok etme saikiyle yapılmamıştır⁷⁶⁸. Göç kararı, Ermenilerin Rus işgal ordularıyla birleşip Osmanlı ordularına karşı harekâtını önlemek ve “Vilayat-ı sitte” denen doğu bölgesindeki nüfusun %84'ünü oluşturan Türk ve Müslümanları, Balkanlar'daki gibi soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle yok etmesine engel olmak için alınmıştır.

Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus Ermeni göçünün 1915-1916 yıllarında uygulanmış olması, BM Soykırım Sözleşmesi'nin ise 1948 yılında çıkarılmış olması hususudur. Ceza hukukunun temel hükmü olan “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi gereğince⁷⁶⁹ kanunlar yürürlük tarihlerinden sonraki olay, işlem ve eylemlere uygulanabilirler. Aynı şekilde yürürlükten kaldırılan bir hukuk kuralı da yeni kuralın yürürlüğe girmesinden sonraki olaylara uygulanmaz. Dolayısı ile ilk kez 1948 yılında tanımı yapılan ve belli sayıda ülkenin onaylamasını müteakip 1951 yılında işlerlik kazanan soykırım fiilinin cezalandırılmasına ilişkin BM sözleşmesinin 1915 yılına götürülerek Ermeni göçü olayına uygulanması hukuken mümkün değildir. Kaldı ki Ermeni göçü soykırım sözleşmesinin yürürlüğe girdiği tarihten sonra vuku bulmuş olsa bile yukarıda izah edildiği üzere ne maddi, ne de manevi unsurları yönünden zorunlu göçün soykırım olarak nitelendirilebilmesi mümkün değildir. Bu gerçeği çok iyi bilen Ermenistan devleti, Ermeni diasporası ve onları destekleyen ülkeler sözde soykırımın Türkiye Cumhuriyeti yönetimine kendi rızası ile kabul ettirilmesi gibi kendileri açısından son derece akılcı, ancak Türkiye Cumhuriyeti için son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir yolu izlemektedirler. Ermenilerden özür kampanyası gibi faaliyetler hep bu amaca yönelik çabalarlardır. Söz konusu çabalara destek verenlerin bu çabaların arka

⁷⁶⁷ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁶⁸ Aktan, **agm**, s.133-170

⁷⁶⁹ Ünal, **age**, s.401

planını görmeleri önem taşımaktadır. Ancak aşağıda soykırımla ilgili maddesi verilen 26.09.2004 tarihinde yayınlanan ve **EK-4'de** metni sunulan 5237 sayılı kanun, yukarıda değinilen Türkiye Cumhuriyeti yönetimine ileride kendi rızası ile soykırımın kabul ettirilmesinin hukuksal aracı olarak kullanılabilecek bir yasa izlenimi vermektedir.

Söz konusu kanunda soykırımın tanımı yapıldıktan sonra soykırım ve insanlığa karşı suçların neler olduğu maddeler halinde belirtilmiş ve kasten öldürme suçunun işlenmesi halinde ağırlaştırılmış müebbet hapse, kanunda sayılan diğer fiillerin işlenmesi halinde ise, sekiz yıldan az olmamak üzere hapis cezasına hükmolunacağı belirtilmiştir. Ayrıca kanunda yazılı suçları işlemek maksadıyla örgüt kuran veya yöneten kişinin, on yıldan onbeş yıla kadar, bu örgütlere üye olanlara ise beş yıldan on yıla kadar hapis cezası verileceği hükme bağlanmıştır.

Kanunda öngörülen en önemli husus 77. Maddenin (4). Fıkrasında; “Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez” hükmünün yer almış olmasıdır. Bilindiği üzere BM Genel Kurulu “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”ni 9 Aralık 1948 tarihinde kabul etmiştir. Sözleşme 12 Ocak 1951'de yürürlüğe girmiş ve Türkiye sözleşmeye 31 Temmuz 1950 tarihinde katılmıştır. Dolayısı ile söz konusu sözleşmenin kabulünden önceki tarihlere ilişkin olaylara uygulanması hukuken mümkün olmamaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi kabul ettiği 5237 sayılı kanunla “soykırım suçlarında ve insanlığa karşı işlenen suçlarda zaman aşımının işlemeyeceği” hükmünü getirmiş olması ileride Ermenilerin Türk Ceza Kanunu'nu gerekçe göstererek yeni davalar açmalarına ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi çıkardığı kanun üzerinden mahkûm ettirmelerine neden olabilecektir.

4.2. Birinci Dünya Harbi ve Sonrasında Ermeniler Tarafından Katledilen ve Mülteci Durumuna Düşürülen Türkler

Birinci Dünya harbi yıllarında ve takip eden süreçte kendi devletine ihanet ederek düşman tarafına geçen ve düşman kuvvetleri ile birlikte kendi ülkesinde yaşayan masum sivil halkı katlettiği için göç ettirilen Ermenilerin kayıplarına ilişkin

olarak her gün birçok haber, kitap, film gündeme taşınarak Osmanlı Devleti'nin haklı olarak başvurduğu göç uygulaması bir soykırım olarak sunulurken, göç kararının alınmasında en önemli neden olan Ermenilerin, Türklere ve özellikle masum sivil halka karşı uyguladıkları ve soykırım olarak adlandırılabilir toplu katliamdan hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir.

Justin McCarty'nin tespitlerine göre 1914-1922 yılları arasında Ruslar ve Ermeniler tarafından Türkiye'nin doğu vilayetlerinde öldürülen Türklerin sayısı 1.189.132 kişi olup bunların illere göre dağılımı şu şekildedir⁷⁷⁰ :

VİLAYET	KATLEDİLEN NÜFUS	KAT. NÜFUS ORANI
VAN	194.167	% 62
BİTLİS	169.248	% 42
ERZURUM	248.695	% 31
DİYARBAKIR	158.043	% 26
MAMURAT-İL AZİZ	89.310	% 16
SİVAS	186.413	% 15
HALEP	50.838	% 9
ADANA	42.511	% 7
TRABZON	49.907	% 4
TOPLAM	1.189.132	% 24

McCarty tarafından verilen rakamlar incelendiğinde Erzurum vilayetinin Müslüman halkının %31'inin, Bitlis vilayetinin Müslüman halkının %42'sinin, Van vilayetinin Müslüman halkının ise % 62'sinin Rus ve Ermeniler tarafından katledildiği ortaya çıkmaktadır.

Öldürülen Türklerden 518.105'inin Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda belgeleri⁷⁷¹ mevcuttur.

⁷⁷⁰ Justin McCarty, “Ölüm ve Sürgün”, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Yayınları, Ankara, 1995, s. 273 ; Haluk Selvi, **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa**, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006, s.102

⁷⁷¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nın “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919) ve Cilt-II (1919-1921), Ankara, 2001, s. 1054

Türkiye coğrafyasındaki katliamın yanı sıra, Trans Kafkasya’da (Bakü, Gence, Tiflis, Kutaisi, Kars ve Erivan(Revan) bölgelerinde) Ruslar ve Ermeniler 413.000 Türk’ü katletmiştir. Halen Ermenistan’a başkentlik yapan ve 1828 yılına kadar Revan Türk Hanlığının merkezi olan Erivan bölgesinde 1914 yılı itibariyle 270.000 Türk yaşarken bu rakamın 1926’da SSCB’nin yaptığı resmi nüfus sayımlarında 89.000’e indiği tespit edilmiştir. Yani bölgedeki Türk nüfusunun % 67’si yok olmuştur. Benzer şekilde 1897 yılı itibariyle 145.582 Türk’ün yaşadığı Kars ilinin nüfusu 1922 yılı sayımlarında 73.959 kişiye düşmüştür. Yani bölgedeki Türk nüfusunun %51’i yok olmuştur. Kars bölgesine Kafkaslardan mülteci olarak gelenlerin sayısı ise 243.744 kişidir⁷⁷².

1914-1922 yılları arasında Anadolu coğrafyasında katledilen 1.189.132 Türk ve Müslümana, Trans Kafkasya’da katledilen 413.000 Türk ve Müslüman eklendiğinde Rus ve Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanların sayısı 1.692.132’ye ulaşmaktadır.

Nitekim 4 Haziran 2009’da ABD’nin Huffpost World adlı gazetesinde bir makale yazan ABD eski Başkanı Reagan’ın danışmanı Bruce Fein: *“Beyaz Saray araştırma yaptı, Ermenilerin 2 milyon Müslüman Osmanlı’yı katlettiği ortaya çıktı. Ermeniler, kendi arşivlerini açmıyor, çünkü bu gerçeğin ortaya çıkmasını istemiyor...”* ifadesiyle yukarıdaki rakamların da üzerinde Türk ve Müslümanın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler tarafından katledildiğini teyit etmiştir.

ABD Başkanı Ronald Reagan’ın hukuk danışmanlığını yapan ve Reagan’ın başkan olduğu 1981’de bu konunun Beyaz Saray tarafından araştırıldığını ve Ermeni iddiaların asılsız olduğunun belgelendiğini söyleyen Bruce Fein’in ifadeleri aşağıdadır ⁷⁷³.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun azınlıklara karşı “müthiş” sayılabilecek bir özen gösterdiği gerçeğini unutmamak gerekir. Azınlıklar, kendi dini özgürlüklerini ve hayatlarını son derece rahat bir şekilde sürdürdü. Ermeni terör çeteleri Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ve Rusya ile birlikte Osmanlıları öldürdü. Bu

⁷⁷² McCarty, **age**, s. 273 ; Selvi, **age**, s.102

⁷⁷³ Bruce Fein , “Lies, Damn Lies And Armenian Deaths”, Huffpost World, June 4, 2009

rakamın 2 milyon civarında olduğu bir gerçek. Ermeni kayıplarının ise 500 bin civarında olduğu araştırmalarla kanıtlandı. Burada asıl önemli konu, Ermenilerin ihanetidir. Osmanlı da kendisini savundu. Özellikle ABD’de yaşayan Ermeniler, soykırım yalanı ile büyük menfaat sağlıyor. ABD yönetimi de büyük paralar döndüğü için Ermenileri karşısına almak istemiyor. Ermeniler ısrarla kendi arşivlerini açmıyor. Çünkü yıllardır soykırım yalanı ile dönen getirimi kaybetmek istemiyorlar. Arşivler açıldığı anda gerçek ortaya çıkacak” .

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 2 milyon kadar Türk ve Müslümanın katledilmesinin yanı sıra şehirler, kasabalar ve köyler de Ruslar ve Ermeniler tarafından haritadan silinmek istenmiştir. Savaştan önce Van’da bulunan 3.400 Müslüman evinden sadece üçü ayakta kalabilmiş, Bitlis’te bulunan 6.500 Müslüman evinin ise tamamı yok edilmiştir. Köylerin durumu da şehir merkezlerinden farklı değildir. Savaştan önce Van’da bulunan 1.373 Müslüman köyünden sadece 350’si kullanılır durumda idi. Diğer 1023 köy ise Rus ve Ermeniler tarafından yerle bir edilmiştir ⁷⁷⁴.

Üstelik katledilen Türk ve Müslümanların durumu zorunlu göç sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin durumundan çok farklıdır. Ermenilerden ölenlerin çok büyük bir bölümü salgın hastalıklar, yol şartları gibi sebeplerle hayatını kaybederken, Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanlar ırkçı bir saldırının kurbanı olarak ve bir etnik gurubu yok etmek kastıyla ve ağır işkenceler altında yok edilmiştir.

Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni milletvekilleri, devlet kademesindeki diğer yetkililer, Patrikhane, kilise papazları ve yabancı konsolosluk mensupları gizliden gizliye Ermenileri teşkilatlandırma ve silahlandırma faaliyetlerini yönetirken, komiteciler ve bunların teşkil ettiği çeteler de gönüllü alayları, öğretmenler, papazlar, ticaret ve sanayi erbabı ve Ermeni halkının önemli bir kısmı tarafından gerçekleştirilen ⁷⁷⁵ isyan ve katliamın öncesinde Komiteler tarafından köylere kadar iletilen 16 maddelik talimatın 6. Maddesinde ; “ *Cephe gerisinde 2 yaşına kadar olan bütün Müslümanlar görüldükleri yerde katledileceklerdir*” ifadesi yer

⁷⁷⁴ McCarty, **age**, s. 273

⁷⁷⁵ Süslü, **age**, s.102-103

almaktadır⁷⁷⁶. Ermeniler tarafından Türk ve Müslümanlara uygulanan katliam örneklerine bakıldığında Ermenilerin uygulamada bu talimatın bile ötesine geçerek kundak bebeklerini, hatta anne karnındaki ceninleri bile katlettikleri görülmektedir. Söz konusu fiillerin önceden talimata bağlanmış olması bu fiillerin “insanlığa karşı suç” kavramı içinde yer alan “*savaş öncesi ve savaş sırasında sivil halkın kasıtlı olarak öldürülmesi, toplu olarak yok edilmesi*” fiilleriyle ve soykırım suçunu tanımında yer alan “bir grubun veya mensuplarının kasıtlı bir biçimde öldürülmesi, imhası veya yok edilmesi fiilleriyle bire bir örtüştüğünü göstermektedir.

Soykırım fiilinin oluşup oluşmadığının belirlenmesinde en önemli ayraç olan maddi ve manevi unsurlarının yani planlı bir cürüm kastı olup olmadığının en kolay ispatı; suçu işleyen iletişim organları aracılığı ile yaptığı konuşmaları ve açıklamaları ile plan, parti programı gibi yazılı belgeler⁷⁷⁷, yani kaydedilmiş metinler ve/veya görüntüler gibi kanıtların bulunmasıdır⁷⁷⁸. Yukarıda 6. Maddesi verilen ve Ermeni komite liderleri tarafından şehirlere kadar gönderilen 15 maddelik talimat, Ermenilerin Türk ve Müslümanlara karşı giriştikleri eylemlerin önceden hazırlanmış plana göre icra edildiğini göstermektedir ve bu yönüyle soykırım suçu tanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Diğer yandan zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler devlet tarafından katledilmemiş, işkenceye tabi tutulmamış, bunların ırzına geçilmemiş ve aç bırakılmamıştır. Oysa Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanlar planlı olarak katledilmiş, 7 yaşından küçük kız ve erkek çocukların⁷⁷⁹ ve 80 yaşındaki ihtiyarların bile ırzlarına geçilmiş⁷⁸⁰ ve bunların büyük bir bölümü işkence ile öldürülmüştür.

Zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilere devlet yemek çıkartırken, Ermeniler bölgedeki yabancı devlet temsilcilerinin baskısı nedeniyle katletmeye muvaffak

⁷⁷⁶ Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/2, Klasör 528, Dosya, 2061, Fihrist 21, No: 4/3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28, No: 1/131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1, No: 4/3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-25

⁷⁷⁷ Schabas, *age*, 2000, s. 222

⁷⁷⁸ Ebru Çoban, “Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), s. 52.

⁷⁷⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı’nın “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919) ve Cilt-II (1919-1921), s. 18

⁷⁸⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı’nın “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919), s. 142

olamadıkları için esir almak zorunda kaldıkları Türk ve Müslümanlara zehirli buğdaydan yapılmış ekmek yedirmek⁷⁸¹ suretiyle zaman içinde katletmişlerdir.

Osmanlı Devleti göç ettirilen Ermenilere karşı ırkçı bir nefret saikiyle hareket etmemiş, nitekim Katolik ve Protestan Ermeniler ile kamu hizmetlerinde çalışan ve menfi faaliyetleri görülmeyen Ermenileri göç kapsamı dışında bırakmıştır. Oysa Ermeniler Türk ve Müslümanları camilere doldurarak camileri ateşe vermek suretiyle yakarak katletmişler, öldürdükleri Türk ve Müslümanların cesetlerini köpeklerle yedirmişlerdir⁷⁸². Söz konusu fiil soykırım suçu içinde yer alan dinsel ve ırkçı nefretin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yukarıda yapılan incelemeler kapsamında Ermenilerin 1. Dünya Harbi öncesinde ve harp sırasında Türk ve Müslümanlara karşı işlediği fiiller, o dönemde soykırım fiilinin tanımı yapılmamış olduğundan “katliam ve mezalim” sözcükleriyle ifade edilmekle birlikte BM Soykırım Sözleşmesi’ndeki soykırım tanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Diğer yandan katledilen Türk ve Müslümanların yanı sıra yörenin Müslüman nüfusunun önemli bir bölümü de katliamdan kurtulabilmek için topraklarını terk etmek zorunda kalmış ve mülteci durumuna düşürülmüştür. Justin McCarty’nin nüfus istatistiklerinden yaptığı tespitlere göre göç ettirilen Türk ve Müslümanların bölgelere göre durumu aşağıda gösterilmiştir⁷⁸³:

⁷⁸¹“Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919) s.12

⁷⁸² “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919) s.2

⁷⁸³ McCarty, “Ölüm ve Sürgün”, *age*, s. 265

BULUNDUĞU BÖLGE	GÖÇ ETTİĞİ YER	GÖÇ EDEN NÜFUS
TRABZON-ERZURUM DOĞUSU	SAMSUN	79.100
ERZURUM	SİVAS	300.000
ERZ.DOĞUSU-GÜNEYİ VE VAN	MAMURAT-ÜL AZİZ	80.000
VAN-BİTLİS	DİYARBAKIR	200.000
ARA TOPLAM		659.100
ÇEŞİTLİ BÖLGELERDEN	DİĞER İLLERE	43.800
GENEL TOPLAM		702.900

O dönemde bölgenin Müslüman nüfusunun 2.300.000 kişi olduğu dikkate alındığında Müslüman nüfusunun %30'5'inin Rus ve Ermeniler tarafından mülteci durumuna düşürüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti Muhacirin Nezareti'nin raporu ise 1. Dünya Harbi'nin son günlerindeki Müslüman göçmenlerin sayısını 868.962⁷⁸⁴ olarak göstermektedir. Bu rakam bölgedeki Müslüman nüfusun %37,78'ine karşılık gelmektedir.

Göçe maruz kalan Türk ve Müslümanların sayısı konusunda son dönemde önemli bir belge daha ortaya çıkarılmıştır. Erzincan ili Kemah ilçesine bağlı Kerer köyünün tarihi konusunda araştırma yapan Kenan Mutlu Gürses ve Emin Kutluğ'un Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivinde bulduğu 7 Haziran 1919 tarihli belgede;

“Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van vilâyetleriyle Erzincan sancağı ahalisinden bir milyonu geçen Türk ve Müslümanın her türlü sağlık ve hayat şartlarından mahrum olarak iç bölgelere doğru göçmek mecburiyetinde kaldığı, her geçen gün şiddetlenen saldırılar ve göçler sonucunda İslâm mültecilerden 701.166 kişinin öldüğü, söz konusu miktarın hükümetin resmî kayıtlarına dayandığı, resmî kayıt dışında kalan tahminen 300.000'e yakın Müslüman nüfus da ilave edildiğinde yukarıda belirtilen dört vilâyetle bir sancak halkından ölenlerin sayısının bir milyona ulaştığı” belirtilmekte ve İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'na hem Türk hem de Ermeni ve Rum göçmenlerin savaştan önceki yerlerine geri dönebilmeleri için demiryollarından ücretsiz olarak istifade etmeleri

⁷⁸⁴ McCarty, “Ölüm ve Sürgün”, *age*, s. 265 ; Arnold J. Toynbee, “The Western Question in Greece and Turkey” “A study in the Contact of Civilizations, Boston and New York, 1922, s. 191

önerilmektedir⁷⁸⁵. Dikkat edilirse bunlar sadece 4 vilayet ile bir sancak halkından göç edenlerin sayısıdır. Harp alanı içinde kalan diğer bölgelerden göç eden halkın miktarı da bunlara eklendiğinde Müslüman göçmenlerin sayısı 1.500.000 kişiye ulaşmaktadır(bölgedeki Müslüman nüfusun%65'i). Bunlar Rus ordusunun ve Ermeni çetelerinin saldırılarından canlarını kurtarabilmek için göç etmek zorunda kalan insanlardır ve bunların çok büyük bölümü göç sırasında Ermeni çetelerinin saldırıları sonucunda işkenceyle katledilmiştir.

Söz konusu fiiller Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 7/1. maddesinde;”İnsanlığa Karşı Suç” tanımı içinde yer alan ve *“halkın sürülmesi, ya da zorla nakli ve öteki insanlık dışı muameleler”* şeklinde sayılan fiillerle ve “Savaş Suçları” kapsamında yer alan *“hukuka aykırı biçimde sürgün ya da nakil”* fiiliyle örtüşmektedir.

Yukarıda belgeleriyle ortaya konulan bütün bu bilgiler Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Anadolu’da ve Kafkasya’da bir Ermeni soykırımı değil, ama bir Türk soykırımı yaşandığını göstermektedir. Ancak suçluyu mazlum yerine koyma konusunda oldukça başarılı olan Ermeniler uluslararası toplumu Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığı yalanına inandırmak konusunda fazla bir güçlkle karşılaşmamış, altı asır Türk korkusuyla yaşayan batı ülkeleri ise zaten inanmaya hazır oldukları bu yalanı bahane ederek Türkleri soykırımla suçlayan kararları parlamentolarında kabul etmeye, hattâ “soykırım olmamıştır” denmesini suç kabul eden yasaları geçirmeye başlamıştır.

⁷⁸⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı: 2487/10, 8 N.1337 (7 Haziran 1919)

4.3. Ermeni Soykırımını Tanıyan Kuruluşlar, Devletler, Eyaletler ve Özerk Bölgeler

4.3.1. Ermeni Soykırımını Tanıyan Kuruluşlar

Ermeni soykırımını tanıyan kuruluşlar ile bu kuruluşların tanıma kararını aldıkları tarihler yıl olarak aşağıda gösterilmiştir:

1. Avrupa Konseyi (1998, 2001)
2. Avrupa Parlamentosu (1987, 2000, 2002, 2005)
3. Dünya Kiliseler Konseyi (1983)
4. İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi(2006, 2010)
5. YMCA (Hristiyan Genç Erkekler Birliği Avrupa Birliği (2002)
6. Permanent Peoples' Tribunal (1984)
7. Mercosur (Arjantin, Uruguay, Paraguay, Brezilya, Bolivya, Venezüella İşbirliği Örgütü (2007)

Bu kuruluşların biri hariç diğerlerinin tamamı yurt dışındaki kuruluşlardır. Yurt dışındaki kuruluşların Ermeni tezlerini gerçeklerden uzak biçimde tek yanlı olarak desteklemeleri anlaşılabilmektedir. Ancak bu kuruluşlardan biri Türk kuruluşudur ve Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Bu kuruluş İHD (İnsan Hakları Derneği)’dir.

17 Temmuz 1986 tarihinde kurulan ve merkezi Ankara’da bulunan derneğin çoğunluğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde olmak üzere 29 ilde şubesi ve üç temsilciliği bulunmaktadır. İnsan hakları savunuculuğu söyleminin sağladığı gizlenme ortamında Türkiye’deki ayrılıkçı hareketleri desteklediği resmi sitesinde yer alan bildiri ve raporlarda açıkça görülen derneğin İstanbul Şubesi’nin 24 Nisan 2010 tarihinde aldığı kararda 24 Nisan 1915’te Ermeni Komitecilerin tutuklanma kararı açıkça eleştirilmekte ve Türkiye’nin Ermeni soykırımı yaptığı ifade edilmektedir. İHD 24 Nisan 2014’de yayınladığı bildiride de Osmanlı Devleti’nin Ermenileri katliama tabi tutmasının yanı sıra kiliselerini topa tutarak ve

dinamitleyerek yıktığını, Anadolu'da artık Ermeni okullarından hiçbirinin kalmadığını⁷⁸⁶ öne sürmüştür.

4.3.2. Ermeni Soykırımını Tanıyan Devletler

Bugüne kadar 23 devlet Parlamentolarında Ermeni soykırımı iddialarını tanıyan kararlar almıştır. Bu devletler ile soykırım kararını aldıkları tarihler aşağıda gösterilmiştir:

1. Arjantin (1993, 2003, 2005, 2007,)
2. Ermenistan (1988)
3. Belçika (1998)
4. Belarus (2004)
5. Kanada (1996, 2002, 2004)
6. Şili (2007)
7. Kıbrıs Rum Yönetimi (1975, 1982, 2007)
8. Fransa (1998, 2000, 2001,)
9. Almanya (2004)
10. Yunanistan (1999)
11. İtalya (2000)
12. Litvanya (2005)
13. Lübnan (1997, 2000)
14. Hollanda (2004)
15. Polonya (2005)
16. Rusya Federasyonu (1995, 2005)
17. Slovakya (2004)
18. Suriye (2014)
19. İsveç (2000, 2010)
20. İsviçre (2003)
21. Uruguay (1965, 2004)
22. Vatikan (2000)
23. Venezüella (2005)

⁷⁸⁶ “Ermeni Soykırımının 100. Yılına Doğru, Yeter! İnkâra Son”, <http://www.ihd.org.tr>, Erişim: 24.04.2014

4.3.3. Ermeni Soykırımını Tanıyan Özerk Bölge ve Eyaletler

Yukarıda belirtilen devletlerin dışında pek çok eyalet, Ermeni tehcirini soykırım olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda ABD'nin aşağıda belirtilen 43 eyaleti Ermeni tehcirini soykırım olarak kabul etmektedir.

1. Alaska	23. Minnesota
2. Arizona	24. Missouri
3. Arkansas	25. Nebraska
4. California	26. Nevada
5. Colorado	27. New Hampshire
6. Connecticut	28. New Jersey
7. Delaware	29. New Mexico
8. Florida	30. New York
9. Georgia	31. Ohio
10. South Carolina	32. Oklahoma
11. Idaho	33. Oregon
12. Illinois	34. Pennsylvania
13. Kansas	35. Rhode Island
14. Kentucky	36. Tennessee
15. North Dakota	37. Utah
16. North Carolina	38. Washington
17. Louisiana	39. Vermont
18. Maine	40. Virginia
19. Maryland	41. Wisconsin
20. Massachusetts	42. Hawaii
21. Michigan	43. Texas
22. Montana	

İngiltere'nin bir parçası olmasına karşın, Galler 2002, 2007 ve 29 Ocak 2010'da Ermeni tehcirini soykırım olarak tanıyan kararlar almıştır.

20 Nisan 2007'de İspanya'nın Bask Özerk Bölgesi'nin Parlamentosu, 25 Mayıs 2011'de ise Katalonya Özerk Bölgesi'nin Parlamentosu Ermeni tehcirini soykırım olarak tanımlayan birer bildirge yayınlamıştır.

Ukrayna'nın Kırım özerk bölgesi 19 Mayıs 2005'de Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almış, daha sonra Kırım'ın İzyum Şehir Belediye Meclisi de, Aralık 2009'da benzer bir kararı kabul etmiştir. Ancak Kırım'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin tepkisi üzerine İzyum Şehir Belediye Meclisi⁷⁸⁷, 26 Mart 2010'da yapılan toplantıda kararı iptal etmiştir.

Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaleti 17 Nisan 1997'de ve 2007'de, Güney Avustralya eyaleti ise 25 Mart 2009'da Ermeni soykırımını tanıma kararı almıştır.

Kanada'nın Quebec eyaleti 2001 yılında Ermeni soykırımını tanıma kararı almıştır.

Brezilya'nın Sao Paulo(2003), Ceará(2006) ve Paraná(2013) eyalet meclisleri Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almıştır.

Bulgaristan'ın Filibe, Burgaz, Eski Zağra (Stara Zagora), Rusçuk, Silistre, Dobriç, Varna ve Pazarcık Şehir Meclisleri Ermeni soykırımını tanıma kararı almıştır.

Suriye'nin Halep ve Deir ez Zor şehir meclisleri ile İran'ın Tahran şehir meclisi ve Hollanda'nın Overijssel şehir meclisi Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almıştır⁷⁸⁸.

⁷⁸⁷ Kırım Haber Ajansı

⁷⁸⁸ Wikipedia, Armenian Genocide, Recognition, http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide_recognition, Erişim: 21 Temmuz 2014

Diğer yandan Azerbaycan, Meksika, Pakistan ve Çek Cumhuriyeti ile ABD'nin Arcansas ve New Mexico eyaletleri ise Ermenilerin Hocalı katliamını soykırım olarak tanıyan kararlar almıştır.

4.4. Ermenistan'ın Türkiye ile İlişkileri, Soykırım İddiaları ile Bağlantılı Hedefleri ve Bölücü Kürtlerle İşbirliği

4.4.1. Ermenistan'ın Türkiye ile İlişkileri ve Batı Ermenistan Hedefi

Ermenistan, SSCB'nin parçalanmasından sonra 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve SSCB'nin resmi dağılma tarihi olan 25 Aralık 1991'de bağımsızlığını resmen kazanmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur⁷⁸⁹.

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze kadar iktidara gelen Ermenistan hükümetlerinin tamamının Türkiye'ye ilişkin politikalarını Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi ve Ermenistan Anayasası'na uygun olarak düzenledikleri ve ABD ve AB başta olmak üzere Türkiye üzerinde etkisi olan uluslararası aktörleri; sözde soykırımı Türkiye'ye kabul ettirmek için Türkiye üzerinde baskı aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Ermenistan hükümetlerinin Türkiye'ye ilişkin politikalarında bir araç olarak kullandıkları unsurlardan biri de Diaspora Ermenileridir (Ermenistan toprakları dışında yaşayan Ermeniler).

1999 yılında Ermenistan Devlet Başkanlığı'nın yayınladığı "Ermeni Diasporası" adlı dokümanın giriş bölümünde; Ermenilerin devlet olma haklarının ellerinden alınması ve 1915 Soykırımından sonra Rusya Federasyonu, ABD, Fransa, Gürcistan, Suriye, Lübnan, Arjantin, Kanada ve İran başta olmak üzere Diaspora Ermenilerinin 100'den fazla ülkede yaşamını sürdürdüğü belirtildikten sonra 1 Ekim 2008'de Ermenistan Diaspora Bakanlığı'nın kurulduğu ve bu bakanlığın amacının "Ermenistan Devleti ile Diaspora Ermenileri ve benzer Sivil Toplum Kuruluşları arasında mevcut işbirliğini güçlendirmek suretiyle Ermeni milli kimliğinin korunması ve Diaspora Ermenileri'nin Ermenistan'la güçlü bağlar kurmalarının sağlanması" olduğu ifade edilmektedir.

⁷⁸⁹ Ömer E. Lütem, "Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası", **Ermeni Araştırmaları**, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt II, Ankara, 2003, s.283

Dokümanda Diaspora Bakanlığı'nın bir diğer görevinin de Diaspora Ermenilerinin çocuklarına eğitim desteği sağlanarak Ermeni tarihi ve kültürel mirasının canlı tutulması ve Diaspora Ermenileri'nin anavatanları Ermenistan'a geri dönmelerinin sağlanması olduğu belirtilmektedir.

EK-5'de orijinal metni verilen dokümanda, Diaspora Bakanlığı'nın Diaspora Ermenileri'ne çifte vatandaşlık hakkı sağlanması ve **“Ermeni soykırımı”nın uluslararası alanda kabulü konusunda Diaspora Ermenileri'nden yararlanılabilmesi**” amacıyla Diaspora Ermenileri'ne ekonomik, siyasi, eğitsel, kültürel ve moral desteği sağlanması görevlerini de yerine getirmekte olduğu belirtilmektedir. Dokümandan anlaşılabileceği üzere Ermenistan devlet adamlarının; “Biz devlet olarak Türkiye ile ilişkileri düzeltmek istiyoruz, ancak Diaspora Ermenileri karşı çıkıyor. Bu nedenle Soykırım iddialarından geri adım atamıyoruz” şeklinde zaman zaman basında yer alan ifadeleri gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira Ermenistan Devleti, Diaspora Bakanlığı aracılığıyla Diaspora Ermenileri'nin yurt dışındaki eğitim, kültür ve siyasi faaliyetlerini yönlendirmekte ve Diaspora Ermenileri'ni soykırımın uluslararası alanda tanınması için bir araç olarak kullanmaktadır.

Ermenistan Meclisi'nin 23 Ağustos 1990'da onayladığı Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde **“Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da uygulanan Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması ve tescilinin sağlanmasını görev olarak kabul etmekte ve bu görevin başarılmasını desteklemekte ve bu faaliyetin arkasında durmaktadır”** ifadesi yer almaktadır. Bildiride Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden “Batı Ermenistan” olarak söz edilmekte, yani bu bölgeler Ermenistan toprağı olarak kabul edilmektedir.

Gerek Ermenistan tarih atlaslarında gerekse Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın web sitesinde “Batı Ermenistan” olarak gösterilen bölge⁷⁹⁰ Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin büyük bir bölümü ile Akdeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinin bir kısmını içine almaktadır.

⁷⁹⁰ Kaynaklar: 1. Armenia through out the history, <http://www.Armenica.org> ; Erişim: 5 haziran 2014,
2. Historical Map of Armenia, <http://www.armeniaforeignministry.com>, Erişim : 5 Haziran 2014

Armenia through out the history

Ermenistan'ın Batı Ermenistan olarak adlandırdığı ve kendi toprakları içinde gösterdiği bölge günümüzde Türkiye Cumhuriyeti topraklarından 19 ili içine almaktadır. Bu iller şunlardır:

1. Erzurum	11. Diyarbakır
2. Erzincan	12. Mardin
3. Ağrı	13. Elazığ
4. Van	14. Malatya
5. Hakkâri	15. Bingöl
6. Bitlis	16. Sivas
7. Muş	17. Amasya
8. Şırnak	18. Tokat,
9. Batman	19. Giresun'un bir kısmı
10. Siirt	

Ermenistan Anayasası'nın başlangıç bölümünde "Ermeni halkı, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ni, Ermenistan Devleti'nin ve Ermeni milli ruhunun temel ilkeleri olarak kabul eder " ifadesi bulunmakta, 6. maddesinde "Ermenistan Anayasası ile uyum sağlamayan uluslararası anlaşmaların onaylanamayacağı" hükmü yer almakta, 13. maddesinde ise "Ermenistan Cumhuriyeti'nin armasının Ağrı Dağı ve Nuh'un gemisi ile dört Ermeni Krallığının armasından meydana geldiği" ifadesi yer almaktadır.

Ermenistan Parlamentosu 6 Aralık 1989'da Türkiye'nin Ermenistan ile mevcut sınırının çizildiği 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nı fesih kararı olarak Türkiye-Ermenistan sınırını kabul etmediğini ilan etmiştir.

Ermenistan'ın 26 Şubat 1992'de 366. Rus Motorize Alayı desteğinde Hocalı'da 613 Türkü katletmesini ve ardından Karabağ'ı ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesini müteakip Türk Hükümeti; "Ermenistan Parlamentosu Türk Hudutlarını tanıyincaya ve işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilinceye kadar" Ermenistan'la diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamış ve sınır kapısını kapatmıştır⁷⁹¹. Ancak Türkiye, Karabağ'ın işgaline rağmen, Ermenistan ile kara sınırını kapalı tutarken, hava sahasını Ermeni uçaklarına ve diğer uçaklara açmış, ayrıca Ermenistan'a 100.000 ton buğday göndermiş⁷⁹² ve Ermenistan'a elektrik satışını öngören anlaşmayı onaylamıştır.

Esasen Türkiye'nin Ermenistan kara sınırını kapatması kağıt üzerinde kalmış bir husustur. Türkiye'nin Ermenistan sınırının açılması işi gizli kararname ile gerçekleştirildiğinden Türk halkının olaydan haberi olmamıştır. 3 Ağustos 2004 tarihinde Ulaştırma Bakanlığı tarafından Bölge Müdürlükleri'ne Bakan Binali Yıldırım adına Genel Müdür Talat Aydın imzası ile gönderilen ve aşağıda metni verilen gizli yazı ile Türk halkı tarafından kapalı olduğu sanılan Türkiye-Ermenistan Hududu açılarak⁷⁹³ Ermenistan'a karşı uygulanan ambargo delinmiştir.

⁷⁹¹ Elshan İzzatov, "**Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s.86

⁷⁹² Lütem, Ö. E., "**Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası**", agm, s.283

⁷⁹³ Vedat Yenerer, "Onurumuz ayaklar altında. TBMM idam cezasını geri getirsin", Yeniçağ, 13.05.2005

Sayı: B.11.0.kug.531-157

03 Ağustos 2004

Konu: Türkiye ile Ermenistan arasındaki Taşımacılık sorunu

Ülkemiz ile Ermenistan arasında sınır kapısının kapalı olması ve hükümetimizin 3 Nisan 1993 tarihli açıklaması çerçevesinde, Türkiye ile Ermenistan arasında doğrudan kayıtlı ticaret yapılmamaktadır. Bundan sonra; varış yeri Ermenistan gözüken ve Ermenistan dışında bir ülkede kayıtlı bir taşıtla taşınan yükler ile Ermenistan'dan üçüncü ülkelere Ermenistan dışında bir ülkede kayıtlı bir taşıtla taşınan yüklerin ülkemizden transit geçişi ikili ve çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde yapılabilecektir. Uygulamanın bu yönde yapılması ve açıklanan şekilde ülkemizden transit geçiş yapan taşıtlarla ilgili istatistiki bilgilerin aylık olarak bakanlığımıza bildirilmesini rica ederim.

Talat AYDIN

Genel Müdür

Ulaştırma Bakanı Adına

Nisan 1993'te Ermenistan savunma bakan vekili Vazgen Manukyan, TASS ajansına yaptığı açıklamada, Erivan yönetiminin "sınırların değişmezliği ilkesini" kabul etmediğini, bu ilkenin iki dünya savaşı sonucunda oluşmuş olan Batı ve özellikle Avrupa sınırları için geçerli olduğunu, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ise kalem darbeleriyle çizilmiş olan sınırlarının aynı ilkeler çerçevesinde tanınamayacağını⁷⁹⁴ iddia ederek Erivan'ın Türkiye topraklarındaki yayılcı politikasını resmi söylemle de pekiştirmiştir⁷⁹⁵.

ABD, Rusya ve AB'nin Türkiye ile Ermenistan'ı uzlaştırma çabaları kapsamında 2001 yılında iki ülke arasında Türk-Ermeni Uzlaştırma(Barıştırma) Komitesi (TARC) teşkil edilmiştir. Başkanlığını 15.10.2007 tarihli "*PKK'nın Silahsızlandırılması ve Topluma Yeniden Karıştırılması Planı*" * ile 01.06.2009

⁷⁹⁴ Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu, **TUSAM**; 2004, s.3

⁷⁹⁵ Şenol Kantarcı, **Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası**, Lalezar Yayınları, Ankara, 2007, s.288

* Planın orijinal adı; "Disarming, Demobilizing and Reintegrating the Kurdistan Worker's Party(PKK)

tarihli “*Türklerle Irak Kürtlerini Birbirine Yakınlaştırma Planı*” ***adlı iki planın hazırlayıcısı olan Amerikalı David Philips’in yaptığı Komitenin** amacının; ”1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin yirminci yüzyılın başında yaşanan olaylara uygulanıp uygulanmayacağını belirleyecek hukuki bir analiz yapmak olduğu” bizzat David Philips tarafından ifade edilmiştir.

9 Temmuz 2001’de altı Türk ile dört Ermeni’nin katılımıyla kurulan komitede Türk tarafında; emekli büyükelçi ve yazar Gündüz Aktan, Boğaziçi Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Üstün Ergüder, emekli General Şadi Ergüvenç, TESEV başkanı emekli büyükelçi Özdem Sanberk, eski dışişleri bakanı ve Galatasaray Üniversitesi öğretim görevlisi İltir Türkmen ve psikolog Vamik D. Volkan, Ermeni tarafında ise; eski dışişleri bakanı Alexander Arzumanyan, Erivan Devlet Üniversitesi öğretim üyesi büyükelçi David Hovanisyan, Amerikan Ermeni Asamblesi başkanı Van Z. Krikoryan ve siyaset bilimci öğretim görevlisi Antranik Migranyan görev almıştır. Komite 11 Aralık 2001’de Ermeni temsilcilerin ortak bir bildirge yayınlarak ayrılımlarıyla dağılmış⁷⁹⁶, ancak daha sonra tekrar teşkil edilerek çalışmalarına devam etmiştir.

Komite’nin Türk üyelerinden Gündüz Aktan, Şadi Ergüvenç ve Özdem Sanberk Temmuz 2003’te görevlerinden istifa etmiş, yerlerine Emine Mahir Balcıoğlu, Ahmet Evin, Ersin Kalaycıoğlu, Şule Kut ve İtler Turan görevlendirilmiştir. Ancak çalışmalarda beklenen ilerleme sağlanamayınca komite çalışmaları 2003’te sona ermiştir.

Takip eden süreçte Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT) kurulmuş ve Türk tarafından Türk Tarih Kurumu (TTK) Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile aynı kurumdan Prof. Dr. Hikmet Özdemir’in, Ermeni tarafından ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Lavrenti Barsegyan ile Ermeni Bilimler Akademisi'nden Prof. Ashot Melkonyan’ın katıldığı VAT’ın faaliyetleri gizli olarak yürütülmüştür.

* Planın orijinal adı; “Confidence Building Between Turks and Iraqi Kurds

⁷⁹⁶ Kamer Kasım, Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity, **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002

Temmuz 2004'te Türk ve Ermeni tarafları üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmak üzere belge değişimine başlamış, bu kapsamda Türk tarafı Amerikan, Alman, Fransız ve Avusturya arşivlerinden alınan 99 belgeyi Ermeni tarafına vermiş, Ermeni tarafı toplantıya gelmeyince Ermeni tarafına ait belgeler Artam Ohancanyan tarafından Türk Heyeti'ne iletilmiştir ⁷⁹⁷.

Türk tarafı 31 Aralık 2004'e kadar karşılıklı olarak 80 belgenin daha teatisini teklif etmiş ve 2005'in ilk yarısında toplantı yapılması kararı alınmıştır. Ekim 2005'te Ermeni tarafı "Osmanlıca belgeleri çevirmediği için" ek süre istemiş, Türk tarafı belgelerin tercümelerini vermeyi teklif etmiş ⁷⁹⁸, Ermeni tarafı bu teklife cevap dahi vermemiş ve süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ermenistan'ın tüm olumsuz yaklaşımlarına rağmen ABD, Rusya ve AB'nin teşviki ile Türkiye ile Ermenistan arasında, İsviçre'nin arabuluculuğunda sürdürülen görüşmeler sonunda önce 31 Ağustos 2009'da bir protokol parafe edilmiş, müteakiben 10 Ekim 2009'da Zürih'te protokol imzalamıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki gizli görüşmelerin birçoğuna ve protokollere, İsviçre gibi "soykırım olmamıştır demeyi suç sayan ve cezalandıran" bir ülkenin ev sahipliği yapması Türk dış politikası açısından bir talihsizliktir.

Ermenistan, protokolün imzasından sonra biran önce uygulamaya konulmasını beklerken, Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmeden Türkiye'nin Ermenistan'la protokol imzalaması ve sınırlarını açmayı kabul etmesi karşısında Azerbaycan'ın gösterdiği haklı tepki üzerine Türk hükümeti protokollerini TBMM'ne getirememiştir.

Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlarının Zürih'te protokole imza atmak üzere olduğu bir sırada, Ermenistan dışişleri bakan yardımcısı Şavarş Koçaryan, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının "soykırım" sonucunda oluştuğunu öne sürerek "şartlar değiştiği takdirde var olan sınırın yeniden sorgulanabileceğini" ⁷⁹⁹ açıklamış, Ermenistan başbakanı Tigran Sarkisyan ise protokollerin imza

⁷⁹⁷ İnanç Atılğan, - Garabet Moumdjian, "Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform", **Bentley University Academic CENTER**, Los Angeles, California, 2009, s.22-23

⁷⁹⁸ Diplomatik Gözlem: <http://www.diplomatikgozlem.com/TR/belge/1-6082>, Erişim: 2 Şubat 2010

⁷⁹⁹ Koçaryan: "Sınır Soykırım Sonucu Oluştı", CNN Türk, 10.10. 2009

tarihinden bir gün önce yaptığı açıklamada "Protokollerin imzalanmasından sonra Türk tarafından, arşivlerde bulunan tapu kütüklerini açmasını talep edeceğiz. Miras hakkına sahip Ermenilerin davasının arkasında durulacak"⁸⁰⁰ demek suretiyle Ermenistan'ın protokollerin onaylanmasının ardından toprak taleplerini gündeme taşıyacağını sinyali vermiştir.

Protokollerin imzalanmasından sonra Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 2010 tarihinde verdiği kararda; protokollerin yürürlüğe girmesini Türkiye'nin soykırım yaptığını kabul etmesi şartına bağlarken, aynı zamanda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini Batı Ermenistan olarak kabul eden yani Ermenistan toprakları olarak gösteren Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesine de atıfta bulunmuş, ayrıca protokollerle Karabağ meselesi arasında hiçbir şekilde ilinti kurulamayacağını da hükme bağlamıştır.

Ermenistan Hükümeti 22 Nisan 2010'da yaptığı açıklamada “ *Türk tarafının anlaşmayı ön koşulsuz olarak makul bir süre içinde onaylama yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle ulusal parlamentodaki onay süreci anlamsız hale gelmiştir. Bu nedenle süreci askıya almayı gerekli görmekteyiz*” ifadesi ile protokolleri askıya almıştır.

10 Aralık 2011 tarihinde Serj Sarkisyan, Marsilya'da diaspora Ermenilerine hitaben yaptığı konuşmada, Nazi rejiminin katliamları için diz çöküp özür dileyen Alman Başbakanı Brandt gibi, Türk liderlerinin de er ya da geç Erivan'da soykırım anıtı önünde diz çökeceğini söylemiştir⁸⁰¹. Söz konusu demeç gerek hükümetten gerekse Türk halkından büyük tepki görmüş ve TBMM Başkanı Cemil Çiçek, Sarkisyan'ın Hocalı katliamına katıldığı açıklamasını yapmıştır.

Ermenistan Taşnak Partisi'nin Erivan temsilcisi Kiro Manoyan Erivan'da 1915 olaylarının yıldönümü vesilesiyle düzenlediği basın toplantısında ; *“Ermenistan'ın iade edilmesini istediği topraklar şu anda Türklerin egemenliği altında. Yarın bizim iade edilmesini talep ettiğimiz Ermeni toprakları Kürtlerin eline geçerse onlardan geri vermelerini talep ederiz. Bölgemizde gerçekleşebilecek köklü değişimleri*

⁸⁰⁰ Türkiye-Ermenistan Sınırı Sorgulanabilir, 1.Hürriyet, 9 Ekim 2009, 2. Tarafsız Haber, 10 Ekim 2009

⁸⁰¹ Sarkisyan: "Türkler de Böyle Diz Çökecek", Haber Politik, <http://www.haberp Politik.net /ID21693.html>, Erişim:16.12.2011

*seyirci olarak izleyebileceğimiz gibi, gidişatı yönlendirmek de elimizde. Gelişmeleri yakından takip ederek hareket etmeliyiz*⁸⁰² ifadesiyle Türkiye toprakları üzerindeki Ermenistan-Kürdistan planlarının örtüştüğüne vurgu yapmış ve Ermenistan'ın bölgede köklü değişimlere hazır olması gerektiğini belirtmiştir.

4.4.2. Ermeni - PKK İşbirliği

ASALA* ile PKK**, 8 Nisan 1980'de Lübnan'ın Sidon kentinde ortak bir basın toplantısı düzenleyerek Türkiye'ye karşı ortak eylem kararı aldıklarını açıklamıştır. Buna göre ASALA terör olaylarından çekilecek, bu görevi PKK üstlenecekti⁸⁰³. Yani Türkiye ve Türk milletine karşı terör olaylarını Türkiye'de ve yurt dışında ASALA yerine PKK düzenleyecekti. Bu kapsamda 21-28 Nisan 1980 tarihini "kızıl hafta" olarak ilan eden ve 24 Nisan tarihini Ermenilerin katledilme günü olarak kabul ettiğini açıklayan PKK, her yıl 24 Nisan'da anma toplantıları yapmaya başlamıştır.

9 Kasım 1980 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Strazburg Başkonsolosluğuna, 19 Kasım 1980 tarihinde ise Roma Türk Hava Yolları bürosuna yönelik olarak düzenlenen saldırılar, PKK ve ASALA terör örgütleri tarafından ortaklaşa üstlenilmiştir⁸⁰⁴. Ermeni-PKK işbirliğinin en önemli kilometre taşı ASALA'nın 1983 Orly saldırısı teşkil etmiştir. Ermeniler 1983 yılında Türk Hava Yolları'nın Paris Orly Hava alanındaki bürosuna bombalı saldırıda bulunmuş, olayda ikisi Türk, dördü Fransız, biri Amerikalı, biri de İsveçli olmak üzere sekiz kişi ölmüş, 28'i Türk, 55 kişi de yaralanmıştır.

Olaydan sonra yakalanan Suriye Ermenisi eylemci Varujan Garabedyan bombayı Ermeni kökenli Türk vatandaşı Ohannes Semerci'nin Villiers-le-Bel'deki evinde hazırladığını itiraf etmiş, yangın çıkarmasını sağlamak için bombanın gaz

⁸⁰² Nerdun Hacıoğlu, "Taşnak Bölünen Türkiye Planları Yapmaya Başladı", Moskova/Hürriyet, 23 Nisan 2013

* ASALA'nın açılımı: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu)

** PKK: Partiya Karker Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)

⁸⁰³ Turgut ER, "Azaldıktan Tiranlığa", Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s.68

⁸⁰⁴ Ermeni Sorunu, İddialar, Gerçekler, PKK_Ermeniİşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim: 11.02.2011

balonlarına bağlanması işini de bir diğer Ermeni kökenli Türk vatandaşı Nayır Söner'in üstlendiği ortaya çıkmıştır.

Ermenilerin geçmiş yıllarda Türk diplomatlarına yönelik saldırılarını terör olayı olarak kabul etmeyen ve adeta Ermeni terörüne sempati ile bakan batılı ülkelerin yöneticileri ve kamuoyları 15 Temmuz 1983 Orly saldırısında kendi ülke vatandaşlarının ölmesi üzerine Ermeni terörünün kendilerine de zarar vermeye başladığını görünce Ermeni terörü konusunda tavır değişikliği göstermeye başlamıştır.

Dört Fransız vatandaşının da ölümüne neden olan Orly saldırısı sanıklarının yargılaması sonucunda eylemci Varujan Garabedyan ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış, ancak 17 yıl hapiste kaldıktan sonra 2001'de Ermenistan'a sınır dışı edilmek şartıyla tahliye olmuştur. Erivan Belediye Başkanı Robert Nazaryan Garabedyan'a iş ve ev verileceğini, Garabedyan'ı Erivan'da kabul eden Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan ise, Garabedyan'ın serbest bırakılmasından dolayı mutluluk duyduğunu açıklamıştır⁸⁰⁵.

Fransa başta olmak batılı ülkelerin Ermeni terörüne bakış açılarını değiştirmelerine yol açması nedeniyle Orly saldırısı Ermeni terörünün şekil değiştirmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Batı ülkeleri hükümetlerinin ve kamuoylarının artık kendilerine destek vermediğini gören Ermeni terör örgütleri, bizzat eylem yapmak yerine kendileri adına eylem yapacak bir taşeron vasıtasıyla eylemlerini sürdürme kararı almış ve PKK ile işbirliği yapmıştır.

Fransız Mahkemesinin Varujan Garabedyan'ı ömür boyu hapis cezasına çarptıran kararının hemen ardından PKK 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli baskınlarını yapmış ve ASALA terör örgütü görevini PKK'ya devretmiştir.

Bu süreçte bölücü başı Abdullah Öcalan, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından "Büyük Ermenistan hayali fikrine olan katkılarından dolayı" onur üyeliğine seçilmiş ve Ermeni Halk Hareketi'nin bünyesinde, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bir Kürdistan Komitesi oluşturulmuştur.

⁸⁰⁵ Radio Free Europe / Radio Liberty, Newslıne, 7 Mayıs 2001

1987 yılında bölücü terör örgütü PKK ile Ermeniler arasında yeni bir anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşmada; Ermenilerin PKK terör örgütü içinde eğitim faaliyetlerinde bulunması, bu kapsamda PKK terör örgütüne her yıl için eğiteceği adam başına 5.000 ABD Doları ödenmesi ve eğitilen Ermenilerin küçük çaplı eylemlere katılması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmadan sonra örgüt içerisinde Ermenilerin sivrilmeleri üzerine, PKK-ASALA ilişkilerinden sorumlu Hermez Samurouyan adlı şahısla birlikte 18 Nisan 1990 tarihinde yapılan toplantıda aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. PKK ve ASALA terör örgütleri artık ortak yönetilecektir
2. Türkiye'de güvenlik kuvvetlerine karşı girişilecek eylemlerde istihbaratı Ermeniler sağlayacak ve Türkiye'deki metropol şehirlerde eylemler yapılacaktır
3. **Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar Ermeniler ile Kürtler arasında eşit olarak bölüşülecektir**
4. Kamp masraflarının % 75'i Ermeniler tarafından karşılanacaktır⁸⁰⁶.

4 Haziran 1993 tarihinde; Ermeni Hınçak Partisi, ASALA ve PKK terör örgütü mensuplarının katılımıyla Batı Beyrut'ta bulunan PKK terör örgütü merkezinde bir toplantı daha yapılmış ve daha önce alınan kararlar tekrarlanmıştır.

Ermeni-PKK ilişkisiyle ilgili bir başka çarpıcı örnek ise, 6-9 Ocak 1993 tarihlerinde Beyrut'taki iki ayrı kilisede düzenlenen ve Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposu, Ermeni Parti yetkilileri ile 150 gencin katıldığı toplantılarda kullanılan şu ifadelerdir:

“Şimdilik Türkiye'ye karşı sakin tutum gösterilmelidir. Ermeni toplumu gittikçe büyümekte ve ekonomik yönden güçlenmektedir. Geliştirilen propaganda faaliyetleri sayesinde, bütün dünyada soykırım daha iyi bilinmeye başlanmıştır. Ermenistan devleti kurulmuştur, her geçen gün toprakları genişlemektedir ve atalarının intikamını bir gün mutlaka alacaklardır. Başta ABD olmak üzere, diğer batılı ülkeler de Karabağ'da sürdürülen savaşta Ermenileri haklı

⁸⁰⁶ Ermeni Sorunu, İddialar, Gerçekler, PKK_Ermeniİşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce /teror /pkk.html>, Erişim:11.02.2011

bulmaktadırlar. Bu fırsatı değerlendirmek gerekir. Karabağ'da savaşılan Ermeni gençlerine yenileri katılacaktır. Türkiye'de iç savaş devam edecek (PKK terör örgütü ile yapılan mücadele kastedilmektedir), Türk ekonomisi sıfır noktasına gelecek ve vatandaşlar başkaldıracaklardır. Türkiye bölünecek ve bir Kürt devleti kurulacaktır. Ermeniler Kürtlerle olan ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmeli ve Kürtlerin mücadelelerini desteklemelidirler. Bugün Türklerin elinde olan topraklar, yarın Ermenilerin olacaktır”⁸⁰⁷.

Washington'da yerleşik Ermeni-Kürt Araştırma Merkezi tarafından, Fransa ve Lübnan'daki ASALA karargâhları için hazırlanan 21 Mayıs 1992 tarihli “Armenia Record-4” adlı raporda; Büyük Kürdistan hedefinin bölgedeki ASALA grupları açısından hayati önemi haiz olduğu, bu hedefe ulaşılmasından diğer hedeflere ulaşılmasının mümkün görülmediği” belirtilmiştir⁸⁰⁸.

Bu kapsamda Ermenistan Devleti yetkilileri ile PKK arasında 9-12 Haziran 1992 ve 9-16 Kasım 1993 tarihleri arasında Maku'da iki seri toplantı daha yapılmış, ilk toplantıya PKK'yı temsilen Abdullah Öcalan'ın kardeşi Hüseyin Öcalan, 9 Kasım 1993'te yapılan toplantıya ise PKK'yı temsilen Abdullah Öcalan ile Kürdistan Milli Bağımsızlık Hareketi lideri General Amid Jandarov, Ermenistan'ı temsilen Zori Balayan ve Robert Koçaryan katılmıştır. İkinci toplantıda alınan karar gereğince Büyük Ermenistan ve Büyük Kürdistan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulacak maddi katkının sağlanabilmesi için Moskova'da bir banka hesabı açılmıştır⁸⁰⁹.

Daha sonra Sevan Gölü (Gökçe Göl) kıyısında 11 Kasım 1993'te yapılan üçüncü toplantıya ASALA'yı temsilen Levon Abramovich Molnosyan, Almanya Arşak Liberasyon Komitesi koordinatörü Nubar Rezaltovich Kevorkyan, Avrupa Ermenilerinin Hayastan teşkilatı koordinatörü Javad Kazimi, Karabağ Ermenileri Başkanı Robert Setrakovich Koçaryan, Büyük Ermenistan ideolojisinin fikir babalarında yazar Zori Gaikovich Balayan, PKK'yı temsilen ise PKK lideri Abdullah

⁸⁰⁷ Ermeni Sorunu, İddialar, Gerçekler, KK_Ermeniİşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim: 11.02.2011

⁸⁰⁸ Rovshan Novruzoglu, Yunus Oguz, “**Karabakh: Uncontrolled Zone..**”, Ozan, Baku, 2002, s.50

⁸⁰⁹ Novruzoglu, Oguz, “**age**”, s.51

Öcalan, Kürdistan Özgürlük Ordusu Lideri Cemil Bayık, Karabağ Kürt Konseyi üyesi Mustafa Vakili katılmıştır⁸¹⁰.

Bu toplantıda Robert Koçaryan; Kürt ve Ermenilerden oluşan 46. Kolordu adlı bir birlik teşkil edildiğini, Türklerden ele geçirilen toprakların Kürt ve Ermenilere ait olduğunu ve bu toprakları iki ulusun birlikte özgürleştireceğini, söz konusu çalışmaların Türklerle mücadelenin başlangıcı olduğunu ve 21. Yüzyılın Ermeni ve Kürtlerin yüzyılı olacağını söylemiş, Abdullah Öcalan ise; Büyük Kürdistan fikrini azimle sürdüreceklerini, bu kapsamda Lâçin'de bir Meclis teşkil ettiklerini ve PKK'lıların ASALA içinde eğitildiğini bildirmiştir. Toplantıda PKK karargâhının 19 Haziran 2005 tarihine kadar Ermenistan'a nakledilmesi de kararlaştırılmıştır⁸¹¹.

2005 yılında Ermenistan, Erivan'da PKK'nın bir bürosunu açmıştır. Aşağıda Ermenice ve İngilizce tabelası görülen büro halen faaliyetlerini sürdürmekte olup PKK'nın Ermenistan'da 5 kampı bulunmaktadır⁸¹².

⁸¹⁰ Novruzoglu, Oguz, “age”, s.52-53

⁸¹¹ Novruzoglu, Oguz, “age”, s.54

⁸¹² PKK, Ermenistan'da 5 Kamp Açtı, <http://www.Turkatak.gen.tr>, 18 Kasım 2005

Bu kapsamda ortaya çıkan bir diğer gerçek ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaptığı operasyonlarda ele geçirilen PKK'lıların bir bölümünü ve özellikle lider kadrolarını Ermenilerin oluşturmasıdır. PKK terör örgütünün kurucusu Abdullah Öcalan'ın gerçek adı Artin Aramyan'dır⁸¹³. Nitekim 1992 yılında Ağrı dağında yapılan bir operasyonda PKK liderlerinden birinin üzerinde çıkan ve terörist başının talimatlarını içeren belgede Abdullah Öcalan'ın Ermenistan Anayasası'nda Ermenistan Devleti'nin simgesi olarak yer alan Ağrı Dağı için şu ifadeyi kullandığı tespit edilmiştir; *“Ağrı Dağı bizim için Tanrı kadar kutsaldır”*. Operasyonlarda lider kadroları arasında yapılan telsiz çevrimlerinin de Ermeni dilinde yapıldığı tespit edilmiştir.

Benzer şekilde PKK'nın siyasi kadrosunu oluşturan DEHAP, BDP, DTP, HDP gibi partilerin üst düzey yöneticilerinin, PKK'nın yurtdışı siyasi uzantılarının ve yurtdışında faaliyet gösteren “sözde Sürgünde Kürt Devleti” kuranların bir bölümü de Ermeni kökenlidir⁸¹⁴.

PKK Terör Örgütü, Ermenistan'da yayın faaliyetlerini de sürdürmektedir. Bu kapsamda Ermenistan'da Reya Taze ve Bota Redaksiyon adlı gazeteler PKK terör örgütü kontrolünde Kiril Alfabetiyle yazılmakta ve PKK terör örgütünün propagandasını yapmaktadır. Bu gazeteler Türkiye ve Avrupa'dan gelen PKK terör örgütü mensuplarınca yayımlanmaktadır⁸¹⁵. Bunların yanı sıra PKK terör örgütünün Ermeni Taşnaksutyun Partisi ile de ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir.

PKK-ASALA terör örgütlerinin işbirliğindeki ortak amaç, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önce özerklik ilan etmek, ardından bağımsız devlet kurmaktır. İki örgütün de hedef aldığı bölgeler göz önünde bulundurulduğunda hedeflerinin büyük ölçüde çakıştığını görülmektedir. Bu durumda iki örgütten birinin diğerine taşeronluk yaptığı fikri güçlenmektedir.

⁸¹³ Burak Kozanoğlu, Etnik Terör Kapsamında Ermenistan-PKK İlişkileri ve Türkiye, <http://www.turksam.org/tr/a1853.html>, Erişim: 4 Kasım 2009; PKK-ASALA Ortaklığı, http://www.kononline.com/Nurullah_Aydin+PKK-ASALA_Ortakligi_yazi108.html, Erişim: 24.7.2012

⁸¹⁴ Ermeni Sorunu, İddialar, Gerçekler, PKK_Ermeniİşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim: 11.02.2011

⁸¹⁵ <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim:11.02.2011

1992 Ekim ayından itibaren Kuzey Irak'ta üslenen terör örgütü PKK'ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlarda örgütün büyük darbeler alması ve barınma imkânlarını kaybetmesi üzerine bir kısım örgüt mensuplarının İran'a ve Ermenistan'a geçmeleri ile PKK terör örgütünün Ermenistan'daki aktif faaliyetleri başlamıştır. Ele geçirilen belgelerden⁸¹⁶ Bekaa ve Zeli kamplarında, ASALA militanları ile PKK militanlarının birlikte eğitim gördükleri ortaya çıkmıştır.

PKK terör örgütünün Avrupa temsilcilerinden bir grubun Ermenistan'a giderek, PKK teröristlerinin Kars bölgesinden Ermenistan'a rahatça girip çıkmaları için anlaşma yaptığı, Sovyet Rusya'nın dağılması ile Ermenistan'ın bağımsızlığına kavuşması sonucu PKK terör örgütünün Ermenistan'da Kürt yerleşim birimlerinde barınma imkânı bularak burada örgüte maddi-manevi destek sağlayıp, faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir.

Ermenistan'ın PKK'ya askeri destek sağladığına ilişkin önemli delillerden biri de 1997 yılında Irak'ın kuzeyinde PKK füzesiyle bir Türk askeri helikopterinin düşürülmesi olayıdır. Olayı müteakip 6 Haziran 1997 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nda düzenlenen basın toplantısında Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak, PKK'ya füze temin eden ve eğitim veren devletlerden birinin de Ermenistan olduğunun kesin olarak belirlendiğini⁸¹⁷ istihbarat kaynaklarına dayanarak açıklamıştır.

PKK terör örgütünün Türkiye'deki faaliyetlerinin yanı sıra Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında da Ermenistan'ın yanında yer aldığı ve 19-20 Mayıs 1992 tarihlerinde bir grup PKK' lının Ermenilerle beraber ortak düşman olarak kabul ettikleri Azerbaycan Türklerine karşı savaşmak için üç araçla Urumiye'den Ermenistan'a hareket ettiği rapor edilmiştir. Erivan'da açılan PKK bürosu⁸¹⁸, PKK'lıların Ermenistan kontrolünde kimi zaman Türkiye'ye, kimi zaman da Azerbaycan'a karşı kullanıldığını göstermektedir.

⁸¹⁶ PKK_Ermeniİşbirliği,Erişim:<http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim: 11.02.2011

⁸¹⁷ Kantarcı, “**Tarih ve Uluslar arası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası**”, s.289

⁸¹⁸ PKK_Ermeniİşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, Erişim:11.02.2011

Rast haber internet sitesinde yayınlanan bir haberde; Ermenistan'ın PKK'nın yanı sıra PJAK* 'a da destek verdiği, Azerbaycan'dan kopardığı Karabağ topraklarında PKK ve PJAK teröristlerini askeri eğitimden geçirerek Türkiye ve İran'a karşı terörist eylemlerde kullandığı, ayrıca her iki terör örgütünün elebaşlarının Almanya'da saklandığı ve Almanya tarafından korunduğu⁸¹⁹, İran'ın Erdebil İmamı Seyyid Hasan Amuli tarafından açıklanmıştır. Ayrıca PKK terör örgütünün Rusya Koordinatörü Merabi Şamoyev'in başkanlığında bir grup teröristin, 2008 yılı Şubat ayı başlarında Hankendi' ni ziyaret ettiği ve bu ziyaret esnasında Irak ve Türkiye' den çıkan PKK yanlısı Kürt ailelerin, işgal edilmiş Lâçin ve Kelbecer' e yerleştirilmelerinin müzakere edildiği⁸²⁰ bildirilmiştir. Söz konusu bilgi, 11 Kasım 1993'te Sevan'da yapılan Ermeni-PKK ortak toplantısında terör örgütü lideri Abdullah Öcalan tarafından yapılan "PKK'nın Lâçin'de bir meclis teşkil ettiğine ilişkin" açıklama ile örtüşmektedir.

4.4.3. Ermeni-DTP-HDP İşbirliği

Ermenistan PKK ile işbirliğinin yanı sıra DTP ile de yakın temaslarda bulunmakta ve özellikle Ermenistan'ın Taşnak Partisi ile DTP ve onun uzantısı durumunda olan HDP arasında ortak toplantılar düzenlenmektedir.

DTP'nin 28 Ekim-1 Kasım 2013 tarihleri arasında ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında "Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF)" (Taşnak) heyeti büro üyesi Hakob Ter-Khaçatryan'ın yanı sıra, Washington'daki en güçlü ve Türkiye'ye karşı en keskin tavır almasıyla bilinen Armenian National Committee of America (Amerika Ermeni Milli Komitesi) ANCA'nın ABD temsilcisi Ani Harolan ve ANCA'nın Washington'daki faaliyetlerinden sorumlu Aram Hamparian'la DTP heyeti arasında görüşmeler yapılmış, The Armenian Weekly'; görüşmede *"Ermeni-Kürt ortaklığının geliştirilme imkânlarının ve Ermeni ve Kürt uluslarının milli ve demokratik hedeflerinin tartışıldığını"*⁸²¹ bildirmiştir.

* PJAK: (Partiya Jiyana Azada Kurdistanê) Kürdistan Özgür Yaşam Partisi

⁸¹⁹ PJAK ve PKK Karabağ'da Eğitiliyor, Rast Haber, 26.07.2011

⁸²⁰ Sinan Oğan, Dağlık Karabağ'a Yerleşen PKK ve Türkiye'nin Müdahale Hakkı, **TÜRKSAM**, 18 Şubat 2008

⁸²¹ ARF Attends Washington Kurdish Conference, The Armenian Weekly, October 29, 2013

Toplantıya ANCA ve Taşnak Partisi temsilcilerinin yanı sıra BDP'den Selahattin Demirtaş, Nazmi Gür, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Washington temsilcisi Karwan Zebari, ABD'nin Türkiye eski büyükelçisi James Jeffrey, Türk vatandaşı gazeteciler Cengiz Çandar ve Anberin Zaman katılmıştır.

Görüşmelere katılan ARF(Armenian Revolutionary Federation - Ermeni Devrimci Federasyonu) üyesi Ter-Khaçatryan'ın; Demirtaş başkanlığındaki DTP heyeti ile yapılan görüşmeler hakkında: "Görüşme, Ermeni-Kürt ortaklık imkânları, Batı Ermenistan* ve Kürdistan ile ulusal ve demokratik hedeflerdeki Ermeni ve Kürt ulusları için yararlı bir diyalog fırsatı sundu"⁸²² ifadesini kullanması; PKK'nın 18 Nisan 1990 tarihinde PKK-ASALA ilişkilerinden sorumlu Hermez Samurouyan'la Lübnan'da yaptığı toplantıda alınan; **"Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar Ermeniler ile Kürtler arasında eşit olarak bölüşülecektir"** kararının Washington'da yeniden ele alınarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu husus BOP projesi kapsamında Türkiye'nin önce federasyona dönüştürülmesi, kurulacak Kürt özerk bölgesinin ileride bağımsız devlete dönüştürülmesi ve uygun ortamda Irak'taki Kürt özerk bölgesi ve mümkün olabilirse Suriye ve İran'da kurulacak Kürt özerk bölgeleri ile de birleştirilerek 4 devletten koparılacak topraklar üzerinde Büyük Kürdistan'ın kurulması hedefi⁸²³ ile örtüşmektedir. Esasen kurulması tasarlanan devlet Kürdistan'dan ibaret olmayıp, Wilson Prensiplerinde geçen vilayat-ı sitte denilen topraklar üzerinde Van şehrini ve Ağrı dağını da içine alan Büyük Ermenistan kurulması hedefini de içermektedir.

Daha sonra 12 Kasım'da İstanbul'da BDP tarafından düzenlenen toplantıya "Ermenistan Taşnak Partisi Gençlik Organizasyonu" yetkilileri de davet edilmiş ve iki kuruluş arasında ortak toplantılar düzenlenmiştir. "The Armenian Weekly" adlı dergi, söz konusu toplantıyı haberleştirirken *"Ermeni Taşnak örgütü temsilcilerinin*

* Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nde Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki topraklar Batı Ermenistan olarak ifade edilmekte, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın web sitesinde de söz konusu topraklar Ermenistan olarak gösterilmektedir (Bakınız s.274: Sözde Ermenistan Toprakları Haritası).

⁸²² İlhan Tanır, "BDP, Ermenilerle Görüştü", Vatan Gazetesi/Washington, 1 Kasım 2013

⁸²³ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, **"ABD'nin Küreselleştirme Politikaları, Ortadoğu'da Türkiye'ye Bıçılın Rol"**, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Ankara, 2009, s.228

İstanbul'daki toplantısı 1923 yılından bu yana bir ilk olma özelliği taşımaktadır" ifadesini kullanmıştır.

İstanbul'daki toplantıya BDP'nin dış ilişkiler sorumlusu Nazmi Gür ile BDP'nin Van milletvekilleri, Ermenistan tarafından ise Taşnak Gençlik Örgütü Başkan Yardımcısı Mario Nalpatyan başkanlığındaki Taşnak temsilcileri katılmış ve söz konusu toplantıda; *"Batı Ermenistan ile Kürdistan toprakları konusunda Ermeni-Kürt işbirliği imkânlarının araştırılmasının yanı sıra iki millet arasında diğer işbirliği konularının ele alındığı"*⁸²⁴ bildirilmiştir.

Bu toplantıdan iki hafta sonra 30 Kasım-2 Aralık 2013 tarihleri arasında Diyarbakır'da BDP tarafından düzenlenen BDP Gençlik Kolları 1. Kongresi'ne yine "ARF (Ermenistan Taşnak Partisi) Gençlik Teşkilatı" temsilcileri davet edilmiş, söz konusu toplantıya ARF'yi temsilen Sarkis Degirmenjian ve Rupen Janbazian katılmıştır. Konuşmaların önce Ermeni dilinde sonra Kürtçe yapıldığı toplantıda Washington ve İstanbul toplantılarında ele alınan konuların tartışıldığı bildirilmiş ve toplantıya katılan Taşnak Partisi temsilcilerine BDP tarafından plaket verilmiştir⁸²⁵.

Yukarıda belirtilen hususlar Ermenistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne soykırımı kabul ettirme çabalarının sadece soykırımla sınırlı kalmayacağını, ilk aşamada soykırımın kabulünden sonra zaman içinde tazminat ve toprak taleplerinin de gündeme taşınacağını ve Türkiye'den toprak kopartma gayreti içindeki Ermenistan'ın ileride Türkiye'den kopartılacak toprakların paylaşımını; bölgedeki Kürt ayrılıkçı hareketi liderleriyle kendi aralarında halledilecek bir konu olarak düşündüklerini, başka bir deyişle Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki hedeflerinin büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir.

BDP ile Ermenistan arasındaki ilişkiler son yıllarda farklı bir alanda da gelişme göstermiştir. 2011 yılında Diyarbakır'ın Sur Belediye Başkanı BDP'li Abdullah Demirbaş Surp Grigos Ermeni Kilisesini restore ettirmiş, söz konusu hizmeti nedeniyle İstanbul'dan Diyarbakır'a gelen Türkiye Ermeni Patrik Vekili

⁸²⁴“BDP, ARF Hold High-Level Meeting in Istanbul”, The Armenian Weekly, November 12, 2013

⁸²⁵ AYP Participates in First BDP Youth Congress in Diyarbakir, “The Armenian Weekly”, December 2, 2013

Aram Ateşyan, Belediye Başkanı Demirbaş'a Ermeni Dikrana Krallığı nişanını vermiştir⁸²⁶.

A. Demirbaş takip eden süreçte Türkçe sokak isimlerini değiştirerek sokaklara Ermeni, Kürt, Süryani ve Keldani yazarların ve kiliselerin adını vermeye başlamış, Türkçe sokak levhalarını eliyle indirirken kameralara poz veren ve yerlerine Ermenice levhaları bizzat asan Demirbaş, Şeftali sokağına Keldani din adamı Mar Petyun'un adını, Direkçi sokağına Ermeni yazar Mıgırdiç Margosyan'ın adını, Ana sokağına Süryani Ortodoks Piskoposu olan ve 1166 senesinde Diyarbakır'da Piskoposluk yapan Bar Salibi'nin adını, Puşucu sokağına Süryani yazar Naum Faik Palak'ın adını vermiştir⁸²⁷.

Diyarbakır'ın Sur Belediye Başkanı BDP'li Abdullah Demirbaş, belediye başkanlığı görevini tamamladıktan sonra da benzer faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiş ve 2014 yılı Mayıs ayında Papa'yı ziyaret ederek Kürt açılımı konusunda destek talep etmiştir. Abdullah Demirbaş'a ziyareti sırasında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Duhok Belediye Başkanı, Surp Giragos Ermeni Kilisesi Vakfı Başkanı, Süryani Meryem Ana Kilisesi Başkanı, Keldani Kilisesi Vakfı Başkanı, Keldani Patrik Vekili, Türkmen Alevi Dedesi, Din Adamları ve Yardımlaşma Derneği (DİAYDER) Başkanı, Bokark Şeyhi ve Şeyh Sait'in torunu ve bazı akademisyenler eşlik etmiştir⁸²⁸.

Diyarbakır'daki sokak isimlerini değiştirme olayının bir benzeri de Van'da yaşanmış, Van'ın Edremit ilçesinin DBP*(Demokratik Bölgeler Partisi)'ne mensup Belediye Başkanı Sevil Rojbin Çetin, ilçenin girişindeki tabelayı Ermeni dilinde yazdırmanın yanı sıra ilçedeki diğer tabelaları ve yön levhalarını da Ermeni alfabesiyle yazdırmıştır⁸²⁹.

⁸²⁶ BDP'li Başkana Ermeni Krallığı Nişanı Verildi, Sabah, 19.06.2011

⁸²⁷ Ramazan Alkan / Ankara, BDP'lilerin Ermeni Aşkı, <http://www.yeniakit.com.tr/aktuel/bdplilerin-ermeniaski-h7384.html>, 19 Kasım 2013; <http://www.habervaktim.com/haber/329909/diyarbakir-sokaklari-ermenistana-dondu.html>, 12 Haziran 2013

⁸²⁸ Diyarbakır Heyeti Papa'dan Sürece Destek İstedi, <http://www.demokrathaber.net/siyaset/diyarbakir-heyeti-papadan-surece-destek-istedi-h32689.html>, 19 Mayıs 2014

* BDP 3. Olağan Kongresi'nde parti adını DBP(Demokratik Bölgeler Partisi) olarak değiştirmiştir

⁸²⁹ Osman Bekleyen/Van (DHA), "İlçenin İsmi Tabelaya Ermenice Yazıldı", 24.07.2014

Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunluk kazanan Ermenicilik faaliyetlerine son dönemde Türkiye'ye turist kisvesiyle gelen Ermenilerin kışkırtıcı faaliyetleri de eklenmiştir. Ani harabelerinde, Akdamar kilisesinde ve Kars kalesinde tören yapan Ermeniler kale surlarına çıkarak Ermenistan bayrağı açmış ve Ermeni milli marşını söylemişler⁸³⁰, olay bölge halkının tepkilerine neden olmuştur.

Yukarıda ele alınan Türkiye topraklarında meydana gelen Ermenicilik faaliyetleri ülkede yaşanan siyasi oluşumlarla bir arada ele alındığında kurgulanmaya çalışılan senaryo daha kolay anlaşılmaktadır. Kapatılan DTP'nin yerine 2008 yılında kurulan ve PKK'nın siyasi uzantısı görünümü veren BDP(Barış ve Demokrasi Partisi) 3. Olağan kongresinde parti adında yer alan "barış" sözcüğünü "bölgeler" sözcüğü ile değiştirmiş ve DBP (Demokratik Bölgeler Partisi) adını almıştır. 2012 yılında kurulan HDP (Halkların Demokratik Partisi)'nin adında geçen "halklar" ifadesi ile DBP'nin adında geçen "bölgeler" ifadesi Türkiye'nin üniter yapısının değiştirilerek farklı halkların farklı bölgelerde yaşayacağı eyaletler sistemi şeklinde bir siyasi yapıya geçilmesinin planlandığını açığa vurmaktadır.

Diğer yandan BDP'li ve HDP'li milletvekilleri, bütün dünya ülkelerinde en itibarlı görev olarak kabul edilen milletvekilliği görevlerinden istifa ederek mahalli seçimlerde belediye başkan adayı olmuşlar, başka bir deyişle belediye başkanlığını milletvekilliğine tercih etmişlerdir. Tek başına bu olay bile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde mahalli idarelerin yetkilerinin artırılacağını ve valilerin üzerinde bir yetkiye sahip olacak belediye başkanları vasıtasıyla bölgede eyalet sisteminin altyapısının hazırlanmakta olduğunu göstermeye yeterlidir. Esasen HDP'nin Parti Tüzüğü'nün AMAÇ başlığı altındaki 2. Maddesinin I fıkrasında; "*Partinin Ulusların özgür ve demokratik birliği ilkesi çerçevesinde, **demokratik özerklik** dahil olmak üzere halkların ihtiyaç duyduğu çeşitli yönetim biçimlerinin tartışılması, hayata geçirilmesi ve **kendi kaderlerini tayin hakkı** için mücadeleyi geliştirmeyi amaç edindiği*; açıkça yer almıştır.

⁸³⁰ Burhan Görken/Kars, Ermeniler Kars kalesinde bayrak açıp marş söylediler, Siyasal Birikim, 21.07.2014

BDP'li ve HDP'li belediye başkanlarının seçildikten sonra ilk icraat olarak sokak levhalarını Ermeni, Süryani, Keldani din adamları ve liderlerin isimleriyle değiştirmeleri ve ilçe isimleri ile yön levhalarını Ermeni dilinde yazdırmaları, Doğu Anadolu'da katliam yapan Ermeni ordusunu mağlup ederek Ermenistan'a çekilmek zorunda bırakan Kazım Karabekir Paşa'nın adının, "Ermeni kökenli Belediye Başkanı"⁸³¹ tarafından" Ağrı'da mahalle, cadde ve sokaklardan silinmesi ve şehitler anıtının kaldırılması girişimleri, Ermeni, Süryani, Keldani kilise papazlarının ayrılıkçı Kürtlerle birlikte Papa'yı ziyaret ederek Kürt açılımını desteklemesi konusunda Papa'dan yardım istemeleri ve Ermenilerin Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şehirlerde bayrak açıp milli marş söylemeleri birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin zorunlu göçün 100. Yılı olan 2015'te eyalet sistemine geçerek parçalanmasının planlandığı, başlangıçta özerklik şeklinde sunulan yapının ileride bağımsızlığa giden bir sürece ulaşmayı hedeflediği ve bu kapsamda Ermeniler ile ayrılıkçı Kürtlerin işbirliği içinde hareket ettikleri gerçeği daha kolay algılanmaktadır.

Ermeni soykırım iddialarının yabancı ülke ve kuruluşlarca ve yurtiçindeki bazı kişi ve kuruluşlar tarafından desteklenmesinden daha vahimi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bazı akademisyenlerin, yazarların ve sanatçıların Ermeni tezlerinin savunuculuğuna soyunarak 2008 yılı Aralık ayında başlattıkları "Ermenilerden özür diliyoruz" isimli kampanya ile kendi ülkesini ve atalarını soykırım yapmakla suçlamaları olmuştur. Türklüğü suçlayıcı iftira kampanyasına İHD (İnsan Hakları Derneği)'nin yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın da destek olması gerçekleri bilmeyen Türk halkının zihinlerinde tereddüt oluşmasına neden olmuş ve gerek Ermenilerin gerekse Ermeni tezlerini destekleyen yabancı ülkelerin "Bazı Türk Dernekleri ile Türk Devleti'nin en üst kademesini işgal edenler bile Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını kabul ediyor" demek suretiyle Türkiye aleyhine menfi propaganda yapmalarına fırsat sağlamıştır.

Daha sonra 23 Nisan 2014'te Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü tarafından Ermenice dahil 9 dilde yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının resmi açıklamasında; *"Her din ve milletten milyonlarca*

⁸³¹ "MHP Kayseri Milletvekili Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nda çarpıcı açıklamalar... 1915'te Öldürüldü Denen Ermenilerin Çocukları PKK Olarak Karşımıza Çıktı", <http://www.turkishnews.com/tr/content/2013/05/07/kurt-bilinen-ermeniler/7> Mayıs 2014

insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır. 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz " ifadesini kullanması,Türkiye'nin Ermenistan konusunda izlediği dış politikada ikinci bir kırılma noktası olmuştur.

Başbakanın açıklamasını değerlendiren HDP'nin MYK üyesi Garo Paylan, Vatan'a yaptığı değerlendirmede açıklamayı; **"Devletin resmi duruşunu berhava eden bir açıklama"** olarak nitelendirmiştir. Hal böyle iken ana muhalefet partisinin dış politikadan sorumlu Genel Başkan Yardımcısının; **"Taziye kutsal bir kavram bundan gocunmamak lazım. Bu açıklama için niye bu kadar geç kalındı"** ifadesiyle olumlu bir davranış olarak yorumlaması da ana muhalefet partisinin devletin resmi duruşunun berhava olmasına destek verdiğini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının Ermenilerden taziyede bulunmasının etkileri geçmeden bu defa 1915 olayları sırasında Osmanlı topraklarından göç etmek zorunda kalan, o dönemin koşulları nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını hiç kazanamamış ya da daha sonra kaybetmiş Ermenilerin torunlarına vatandaşlık hakkı tanınması gibi akla ziyan bir konu gündeme taşınmış, Dışişleri yetkilileri; vatandaşlığını kaybetmiş ya da vatandaşlıktan çıkarılmış Ermenilerin alt kuşaklarına, istemeleri halinde TC vatandaşlığı hakkı tanınması konusuna "sıcak bakıldığını", konu üzerinde ön çalışmanın yapıldığını belirtmiştir⁸³².

1915 yılının 100. yılı yaklaşırken Türkiye üzerinde hesabı olanların her gün yeni bir senaryoyu gündeme taşıdıkları ve Türkiye'nin kendi isteğiyle soykırımı kabul etmesi konusunda baskıların giderek arttığı ve bölünme senaryolarının gündeme taşındığı süreçte zorunlu göç kararı ve uygulamalarının dayandığı sebepler ile Ermeni göç olayının gerçek yüzünün ve Batı Ermenistan, Kürdistan

⁸³² Şimdi de Vatandaşlık Adımı!, Güneş, Güncel, 25 Nisan 2015

hedeflerinin örtüşen yönlerinin Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti yönetim kadroları tarafından bilinmesi Türkiye'nin bekasının korunması açısından önem kazanmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'den toprak kopartma gayreti içindeki Ermenistan'ın ileride Türkiye'den kopartılacak toprakların paylaşımını; bölgedeki Kürt ayrılıkçı hareketi liderleriyle kendi aralarında halledilecek bir konu olarak düşündükleri görülmektedir.

5. SONUÇ

Türklerle Ermenilerin ilk temasları Selçukluların Anadolu coğrafyasına gelişi ile başlamıştır. Daha önce Bizanslıların idaresi altında yaşayan Ermeniler Bizanslılar tarafından zaman zaman yaşadıkları topraklardan göç ettirilmiş ve ortodoksluğu kabul etmeleri konusunda büyük baskılara maruz kalmıştır.

Ermeniler, Selçukluların hakimiyetine girdikten sonra Selçuklu sultanlarının hoşgörülü tutum ve davranışlarından dolayı, daha önce sahip olmadıkları huzurlu bir dönem yaşamışlar ve Türklerin Bizanslılarla yaptıkları mücadelede ya tarafsız kalmışlar, ya da Türklerin yanında yer almışlardır.

Osmanlı Devletinin kurulduğu yıllarda Çukurova, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda İran, Bizans ve Selçuklulara bağlı küçük prenslikler halinde varlığını sürdüren Ermenilerin Osman Bey döneminde Kütahya bölgesinde bulunan dini reisliği, Orhan Bey döneminde 1324 yılında Devletin başşehri Bursa'ya taşınınca Ermenilerin büyük bölümü Bursa'ya göç etmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet Ermenilerin Bursa'daki Ruhanî Reisleri Hovakim'i İstanbul'a getirterek, Ermeni Patrikliği kurmuş ve 1461'de Bursa Ermeni Papazı Hovakim'i Osmanlı imparatorluğundaki tüm Ermenilerin dini lideri olarak görevlendirerek kendisine Patrik unvanı vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin güçlü döneminde kolayca bir arada tuttuğu farklı etnik gruplar arasında Fransız ihtilalinden sonra milliyetçilik akımları giderek yayılmaya başlamış ve imparatorluğun çöküş döneminde Balkanlardan başlayarak bağımsızlık fikri her geçen gün daha fazla taraftar bulmaya başlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkide olan devletlerden özellikle İngiltere ve Fransa, Hristiyan tebaanın Osmanlı Devletinden ayrılmasını ve Osmanlının parçalanmasını kolaylaştıracak şartları sağladığı için 1839 Tanzimat Fermanı kararlarını ve 1856 Islahat Fermanı kararlarını kuvvetle desteklemiştir. Kendi içinde farklı etnik gruplardan oluşan Rusya ve Avusturya ise Osmanlı Devleti'ndeki farklı dinsel ve etnik grupların ayrılmasının kendi içindeki farklı grupların da

ayrılma sürecini başlatma tehlikesi nedeniyle başlangıçta daha ihtiyatlı bir tutum izlemiş, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu algıladıktan sonra Osmanlı devlet yapısı içindeki farklı etnik grupları kışkırtan devletler arasında yerlerini alarak parçalanma sonucunda ortaya çıkacak tablodan kendi ulusal çıkarları için yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti içindeki etnik grupların hamiliği konusu yabancı devletler arasında adeta bir rekabet konusu haline dönüşmüş ve Osmanlı İmparatorluğunda Katoliklerin hamiliğini Fransa ile Avusturya, Ortodoksların hamiliğini Rusya, Protestanların hamiliğini ise İngiltere ve ABD üstlenmiştir. Özellikle misyoner okulları ve kiliselerin faaliyetleri, Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki etnik gruplar arasında bağımsızlık fikirlerinin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

1876 meşrutiyetiyle birlikte padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve hükümlerlik haklarının Meclis ile paylaşılması söz konusu fikirlerin hukuki zemin bulmasını da kolaylaştırmıştır. Bu dönemde İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer ülkeler Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların ve etnik grupların hamiliği rolünü üstlenerek çeşitli etnik grupları kendi çıkarlarının aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Meşrutiyet'in hemen ardından baş gösteren 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı Devleti'ndeki farklı etnik grupların bağımsızlık isteklerinin gerçekleştirilmesi için bir fırsat olarak algılanmış ve Balkanlarda daha önce bağımsızlık kazanan Yunanistan'ın yanı sıra Bulgarlar, Arnavutlar ve Sırp'ların elde ettiği haklar Ermeniler arasında heyecan yaratmış ve bağımsızlık istekleri için esin kaynağı oluşturmuştur.

Bu ortam içinde 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Rusya'yı destekleyen Ermeniler 1. Dünya harbinde de aynı desteği tekrarlamış ve Rusya'nın yanı sıra bu ülkenin müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın Anadolu'yu işgaline de destek vermiştir.

Rus ordusu hududu geçer geçmez harp nedeniyle silahlı altına alınan Ermeniler silahları ile topluca askerden kaçıp bir kısmı Rus ordularıyla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılırken, geride kalan Ermenilerin bir bölümü

gönüllü alayları ve çeteler teşkil ederek Türk ordusunun ikmal hatlarına ve haberleşme tesislerine saldırılar düzenlemiş ve Anadolu topraklarında ve Kafkasya'da büyük bir Türk ve Müslüman katliamına girişmiştir.

Sekiz ayrı cephede savaş veren Osmanlı Devleti ise askeri harekâtın yanı sıra Ermeni çetecilerin sivil halka karşı giriştiği katliamı önleyebilmek için geri bölgeye de kuvvet ayırmak zorunda kalmış, bu durum Türk ordusunun askeri harekâtını zaafa uğratmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tüm ikazlarına rağmen Ermenilerin özellikle masum sivil halka karşı soykırım denilebilecek ölçüde katliama devam etmeleri üzerine Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915'de çıkardığı kararname ile Ermeni çetecilerin ileri gelenlerini tutuklamış, katliamın devam etmesi üzerine de 27 Mayıs 1915 tarihli kararname ile isyana katılan Ermenileri zorunlu göçe tabi tutarak Osmanlı Devleti toprakları içinde kalan Musul vilayetinin güney kısmı ile Zor ve merkez hariç olmak üzere Urfa sancaklarına ve Suriye vilayetinin doğu kısmı ile Halep vilayetinin doğu ve güney doğusuna nakletmiş, ancak nakil sırasında konvoylara emniyet kıtaları ve sağlık ekipleri refakat ettirmiş, bunların devlete olan borçlarını silmiş, savaşmakta olan kendi ordusuna bile yemek çıkaramazken zorunlu göçe tabi Ermenilere yemek çıkarmış, yeni gittikleri bölgelerde toprak, ev, sermaye ve mesleklerini yapabilmeleri için ücretsiz olarak mesleki alet vermek suretiyle gelecek yaşamlarını kolaylaştıracak her türlü yardım ve desteği sağlamıştır.

Zorunlu göç kararının uygulanmasında Ermenilerin geride bıraktıkları bina, mal ve eşya kurulan komisyonlar tarafından mühürlenerek muhafaza altına alınmış, söz konusu mallardan bozulması muhtemel tarım ürünleri ile hayvanlar, teşkil edilen müzayede komisyonları vasıtasıyla satılarak bedelleri mal sahiplerine ödenmiş, sahibi bulunmayanların bedelleri tespit edilen sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarına teslim edilmiş ve tutanak altına alınmıştır.

Zorunlu göçe tabi Ermenilerin naklinde esas taşıma vasıtası olarak tren ve nehir yolu kullanılmıştır. Osmanlı Hükümeti savaş şartlarına rağmen, sevkiyatın bir düzen içinde yürümesine ve kafilelerin herhangi bir zarara uğramamasına itina göstermiş, bunun için elindeki bütün imkânları zorlamıştır. Buna rağmen, cepheye

devamlı surette asker ve zahire nakli sebebiyle zaman zaman vasıta sıkıntısına düşülmüş ve çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bütün bu zor şartlara ve imkânsızlıklara rağmen hükümetin, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenileri bir intizam içerisinde yeni yerleşme alanlarına sevk ettiği yabancı konsolosların raporları ile de doğrulanmıştır.

Gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse yabancı devletlerin sefaretlerinin ve konsolosluklarının raporlarına göre zorunlu göçe tabi tutulan 438.758 Ermeni'den 382.148'i (% 82'si) göç yerlerine ulaşmıştır. Aradaki fark sadece 56.610 kişi olup, bunlardan 500'ü Erzurum-Erzincan arasında, 2000'i Meskene' de, 2000'i Mardin civarında, 5000'i ise Dersim bölgesinden geçen kabilelere eşkıya tarafından yapılan saldırılar sonucunda öldürülmüştür. Bunlara ilave olarak yol şartlarına dayanamayan bazı Ermeniler ile göç ettirilen Ermenilerden 25.000-30.000 kadarı Tifo, Dizanteri gibi hastalıklar nedeniyle ölmüştür. 1. Dünya Harbi yıllarında 1915-1918 yılları arasında Osmanlı ordusunda da hastalıklar nedeniyle 466.759 kişinin öldüğü dikkate alındığında göç sırasındaki ölümlerin çoğunun salgın hastalıklardan kaynaklandığı gerçeği daha kolay anlaşılabilir. 1.

Diğer yandan Anadolu'daki Ermenilerin tamamı zorunlu göçe tabi tutulmamış, tabi tutululardan bir bölümünün de daha sonra yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Ermenilerden; casusluk yapmayanlar, Katolik ve Protestan olanlar, mebuslar(milletvekilleri) ve aileleri, asker, subay, askeri doktor olanlar, amele taburlarında çalışanlar ve aileleri, demiryollarında çalışan memur, amele, müstahdem ve aileleri, Müslüman ailelerin yanında çalışanlar, Müslüman olanlar ve benzer durumlarda olanlar göç ettirilmeyip yerlerinde bırakılmıştır.

Bizzat Ermeni patriği bu konuda; *"İstanbul Ermenileriyle Kütahya sancağı ve Aydın vilayetindeki Ermeniler göç ettirilmemişti. Halen İzmit sancağı ile Bursa, Kastamonu, Ankara ve Konya'da bulunan Ermeniler buralardan göç ettirilmiş olup da geri dönmüş bulunanlardır. Kayseri sancağı ile Sivas, Harput, Diyarbakır ve özellikle Kilikya ve İstanbul'da göçten dönmüş, ama köylerine gidemeyen çok Ermeni vardır. Erzurum ve Bitlis Ermenilerinin bütün bakiyesi Kilikya'dadır"* şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Diğer yandan Osmanlı tebaası pek çok Ermeni, harpten önce ve harp içinde Amerika ve Rusya başta olmak üzere çeşitli ülkelere dağılmışlardır. Osmanlı ordusunda silahaltında bulunan Ermenilerden 50.000'inin Rus ordusuna iltihak ettiği, yine Türklerle savaşmak üzere 50.000 Ermeni'nin de Amerikan ordusunda üç-dört yıl süreyle eğitim gördüğü resmi belge ve dokümanlarda kayıtlıdır.

Osmanlı Hükümeti 25 Kasım 1915'te kış şartları nedeniyle zorunlu göçü geçici olarak durdurmuş, 15 Mart 1916 tarihinde ise ikinci bir emirle, Ermeni sevkiyatının tamamen durdurmuş ve yollarda olan Ermenilerin, bulundukları vilayetlerde yerleştirilmeleri talimatını vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra ise Osmanlı Hükümeti, göç ettirilen Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine dönmeleri için bir kararname çıkarmıştır. Kararnameden sonra Jamank isimli Ermeni gazetesi 50.000 Ermeni'nin geri döndüğünü bildirmiştir. Bunların sayısı Fransa tarafından 120.000 olarak verilmektedir. İleri Gazetesi'nin 3 Şubat 1920 tarihli nüshasında ise geri dönerek iskân edilen Ermeni ve Rumların toplam sayıları 335.883 olarak verilmektedir. Muhacirin Müdüriyeti bunların iskânı için 1.150.000 lira ödenek ayırmıştır. Ancak 1920 sonlarında göç ettikleri ülkelerde iş güç edinenlerin bir bölümü geri dönmek istememiştir.

Bu konuda çoğu kez göz ardı edilen bir husus da kendi isteği ile diğer ülkelere göç eden Ermenilerin miktarıdır. Almanya'nın Halep konsolosu Batı Anadolu'da 27.200, İstanbul ve Edirne'de 164.000, Suriye, Filistin ve Bağdat'ta 13.500 olmak üzere toplam 204.700 kişinin sürgünden muaf kaldığını, Paul Rohrbach ve arkadaşları ise 6 Ocak 1918'de Berlin'de Kayzer'e gönderdikleri mektupta İstanbul, İzmir ve Kafkaslara kaçan toplam 700.000 Ermeni'nin zorunlu göçten kurtulduğunu ve Batı Anadolu'da 300.000 Ermeni'nin bulunduğunu bildirmiştir. Bu miktara ilave olarak Amerikan misyoner kuruluşlarının verdiği rakamlara göre 95.000 Ermeni zorunlu göçten muaf kalabilmek için Müslüman olmuştur.

Göç ettirilen ve geride kalan Ermenilerin sayılarına ilişkin bir diğer kaynak "Milletler Cemiyeti Muhacerat Komisyonu Raporu" dur. " Britain and the Armenian

Question” adlı kitabında söz konusu rapordan alıntı yapan Ermeni tarihçi Akaby Nasibyan; Türkiye’den Rus Ermenistan’ına ve Kafkaslara 400.000 kişinin göç ettiğini, 300.000-400.000 kadar Ermeni’nin diğer ülkelere muhacir olarak gittiğini, Venizelos’un 1919 Paris Konferansı’nda sunduğu rapora göre İstanbul, İzmir ve Suriye’de yaşayan Ermenilerin sayısının 230.000 kişi, aynı rapora göre Anadolu’da kalan Ermenilerin sayısının ise 150.000 kişi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla o dönemde Türkiye coğrafyasında yaşayan Ermenilerden 380.000’inin zorunlu göçe tabi tutulmayarak yerlerinde kaldıkları, göçe tabi tutulan 438.758 Ermeni’nin ise 382.148’inin(%82’sinin) yeni yerine ulaştıkları yabancı kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir.

Yukarıdan beri incelediğimiz zorunlu göç kararı ile göç uygulamalarının insani yönü ve Ermenilerin göç sürecindeki kayıplarının boyutu ve sebeplerinden daha önemlisi alınan zorunlu göç kararının ve göç uygulamalarının uluslararası hukuktaki yeridir.

Zorunlu göçün uygulandığı dönemde mevcut devletlerin tamamının ceza kanunlarında Ermenilerin işlediği fiiller vatana ihanet kanunu kapsamına girmekte ve bu suçları işleyenler için idam cezası öngörülmektedir. Hal böyle iken Osmanlı Devleti bunların elebaşlarına idam cezası vermek yerine yabancı devletlerin baskısıyla çoğu kez bunları affetmiş ve yabancı ülkelere gidişlerine izin vermiştir. Oysa Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan Rusya bile, kendi ordusundaki Ermenileri, işgal edilen Osmanlı topraklarındaki masum sivil halka karşı uyguladıkları katliam ve çapulculuk nedeniyle idam dahil çeşitli cezalara çarptırmıştır. İsyançı Ermenilerin işlediği suçların benzerlerini ve hatta daha hafiflerini bile kendi hukukları gereğince idamla cezalandıran ülkelerin Osmanlı Devleti’nin aldığı zorunlu göç kararını soykırım olarak nitelendirmeleri düşündürücüdür.

Diğer yandan tehcir veya nakil sözcüklerinin uluslararası hukuk terminolojisi açısından incelenmesinde de yarar bulunmaktadır. Tehcir ve nakil sözcükleri bireylerin ikamet ettikleri yerlerden, iradeleri dışında ve baskı altında başka bölgelere gönderilmesini ifade etmektedir. Tehcir bu tür nakillerin uluslararası sınırların ötesine yapılması halinde söz konusudur. Tehcirin hukuka aykırı

sayılabilmesi için tehcirin veya naklin güvenlik veya askeri zorunluluk gibi saiklar olmaksızın yapıldığının kanıtlanması gerekmektedir. Uluslararası hukukun bir ülkeyi işgal eden devlete bile, halkın güvenliğinin sağlanması ve askeri ihtiyaçlar nedeniyle işgal ettiği bölge halkını bölgeden tamamen veya kısmen çıkartma hakkı tanıdığını göz önüne aldığımızda Osmanlı Devleti'nin kendi askeri harekâtını sekteye uğratan ve düşmanla işbirliği yapan vatandaşlarını harekât alanı dışına çıkarması işgal kuvvetlerine tanınan hakkın yanında çok hafif kalmaktadır.

Konu BM Soykırım Sözleşmesi kapsamında incelendiğinde; Ermeni zorunlu göçünün BM Soykırım Sözleşmesinde belirtilen soykırım suçunun ne maddi unsurunda (Actus Reus), ne de manevi unsurunda (Mens Rea) sayılan şartlardan hiçbirine uymadığı görülmektedir. Her şeyden önce göç kararı sadece Gregoryen mezhebine mensup olanlar için uygulanmış, Katolik ve Protestanlar göç kararının kapsamı dışında tutulmuştur. Tek başına bu uygulama bile bir ırkı, grubu yok etme kastı olmadığının göstergesidir. Ayrıca kamu hizmetinde çalışanlar, menfi faaliyeti görülmeyenler ve ülkenin güvenli bölgelerinde yaşayan Ermeniler göçe tabi tutulmamıştır. Bunların sayısı 380.000 kadardır.

Konuyu “Uluslararası Ad Hoc Mahkemeler” tarafından verilmiş olan yargı kararları açısından ele aldığımızda, söz konusu kararlarda özel kasıt (dolus specialis) incelemesinin öncelikle bir soykırım planının varlığı durumunda anlam kazandığı görülmektedir. Buna göre bir fiilin soykırım kabul edilebilmesi için soykırım planı ile birlikte soykırımın gerçekleşmesi ve bunu gerçekleştirecek soykırım kastının bu planla doğrudan ilgili olması gerekmekte, tek başına soykırım planının varlığı bile soykırım suçunu oluşturmamaktadır. Dolayısıyla özel soykırım kastı içermeyen ve devletin bekası amacıyla zorunlu olarak alınmış bulunan göç kararının soykırım olarak nitelendirilebilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Bir suçun soykırım suçu olup olmadığının ortaya konmasındaki bir diğer ölçüt de suçun siyasi gruplara karşı işlenip işlenmediği hususudur. İnsanlığa karşı suçlar her gruba karşı işlenebilirken soykırım suçunun milli, ırki, etnik ve dini olmak üzere dört gruba karşı işlenmesi mümkündür ve siyasi gruplara karşı işlenen fiiller soykırım kapsamı içine girmemektedir. Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde önce özerklik kazanmak, sonra bağımsız devlet kurmak için

siyasi ve silahlı faaliyetlerde bulunduklarından, siyasi grup niteliğindedir. Bu nedenle Soykırım Sözleşmesinin 2. maddesi tarafından korunan dört grup arasına girmemektedirler. Daha 1880'lerde Hınçaklar siyasi ve silahlı mücadelelerinin amacı olarak Anadolu'nun doğusunda altı vilayeti kapsayan ve “Vilayat-ı Sitte” denen Erzurum, Van, El-Aziz, Diyarbakır, Bitlis ve Sivas'ı kapsayan bölgede bir hayali Ermenistan kurduklarını açıklamışlardı. Bütün bu faaliyetler, Ermenilerin bağımsızlık için silahlı faaliyette bulunan bir siyasi grup olduğunu açıkça göstermektedir. Bir siyasi gruba karşı mücadelede işlendiği iddia edilen suçların, işlenmişse bile hukuken soykırım tanımına girmeyeceği ise açıktır.

Diğer yandan Osmanlılarda Nazilerin Yahudilere karşı duyduğu antisemitizme benzer ırkçı bir nefret bulunmadığından zorunlu göç, Ermenileri, grup niteliğiyle yok etme saikiyle da yapılmamıştır. Göç kararı, Ermenilerin, Osmanlı ordularına karşı sabotaj ve casusluk yaparak Rus işgal kuvvetlerinin harekâtını desteklemesine ve “ Vilayat-ı sitte” denen altı vilayetteki Türk ve Müslüman halkı soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle yok etmesine engel olmak için alınmıştır.

Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus Ermeni zorunlu göçünün 1915-1916 yıllarında uygulanmış olması, BM Soykırım Sözleşmesi'nin ise 1948 yılında çıkarılmış olması hususudur. Ceza hukukunun temel hükmü olan “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi gereğince kanunlar ancak yürürlük tarihlerinden sonraki olay, işlem ve eylemlere uygulanabilirler. Dolayısı ile ilk kez 1948 yılında tanımı yapılan ve belli sayıda ülkenin onaylamasını müteakip 1951 yılında işlerlik kazanan soykırım fiilinin cezalandırılmasına ilişkin BM sözleşmesinin 1915 yılına götürülerek Ermeni zorunlu göçü olayına uygulanması da hukuken mümkün değildir.

Kaldı ki Ermeni göçü soykırım sözleşmesinin yürürlüğe girdiği tarihten sonra vuku bulmuş olsa bile yukarıda izah edildiği üzere ne maddi, ne de manevi unsurları yönünden göçün soykırım olarak nitelendirilebilmesi mümkün değildir. Bu gerçeği çok iyi bilen Ermenistan devleti, Ermeni Diasporası ve onları destekleyen ülkeler sözde soykırımın Türkiye Cumhuriyeti yönetimine kendi rızası ile kabul ettirilmesi gibi kendileri açısından son derece akılcı, ancak Türkiye

Cumhuriyeti için son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir yolu izlemektedirler. Ermenilerden özür kampanyası gibi faaliyetler hep bu amaca yönelik çabalaradır. Söz konusu çabalara destek verenlerin bu çabaların arka planını görmeleri önem taşımaktadır.

Ermeni olaylarının ve zorunlu göçün yaşandığı dönemde İstanbul'da Alman Sefiri olarak görev yapan Baron Von Wangenheim'in, ABD sefiri Morgenthau' a söylediği sözler Anadolu'da yaşanan olayların gerçek yüzünü başkaca yoruma yer bırakmayacak açıklıkla gözler önüne sermektedir:

“Ömrümün büyük bir kısmını Türkiye’de yaşadım ve Ermenileri biliyorum. Keza Türkler ve Ermenilerin bu ülkede birlikte yaşayamayacaklarını da biliyorum. Bu ırklardan birisi gitmek zorundadır. Türkleri Ermenilere yaptıklarından dolayı suçlamıyorum. Türkler tamamen haklıdır”.

Birinci Dünya harbi yıllarında kendi devletine ihanet ederek düşman tarafına geçen ve düşman kuvvetleri ile birlikte kendi ülkesinde yaşayan masum sivil halkı katlettiği için zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin kayıplarına ilişkin olarak her gün birçok haber, kitap, film gündeme taşınarak Osmanlı Devleti'nin haklı olarak başvurduğu göç uygulaması bir soykırım olarak sunulurken, göç kararının alınmasında en önemli neden olan Ermenilerin, Türklere ve özellikle masum sivil halka karşı uyguladıkları ve soykırım olarak adlandırılabilir toplu katliamdan hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir.

1914-1922 yılları arasında Ruslar ve Ermeniler tarafından Türkiye'nin doğu vilayetlerinde öldürülen Türklerin sayısı 1.189.132 kişidir. Söz konusu katliam il bazında ele alındığında Van vilayeti nüfusunun %62'si, Bitlis vilayeti nüfusunun % 42'si, Erzurum vilayeti nüfusunun % 31'i, Diyarbakır vilayeti nüfusunun % 26'sı, Mamûrat-ül Aziz vilayeti nüfusunun % 16'sı, Sivas vilayeti nüfusunun % 15'i, Halep vilayeti nüfusunun % 9'u, Adana vilayet nüfusunun %7'si ve Trabzon

vilayeti nüfusunun % 4'ü Ruslar ve Ermeniler tarafından katledilmiştir. Bunlardan 518.105'inin Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda belgeleri⁸³³ mevcuttur.

Türkiye coğrafyasındaki katliamın yanı sıra, Bakü, Gence, Tiflis, Kutaisi, Kars ve Erivan bölgelerinde Ruslar ve Ermeniler, 413.000 Türk ve Müslümanı katletmiştir. Erivan bölgesinde 1914 yılı itibariyle 270.000 Türk yaşarken bu rakamın 1926'da SSCB'nin yaptığı resmi nüfus sayımlarında 89.000'e indiği, yani bölgedeki Türk nüfusunun % 67'sinin yok olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde 1897 yılı itibariyle 145.582 Türk'ün yaşadığı Kars ilinin nüfusu 1922 yılı sayımlarında 73.959 kişiye düşmüş, yani bölgedeki Türk nüfusunun %51'i yok olmuştur.

1914-1922 yılları arasında Anadolu coğrafyasında katledilen 1.189.132 Türk ve Müslümana, Trans Kafkasya'da katledilen 413.000 Türk ve Müslüman eklendiğinde Rus ve Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanların sayısı 1.692.132'ye ulaşmaktadır.

Nitekim 4 Haziran 2009'da ABD'nin Huffpost World adlı gazetesinde bir makale yazan ABD eski Başkanı Reagan'ın hukuk danışmanı Bruce Fein: *"Beyaz Saray araştırma yaptı, Ermenilerin 2 milyon Müslüman Osmanlı'yı katlettiği ortaya çıktı. Ermeniler, kendi arşivlerini açmıyor, çünkü bu gerçeğin ortaya çıkmasını istemiyor..."* ifadesiyle yukarıdaki rakamların da üzerinde Türk ve Müslümanın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler tarafından katledildiğini teyit etmiştir.

Söz konusu katliamın yanı sıra şehirler, kasabalar ve köyler Ruslar ve Ermeniler tarafından haritadan silinmek istenmiştir. Savaştan önce Van'da bulunan 3.400 Müslüman evinden sadece üçü ayakta kalabilmiş, Bitlis'te bulunan 6.500 Müslüman evinin ise tamamı yok edilmiştir.

Üstelik Ermenilerden ölenlerin çok büyük bir bölümü salgın hastalıklar, yol şartları gibi sebeplerle hayatını kaybederken, Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanlar bir etnik gurubu yok etmek kastıyla ve ağır işkenceler altında yok edilmiştir.

⁸³³ Başbakanlık devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nın Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri Cilt-I (1914-1919) ve Cilt-II (1919-1921), Ankara, 2001, s. 1054

İsyan ve katliamın öncesinde Komiteler tarafından köylere kadar iletilen 16 maddelik talimatın 6. Maddesinde ; “ *Cephe gerisinde 2 yaşına kadar olan bütün Müslümanları görüldükleri yerde katledeceklerdir*” ifadesi yer almaktadır. Ancak Ermeniler uygulamada bu talimatın bile ötesine geçerek kundak bebeklerini, hatta anne karnındaki ceninleri bile katletmişlerdir. Söz konusu fiillerin önceden talimata bağlanmış olması işlenen fiillerin “insanlığa karşı suç” kavramı içinde yer alan “*savaş öncesi ve savaş sırasında sivil halkın kasıtlı olarak öldürülmesi, toplu olarak yok edilmesi*” fiilleriyle ve soykırım suçunu tanımında yer alan “bir grubun veya mensuplarının kasıtlı bir biçimde öldürülmesi, imhası veya yok edilmesi fiilleriyle bire bir örtüştüğünü göstermektedir.

Soykırım fiilinin belirlenmesinde en önemli ayraç olan planlı bir cürüm kastı olup olmadığının en kolay ispatı; suçu işleyen iletişim organları aracılığı ile yaptığı konuşmaları ve açıklamaları ile plan, parti programı gibi yazılı belgeler gibi kanıtların bulunmasıdır. Ermeniler tarafından şehirlere kadar gönderilen 16 maddelik talimat, Ermenilerin Türk ve Müslümanlara karşı giriştikleri eylemlerin önceden hazırlanmış plana göre icra edildiğini göstermektedir ve bu yönüyle soykırım suçu tanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Diğer yandan zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler devlet tarafından katledilmemiş, işkenceye tabi tutulmamış, bunların ırzına geçilmemiş ve aç bırakılmamıştır. Oysa Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanlar planlı olarak katledilmiş, ırzlarına geçilmiş ve bunların büyük bir bölümü işkence ile öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti göç ettirilen Ermenilere karşı ırkçı bir nefret saikiyle hareket etmemiş, ancak Ermeniler Türk ve Müslümanları dinsel ve ırkçı nefret saikiyle katletmiştir.

Yukarıda yapılan incelemeler kapsamında Ermenilerin 1. Dünya Harbi öncesinde ve harp sırasında Türk ve Müslümanlara karşı işlediği fiiller, o dönemde soykırım fiilinin tanımı yapılmamış olduğundan “katliam ve mezalim” sözcükleriyle ifade edilmekle birlikte BM Soykırım Sözleşmesi’ndeki soykırım tanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Katledilen Türk ve Müslümanların yanı sıra yörenin Müslüman nüfusunun önemli bir bölümü de topraklarından çıkarılarak mülteci durumuna düşürülmüştür. Trabzon ve Erzurum'un doğusundaki 79.100 mülteci Samsun'a, Erzurum'dan 300.000 mülteci Sivas'a, Erzurum'un doğusu ve güneyi ile Van'dan 80.000 mülteci Mamûrat-ül Aziz'e, Van ve Bitlis'ten 200.000 mülteci ise Diyarbakır'a gitmiştir. Diğer 43.800 mülteci ile bu rakamlar toplandığında yörenin 2.300.000 olan Müslüman nüfusundan 702.900 kişinin topraklarından çıkarılarak mülteci durumuna düşürüldüğü görülmektedir. Osmanlı Devleti Muhacirin Nezareti'nin raporu ise 1. Dünya Harbi'nin son günlerindeki Müslüman göçmenlerin sayısını 868.962 olarak göstermektedir. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 7 Haziran 1919 tarihli belgede ise ; "Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van vilâyetleriyle Erzincan sancağı ahalisinden bir milyonu geçen Türk ve Müslümanın her türlü sağlık ve hayat şartlarından mahrum olarak iç bölgelere doğru göçmek mecburiyetinde kaldığı, her geçen gün şiddetlenen saldırılar ve göçler sonucunda İslâm mültecilerden 701.166 kişinin öldüğü, söz konusu miktarın hükümetin resmî kayıtlarına dayandığı, resmî kayıt dışında kalan tahminen 300.000'e yakın Müslüman nüfus da ilave edildiğinde yukarıda belirtilen dört vilâyetle bir sancak halkından ölenlerin sayısının bir milyona ulaştığı" belirtilmektedir. İnsanların hiçbir gerekçe gösterilmeden ve hiçbir haklı sebebe dayanmadan topraklarından göç etmek zorunda bırakılması ve kaçmaya çalışanların işkence ile katledilmesi Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün "İnsanlığa Karşı Suç" tanımı içinde yer alan ve *"halkın sürülmesi, ya da zorla nakli ve öteki insanlık dışı muameleler"* şeklinde sayılan fiillerle ve "Savaş Suçları" kapsamında yer alan *"hukuka aykırı biçimde sürgün ya da nakil"* fiiliyle örtüşmektedir.

1. Dünya Harbi yıllarında zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerle, işgal ve katliam nedeniyle topraklarını terk etmek zorunda kalan Türk ve Müslümanların kayıpları mukayese edildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

ERMENİLERİN 1. DÜNYA HARBİNDEKİ KAYIPLARI	
PAPAZ VAHAN VARDAPET'E GÖRE	280.000
KARA SCHEMSİ'YE GÖRE	250.000
JUSTIN MCCARTY'YE GÖRE	100.000
OSMANLI DEVLETİ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE	56.610

TÜRK VE MÜSLÜMANLARIN 1. DÜNYA HARBİNDEKİ KAYIPLARI	
BRUCE FEIN'E GÖRE	2.400.000
KARA SCHEMSİ'YE GÖRE	2.000.000
JUSTIN MCCARTY'YE GÖRE	1.692.132*
OSMANLI DEVLETİ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE	1.000.000

Yukarıda belgeleriyle ortaya konulan bütün bu bilgiler Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Anadolu'da ve Kafkasya'da bir Ermeni soykırımı değil, ama bir Türk soykırımı yaşandığını göstermektedir. Ancak suçluyu mazlum yerine koyma konusunda oldukça başarılı olan Ermeniler uluslararası toplumu Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığı yalanına inandırmak konusunda fazla bir güçlkle karşılaşmamıştır. Batı ülkeleri ise inanmaya hazır oldukları bu yalanı bahane ederek Türkleri soykırımla suçlayan kararları parlamentolarında kabul etmeye, hattâ “soykırım olmamıştır” denmesini suç kabul eden yasaları çıkarmaya başlamıştır.

Bu kapsamda 6 uluslararası kuruluş ile 23 devlet, ABD'nin 43 eyaleti, değişik devletlere ait 3 özerk bölge, 6 eyalet ve 12 şehir meclisi Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almıştır.

Dış dünyada cereyan eden bu haksızlıktan daha vahimi bazı Türk akademisyenlerin, yazarların ve sanatçıların 2008 yılı Aralık ayında başlattıkları “Ermenilerden özür diliyoruz” isimli kampanya ile kendi ülkesini ve atalarını soykırım yapmakla suçlaması olmuştur. Türklüğü suçlayıcı iftira kampanyasına İHD(İnsan Hakları Derneği)'nin yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın da destek olması gerçekleri bilmeyen Türk halkının zihinlerinde tereddüt oluşmasına ve gerek Ermenilerin gerekse Ermeni tezlerini destekleyen yabancı ülkelerin “ Bazı Türk Dernekleri ile Türk Devleti'nin en üst kademesini işgal edenler bile Türklerin

* Bu miktarın 413.000'i Kafkasya'da katledilen Türk ve Müslümanların sayısıdır

Ermenilere soykırım uyguladığını kabul ediyor” demek suretiyle Türkiye aleyhine menfi propaganda yapmalarına fırsat sağlamıştır.

Daha sonra 23 Nisan 2014’te Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü tarafından Ermenice dahil 9 dilde yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının resmi açıklamasında *"Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, **tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır. 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz**"* ifadesini kullanması, Türkiye’nin Ermenistan konusunda izlediği dış politikasında ikinci bir kırılma noktası olmuştur.

Başbakanın açıklamasını değerlendiren HDP MYK üyesi Garo Paylan, açıklamayı; *"Devletin resmi duruşunu berhava eden bir açıklama"* olarak nitelendirmiştir. Hal böyle iken ana muhalefet partisinin dış politikadan sorumlu Genel Başkan Yardımcısı da *"Taziye kutsal bir kavram bundan gocunmamak lazım. Bu açıklama için niye bu kadar geç kalındı"* ifadesiyle olumlu bir davranış olarak yorumlaması ana muhalefet partisinin devletin resmi duruşunun berhava olmasına destek verdiğini göstermektedir.

Diğer yandan Ermenistan Meclisi’nin 23 Ağustos 1990’da onayladığı Bağımsızlık Bildirgesi’nin 11. maddesinde *" Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye’sinde ve Batı Ermenistan’da uygulanan Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması ve tescilinin sağlanmasını görev olarak kabul etmekte ve bu görevin başarılmasını desteklemekte ve bu faaliyetin arkasında durmaktadır "* ifadesi yer almaktadır. Bildiride Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden "Batı Ermenistan" olarak söz edilmekte, yani bu bölgeler Ermenistan toprağı olarak kabul edilmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı’nın web sitesinde de Türkiye Cumhuriyeti topraklarının önemli bir bölümü "Ermenistan" olarak gösterilmektedir.

Ermenistan Anayasası'nın başlangıç bölümünde "Ermeni halkı, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ni, Ermenistan Devleti'nin ve Ermeni milli ruhunun temel ilkeleri olarak kabul eder" ifadesi, 13. maddesinde ise "Ermenistan Cumhuriyeti'nin armasının Ağrı Dağı ve Nuh'un gemisi ile dört Ermeni Krallığının armasından meydana geldiği" ifadesi yer almaktadır.

Ermenistan Parlamentosu 6 Aralık 1989'da Türkiye'nin Ermenistan ile mevcut sınırının çizildiği 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nı fesih kararı alarak Türkiye-Ermenistan sınırını kabul etmediğini ilan etmiştir.

Nisan 1993'te Ermenistan savunma bakan vekili Vazgen Manukyan, yaptığı açıklamada, Erivan yönetiminin "sınırların değişmezliği ilkesini" kabul etmediğini, bu ilkenin iki dünya savaşı sonucunda oluşmuş olan Avrupa için geçerli olduğunu, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin sınırlarının ise aynı ilkeler çerçevesinde tanınamayacağını bildirmiştir.

Türkiye ile Ermenistan arasında, İsviçre'nin arabuluculuğunda sürdürülen görüşmeler sonunda 10 Ekim 2009'da Zürih'te protokol imzalamıştır. Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmeden Türkiye'nin Ermenistan'la protokol imzalaması ve sınırlarını açmayı kabul etmesi karşısında Azerbaycan'ın gösterdiği haklı tepki üzerine, hükümet protokolleri TBMM'ne getirememiştir.

Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlarının Zürih'te protokol imzası için toplandığı sırada, Ermenistan dışişleri bakan yardımcısı Şavarş Koçaryan, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının "soykırım" sonucunda oluştuğunu öne sürerek "şartlar değiştiği takdirde var olan sınırın yeniden sorgulanabileceğini" açıklamıştır.

Ermenistan başbakanı Tigran Sarkisyan ise protokollerin imza tarihinden bir gün önce yaptığı açıklamada "Protokollerin imzalanmasından sonra Türk tarafından, arşivlerde bulunan tapu kütüklerini açmasını talep edeceğiz. Miras hakkına sahip Ermenilerin davasının arkasında durulacak" demek suretiyle

Ermenistan'ın protokollerin onaylanmasının ardından toprak taleplerini gündeme taşıyacağını sinyali vermiştir.

Protokollerin imzalanmasından sonra Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 2010 tarihinde verdiği kararda; protokollerin yürürlüğe girmesini Türkiye'nin soykırım yaptığını kabul etmesi şartına bağlamış, aynı zamanda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini Batı Ermenistan olarak kabul eden yani Ermenistan toprakları olarak gösteren Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesine de atıfta bulunmuş, ayrıca protokollerle Karabağ meselesi arasında hiçbir şekilde ilinti kurulamayacağını da hükme bağlamıştır.

Ermenistan Hükümeti 22 Nisan 2010'da yaptığı açıklamada “ *Türk tarafının anlaşmayı ön koşulsuz olarak makul bir süre içinde onaylama yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle süreci askıya almayı gerekli görmekteyiz*” ifadesi ile protokolleri askıya almıştır.

10 Aralık 2011 tarihinde Serj Sarkisyan, Marsilya'da Diaspora Ermenilerine hitaben yaptığı konuşmada, Nazi rejiminin katliamları için diz çöküp özür dileyen Alman Başbakanı Brandt gibi, Türk liderlerinin de er ya da geç Erivan'da soykırım anıtı önünde diz çökeceğini söylemiştir.

Ermenistan Taşnak Partisi'nin Erivan temsilcisi Kiro Manoyan Erivan'da 1915 olaylarının yıldönümü vesilesiyle düzenlediği basın toplantısında; “*Ermenistan'ın iade edilmesini istediği topraklar şu anda Türklerin egemenliği altında. Yarın bizim iade edilmesini talep ettiğimiz Ermeni toprakları Kürtlerin eline geçerse onlardan geri vermelerini talep ederiz*” ifadesiyle Türkiye toprakları üzerindeki Ermenistan-Kürdistan planlarının örtüştüğüne vurgu yapmıştır.

Daha sonra DTP'nin 28 Ekim-1 Kasım 2013 tarihleri arasında ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında “Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF)” (Taşnak) heyeti büro üyeleri ve Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA)'nın ABD temsilcileri ile DTP heyeti arasında görüşmeler yapılmış, görüşmelerde “*Ermeni-Kürt ortaklığının geliştirilme imkânları ile milli ve demokratik hedefleri ilham olan Ermeni ve Kürt uluslarının tartışıldığını*” açıklanmıştır.

Görüşmelere katılan ARF üyesi Ter-Khaçatryan; Demirtaş başkanlığındaki DTP heyeti ile yapılan görüşmeler hakkında: "Görüşme, Ermeni-Kürt ortaklık imkânları, Batı Ermenistan ve Kürdistan ile ulusal ve demokratik hedeflerdeki Ermeni ve Kürt Ulusları için yararlı bir diyalog fırsatı sundu" ifadesini kullanmıştır. Söz konusu ifade PKK'nın 18 Nisan 1990 tarihinde ASALA ile Lübnan'da yaptığı toplantıda alınan; **"Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar Ermeniler ile Kürtler arasında eşit olarak bölüşülecektir"** kararının Washington'da yeniden ele alınarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Takip eden süreçte 12 Kasım'da İstanbul'da BDP tarafından düzenlenen toplantıya "Ermenistan Taşnak Partisi Gençlik Organizasyonu" yetkilileri de davet edilmiş ve iki kuruluş arasında ortak toplantılar düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıda; *"Batı Ermenistan ile Kürdistan toprakları konusunda Ermeni-Kürt işbirliği imkânlarının araştırılmasının yanı sıra iki millet arasında diğer işbirliği konularının ele alındığı"* bildirilmiştir.

Bu toplantıdan iki hafta sonra Diyarbakır'da BDP tarafından düzenlenen BDP Gençlik Kolları 1. Kongresi'ne yine "ARF (Ermenistan Taşnak Partisi Gençlik Teşkilatı)" temsilcileri davet edilmiş, konuşmaların önce Ermeni dilinde sonra Kürtçe yapıldığı toplantıda Washington ve İstanbul toplantılarında ele alınan konuları tartışılmıştır.

Yukarıda belirtilen hususlar Ermenistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne soykırımı kabul ettirme çabalarının sadece soykırımla sınırlı kalmayacağını, ilk aşamada soykırımın kabulünden sonra zaman içinde tazminat ve toprak taleplerinin de gündeme taşınacağını ve Türkiye'den kopartılacak toprakların paylaşımını bölgedeki Kürt ayrılıkçı hareketi liderleriyle kendi aralarında halledilecek bir konu olarak düşündüklerini göstermektedir.

BDP'li ve HDP'li milletvekillerinin bir bölümü 30 Mart mahalli seçimlerinde milletvekilliğinden istifa ederek belediye başkanlığı seçimlerine katılmış ve seçimi kazanmalarını takiben BDP'li belediye başkanları ilçe isimlerini Ermenice yazdırmaya ve ilçelerdeki cadde, sokak isimlerini değiştirmeye başlamıştır. Eş zamanlı olarak Türkiye'ye gelen Ermeni turistlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu

bölgesindeki şehirlerde Ermenistan bayrağı açıp milli marş söylemeleri, bölgemizdeki ayrılıkçı Kürt-Ermeni işbirliğinin tehlikeli boyutlara ulaştığını ve ayrılıkçı Kürtlerin ve Ermenilerin, bölgeyi BDP, HDP ve DBP eliyle Ermenileştirmeye çalıştığını göstermektedir.

Yukarıda ele alınan Türkiye topraklarında meydana gelen Ermenicilik faaliyetleri ülkede yaşanan siyasi oluşumlarla bir arada ele alındığında kurgulanmaya çalışılan senaryo daha kolay anlaşılmaktadır. PKK'nın siyasi uzantısı görünümü veren BDP'nin 3. Olağan kongresinde adını DBP (Demokratik Bölgeler Partisi) olarak değiştirmesi, HDP(Halkların Demokratik Partisi) ve DBP'nin isimlerinin içinde "halklar" ve "bölgeler" ifadelerinin yer alması Türkiye'nin üniter yapısının değiştirilerek farklı etnisitelerin farklı bölgelerde yaşayacağı eyaletler sistemi şeklinde bir siyasi yapıya geçilmesinin planlandığını ve başlangıçta özerklik olarak tasarlanan yapının ileride bağımsızlığa giden bir sürece ulaşmayı hedeflediğini, bu kapsamda ayrılıkçı Kürtlerle Ermenilerin işbirliği içinde olduklarını açığa vurmaktadır.

Ermeni soykırım iddialarının yabancı ülke ve kuruluşların yanı sıra yurtiçindeki bazı kişi ve kuruluşlar tarafından da desteklenmesinden daha vahimi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bazı akademisyenlerin, yazarların ve sanatçıların Ermeni tezlerinin savunuculuğuna soyunarak 2008 yılı Aralık ayında başlattıkları "Ermenilerden özür diliyoruz" isimli kampanya ile kendi ülkesini ve atalarını soykırım yapmakla suçlamaları olmuştur. Türklüğü suçlayıcı iftira kampanyasına İHD(İnsan Hakları Derneği)'nin yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın da destek olması gerçekleri bilmeyen Türk halkının zihinlerinde tereddüt oluşmasına neden olmuş ve gerek Ermenilerin gerekse Ermeni tezlerini destekleyen yabancı ülkelerin "Bazı Türk Dernekleri ile Türk Devleti'nin en üst kademesini işgal edenler bile Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını kabul ediyor" demek suretiyle Türkiye aleyhine menfi propaganda yapmalarına fırsat sağlamıştır.

Daha sonra 23 Nisan 2014'te Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü tarafından Ermenice dahil 9 dilde yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının resmi açıklamasında; "...20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına

taziyelerimizi iletiyoruz " ifadesini kullanması, Türkiye'nin Ermenistan konusunda izlediği dış politikada ikinci bir kırılma noktası olmuştur.

Başbakanın açıklamasını değerlendiren HDP'nin MYK üyesi Garo Paylan, Vatan'a yaptığı değerlendirmede açıklamayı; "Devletin resmi duruşunu berhava eden bir açıklama" olarak nitelendirmiştir. Ana muhalefet partisinin dış politikadan sorumlu Genel Başkan Yardımcısı ise ; "Taziyenin kutsal bir kavram olduğunu ve taziye için geç bile kalındığını" söyleyerek hükümetin açıklamasına destek vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının Ermenilerden taziyede bulunmasının etkileri geçmeden bu defa 1915 olayları sırasında Osmanlı topraklarından göç etmek zorunda kalan, o dönemin koşulları nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını hiç kazanamamış ya da daha sonra kaybetmiş Ermenilerin torunlarına vatandaşlık hakkı tanınması gibi akla ziyan bir konu gündeme taşınmış, Dışişleri yetkilileri; vatandaşlığını kaybetmiş ya da vatandaşlıktan çıkarılmış Ermenilerin alt kuşaklarına, istemeleri halinde TC vatandaşlığı hakkı tanınması konusuna "sıcak bakıldığını", konu üzerinde ön çalışmanın yapıldığını belirtmiştir.

1915 yılının 100. yılı yaklaşırken Türkiye'nin kendi isteğiyle soykırımı kabul etmesi konusunda baskıların artacağı ve Türk hükümetlerinin Ermenileri tatmin edecek yeni adımlar atmaya zorlanacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin söz konusu baskılara karşı direnebilmesi için 1915 yılı öncesinde yaşananlar ile zorunlu göç kararının alınma sebeplerinin ve göç sırasında uygulanan insani tedbirlerin yanı sıra günümüzde Batı Ermenistan, Özerk Kürdistan hedeflerinin örtüşen yönlerinin ve ayrılıkçı Kürt-Ermeni işbirliğinin Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti yönetim kadroları tarafından bilinmesi önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Osmanlı Arşivleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA) 31 Mayıs 1915 (16 Recep 1331) tarihinde Dahiliye, Harbiye ve Maliye Bakanlıklarına gönderilen tamim

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı âli Evrak Odası (BOA; BEO, Şifre No: 341055)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı (BOA, HR.SYS. Şifre No: 2487/10, 8 N.1337 (7 Haziran 1919)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA DH. Şifre No: 52/96-97/98, Ek-1)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 53/305)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 54-A/226)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 54/406, 54-A/73, 54-A/248)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 55-291, 55-341)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 55-A/17, 55-A/77, 55-A/135)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 55-A/144)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 56/140)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 57/51, 57/71)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 57/110, 57/273)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 58/124, 58/161)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 59/123, 59/244)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 60/190)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 61/72)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 62/21(EK-30))

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA DH. Şifre No: 63/119)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü (BOA DH. EUM. 2.Şube, Arşivi No: 2F/94)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü (BOA DH. EUM. 2.Şube Arşivi No: 68/81)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Emniyet Umum Müdürlüğü (BOA DH. EUM. 2.Şube Arşivi No: 2F/14)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü (BOA DH. EUM. 2. Şube Arşivi No: 68/71, 68/80-83-84, 68/101)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü (BOA DH. EUM. 2. Şube Arşivi No: 69/5-6-7-8-9)

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, I. Cilt., Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, (BOA. 2002: Belge No: 62)

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, Cilt I, (BOA. 2002: Belge No: 14,37,62, 88), Cilt II, (BOA. 2002, Belge No: 2757, 59, 70)

2. Genelkurmay Arşivi:

Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/1, Klasör 13, Dosya 63, Fihrist 16

Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/2, Klasör 528, Dosya, 2061, Fihrist 21

Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 1/131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1

Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28

Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-25

Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/3671, Klasör 2835, Dosya: 127, Fihrist: 3-9(3-25)

Genelkurmay ATASE Arşivi, No:5/1920, Klasör 4608, Dosya: 2, Fihrist: 2-9

Genelkurmay ATASE Arşivi No: 1/2, Klasör 401, Dos:1580, Fih:1-3

Genelkurmay ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör 1768, Dosya: 206, Fihrist: 2-1(2-5)

Genelkurmay ATASE Arşivi, Cilt II, Koleksiyon: BDH, Klasör 528, Dosya: 2063, Fihrist: 1

Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge No: 1912, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 83(Mart 1983), s.115-119

Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge No: 1919, Askeri tarih Belgeleri Dergisi, 83 (Mart 1983), s.145

3. Alman Arşivi:

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi: 1A Turkei 183, Armenien Bd.37, No: 7122, R.14086

4. Amerikan Arşivi:

Amerikan Milli Arşiv ve Araştırma İdaresi (US Archives NARA): 867.48/271; Ek 310

Amerikan Milli Arşiv ve Araştırma İdaresi (US Archives NARA): 867.4016/193,Copy No: 484

Amerikan Milli Arşiv ve Araştırma İdaresi (US Archives NARA): 867.4016/251

Amerikan Milli Arşiv ve Araştırma İdaresi (US Archives NARA): T1192, Roll 4, 860J.01/431

Amerikan Çalışma Bakanlığı Muhacerat Komisyonu Yıllık Raporu (Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor), Government Printing Office, beginning 1895-1932

5. İngiliz Arşivi:

İngiliz Devlet Arşivi Harp Karargâhı (UK Archives WO): 157/691/9, İngiliz Karargahı Askeri İstihbarat Bülteni, 5 Mayıs 1915, Kahire

İngiliz Devlet Arşivi Harp Karargâhı (UK Archives WO): 157/693, İngiliz Karargahı Askeri İstihbarat Bülteni, 6 Temmuz 1915, Kahire

İngiliz Devlet Arşivi Dışişleri Bürosu (UK Archives FO) 608/78(75631) No: 869 ; Amiral Carthorpe Şifre Telgraf, 20 Mayıs 1919

İngiliz Devlet Arşivi Dışişleri Bürosu (UK Archives FO) 608/78 No: 1094 ; Amiral Carthorpe Şifre Telgraf, 21 Mayıs 1919

6. Rus Arşivi:

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi : RGVIA, Fond 2100 Op.1, Delo 646, L46; AVPRI, Fond Politakhiv, No: 151,Op.482Delo 3484, L.138

B. KİTAPLAR

Akçora, E. (2001). *Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk-Ermeni Toplum İlişkilerine Etkileri*, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 124.

Akçora, E. (1994). *Van ve Çevresindeki Ermeni İsyanları(1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 100.

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 181.

Alpyavuz, T. (2009), Soykırım Suçu, *Journal of Naval Science and Engineering*, 5(1), 49-61.

Emin, A. (1930). *Turkey in the World War*, New Haven, 252-253.

Ar, K. N. (2011). *Türk Amerikan İlişkileri çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 130

Atılğan, İ. and Moumdjian, G. (2009). *Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform*, Bentley University Academic CENTER, Los Angeles, California, 22-23

Armyansky Vestnik, (1916). 39, 13.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918). (2005). Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1, 53-71

- Artuç, N. (2008). *Cemal Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Ankara, 237, 66.
- Ata, F. (2011). *Asaf Bey'e Göre Adana Olayları, (1909 Adana Olayları/Makaleler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 255.
- Atatürk, *Nutuk*, 348.
- Aya, Ş. S. (2008). *The Genocide of Truth*, Istanbul Commerce University Publications, İstanbul, s. 161
- Aya, Ş. S. (2009). *Soykırım tacirleri ve Gerçekler*, Derin yayınları, İstanbul, 189-191.
- Bakar B. (2009). *Ermeni Tehciri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 33-34.
- Balakian, G. (2009). *Armenian Golgotha*, Alfred A. Konoff, NewYork, 62-70.
- Balçı, G. (2007). *Türkler Soykırım Yaptı mı?*, Truva Yayınları, İstanbul, 156.
- Başak, T. (2008). *İngiltere'nin Ermeni Politikası(1830-1923)*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 464.
- Bayur, Y. H. (1998). *Ermeni Meselesi*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 18.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt II/III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 7-18-19-21-128-129-136-137-169-170-2.
- Bektaş H. (2001). *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No.5, Bursa, 53-54-57-74-78-79-188
- Bozkurt G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 43-49-59-7-83-84-120.
- Burdett, A. L. P. (1998). *Armenia Political and Ethnic Boundaries (1878-1948)*, London, 374-375.
- Çiçek, K. (2005). *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 247-248-249-252-253-254-255.
- Çiçek, K. (1999). *Milli Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara, s. 48-66.
- Dabağyan, L. P. (2001). *Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 178.

- Dinçaslan, A. L. (2008). *Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)*, UKDE Kitaplığı: 52, Kahramanmaraş, 37
- Doğan, İ. (2006). 1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürüyemeyeceği Sorunu (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme), *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, X(1-2), 297.
- Er, T. (2010). *Azaldıktan Tiranlığa*, Sarkaç Yayınları, Ankara, 68.
- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayr-ı Müslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 110
- Ermeni Olayları Tarihi, (1998). Hüseyin Nazım Paşa, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 15, Ankara, XXI.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri*, (2003). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara, 13-34-35-36-200.
- Eroğlu, V. (1987). *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 65-138.
- Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri*, (2006). Çeviren: Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul, 34-35-36-200-201.
- Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*. (2001). Cilt-I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı, Yayın No: 49, Ankara, 5-6-10-11-12-14-167.
- Ermeniler Tarafından Yapılan Katliamın Belgeleri (1919-1921)*, Cilt II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 50, s. 803-901
- Ersan, M. (2007). "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler" Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIX.Dizi, Sayı 21, Ankara, 34-253-261-267-268-271
- Ethemoğlu, M. (1987). *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 26-28.
- Feigl, E. (1986). *A Mythe of Terror, Armenian Extrimism: It's Causes and It's Historical Context*, Salzburg, s.84 (Türkçe tercümesi "Ermeni Mitomanyası : Ermeni İfratı: Sonuçları ve Tarihi İçeriği" Çeviren : Can Ceylan, 2007)
- Gnkur. *Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi, 1918-1921*, ATASE Yayınları, 3, 4.
- Gürün, K. (1985). *The Armenian File (The Mith of Innocence Exposed)*, London, Nicosia, İstanbul, 139-147-154-155-156-160-170.
- Göyünç N. (1983). *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 64-65.

- Günay T. (2006). *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*, ATO Yayınları, Ankara, 205-210-283
- Gürün, K. (1983). "Ermeni Dosyası", Ankara, 185-188-213.
- Halaçoğlu, Y. (2001). "Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)", Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı 90, Ankara, 45-48-49-54-58-59-66:68-72-77:84-90-175.
- Hocaoğlu, M. (1976). *Arşiv Vesikaları İle Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 313.
- Hüseyin Nazım Paşa, (1988). *Hatırlarım, Ermeni Olaylarının İçyüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, XXIV.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 195-237-238-251-252-264-267.
- Karaca, T. N. (2005). *Ermeni Sorununun Gelişimi Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 107, 191.
- Kantarıcı, Ş. (2004). Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi", Aktüel yayınları, İstanbul, 54-55-60-149-150.
- Kantarıcı, Ş. (2007). *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Yayınları, Ankara, 288-289.
- Karakehya, H. (2008). Uluslar arası Ceza Mahkemesi ve Uygulanabilir Hukuk, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(2), 37-138.
- Karal, E. Z. (1985). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, V. Cilt, s. 15-137-138-139-140-141-142-143.
- Karal, E. Z. (1995). "Osmanlı Tarihi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, VIII, 128:136-173:177-180-187-188-191-192-248.
- Karinyan, A. B. (2006). *Ermeni Milliyetçi Akımları*, Çeviren: Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, Ankara, 8-9.
- Kaşgarlı, M. A. (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, KÖK Yayınları, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 1, Ankara, 01-104
- Kirakossian, A.J. (2003). *British Diplomacy and the Armenian Questions from the 1830's to 1914*, London, 281.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 68.

- Kochar, M. (1988). "Armyano-Turetskiye Obshestvenno-Politivheskiye Otnosheniya i Armyanskiy Vopros", İz-vo Yerevanskogo Universityeta, Yerevan, 21-22.
- Koçaş, S. (1967). "Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri", Ankara, 124-125-177.
- Konukçu, E. (1990). "Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı", Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 13-102.
- Kuran E. (2001). *Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 24.
- Küçük, C. (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin Ortaya Çıkışı 1978-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3265, İstanbul, 110-111-113-114-159:163.
- Laçiner, S. (2004). "Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslar arası İlişkiler Çalışması", Kaknüs Yayınları, İstanbul, 237.
- Leo, (1907). *Ermeni Sorununun Belgeleri*, Tiflis, 61.
- Lowry, H. L. (1991). *Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsünün Perde Arkası*, İstanbul, 47-48.
- Lütem, Ö. E. (2007). *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 53:57.
- McCarty, J. (1995). *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Yayınları, Ankara, 273.
- McCarty, J. (1989). *Turks and Armenians*, Washington, 34.
- Mc Carty, J. (1983). *Muslims and Minorities*, New York University Pres, New York and London, 129-130.
- Mavi Kitap*. (1916).
- Mazıcı, N. (2005). *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 19-20-54.
- Mutlu, E. İ. (2007). Uluslararası Hukukta Soykırım Kavramı, *Tarihi gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, IQ Kültür, Sanat, Yayıncılık, İstanbul, 430.
- Nalbantyan, L. (1960). *The Armenian Revolutionary Movement*, Los Angeles, 107.
- Nassibian, A. (1984). *Britain and the Armenian Questions*, Austria, 253, New York, 1986, 253-281

- Novruzoglu, R. and Oguz, Y. (2002). *Karabakh: Uncontrolled Zone...*, Ozan, Baku, 50:54.
- Odman, T. (1996). Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslar arası ceza Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yasal Dayanağı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45(1-4),143.
- Ohandjanian, *Avusturya - Macaristan ve Ermeni Meselesi, (1916-1917)*, Cilt VII A, No: 1213
- Onur H. (1999). *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 40.
- Özdemir, H., Çiçek, K., Turan, Ö., Çalık, R. ve Halaçoğlu, Y. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 56.
- Pazarcı, H. (2007). *Uluslararası Hukuk*, Ankara, 201-202.
- Pazarcı, H. (2000). *Uluslararası Hukuk*, Ankara, IV. Kitap, 324.
- Sakarya, İ. (1984). *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 73-74-75-76-77-78-79-80-81-87-88-89-90.
- Sarınay, Y. ve Karacakaya, R. (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 17.
- Schabas, W. A. (2000). *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*, National University of Ireland, Galway, Cambridge University Press, 22.
- Schabas, W. A. (2007). *The UN International Criminal Tribunals*, Cambridge University Press, 252.
- Schemsi, K. (1919). *Turcs et Armeniéns Devant L'histoire, Nouveaux Témoignages Russes et Turcs Sur Les Atrocitiés Arméniennes de 1914-1918*, Genève, 72.
- Schemsi, K. (1918). *Les Turcs et La Question D'arménie*, Ceneve, 13.
- Selvi, H. (2006). *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 102.
- Süslü, A., Kırzioğlu, F., Yinanç, R. ve Halaçoğlu, Y. (1995). *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara, 196-197.
- Sarkisyan, Y. K. (1962). *Ekspansiyonistkaya, Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkazye*, İz-vo Akademi Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 84-85

- Sertçelik, S. (2009). *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714)*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:131, Ankara, 113-117-151-154-162-165.
- Sonyel, S. R. (1987). *The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy*, Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 128-129.
- Sonyel, S. R. (1987). *Armenian Terrorism*, Cyprus Turkish Association Publications, London, 118-119.
- Sonyel, S. R. (1988). *The Turco - Armenian Adana Incidents in the Light of Secret British Documents*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 38.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları*, Ankara, 1, 17.
- Somakian, M. J. (1995). "Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920", I.B. Tauris Publishers, London and New York, 49.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi rektörlüğü Yayın No:5, Ankara, 42-55-73-75-80:93-103-104-109:115-117:121-132:135-140-160
- Süslü, A., Kırzioğlu F., Yinanç, R. ve Halaçoğlu, Y. (1995). *Türk, Tarihinde Ermeniler*, Ankara, 196-197.
- Şahin R. (1988). *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul, 179.
- Şimşir B. N. (1983). *British Documents on Otoman Armenians*, Ankara, 34:37.
- Taşkıran, C. (2006). *Van'da Ermeni Devleti Denemesi-Belgelerle*, Platin Yayınları, Ankara, s. 177-178
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2009). *ABD'nin Küreselleştirme Politikaları, Ortadoğu'da Türkiye'ye Bîçilen Rol*, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Ankara, 228.
- Tosun, R. (2000). *Ermeni Meselesi ve Kayseri'deki Ermeni Olayları*, Tamga Yayıncılık, Ankara, s.38-39
- Toynbee, A. J. (1922). *The Western Question in Greece and Turkey*, A study in the Contact of Civilizations, Boston and New York, 191.
- Undeclared War, Communist Publishing House, 1991, s. 2
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O.,Belge Yayınları, İstanbul, 126-134:159-172-173-181:187-193-199-208:226-250:254-269:275-421-422-435:463-470-475-482:495-527:557:564-584:590-617:622.
- Urfalı Mateos, (1987). *Vekayiname(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 171.

- Ünal, Ş. (2004). *Salomon Teilerian Davası, Talat Paşa Suikastı*, Ufuk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 4.
- Ünal, Ş. (2011). *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Tarih Kurumu yayınları IV/A-2-3. Dizi-Sayı:3, Ankara, 87:93-95-96-217-356-401-428.
- Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, 18
- Varantyan, M. (1932). *Taşnaksutyun Tarihi*, Paris, I, 156.
- Yazıcı, N. (1989). *Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler*, Ankara, 39.
- Yinanç, R. ve Elibüyük, M. (1983). *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara, XIII.
- Yinanç, R. ve Elibüyük, M. (1988). *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri(1563)*, Ankara, Tablo:1.
- Zeidner, R. F. (2005). *The Tricolor Over the Taurus: The French in Cilicia and Vicinity, 1918-1922*, Publication of Turkish Historical Society Serial XVI-No. 105, Ankara, 137-138.

C. MAKALELER

- Acer Y. (2005). "Uluslar arası Hukukta Saldırı Suçu Kavramının temel Unsurları: Tanım Çalışmaları ve Yansımalar", Ankara, *Uluslar arası Hukuk ve Politika*, 1(3), 39.
- Aksar, Y. (2003). "Uluslar arası Ceza Mahkemesi ve Amerika Birleşik Devletleri", Ankara, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 125-139.
- Aktan, G. (2007). Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu, Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 133-170.
- Aydın, D., (1985). "Ermeni meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, 8-12 Ekim 1984, Ankara, 287-288.
- Azarkan, E. (2003). "Uluslar arası Hukuk'ta İnsanlığa Karşı Suçlar", Ankara, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 277-279.

- Bağçeci, Y. (2010). "Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 846-847.
- Bayıllıoğlu, U. (2007). "Uluslar arası ceza mahkemesi ve Türkiye", Ankara, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(1), 79.
- Brune, H. (1937). Hochverrat und Landesverrat, in rechtsvergleichender Darstellung auf Grund der neuesten strafrechtlichen Entwicklung Breslau Neukirsch, 64.
- Curat, P. (2006). *Les Crimes contre l'humanité dans le statut de la Cour Pénale Internationale*, Bruylant, Bruxelles, Schulthess, 256.
- Çağ, G. (2006). *Birinci Dünya Savaşına Kadar Fransa'nın Ermeni Meselesine Yaklaşımı*, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa (Editör: Doç.Dr.Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 225-226-237.
- Çakmak, Z. (2006). Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni Rum Yunan İşbirliği, Elazığ, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 403-412.
- Çoban, E. (2008). "Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği", *Uluslar arası İlişkiler Dergisi*, 5(17), 52.
- Değer, O. (2009). "Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek ve Sırbistan-Karadağ Kararı", *Uluslararası İlişkiler*, 6(22), s.70-71
- Doğanay, R. (2002). "İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 57-73
- Eraslan C. (2001). "Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", İstanbul, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 83-84
- Günay, N. (2011). 1909 Olaylarının Adana Çevresindeki Yansımaları ve Yargılamalar, (1909 Adana Olayları/Makaleler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 287-291.
- Güçlü, Y. (2011). Armenian Events and Cemal Pasha, (1909 Adana Olayları/Makaleler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 195.
- Halaçoğlu, Y. (1990). "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı", Ankara, *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, 2-5 Nisan 1990, 6-44-20-218-219-220.

- İlter, E. (1995). "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişiminde İngiltere'nin Rolü", Ankara, *OTAM*, 6, 155-171-517-518.
- İskefiyeli, Z. (2006). "İngiliz Diplomasisinin Ermeni ve Ermenistan Politikaları", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Editör: Doç.Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 163-164-181.
- Kasım, K. (2001-2002). Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4.
- Kaya, İ. (2003). "Milletlerarası Hukukta Soykırım", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, II, 257-261.
- Kılıç O. (2005). *Ermenilerin Maskesi Düşüyor, Tarih ve Düşünce*, İstanbul, 58.
- Koca, S. (2006). "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 142-145.
- Kocaoğlu, S. (2005). "Uluslararası Ceza Hukuku ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Bağlamında Soykırım Suçu", *Ankara Barosu Dergisi*, 63(3).
- Kodaman, B. (2002). *II. Meşrutiyet Dönemi(1908-1914)*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 13, 169.
- Kuran, E. (1984). "Ermeni Meselesi'nin Milletlerarası Boyutu", Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile İlişkileri, Erzurum, 24-118.
- Lewy, G. (2005). "The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide", *The University of Utah Press*, 77.
- Lütem, Ö. E. (2003). "Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası", Ankara, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, 283.
- Oğan, S. (2008). "Dağlık Karabağ'a Yerleşen PKK ve Türkiye'nin Müdahale Hakkı", TÜRKSAM.
- Ortak, Ş. (2006). "Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Pasa'ya Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bir Suikast Girişimi (1924)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 73-80.
- Özdemir, H. (2006). "Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar", Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 131.

Ravenstein, E. G. "The Population of Russia and Turkey" *Journal of the Royal Statistical Society* 40 (1877) s.456'dan aktaran: Kemal H.Karpat,"Ottoman Population", 51.

Sonyel, S. R. (1972). "Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", Ankara, Belleten, TTK, XXXVI(141).

The New Near East. (1920). 6(7), 28.

Vattel'den naklen, Avra Constantinou. (2000). "The Right of Self Defence under Customary International Law and Article 51 of the UN Charter", Athenes/Bruxelles, 52.

Yinanç, R. (1987). "XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", Ankara, *Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu*, 11 Şubat 1986, 20-23.

Velichko, V. L. (2003). *Kavkaz: Russkoye Delo i Mezhduplemenniy Vopros*. Chernaya Kniga ili Kavkazski Protiv Russkikh Khronika Nachala XXI Veka, Feri-V, Moskva.

E. TEZLER

Atnur, İ. E. (1991). *Tehcir'den Dönen Rum ve Ermenilerin İskan Meselesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 25-27.

Bayındır, S. (1997). *Adana Ermeni İsyanı (1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 236.

İzzatov, E., (2006). *Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 86.

F. HUKUKİ MEVZUAT, RAPORLAR VE ULUSLARARASI ANLAŞMALAR

17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslar arası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü madde 7, 1. fıkra

17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslar arası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, madde 8, 2. fıkra, a bendi

17.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.7. 2002'de yürürlüğe giren Uluslar arası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, madde 8, 2. fıkra, b bendi

Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu, TUSAM ; 2004, s.3

United Nations, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948, Madde 2, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm.

G. GAZETELER, İNTERNET KAYNAKLARI RADYO VE TV. YAYINLARI

ARF Attends Washington Kurdish Conference, (October 29, 2013). *The Armenian Weekly*.

AYF Participates in First BDP Youth Congress in Diyarbakir, (December 2, 2013). *The Armenian Weekly*.

Armenians Fighting Turks-Besieging Van-Others Operating in Turkish Army's Rear, (Nov. 5, 1914). *The New York Times*.

BDP, ARF Hold High-Level Meeting in Istanbul, (November 12, 2013). *The Armenian Weekly*.

Deutsche Allgemeine Zeitung, (24 Juli 1921).

Egyptian Gazette, (21 Ekim 1915).

Ein Armenischer Vorstoss, (10 Temmuz 1920). *Neue Freie Presse*, N. 20067.

From America To Fight-Detachment of Armenians Welcomed Enthusiastically in Tiflis", (Jan. 8, 1915). *The New York Times*.

Hacıoğlu, N. (23 Nisan 2013). "Taşnak Bölünen Türkiye Planları Yapmaya Başladı", *Moskova /Hürriyet*,

Hayasdan Gazetesi, (6 Temmuz 1915).

Israeli minister calls to recognize Armenian genocide, (12 June 2012). Reuters.

Koçaryan: (10.10.2009). "Sınır Soykırım Sonucu Oluştı", *CNN Türk*.

MHP Kayseri Milletvekili Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nda çarpıcı açıklamalar... 1915'te Öldürüldü Denen Ermenilerin Çocukları PKK Olarak Karşımıza Çıktı, [http://www.turkishnews.com/tr/content / 2013 / 05/ 07 / kurt - bilinen - ermeniler /](http://www.turkishnews.com/tr/content / 2013 / 05/ 07 / kurt - bilinen - ermeniler / adresinden) adresinden 7 Mayıs 2014'de alınmıştır.

Osman Bekleyen/Van (DHA), "İlçenin İsmi Tabelaya Ermenice Yazıldı", 24.07.2014.

Sazak, D., Soykırım Sanal Din Haline Geldi (Hikmet Özdemir Röportajı), *Milliyet*, 25 Nisan 2005'den alınmıştır.

Şimdi de Vatandaşlık adımı!, *Güneş*, Güncel, 25 Nisan 2015.

Tanır, İ. “BDP, Ermenilerle Görüştü”, *Vatan Gazetesi/Washington*, 1 Kasım 2013.

The Sassoun Massacre, Proof of the Assertion that Armenian Revolutionists Caused It, Testimony of Rev. Cyrus Hamlin, *The New York Times*, August 23th, 1895

Türkiye-Ermenistan Sınırı Sorgulanabilir, 1. Hürriyet, 9 Ekim 2009, 2. Tarafsız Haber, 10 Ekim 2009

Yenerer, V., “Onurumuz ayaklar altında. TBMM idam cezasını geri getirsin”, *Yeniçağ*, 13.05.2005

İnternet: Armenia Trough out the History, <http://www.armenica.org>; adresinden 5 Haziran 2014’te alınmıştır.

İnternet: Historical Map of Armenia, <http://www.armeniaforeignministry.com>, adresinden 5 Haziran 2014’den alınmıştır.

İnternet: <http://www.yeniaktuel.com.tr/tur108,79@2100.html>, adresinden Mart 2010’da alınmıştır.

İnternet: <http://www.hurriyetusa.com/haber>, adresinden 11 Ocak 2008’de alınmıştır.

İnternet: “Ermeni Soykırımının 100. Yılına Doğru, Yeter! İnkâra Son”, <http://www.ihd.org.tr>, adresinden 24 Mayıs 2011, 24 Nisan 2014’den alınmıştır.

İnternet: Sarkisyan: “Türkler de Böyle Diz Çökecek”, *Haber Politik*, <http://www.haberpolitik.net/ID21693.html>, adresinden 16 Aralık 2011’de alınmıştır.

İnternet: Fein , B., “Lies, Damn Lies And Armenian Deaths”, *Huffpost World*, June 4, 2009’da alınmıştır.

İnternet: The Prosecutor V.Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Senussi, ICC-01/11/11(Uluslararası Ceza Mahkemesi), http://www.icc_cpl.int, adresinden 26 Şubat 2011’de alınmıştır.

İnternet: Wikipedia, Armenian Genocide, Recognition, http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide_recognition, adresinden 21 Haziran 2014’te alınmıştır.

İnternet: Ermeni Sorunu, İddialar, Gerçekler, PKK_Ermeni İşbirliği, <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/pkk.html>, adresinden 11 Şubat 2011’de alınmıştır.

İnternet: PKK, Ermenistan’da 5 Kamp Açtı, <http://www.Turkatak.gen.tr>, adresinden 18 Kasım 2005’te alınmıştır.

İnternet: PJAK ve PKK Karabağ'da Eğitiliyor, Rast Haber, 26.07.2011'de alınmıştır.

İnternet: Burak Kozanoğlu, Etnik Terör Kapsamında Ermenistan-PKK İlişkileri ve Türkiye, Erişim: <http://www.turksam.org/tr/a1853.html>, adresinden 4 Kasım 2009'da alınmıştır.

İnternet: PKK-ASALA Ortaklığı, http://www.kononline.com/Nurullah_Aydin+PKK-ASALA_Ortakligi_yazi108.html, adresinden 24.7.2012'de alınmıştır.

Kırım Haber Ajansı

Radio Free Europe / Radio Liberty, Newsline, 7 Mayıs 2001

EKLER

Ek-1. Ermeni Milleti Nizamnamesi

İlk Esaslar

BİRİNCİ BEND

Vatandaşlardan her birinin millete ve milletin de o kişilerin her birine yapılması gerekli görevleri olduğu gibi anılan kimselerden her birinin millette ve milletin de onların her birinde hukuku vardır. Bundan dolayı gerek millet ve gerek millet kişileri ortak görevleri ile birbirine bağlı olmakla birinin yapması gerekenler diğerinin hukuku, yani milletin görevleri millet kişilerinin, yine adı geçen kişilerin görevleri de, milletin hukukudur.

İKİNCİ BEND

Vatandaşların görevleri, evvelâ her birinin millet ihtiyaçları için gerekli masraflara ortak olması, sonra milletin istediği hizmetleri isteğiyle üzerine alması, daha sonra milletin kararlaştırılmış tedbirlerine uymada başkalarına örnek olması hususlarından ibaret olup, kişilerin bu vatandaşlık görevleri, milletin hukukudur.

ÜÇÜNCÜ BEND

Milletin yapılması gerekli görevleri evvelâ millet kişilerinin kültürel ve maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına gayret etmek, sonra Ermeni kilisesinin inanç ve efsanelerine leke ve zarar getirmemek, ondan sonra da insanoğullarına ayrıca lâzım olan öğrenim ve eğitimi her sınıf erkek ve kız çocuklarına eşitlik üzere öğretmek, dördüncü olarak kilise ve hastane ve okul ve benzeri yapıları ve milli bağışları şen ve mamur halde tutmak ve bunların gelirlerinin bervefki şer'î (uygun şekilde)arttırmak ve masraflarını makul suretle karşılamak, beşinci olarak milli görevlere daimî olarak bağlı olan kimselerin durumlarını düzeltmek ve geleceğini temin etmek, altıncı olarak yoksulluk içinde bulunan fakirleri şefkatle kayırmak, yedinci olarak vatandaşlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları adaletle halletmek kısacası milletin ilerlemesine canla başla çalışmak hususlarından ibaret olup milletin bu görevleri de vatandaşların hukukudur.

DÖRDÜNCÜ BEND

Milletçe temsilcilikle görevlendirilip onun yerine karar veren ve anılan ortak görevlerin nizamlara uygun olarak yapımı ve tamamlanması hususuna bakan ve idareci tayin olunan hükümete Milli İdare adı verilip Osmanlı ülkesinin büyük şehirlerinde Ermeni milletinin dahili işlerinin görülmesi ve idaresi, Devlet-i âli'ye tarafından özel imtiyaz ve nizamname ile anılan hükümet sorumluluğu üzerine bırakılmıştır.

BEŞİNCİ BEND

İdare, milletçe olmak için temsilcilik usulü üzere olması lâzım gelir.

ALTINCI BEND

Temsilcilik usulü üzere teşkil olunan Milli İdarenin esası görevlerin ve hukukun başıdır ki, hakkaniyetin başlangıcı olup oyların çokluğu ile karar verilir ve bu da kanuna uygundur

Nizamnamede Patrik'in görevleri şu maddelerle gösterilmiştir:

İstanbul Patriğinin görevleri şunlardır:

Sekizinci madde — Patriğin vazifesi Esas Nizamname hükümlerine uyarak hareket ve bir de anılan Nizamnamenin diğer bütün işlerinin tamamen yapılmasına dikkat ve nezaret etmek hususlarından ibarettir.

Patrik, kendisine gelen işleri tartışılarak karar verilmek üzere ait olduğu meclise yollar. Ve bir mecliste kararlaştırılan maddeye dair kendisinin kararları ve diğer resmî yazıları o meclis tarafından imza ve tasdik olunmadıkça geçerli ve yürürlükte olamaz.

Ama acele bir iş ortaya çıkıp da görülmesi ve halli için meclis gününü beklemek veya olağanüstü meclisi davet etmek mümkün olamaz ise Patrik o konuda sorumluluğu üzerine alarak kendi başına gerekli olanı yapmaya yetkili ise de, bu hali usulü üzere kayıt ettirmeye ve tasdik olunmak üzere adı geçen meclise, gelecek toplantıda bildirmeye mecburdur.

Dokuzuncu madde — Patrik, kendi yokluğu sırasında millet meclislerinde verilen kararlara ait evrakı imza etmeden önce o kararlara dair görüşlerini açıklayıp kararları yeniden gözden geçirebilirse de görüşmelerde tasdik olunan kararı Esas Nizamname hükümlerine aykırı bulmadıkça adı geçen evrakı imzadan kaçınmaz.

Onuncu madde — Ruhban ve okul hocaları ile kilise ve manastır ve okul ve hastane memurlarından Esas Nizamnameye aykırı harekette bulunanların hizmetten çıkarılması hususunu ait olduğu meclise ve komisyonlara teklif edebilir.

On birinci madde — Patriğin ruhani ve cismani meclis ile onların altında bulunan komisyonları kendiliğinden değiştirme ve bozma yetkisi yok ise de bunlardan birinin Esas Nizamnameye aykırı gidiş ve hareketini gördüğü zaman ilk defasında o meclis veya komisyon reislerinden maddenin açıklanmasını ister. Ve ikinci defasında kanunsuz hareketini bildirir ve uyarır, düzeni korumaya davet ve üçüncü defasında eğer suçlanan heyet millet meclislerinden biri ise umumî meclise başvurur ve eğer komisyonlarından biri ise dinden başka işlere bakan meclise başvurarak ve delilleri göstererek bunların değiştirilmesini teklif eder.

On ikinci madde — Patriğin millet sandığından aylığı olduğundan, Patrikhane'nin dahili masrafları kendisi tarafından karşılanır.

Genel Meclisin kuruluş şekli ve görevleri

Elli yedinci madde — Umumî Meclis 140 üyeden meydana gelir.

Bu üyeler üç kısım olup yedide bir bölümü olan 20 kişi İstanbul'da bulunan kilise mensupları tarafından seçilen kilise mensupları, ikinci kısmı olan 40 üye ki, taşradan gelecek millet vekilleridir. Üçüncü kısmı olarak 80 üyesi de İstanbul kilise cemaatleri tarafından seçilen vekillerdir.

Elli sekizinci madde — Ruhanî ve dünya işlerine bakan meclislerin üyeleri umumî meclise dahil olup, umumî meclis üyeliğine seçilmemişler ise adı geçen mecliste oy sahibi olamayacaklardır.

Elli dokuzuncu madde — Umumî meclisin üyeleri, yani 71 kişi hazır olmadıkça meclis toplanmaz.

Altmışınıcı madde — İstanbul Patriği ve Katogikosu gibi milletin yaşlı görevlilerini ve ruhani ve cismanî meclislerin üyelerini seçmek ve bu meclislerin işlemlerine bakmak ve onlara verilmiş olup da kendilerinin kestiremedikleri işler ortaya çıkarsa halledip düzenlemek ve bu nizamnameyi bozulmalardan korumak umumî meclisin görevlerindendir.

Altmış birinci madde — Umumî Meclis eskiden olduğu gibi iki yılda bir kere Nisan ayı sonlarında toplanıp geçen iki yıl içinde meydana gelen idare işlerinin yazışmalarını kabul ile görevli olan memurları yoluyla toplanmış ve sarf olunmuş paraların genel toplamını görür ve denetler. Ve millet meclislerinin bütün üyelerini yeniden seçer. Ve yıllık milli bağışların idare şekline karar verir.

Umumî meclisin bu toplantısında bu iki meclisin üyeleri bulundukları halde her bir konuda görüşebilirler, fakat bağış ve seçim maddelerinden başkasında oy vermezler.

1. Anılan meclisin Katogikos seçimine katılmak,
2. İstanbul ve Kudüs'ü şerif patriklerini seçmek,

3. Adı geçen iki meclis arasında ya da meclisler ile Patrik arasında doğan anlaşmazlığı kaldırmak üzere toplanılır. Bu takdirde taraflar anlaşmazlıklarını açıklayabilirler ise de rey (oy) veremezler.

4. Nizamname esasına dokunulmayarak düzeltme lâzım geldikçe ve genel meclisin oy ve kararına bağlı bir sorun çıkışında toplanılır. Şu kadar ki, böyle olağanüstü oturumun yapılmasından önce toplantı sebebi Patrikhane tarafından Bab-ı âli'ye ifade olunarak izin alınır.

Altmış ikinci madde — Genel meclis; Patrik, ruhanî meclis veya öteki meclisin uygun bulması ile veya genel meclis üyelerinden çoğunluğunun isteği ile toplanır. Ancak önceki bendde bildirildiği üzere bu gibi olağanüstü toplantı, muhakkak sebebinin bildirimiyle devletçe izin verilmesine bağlıdır.

Genel Meclisin ruhanî üyelerinin seçim şartları

Altmış üçüncü madde — İstanbul'da bulunan bütün kilise mensupları, İstanbul Ermeni Patriği'nin daveti üzerine Nisan sonunda bir yerde toplanıp taşra memuriyeti olmayan ve otuz yaşını bitirmiş olan ve beş yıl önce Papazlık ve rahiplik rütbesini kazanan ve hiçbir dâva altında bulunmayan Episkoposlardan veya papaz ve rahiplerden, kesin oy çokluğu ve gizli oylama ile genel meclis için üye seçeceklerdir.

Altmış dördüncü madde — yukarıda bildirilen ruhanî üyelerin görev süresi on yıl olup her iki yılda bir beşte biri değiştirilip yenilenecekler ve ilk sekiz yıl bu beşte birin ayırım ve çıkarılışı kura ile yapılacaktır. Ve gerek böyle kura ile ve gerek onuncu yıldan sonra süresini tamamlayıp çıkan üyenin tekrar seçilmesi geçerli olacaktır.

Genel Meclisin halktan olan üyelerinin seçim şartları

Altmış beşinci madde — Milli bağış ile kişisel yetenek hakkı seçime esas tutulur. Milli bağış hakkının, seçim hakkına esas olması için, genel bağış olarak en az yılda 70 kuruş bağış verilmelidir.

Seçilmeye kişisel yeteneği olanlar, Devlet dairelerinde ve başka memuriyetlerinde bulunanlar ve doktorlar ve eğitim kitapları yazmış olanlar ve okul öğretmenleriyle milletçe beğenilen eğitim eserleri meydana getirmiş olanlardan ibarettir.

Altmış altıncı madde — En az yirmi beş yaşını bitirenler seçim hakkı kazanır, ancak Devlet-i âli'ye tebaasından olmak şarttır.

Altmış yedinci madde — Seçim hakkından muhakemece yoksun olanlar dört sınıftır.

1. Bir cinayetten dolayı Ceza Kanunname-i Hümayunu hükümlerince medenî hakları kullanmaktan süresiz uzaklaştırılmış olanlardır.
2. Milli işler idaresinde hilesi belirtilip de bu görevlerde kullanılmamalarına millet meclislerinden birisi tarafından hükmolunmuş olanlardır.

3. Devlet-i âli'ye mahkemelerinde haklarında cezalar tertiplenip de henüz ceza süresi sona ermemiş olanlardır.
4. Deliliği yüzünden kişisel haklarından yoksun bırakılıp, tamamen iyileştikleri onaylanmış olmayanlardır.

Altmış sekizinci madde — Osmanlı Devleti azınlıklarından otuz yaşını bitirmiş olup, Devlet-i âli'ye nizamları ve milli sınırlarını bilen ve tanıyan altmış yedinci madde gereğince seçim hukukundan yoksun olmayan bütün millet kişilerinin seçilmesi caizdir. Fakat İstanbul kilise cemaatleri tarafından seçilecek 80 üyenin en az yedisinin rütbe sahibi bulunmaları şarttır.

Gerek İstanbul içinden ve gerek dışarıdan Genel Meclis için seçimle tayin olunacak üyelerin seçim şekli

Altmış dokuzuncu madde — İstanbul kilise toplumları ve diğer bölgelerden seçilmesi lâzım gelen vekillerin sayısının dağılışı gösteren özel bir defter düzenlenmek üzere her iki yılda bir Şubat ayının başlangıcında her iki meclisin komisyon kalem tutanaklarının toplamıyla meydana gelen karma meclis tarafından Patrikhane kaleminde bulunan genel nüfus defterine uyularak öteki bölgelerde marhasalık ve İstanbul'da her mahallede mevcut olan seçmenlerin sayısına göre her yerde ne miktarda üye seçilecek ise Patrik tarafından, yerlerinde durum ilan olunacaktır.

Seçilen üyelerin görev süreleri on yıl olacaktır ve her iki yılda bir gerek diğer illerden ve gerek İstanbul'dan seçilen millet vekillerinin beşte birini değiştirerek yenileyip, bu beşte birin seçim yerini tayinde mahalle ve marhasalıklar arasında her iki yılda bir kere nöbetleşme usulü uygulanacaktır. Ve ilk sekiz yılında değiştirme emri kur'a ile tayin ve uygulanacaktır. Şu şartla ki, bir mahallede seçmen ve bir marhasalıkta nüfus çoğalmış veya azalmış ise mevcutlarının sayısına bakılmayıp seçilecek üyelerin miktarı ona göre tayin edilecektir. Ölen veya ayrılanların yerine üye seçimi hususu da her yıl başından iki ay evvel yapılacaktır. Ve İstanbul mahallelerinden alınacak üye kilise toplumlarında ve dış bölgelerden gönderilecek üyeler marhasalıklarda bulunan genel meclislerde seçileceklerdir.

Yetmişinci madde — Gerek İstanbul'da ve gerek başka yerden ve marhasalık dairesinden olup olmamalarında, bir zarar olmayıp, şu kadar ki,

İstanbul'da bulunmaları ve adı geçen toplumların milletçe sınırlarını bilen ve seçmenler nazarında millet sevgisi ve temizlik ve yönleri bakımından doğru ve itibarlı bulunmaları gereklidir. Bu vekiller, genel meclis ya da kendilerini seçmiş olan İstanbul veya taşra toplumlarının vekilleri sayılmayıp, hepsi aynı izni haiz genel meclis üyesi itibar olunurlar.

Yetmiş birinci madde — İstanbul'da seçilmesi gereken vekillerin sayısıyla, gerek seçmeye ve gerek seçilmeye yetkiyi gerektiren şartları her ikinci yıl Şubat ayında üyelerin beşte birini seçecek toplumlara Patrik tarafından bildirilir ve duyurulur, bunun üzerine vekiller kilise cemiyetleri tarafından seçilir. Fakat kilisenin vaizi ve olmadığı halde baş papaz reis olup mahallenin ileri gelenlerinden de üç kişiden altı kişiye kadar kilise cemiyetlerine ilâve olunur. Bu cemiyetler kendi toplulukları içinde seçim hakkını kazanmış olup olmayanları tahkik ile alfabetik sıra tertibi üzere bir defterini düzenler ve sekiz gün meydanda kalmak üzere kilise cemiyeti odasına asarlar.

Ve seçenlere kolaylık olmak üzere istenilen vekiller sayısının üç mislini havi bir defter yapıp kilise cemiyeti odasına konulur. Fakat seçmenler bu anılan deftere uymaya katiyen mecbur değildirler. Tasarılar da genel meclis üyeleri seçimi hususu da bu usul üzere uygulanır.

99 maddeden ibaret olan nizamnamenin diğer maddeleri oy verme, Milli vergi, marhasaların görevleri hakkındaki hükümleri havidir⁸³⁴.

⁸³⁴ Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O., Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.171

Ek-2. Ermenilere Ait Mal, Mülk Ve Arazi Haklarının ve Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin 10 Haziran 1915 Tarihli Kararname

"Ahval-i Harbiye (savaş şartları) ve zaruret-i fevkalâde-i siyasiye (içinde bulunulan olağüstü siyasi durum)dolayısıyla mahall-i ahara (başka bölgelere) nakilleri icra edilen Ermenilere ait emval (mallar) ve emlak ve arazinin keyfiyet-i idaresi hakkında Talimâtnâmedir.

Madde 1. Ahar mahalle (başka bölgelere) nakli icra edilen (yapılan) Ermenilere ait emlak ve arazi-i metruke (geride bıraktıkları arazi) ile hususât-ı sâirenin (diğer hususların) işbu Talimatname ahkamı dairesinde (hükümlerine uygun olarak) idare ve temeşşit-i daire-i memuriyet (memuriyet görevlerinin yerine getirilmesi) ve derece-i salahiyetleri (yetkileri derecesinde)mevâdd-ı âtiyede muharrer (ileride tespit edilecek hususlar) olan ve suret-i mahsûsada (özel olarak) teşkil edilen komisyonlara aittir.

Madde 2. Bir karye veya kasabanın akab-i tahliyesinde (halkının yer değıştirmesinden sonra) naklolunan ahâliye (halka) ait ve derûnunda (içinde) eşya bulunan bil-cümle mebâni (bütün binalar), idare komisyonu tarafından tensîb edilecek (uygun görülecek) memur veyahut hey'et-i mahsûsa (özel heyet) tarafından derhal mühürlenerek taht-ı muhafazaya (muhafaza altına)alınacaktır.

Madde 3. Taht-ı muhafazaya alınan eşyanın cins, miktar, kıymet-i mukaddereleri (tespit edilen değerleri), mikdarları ve esâmı-i eshâbı (mal sahiplerinin isimleri) ile tafsîlen (detaylı olarak) tesbîti defter edildikten (yazılı olarak kayda alındıktan) sonra kilise, mekteb, hân gibi depo ittihazına (olmaya) elverişli mahallere naklettirilip eshâbı teftik edilebilecek (sahipleri tarama suretiyle belirlenecek) surette ayrı ayrı konularak muhafazasına itina edilebilecek ve eşyanın keyfiyet ve kemiyeti (cins ve miktarı) ile eshâbını (sahiplerini) ve mahall-i ahz (alınma) ve mahalli muhafazasını mûbeyyin (açıklayan) ve zabıt varakası (tutanak) tanzim edilerek aslı Hükümet-i mahalliyeye (mahalli idareye) ve suret-i musaddakası (resmi sureti) Emvâl-ı Metruke (geride bırakılan mallar) Komisyonu'na tevdi olunacaktır (verilecektir).

Madde 4. Eshâbı malûm olmayan (sahibi belli olmayan) emvâl-i menkûle (taşınabilir mallar), eşyanın bulunduğu köy nâmına kaydedilerek muhafaza olunacaktır.

Madde 5. Mevcûd emvâl-i menkûle (taşınabilir mallar) arasında durmakla bozulması muhtemel olan eşya ile hayvanât, Komisyon'un tensîb edeceği (uygun göreceği) bir hey'et tarafından bi'l müzayede alenen satılarak bedeli eshâbı ma'lûm olduğu takdirde (sahibi belli ise) eshâbı nâmına (sahibi adına), değilse eşyanın bulunduğu köy veyahut kasaba nâmına emaneten mal sandıklarına teslim edilecektir. Satılan eşyanın cinsi, mikdarı, kıymeti ve cihet-i aidiyeti (kime ait olduğu) ve müşterisi ve bedeli mufassalan (detaylı olarak) defter-i mahsûsa (özel deftere) kaydedilerek zir-i Müzayede Hey'eti tarafından tasdik edilecek (onaylanacak) ve vech-i maşruh bir zabıt varakası (satın alanın bizzat imzalayacağı bir tutanak) tanzim edilerek aslı Hükümet-i mahalliyeye (mahalli hükümete) ve suret-i musaddakası (resmi sureti) Emvâl-i Metruke (geride bırakılan mallar) idare Komisyonu'na tevdi olunacaktır (verilecektir).

Madde 6. Kilisede mevcûd eşya ve tesâvir (resimler) ve kütüb-i mukaddese (kutsal kitaplar) tesbit-i defter edilerek (deftere yazılarak) zabıt varakasına bi'r-rabt mahallerinde (bulundukları yerlerde) muhafazalarına itina olunacak ve bilâhere kilisenin kâin olduğu köy ahâlisinin iskân edildiği mahalli Hükümet ma'rifetiyle irsâl olunacaktır (gönderilecektir).

Madde 7. Nakledilen ahâleden her birine ait emlâk ve arazi-i metrûkenin (geride bırakılan bina ve arazinin) cins, nevi, mikdar ve kıymetleri de alel-esâmi tesbit-i defter edilecek (sahiplerinin isimleri deftere yazılacak) ve her köy ve kasabaya ait emlâk ve arazi-i metruke (geride bırakılan arazi) cedvelleri tanzim edilecek İdare Komisyonu'na tevdi olunacaktır (verilecektir).

Madde 8. Emlâk ve arazi-i metrûkede (geride bırakılan arazide) idrâk edilecek mahsulât ve zer"iyyât (çıkarılacak ürün ve ekinler) bulunduğu takdirde Komisyon tarafından tensib edilecek zevattan mürekkeb (oluşan) bir hey'et tarafından bil-müzâyede satılarak bedelâtı (bedelleri) eshâbı nâmına (sahipleri adına) emaneten mal sandığına teslim edilecek ve bir zabıt varakası tanzim

olunarak aslı Hükümet-i mahalliyeye ve suret-i musaddakası (resmi sureti) İdare Komisyonu'na ita olunacaktır (verilecektir).

Madde 9. Zeriyyât ve mahsulât-ı mevcûdiye (mevcut ürün ve ekinler için) müşteri bulunamadığı takdirde kefalet tahtında mukavele mûnâsafa tarikiyle (yarı yarıya paylaşma yoluyla) talihlerine i'tası (verilmesi) caiz olup bu suretle vâki olan icar (kira) ve bâyiye (satıcıya) mütehassıl mebâliğ (elde edilecek gelir)dahi eshâbı nâmına (mal sahipleri adına) mal sandıklarına teslim edilecektir.

Madde 10. Nakledilen ahâliye ait emvâl-i gayr-i menkûlenin (taşınmaz malların) tasarrufuna ait eshâbı (sahipleri) tarafından ba'de'l-hicre (göçten sonra) tanzim edilen vekâletnameler üzerine hiçbir muamele yapılmayacaktır.

Madde 11. Tahliyesi icra edilen köylere muhacir yerleştirilecek ve mevcûd mesâkîn ve arazi (bina ve araziler) her ailenin ihtiyaç ve kabiliyet-i zirâiyesi (ziraat yapma imkânları) nazar-ı itibara (dikkate) alınarak muvakkat (geçici) ilmühaberlerle muhacirine tevzi edilecektir (yerleştirilen ailelere dağıtılacaktır).

Madde 12. Yerleştirilen muhacirinin sicil-i nüfusa (nüfus kayıtlarına) esas olabilecek bir suret-i muntazama (düzgün bir kopyası) ve mufasssalada (detaylı)ve hâne itibariyle esâmi (isimleri), mahalli-i vürûdu (o yere varış zamanı) , tarih-i iskânı (yerleştirilme tarihi), mahall-i iskânı (yerleştirilme yeri), tesbit-i defter edilecek (deftere yazılacak)ve kendilerine tevdi' edilen (verilen) mesâkîn (binalar) ve arazinin cinsi, nev'i, mikdar ve kıymeti ve mevkii ayrıca tesbît-i defter edilerek (deftere yazılarak) sûret-i iskânlarıyla kendilerine verilen emlâk ve arazi mikdarının mübeyyin yedlerine (beyan sahiplerine) birer ilmühaber verilecektir.

Madde 13. Köylerde mevcûd mebânî (binalar) ve eşcâr-ı mağrûsenin (dikili ağaçların) hüsn-i muhafazasından (iyi şekilde korunmasından) o köye yerleştirilen muhacirin müteselsilen mes'ûl (sorumlu) olduktan cihetle tahribat vukuunda kimin tarafından yapıldığına bakılmayarak bedeli köylünün hey'et-i umumiyesine (tamamına) tazmin ettirilip fâilleri derhal köyden ihraç ve hukûk-ı muhaceretten iskât olunur (muhacirlik hakları ellerinden alınır).

Madde 14. Muhacir iskânından mütebaki (geriye) kalan köylere civarda mevcûd aşâir-i seyyare (göçebe aşiretler) iskân edilecek ve haklarında aynıyle muhacir muamelesi yapılacaktır.

Madde 15. Şehir ve kasabâta (kasabalarda) tahliye edilen hanelere tercihen şehirli ve kasabalı muhacirin yerleştirilerek ahvâl-i sâbika-ı iktisâdiye (geçmişteki ekonomik durumları) ve mâliyeleri ile kâbiliyet-i imâriyeleri (ev yapma imkânları) nazar-ı itibare alınmak şartıyla kendilerine mikdâr-ı kâfi arazi verilecektir.

Madde 16. Dükkân, hân, fabrika, hamam, depo gibi akârâtle (gelir sağlayan mal ve yapılarla) muhacirin iskânına elverişli bulunmayan mebâninin (binaların) ve muhacirine tevziden mütebaki kalan (muhacirlere verildikten sonra geriye kalan) veyahut onsekizinci maddede gösterildiği veçhile (üzere) muhacirinin iştigâlât ve ihtisasâtı (mesleği ve kabiliyeti) hâricinde kalan emlâk ve arazinin İdare Komisyonları veya onların taht-ı nezaretinde (denetimi altında) olarak mahallerin rüesâ-ı me'murîn (devlet hizmetinde bulunanların başkanları) mülkiye ve mâliyesinden mürekkeben (bir arada) teşekkül ederek hey'etler marifetiyle bi'l müzayede caizdir.

Madde 17. Şehir ve kasabâta yerleştirilen muhacirinin sicill-i nüfusa esas olabilecek bir suret-i muntazamada (düzgün kopyada) defter esâmisiyle (isimleriyle) kendilerine verilen arazinin nev'i ve mikdârı ve kıymetini mübeyyin (gösteren) bir defteri tutulacaktır.

Madde 18. Şehir ve kasabât ile civarında mevcûd bağ, bağçe, portakallık ve zeytinlikler ve buna mümâsil (benzeri) emlâk dahi i'mâr ve muhafazalarına iktidar ve ihtisas bulunduğu isbât ve bu bâbda (bu hususta) sened i'ta (tapu belgesi) ve kefalet irâe etmek (kefil göstermek) şartıyla ihtiyaç ve kâbiliyet-i maliyeleri nisbetinde muhacirin ve tevzi' olunabilecek ve kimlere ne mikdar, emlâk ve arazi verildiği defter-i mahsûsuna (özel defterine) kaydedildikten sonra keyfiyet-i itaya mübeyyin yedlerine (beyan sahiplerine) birer ülmühaber verilecektir. Bunlardan muhacirine tevzi ve ita edilmeyenler (dağıtılmayan ve verilmeyenler) onaltıncı madde mucibince (gereğince) bil-müzayede satılacaktır.

Madde 19. Dâhil-i vilayette mevcûd olup Hükümet-i mahalliye'nin me'zuniyet ve muvaffakatı (izin ve onayı) ile veyahut Dahiliye Nezaretinin emri üzerine

Vilayât-ı Sitte'den (Ermenilerin hak iddia ettiği 6 il) tahrirât-ı mahsûsa (özel yazışma) ile gönderilen muhacirin müstesna olmak üzere tahliye edilen köy ve kasabalara muhacirin sıfatı ile yerleştirilecek olan veyahut yerleştirilmesini istid'a eden (talep eden) kesânın (kimselerin) sıfat-ı muhacereti hâiz olduklarını (muhacir vasfına sahip olduklarını) ve başka tarafa sevk ve iskân edilmediklerini veyahut muhacirinden olup oralarda iskânları icra edilmek üzere suret-i mahsûsada (özel olarak) gönderildiklerini mübeyyin (beyan eden) vesâik-i resmiye ibraz etmeleri (resmi evrak göstermeleri) şarttır.

Madde 20. İştira'îye (satın almak için) tâlib bulunmayan emlâk ve arazinin imar ve muhafazasını vaz' (neden olan) ve taksirlerinden (kusurlarından) dolayı vuku bulacak tahribat ve ika edilen (meydana gelen) zararların tazminini taahhüt etmek ve bu bâbda kefalet-i kaviyye irâe etmek (güvenilir bir kefil göstermek) şartıyla ve 2 seneyi geçmemek üzere talihlerine i'câr(kiraya vermek)caiz dir.

Madde 21. Gerek satılan ve gerek icâr (kira) ve münâsafa (yarı yarıya paylaşmak) suretiyle verilen emlak ve arazinin nev'i ve mikdar (cins ve miktarı), mahal, bedel-i bey (satış bedeli) ve icarı ve müstecim ve müşterisini mübeyyin (gösteren) ale'l-müfredat (detaylı)cedveller tanzim edilecektir.

Madde 22. Bedel-i bey (satış bedeli) ve icardan (kiradan) mütehassıl (meydana gelen) meblâğ esbabı nâmına emaneten mal sandıklarına tevdi edilerek bilâhere vuku bulacak tebligat dâiresinde ashabına tevdi olunacaktır (verilecektir).

Madde 23. Tahliye edilen kura (köy) ve kasabâtta (kasabalarda) mevcûd bilcümle emlâk-i metrûkenin (geride bırakılan malların) işbu Talimatname ahkamı (hükümleri) dâiresinde idare ve temeşşidi (yürütülmesi) doğrudan doğruya Emval-i Metruke İdare Komisyonları'na aittir.

Madde 24. İdare Komisyonları emvâl-i metrûkenin (geride bırakılan malların) idaresi hususunda doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine merbûd (bağlı) ve ancak oradan ahz (alma) babında (hususunda) ittihaz (kabul) ve tatbik edecekleri mûkerrerrât ve icrââtta (uygulamalardan) Hükümet-i mahalliyeye (mahalli idareleri) dâhi ihbar-ı keyfiyet edeceklerdir (durumdan haberdar edeceklerdir)..

Madde 25. Talitmâtnâme'nin tatbik ahkâmı (hükümleri, kuralları) ile emvâl-i metrûkenin (geride bırakılan malların) te'mini muhafaza ve idaresi zımında (konusunda) icâb eden komisyon ve hey'etin teşkili Dahiliye Nezaretinden me'zûniyet istihsâli (izin alınması) şartıyla maaşlı me'murîn istihdamı ve Dahiliye Nezaretinden ahz-ı telakki edecekleri evâmir (alacakları emirler) ile işbu Talimatname ahkâmı (hükümleri) dâiresinde tâ'limât ve izahnâmeler tanzimi Emvâl-i Metruke (geride bırakılan mallar) İdare Komisyonları'na aittir.

Tanzim edilen ta'limât ve izahnâmelerin birer sureti makâm-ı vilâyete tevdi edilecektir (verilecektir).

Madde 26. Tahliye edilen mahallere berâ-ı iskân (iskan izni) muhacir sevki ile muamelâtı müteferrikasının (harcama işlemlerinin) icrası Muhacir Komisyonu ve me'murlarına ait ise de, bu gibi muharrere vaki olacak muamelât-ı iskâniyenin te'min-i teşrif ve tanzimi (iskân işlemlerinin düzenlenmesi) ve muamelât-ı umumiye-i iskâniyenin tedkîk (incelenmesi) ve teftîşi (denetlenmesi) ve bu bâbda (hususla) Hükümet-i mahalliye ile bi'l-istişâre (istişare ederek) mukarrerât ittihaz ve tadbiki (kararlar alınması ve uygulanması) Komisyonların cümle-i vezâif ve selâhiyâtındadır (görev ve yetkileri arasındadır).

Madde 27. Komisyon netice-i müşahedât (sonuçların görülmesi) ve tedkikâtıyla (incelenmesiyle) mukarrerât-ı müttehize (kararların kabulü) ve hûlâsa-ı icrââtını (uygulama özetlerini) lâ-akal (asgari) onbeş günde bir makâm-ı Nezâret ve vilâyâta (Bakanlığa ve vilayetlere) iş'arla mükelleftir (bildirmek zorundadır).

Madde 28. Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları'nın idâre-i emval (malların yönetimi) hususunda ve işbu Talimatname ahkâmı (hükümleri) dâiresinde vuku bulacak tebligat ve iş'ârât-ı tahririyeleri (yazılı tebligat ve talimatlarına uyulması) me'murîn-i mahalliye (mahalli memurlar) tarafından mecbûriyü'l – ifadır (yerine getirilmesi mecburidir).

Madde 29. Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları a'zaları (üyeleri) ta'yîn edildikleri mıntikalarda mevcûd emval ve emlak (mal ve mülk) ve arazi-i metrûkenin (geride bırakılan arazilerin) idare ve muhafazası ile umûr-ı hesâbiyesinden (hesaplarının tutulmasından) müştereken mes'uldür.

Madde 30. Emval-i Metruke İdare Komisyonları suret-i mahsûsada (özel olarak) ta'yin edilen bir reis ile biri me'murîn-i idareden (idari memurlar) ve diğeri me'murîn-i mâliyeden (hesap işleri memurları) olmak üzere iki azadan (üyeden) mürekkebtir (meydana gelir).

Madde 31. Muhaberât (haberleşme), reis tarafından veyahut reisin tevkil edeceği a'za canibinden (görevlendireceği üye tarafından) reis nâmına icra edilir.

Madde 32. Emvâl-i Metruke Komisyonu reisi, mûnasib gördüğü a'zayı işbu Talimatnamede münderic(bulunan) bir hususun tedkîki ve teftişi veyahut icrasına memûr edebilir.

Madde 33. Emvâl-i Metruke Komisyonları rüesasına (reislerine, başkanlarına) muhacirin tahsisatından (göç ödeneğinden) verilmek üzere yevmiye birer buçuk ve a'zasına (üyelerine) da birer lira tahsis olunduğu gibi berâ-ı vazife dâirey-i me'mûriyetlerini geşt-ü güzârlarında (görevlerini ifa için yaptıkları seyahatlerinde) tertib-i mahsûstan (özel ödenekten) ayrıca harcırâh dahi alırlar.

Madde 34. Komisyon ta'yîn ve iz'âm edilmeyen vilâyâtta (Komisyon görevlendirilmeyen vilayetlerde) işbu Talimatname ahkâmının (hükümlerinin) tadbiki (uygulanması) mahall-i Hükûmât-ı merkeziyesine (Mahalli İdare Yönetimlerine) aittir."

Ek-3. General Friedrich Bronsart von Schellendorff'un Deutsche Allgemeine Zeitung Gazetesine Gönderdiği Mektup

Teilirian davasında ya konuyla ilgili söyleyecek hiç bir şeyi olmayan, ya da tanık olunması gereken olayları yalnızca "duymuş" olan kişiler tanık olarak dinlendi. Gerçeği görmüş olan görgü tanıkları ise mahkemeye çağırılmadılar. Ermenilere yapılan zulmün, yani mahkemede belirleyici bir rol oynayan bu olayların yaşandığı bölgede görev yapan Alman subaylarının ifadelerine neden başvurulmadı? Bu kişilerin isimleri mahkemeye verildi ve bunların bir kısmına mahkeme tarafından tanıklık yapmaya hazır olmaları bildirildi, ancak bu kişiler sonunda davaya çağırılmadılar. Bu nedenle gerçeğin ortaya çıkmasına yardımcı olmak için, sorumlu tutulamayacağım nedenlerle yerine getiremediğim tanıklık yükümlülüğümü bilahare bu şekilde yerine getirmek istiyorum.

Bunun bu kadar gecikmiş olmasının nedeni, davaya ilişkin bilgileri ancak yavaş yavaş elde edebilmiş olmamdır.

Öldürülen Sadrazam'a yöneltilen Ermenilere zulüm ettiği şeklindeki suçlamayı anlayabilmek için, önce geçmişe kısaca bir göz atmak gerekir.

Ermenilere uygulanan zulümlerin geçmişi çok eskilere dayanır. Bu olaylar, Ermeni ve Kürtlerin Rusya, İran ve Türkiye sınır bölgesinde birbirlerine çok yakın bir şekilde yan yana yaşamaya başlamalarından bu yana meydana gelmiştir.

Kürt, dağ insanı ve hayvan yetiştiricisidir. Ermeni, çiftçi, zanaatçı ya da tüccardır. Kürt okula gitmemiştir. Paranın ve paranın değerinin ne olduğunu tam olarak bilmez. Faizin Kuran tarafından yasaklanmış olduğunu bilir. Tüccar olan Ermeni, Kürdün bu tecrübesizliğinden acımasızca yararlanır ve onun sırtından zengin olur. Kürt kendini dolandırılmış hisseder, tefeciden intikam alır ve "Ermenilere karşı zulüm" gerçekleştirilmiş olur. Din farklılığının bu konuda hiç bir zaman rol oynamadığı açık bir şekilde vurgulanmalıdır.

Eskiden beri süregelen bu ihtilaf, Ermenilerin Büyük Savaş'ta Türkiye'nin doğu illerinde başlattıkları tehlikeli isyanla daha da büyüdü. Bunun için özel bir neden mevcut değildi. Zira "güçlü devletler" tarafından Türkiye'ye dayatılan reformlar tam da etkili olmaya başlamışlardı. Ermenilerin yeni parlamentoda

sandalye ve oyları vardı ve hattâ bir süre Dışışleri Bakanı bile çıkarmışlardı. Ermeniler, İmparatorluktaki diğer halklarla eşit sosyal ve siyasi haklara sahiptiler. Ülkelerinde sükunet, Fransız General Baumann tarafından eğitilmiş olan jandarmalar tarafından sağlanmaktaydı.

İsyan, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ele geçirilen çok sayıda el ilanı, kışkırtıcı broşür, silah, mühimmat, patlayıcı madde ve benzeri malzemelerin de kanıtladığı gibi, başka mihraklar tarafından hazırlanmıştı, isyan kesinlikle Rusya tarafından tahrik edilmiş, desteklenmiş ve finanse edilmişti. İstanbul'da üst düzey devlet görevlileri ve subaylara yönelik bir Ermeni komplosu ise zamanında ortaya çıkarılmıştı.

Eli silah tutan bütün Müslümanlar Türk Ordusu'nda silah altında olduklarından, Ermenilerin savunmasız halk arasında korkunç bir katliam yapmaları kolay oldu. Çünkü Ermeniler, Ruslar tarafından sıkıştırılan Doğu Ordusu'na yandan ve arkadan askeri saldırılar gerçekleştirmekle kalmayıp aynı zamanda bu bölgelerde yaşayan Müslümanların da kökünü kuruttular. Yapılan zulümleri gören bir kişi olarak şunu söyleyebilirim: Bu gaddarlık, daha sonra Türklerin Ermenilere karşı yaptıkları iddia edilen zulümden çok daha kötüydü.

İç bölgelerle bağlantısını korumak için önce Doğu Ordusu saldırdı. Ancak, cephede üstün durumda olan Ruslara karşı bütün güçlere ihtiyaç olduğundan ve ayaklanma sürekli olarak ve hatta Türk İmparatorluğu'nun en uzak bölgelerine kadar yayıldığından, bu ayaklanmayı bastırmak için jandarma devreye sokuldu. Jandarma, diğer devletlerde olduğu gibi, İçişleri Bakanlığı'na bağlıydı. Talat, İçişleri Bakanıydı ve Bakan olarak gerekli talimatları vermek zorundaydı. Acilen bir şeyler yapılması gerekiyordu, çünkü ordu iç bölgeyle olan hassas irtibatın kesilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve binlerce Müslüman çaresizlik içinde Ermeni zulmünden kaçmaya başlamıştı. Bakanlar Kurulu bu kritik durum karşısında, Ermenilerin devlet için tehlikeli kişiler olarak ilan edilmesi ve bunların öncelikle sınır bölgelerinden uzaklaştırılmasına ilişkin güç kararı aldı. Ermenilerin, savaşın dışında kalan, nüfus yoğunluğu az, ancak verimli topraklara sahip olan Kuzey Mezopotamya'ya nakledilmeleri öngörülmekteydi. İçişleri Bakanı Talat ve emrindeki jandarma teşkilatı, ki bu teşkilat Fransız General Baumann tarafından özel bir eğitime tabii tutulmuştu, yalnızca bu kararı uygulayacaktı.

Talat, ne yapacağı belli olmayan kindar bir katil değil, ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Talat, gerçi şimdi Ruslar ve Rus-Ermeni dindaşları tarafından kışkırtılmış, ancak barış zamanında çok faydalı vatandaşlar olan Ermenilerin, Rusların etkisinden ve Kürtlerle çekişmelerden uzak olan yeni verimli yerleşim bölgelerini, çalışkanlıkları ve zekalarıyla büyük bir refaha kavuşturacaklarını ümit etmekteydi. Talat ayrıca, müttefik ülkelerdeki basının, Ermenilerin bölgeden çıkarılmaları konusunu, "Türkler Hristiyanlara zulmediyorlar" iddiasını ortaya atarak sahte bir propaganda maksadıyla kullanacaklarını tahmin ediyordu ve sadece bu yüzden bile her türlü sert uygulamadan kaçınırdı. Haklı çıktı. Propaganda başlatıldı ve yurt dışında her yerde, Hristiyanlara zulüm yapıldığı şeklindeki bu inanılmaz aptallığa inanıldı.

Şimdi, Ermeni tehciri planının uygulanış şekillerine geliyorum. Türk İmparatorluğu gibi geniş bir alana yayılmış olan, ancak yerleşim bölgeleri arasındaki bağlantıların çok yetersiz olduğu bir ülkede, merkezi yönetimden az ya da çok bağımsız olan iller bulunmaktadır. Valiler, kendi bölgelerindeki gelişmeleri İstanbul'daki merkezi yönetimden daha doğru değerlendirebileceklerine inanmaktadırlar. Bu nedenle bakanlıktan gelen emirler, zaman zaman asıl mahiyetlerinden farklı olarak uygulanmıştır.

Sayıları az olan eğitimsiz memurlar, binlerce Müslüman mültecinin yanı sıra aynı sayıdaki Ermenileri doğru güzergâha sevk etmek, onları beslemek ve barındırmak gibi olağanüstü zor bir görevin üstesinden gelmekte zorlandılar. Talat bu noktada büyük bir azim ve elindeki bütün imkânları kullanarak müdahale etti. Talat tarafından Valilere ve jandarmaya gönderilen talimatların hala bir yerlerde olması gerekir. İçişleri Bakanlığı'nın Savaş Bakanlığı'na gönderdiği ve görevim dolayısıyla haberdar olduğum birçok yazıyla, Ordu'dan yardım istendi. Savaş şartları elverdiği ölçüde bu yardım sağlandı. Ordu'da bile yetersiz olan gıda maddesi, ulaşım aracı, doktor ve ilaç sağlandı. Ancak bütün bu gayretlere rağmen, binlerce Müslüman, mülteci ve Ermeni yerleşimci uzun yürüyüşlerin zorluklarına yenik düştü. Burada, bu durum önceden tahmin edilip tehcirden vazgeçilemez miydi şeklinde bir soru sorulabilir. Türk mültecilerin, Ermeni zulmünden haklı bir şekilde duydukları korku nedeniyle kaçmaları kolaylıkla engellenemese de, Ermenilerin isyan bölgelerinden başka yere nakledilmeleri konusunda devlet

tarafından görülen zarureti onaylamak gerekir. Bunun sonuçlarına da katlanılmalıydı.

Almanya'nın içinde bulunduğu şimdiki duruma bir bakalım. Bakanlıklardan birinin "bütün Polonyalı isyancılar Yukarı Şilezya'dan uzaklaştırılacak ve tutuklu kamplarına gönderileceklerdir" ya da "şiddete başvuran bütün komünistler gemiyle Sovyet Rusya kıyılarına gönderileceklerdir" şeklinde bir karar alma durumu hissetmesi ve bunu alacak güçte olması halinde, böyle bir karar bütün Almanya tarafından alkışlanmaz mıydı?

Kim bilir Teiliran davasının hakimleri bu tür sorulan bilahare kendilerine sorarlar. Bunu yapmaları halinde, Ermeni tehciri konusunda yeni bir bakış açısına sahip olacaklardır!

Talat, Akdeniz kıyılarındaki bütün Rumların bölgeden çıkarılmaları şeklindeki isteğe karşı çıkmıştı, çünkü orada "yalnızca casusluk faaliyetleri" yürütülmüştü. Ermenistan'daki gibi tehlikeli bir ayaklanma, bu yönde bir düşünce olmasına rağmen gerçekleştirilmemişti. Talat katil değil, bir devlet adamıydı!

Şimdi gelelim Ermenilere karşı kasıtlı olarak girişilen zulme. Bu gerçeğe, şüpheyi mahal vermeyecek kadar çok şahit olunmuştur.

Kürtlerden başlıyorum. Tabii ki, Kürtler, Müslümanlara karşı zulüm yapan ve düşmanı oldukları Ermenileri, nakliye sırasında talan etme ve onları öldürme şeklindeki nadir ve belki de bir daha ele geçmeyecek olan fırsatı kullandılar. Ermeniler, acılı yolculukları sırasında günlerce ve haftalarca Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklardan geçtiler, Mezopotamya'ya başka yol yoktu.

Ermenilerin başına bölük bölük verilen Türk jandarmasının tutumu hakkında farklı hükümler mevcuttur. Jandarma bazı bölgelerde yanındaki Ermenileri cesurca korumuş, bazı bölgelerde ise koruyamamıştır. Jandarmaya, Kürtlerle birlikte hareket ettiği ya da Ermenileri soyup öldürdüğü suçlaması da yöneltilmiştir. Ancak jandarmanın yukarıdan gelen bir emir sonucu böyle hareket ettiği kanıtlanamamıştır. Talat bu olaylardan sorumlu tutulamaz. Olaylar onun 2.000 km uzağında meydana gelmiştir. Jandarma, daha önce belirtildiği gibi, savaşın

başlangıcına kadar yalnızca Fransızlar tarafından verilen bir eğitime tabi tutulmuştu.

Duyduğum kadarıyla, mahkemede, öldürülen Sadrazam haricinde Enver Paşa'ya da saldırılmış. Enver ateşli bir vatanseverdir. Büyük yetenek ve emsalsiz cesarete sahip şerefli bir asker olduğuna defalarca şahit oldum. Yıllarca üstün bir güce karşı savaşıyor ve halâ vatan için savaşmakta olan Türk Kara Kuvvetleri Komutanı olarak görev yaptığım sırada Enver Paşa ve onun yakın arkadaşı Talat'la çok yakın ilişkilerim oldu. Bu nedenle bu kişiyi benden daha iyi değerlendirecek başka bir Alman subayı yoktur.

Talat Paşa vatan sevgisinin kurbanı olmuştur! Enver Paşa, zamanı geldiğinde, anavatanını yeni bir büyüklüğe erdirmeye muktedir olsun! Bu iki insanın bana zor zamanlarda tam olarak güvenmiş ve bana dostluklarını bahşetmiş olmaları benim için gurur verici bir hatıradır."

Ek-4. 26.9.2004 Tarihinde Kabul Edilen 5237 Sayılı Kanun

TÜRK CEZA KANUNU

Kanun No. 5237

Kabul Tarihi : 26.9.2004

İKİNCİ KİTAP

Özel Hükümler

BİRİNCİ KISIM

Uluslararası Suçlar

BİRİNCİ BÖLÜM

Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar

Soykırım

MADDE 76. - (1) Bir plânın icrası suretiyle, milli, etnik, ırkî veya dinî bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi maksadıyla, bu grupların üyelerine karşı aşağıdaki fiillerden birinin işlenmesi, soykırım suçunu oluşturur:

- a) Kasten öldürme.
- b) Kişilerin bedensel veya ruhsal bütünlüklerine ağır zarar verme.
- c) Grubun, tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu doğuracak koşullarda yaşamaya zorlanması.
- d) Grup içinde doğumlara engel olmaya yönelik tedbirlerin alınması.
- e) Gruba ait çocukların bir başka gruba zorla nakledilmesi.

(2) Soykırım suçu failine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilir. Ancak, soykırım kapsamında işlenen kasten öldürme ve kasten yaralama suçları açısından, belirlenen mağdur sayısınca gerçek içtima hükümleri uygulanır.

(3) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.

(4) Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez.

İnsanlığa karşı suçlar

MADDE 77. - (1) Aşağıdaki fiillerin, siyasal, felsefî, ırkî veya dinî saiklerle toplumun bir kesimine karşı bir plân doğrultusunda sistemli olarak işlenmesi, insanlığa karşı suç oluşturur:

- a) Kasten öldürme.
- b) Kasten yaralama.
- c) İşkence, eziyet veya köleleştirme.
- d) Kişi hürriyetinden yoksun kılma.
- e) Bilimsel deneylere tâbi kılma.
- f) Cinsel saldırıda bulunma, çocukların cinsel istismarı.
- g) Zorla hamile bırakma.
- h) Zorla fuhşa sevk etme.

(2) Birinci fıkranın (a) bendindeki fiilin işlenmesi halinde, fail hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına; diğer bentlerde tanımlanan fiillerin işlenmesi halinde ise, sekiz yıldan az olmamak üzere hapis cezasına hükmolunur. Ancak, birinci fıkranın (a) ve (b) bentleri kapsamında işlenen kasten öldürme ve kasten yaralama suçları açısından, belirlenen mağdur sayısınınca gerçek içtima hükümleri uygulanır.

(3) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.

(4) Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez.

Örgüt

MADDE 78.

(1) Yukarıdaki maddelerde yazılı suçları işlemek maksadıyla örgüt kuran veya yöneten kişi, on yıldan onbeş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu örgütlere üye olanlara beş yıldan on yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.

(3) Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez.

DOKUZUNCU BÖLÜM**Son Hükümler****Yürürlük**

MADDE 344. - (1) Bu Kanunun;

a) “İmar kirliliğine neden olma” başlıklı 184 üncü maddesi yayımı tarihinde,

b) “Çevrenin kasten kirlenmesi” başlıklı 181 inci maddesinin birinci fıkrası ile “Çevrenin taksirle kirlenmesi” başlıklı 182 inci maddesinin birinci fıkrası yayımı tarihinden itibaren iki yıl sonra,

c) Diğer hükümleri 1 Nisan 2005 tarihinde,

Yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 345. - (1) Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

Ek-5. Armenian Diaspora

There are more than ten million Armenians living in Armenia, Artsakh and the Armenian communities across the globe, that is, the Armenian Diaspora. The Armenian Diaspora was formed throughout the centuries as a result of the loss of Armenian statehood and the establishment of foreign powers, the massacres of Armenians and the Genocide of 1915. Today, there are Armenian communities in more than 100 countries all over the world and the majority of them are in the Russian Federation, the U.S.A., France, Georgia, Syria, Lebanon, Argentina, Canada, the Islamic Republic of Iran, as well as other countries. Armenians of the Diaspora are mainly involved with issues concerning preservation of the national identity; they establish schools, churches, cultural homes and pan-Armenian organizations. After the independence of Armenia, relations between Armenia and the Diaspora intensified and reached a new level of cooperation.

The domestic and foreign challenges facing Armenians in Armenia and the Diaspora in the 21st century require a new quality, form and content for the guarantee of the strengthening and preservation of Armenian statehood, that is, the cooperation between Armenia and the Diaspora based on human, cultural and social capital, complete social integration and competitiveness.

Armenia and the Diaspora can be traced back to their common historical-cultural roots and the two are strong together: the challenges facing Armenia are those of the Diaspora and the main issues of the Diaspora are those of Armenia. The strength of the Armenian people lies in the collective, unified strength of all Armenians. The variety of culture, education, language, religion, politics and ideology of the Diaspora is the never-ending potential of all Armenians.

For centuries, Armenia has been and still is the land of dreams of all Armenians. Armenia's statehood, its imperative for provision of security, strengthening of politics, economy, society, culture and religion is the axis around which the Republic of Armenia is going to unite Armenians across the globe, as well as the lives and activities of Armenians in the Diaspora.

The relations between Armenia and the Diaspora are aimed at defending the fundamental rights and freedoms, legal interests of each citizen of the Republic of Armenia,

Armenians in Artsakh and the Diaspora within the limits of international law and preserving the qualities of national identity, that is, preservation of Armenians. The Republic of Armenia is going to do its best to support its citizens and nationals living abroad.

In spring 2008, the President of Armenia initiated reforms aimed at the implementation of the coordinated and productive state policy on Armenia-Diaspora relations by implementing the propositions stated in his pre-election platform and taking into account the preconditions formed as a result of the prospective policy led by the Republic of Armenia after the founding of Armenian statehood and based on the Constitution, norms, principles, interstate and international juridical and political obligations.

One of the reforms includes the formation of the Diaspora Ministry of the Republic of Armenia, which function as part of the government starting from October 1, 2008. The Ministry will be in charge of drafting and implementing the policy of the Government of the Republic of Armenia aimed at the strengthening of ties between Armenia and the Diaspora, development of cooperation with non-governmental organizations, preservation of Armenian national identity, revelation of potential of the Diaspora, drafting of the repatriation programs and work in other fields reserved for the Ministry under the supervision of the President of Armenia.

The Ministry will draft and implement prospective pan-Armenian programs aimed at developing ties between Armenia and the Diaspora and the rise of the reputation of Armenia and the Armenian people. The Ministry will also contribute to the implementation of pan-Armenian educational programs and development of public Armenian schools in the Diaspora; it will support activities aimed at preservation, protection, development and broadening of national identity, culture and heritage, establish and radicalize Armenian national identity among Armenians speaking a different language or those who belong to a different religion, as well as support the repatriation of Armenians of the Diaspora and the pilgrimage of Armenian youth to the Homeland.

The Ministry will support the participation of businessmen of the Diaspora in economic programs of the Republic of Armenia; form a political, economic, cultural, juridical and spiritual environment for the productive participation of the Armenian Diaspora in the solution of national issues and strengthening of Armenian statehood.

The Ministry will help to further organize the Diaspora, contribute to the creation and implementation of activities of pan-Armenian professional committees and unions, as well as create and implement processes for Armenians of the Diaspora to acquire dual citizenship. The Diaspora Ministry will contribute to the formation and development of the pan-Armenian unified information field, unification of the political, economic, intellectual, scientific-educational, cultural-spiritual abilities and efforts of Armenia and the Diaspora aimed at international recognition of the Armenian Genocide, peace settlement of the Nagorno-Karabagh conflict, as well as the prevention, revelation and counterinfluence of anti-Armenian propaganda and Armenian history falsifiers.

The drafting of the development concept for Armenia's cooperation with the Diaspora is a part of the reforms initiated by the President of Armenia. The creation of the "National Council" headed by the President of Armenia will set a goal to make Armenians in the Homeland and the Diaspora cooperate, discuss and determine principles for issues of international concern, as well as clarify the national and state priorities, steer the activities of state bodies in the necessary direction and secure the cooperation between the bodies.

Administration of the President of the Republic of Armenia
26 Baghramian Avenue, Yerevan
© 1999-2009

<http://www.president.am/library/armenia/eng/?armenia=5&pn=1>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi
 Uyuğu T.C.
 Doğum tarihi ve yeri 13/04/1951 İstanbul
 Medeni hali Evli
 Telefon 0 (312) 2021109
 Faks 0 (312) 2842884
 e-posta omertascioglu@gmail.com

Eğitim Derecesi

Yüksek lisans
 Lisans

Okul/Program

Harp Akademileri
 Ankara Üniv.SBF. Uluslararası İlişkiler.
 İstanbul Üniv.Edb.Fak.İngiliz.Dili-Edb..
 Kara Harp Okulu
 Abdurrahmanpaşa Lisesi

Mezuniyet yılı

1983
 1987
 1977
 1970
 1967

Lise

İş Deneyimi, Yıl

1970-1989
 1989-1991
 1991-2001
 2005-2009

Çalıştığı Yer

TSK
 Amman Büyükelçiliği
 TSK
 Genkur. SAREM

Görev

Birlik K. ve Kurmay Subay
 Amman Askeri Ataşesi
 Daire Başkanı
 Uzman

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

1. ABD'nin Küreselleştirme Politikaları, Ortadoğu'da Türkiye'ye Biçilen Rol (Kitap- 2 Baskı)
2. AB'nin Anayasa Oluşturma Süreci, Bu Süreçte Ortaya Çıkabilecek Sorunların AB'nin Geleceğine ve Türkiye'ye Etkileri ve Çözüm Yolları, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Mayıs 2009, Sayı: 13, s.53-78
3. Seçim Sistemimiz, Seçim Şaibeleri ve Öneriler, Türkiye Barolar Birliği Hakemli Dergisi, Ocak-Şubat 2014, Sayı: 110, s. 241-280
4. Emperyalizmin değişmeyen Hedefi Türkiye ve Büyük Ortadoğu Projesi, Jeopolitik, Nisan 2007, Sayı: 39, s.26-32
5. Annan Planı Referandumu Benzeri Bir Anayasa Değişikliği Referandumu, Jeopolitik, Eylül 2007, s.55-65
6. NATO'nun Değişen Rolü, NATO-AB Çekişmesi ve Türkiye'ye Etkileri, Jeopolitik, Mayıs 2008, s. 15-24
7. ABD'nin 21. Yüzyıl Hedefinin Aracı "İlımlı İslam Projesi", Jeopolitik, Temmuz 2008, s. 34-43
8. Gazze Saldırısı İsrail İçin Ne İktir, Ne de Son Olacaktır, Jeopolitik, Şubat 2009, s 48-73.
9. Ermeni Tedhiş Hareketlerinin İstinat Ettiği Olayların Gerçek Yönleri Nelerdir? Ermeni Teşkillerinin İmkân ve Kabiliyetleri Nelerdir? Bu Teşkilatların Faaliyetlerini Etkisiz Kılmak Maksudıyla T.C. Hükümetince Alınması Gereken Tedbirler Neler Olabilir?" (Kurmay Subay Tezi), Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 1984
10. İngilizce Askeri Terimlerde Anlam başkalaşması (İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1977

Hobiler

Paraşüt, Kayak, Bilgisayar teknolojileri, Kitap okuma

GAZİ GELECEKTİR..

Yazma Defteri

